МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Мозговий Олексій Сергійович

Прим. № 1
УДК 070(477.5-17):[323.232:316.323.73]]"192"(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ 1920-Х РОКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМУНІСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ

Спеціальність 032 Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів, текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Мозговий О.С.

Науковий керівник:
Гриценко Андрій Петрович,
доктор педагогічних наук, доцент

Глухів – 2026

АНОТАЦІЯ

Мозговий О.С. Періодична преса Північного Лівобережжя 1920-х років як інструмент комуністичної пропаганди. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, Глухів, 2026.

У дисертаційній роботі здійснено комплексне дослідження періодичної преси Північного Лівобережжя України 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди в умовах становлення радянської влади. Проаналізовано функціонування преси як складової системи ідеологічного впливу, розкрито її роль у поширенні комуністичної ідеології, формуванні суспільної свідомості та забезпеченні ідеологічного контролю в регіональному вимірі.

У роботі доведено, що в умовах формування тоталітарної системи Радянського Союзу періодична преса була одним із ключових інструментів пропаганди, агітації та цензури, забезпечуючи трансляцію основних положень марксизму-ленінізму та реалізацію політики партійного керівництва. Комуністична преса як важливий елемент системи радянської пропаганди виконувала не лише інформаційну, а насамперед ідеологічну, мобілізаційну та виховну функції.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю всебічного вивчення механізмів функціонування радянської пропаганди як складової політики тоталітарного режиму. Радянська ідеологія справила тривалий вплив на суспільно-політичний розвиток України, а її інструменти, зокрема періодика, відігравали ключову роль у формуванні «нової людини» та інтеграції населення до радянської системи. Водночас у сучасних умовах з огляду на інформаційні виклики та використання пропагандистських практик у російсько-українській війні дослідження історичних витоків радянської пропаганди, її форм і методів

набуває особливої наукової та суспільної значущості.

Актуальність теми посилюється також недостатньою розробленістю проблеми в українській історіографії. Незважаючи на наявність досліджень, присвячених радянській пресі, відсутній комплексний аналіз регіональних особливостей функціонування періодичної преси як засобу комуністичної пропаганди. Особливо це стосується Північного Лівобережжя України, де процеси формування радянського інформаційного простору мали свою специфіку.

Отже, дослідження радянської пропаганди, зокрема її регіональних виявів у періодичній пресі 1920-х років, залишається на етапі активного становлення та потребує поглибленого наукового опрацювання, що й визначає актуальність обраної теми.

Радянська пропаганда в періодичній пресі Північного Лівобережжя здійснювала свій вплив на місцеве населення в декількох тематичних напрямах. Перший такий напрям – це міжнародна політика та радянська дипломатія. З цього погляду можна виділити такі аспекти та особливості радянської газетної пропаганди:

- дотримання чіткої партійної лінії у висвітленні та інтерпретації міжнародної політики;

- зображення СРСР як фортеці, оточеної ворожими капіталістичними режимами;

- акцент у висвітленні соціальної напруженості, страйків і виступів у західних державах;

- розкол між елітами та робітничо-селянським класом в Європі, підтримка СРСР з боку західних робітничих організацій;

- інтерпретація політичних процесів в Європі та США через призму неминучості світової комуністичної революції;

- концентрація уваги на успіхах радянської дипломатії та правильності радянської зовнішньополітичної позиції.

Іншим важливим аспектом, на якому концентрувалася радянська комуністична пропаганда в періодичній пресі Північного Лівобережжя 1920-х

років, є репрезентація перебігу бойових дій та зображення негативного образу ідеологічних ворогів радянського режиму. У цьому аспекті радянській пропаганді притаманні такі особливості:

- зображення протистояння з білогвардійськими військами та дискредитація білогвардійських сил;

- дискредитація ідеологічних конкурентів передусім соціалістичних та соціал-демократичних партій. Зображення поміркованих робітничих партій як класових зрадників та союзників капіталу;

- антицерковна та антирелігійна пропаганда, виправдання конфіскації церковного майна та репресій проти священників;

- антиселянська пропаганда, критика місцевого селянства за недостатню підтримку більшовицької партії.

Третім напрямом, щодо якого працювала партійна пропаганда, є соціальні питання. У цьому напрямі радянській пропаганді притаманні такі особливості:

- імітація всенародної підтримки та схвалення партійної політики серед робітників та селян Північного Лівобережжя. Зображення підтримки партійного курсу серед різних частин населення регіону;

- зображення марксизму-ленінізму як ідеології прогресу та майбутнього, протиставлення марксистської ідеології з капіталізмом як архаїчною та неефективною системою;

- агітація за кооперацію та вступ до робітничих та сільськогосподарських кооперативів, підтримка самоорганізації незаможних селян;

- спекуляції на темі соціальної справедливості та рівноправ'я. Використання теми прав жінок та підтримки молоді для просування партійної лінії;

- відсутність чіткого розуміння настроїв місцевого населення та поступове наростання ідеологізації пропаганди, що супроводжувалося критикою місцевого селянства та робітників за недостатню комуністичну завзятість та запереченням власних пропагандистських тез, якщо вони не знаходили відгуку серед місцевого населення.

У дисертації встановлено, що формування системи радянської періодичної

преси в регіоні відбувалося як складова централізованої політики держави, спрямованої на створення єдиного ідеологічного простору. Сформована мережа газет, періодики та спеціалізованих видань діяла в межах жорсткої ієрархії та під контролем партійних органів, що забезпечувало уніфікацію змісту, ідеологічну спрямованість та ефективність пропагандистського впливу. Преса була інструментом реалізації ідеологічного контролю, транслюючи офіційні наративи та формуючи лояльність до радянської влади.

Одним із найважливіших напрямів роботи газетної пропаганди Північного Лівобережжя 1920-х років є залучення населення до партійного життя. Пропаганда активно працювала над тим, щоб надати комуністичній партії та марксистсько-ленінській ідеології всенародного характеру. У цьому аспекті можна виокремити такі особливості радянської газетної пропаганди в пресі Північного Лівобережжя:

- концентрація уваги на важливих партійних святах та річницях, висвітлення партійних з'їздів та уславлення партійних керівників;

- ідеалізація образу В. Леніна після його смерті, перетворення його на надлюдську фігуру;

- акцент на проголошенні єдності партії і народу;

- уславлення міжнародного комуністичного руху, репрезентація комуністичного інтернаціоналу як єдиної сили, що відстоює права робітників і селян.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації вперше здійснено комплексне дослідження періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди на основі суцільного опрацювання корпусу регіональної періодики, що дозволило реконструювати структуру, зміст і механізми функціонування радянського пропагандистського дискурсу на регіональному рівні.

У дисертації *вперше:*

- обґрунтовано цілісну модель функціонування періодичної преси Північного Лівобережжя як засобу комуністичної пропаганди, що поєднує

інституційний, змістовий та функціональний виміри;

- розкрито особливості реалізації марксистсько-ленінської концепції пропаганди в діяльності періодичної преси Північного Лівобережжя, визначено її роль у формуванні інформаційної політики радянської влади;

- реконструйовано систему регіональної радянської преси на основі суцільного аналізу 355 назв періодичних видань Північного Лівобережжя 1920-х років, визначено її структуру, типологію та динаміку розвитку;

- виявлено, типологізовано механізми конструювання образу «ідеологічного ворога» в регіональній пресі (політичні, соціальні, релігійні та зовнішньополітичні виміри) та визначено їх функціональне призначення в системі пропагандистського впливу;

- встановлено особливості поширення центральної ідеологічної політики на регіональний рівень через пресу, зокрема механізми адаптації загальносоюзних наративів до локального соціального контексту;

- визначено конкретні форми і засоби залучення населення до партійно-політичного життя через періодичну пресу (репрезентація масової підтримки, мобілізаційні кампанії, символічна політика, пропаганда кооперації та участі в партійних структурах).

Удосконалено:

- методику дослідження періодичної преси як історичного джерела шляхом поєднання контент-аналізу, статистичного підходу та проблемно-хронологічного методу, що дозволило перейти від описового до аналітичного рівня узагальнень;

- підходи до аналізу періодичної преси як багаторівневого інструменту пропаганди, уточнивши співвідношення інституційного контролю, змістового наповнення та комунікативних стратегій;

- інтерпретацію взаємозв’язку між центральною ідеологічною політикою та її регіональною реалізацією, показавши не лише трансляційний, а й адаптаційний характер функціонування преси.

Набули *подальшого розвитку*:

- дослідження історії періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х

років на основі розширення джерельної бази та залучення масиву малодосліджених газетних видань;

- вивчення пропагандистського дискурсу як інструменту впливу на суспільну свідомість;

- наукові уявлення про еволюцію комуністичної пропаганди на сторінках радянської преси через конкретизацію її тематичних, функціональних і риторичних змін упродовж 1920-х років.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що його основні положення, висновки та результати сприяють подальшому дослідженню особливостей функціювання системи комуністичної пропаганди на території Радянської України та СРСР загалом. Зокрема, розкриті особливості висвітлення міжнародної політики та зовнішньої політики СРСР у періодиці Північного Лівобережжя 1920-х років, простежена еволюція підходів партійної газетної пропаганди до зображення міжнародної політики та ролі СРСР у ній. Охарактеризовано соціальні питання як об'єкт пропагандистського дискурсу в регіональній пресі Північного Лівобережжя 1920-х років, виокремлено основні тематичні аспекти, у межах яких здійснювалася пропаганда на сторінках газет; описано специфіку залучення місцевого населення до партійно-політичного життя на сторінках місцевої періодики Північного Лівобережжя 1920-х років, здійснено аналіз репрезентації бойових дій на сторінках регіональних газет та «образу ворога» як засобу партійної боротьби проти ідеологічних ворогів у газетній пропаганді Північного Лівобережжя 1920-х років.

Отримані в дослідженні наукові результати можуть бути використані в подальших наукових працях, монографіях і дисертаціях. Вони можуть бути використані під час підготовки праць з історії преси, розроблення університетських і шкільних курсів з історії України, лекційних курсів з історії преси для поглиблення знань із новітньої історії.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, у якій усі наукові результати, теоретичні положення та узагальнення належать авторові. Концептуальні підходи,

методологія дослідження, постановка наукових завдань, аналіз джерельної бази та формулювання висновків є особистим науковим доробком здобувача.

Основні положення дисертації апробовано в наукових публікаціях автора. У працях, підготовлених у співавторстві, здобувачеві належить провідна роль у розробленні дослідницької проблематики, зборі й аналізі історичних джерел, обґрунтуванні теоретичних положень і формулюванні висновків. Зокрема, у спільних публікаціях автор здійснив аналіз механізмів інтеграції комуністичної пропаганди в освітню сферу, розкрив особливості дослідження пропагандистських практик в умовах декомунізації, а також обґрунтував роль пропаганди як складової суспільного розвитку.

Отримані результати сприяють глибшому розумінню ролі періодичної преси як інструменту формування ідеології, механізмів функціонування радянської пропаганди та її впливу на суспільство.

Ключові слова: пропаганда, цензура, ідеологія, ідеологічний вплив, комуністична ідеологія, комуністична пропаганда, преса, газета, періодика, сталінізм, репресії, марксистсько-ленінська методологія, органи міського самоврядування, образ ворога, теоретико-методологічні засади.

ABSTRACT

Mozgovyi, O.S. The Periodical Press of the Northern Left Bank in the 1920s as an Instrument of Communist Propaganda. – Qualification thesis in manuscript form.

Doctoral dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 History and Archaeology. – Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, 2026.

This dissertation presents a comprehensive study of the periodical press of the Northern Left Bank of Ukraine in the 1920s as an instrument of communist propaganda during the establishment of Soviet power. It analyzes the functioning of the press as a component of the system of ideological influence, revealing its role in spreading communist ideology, shaping public consciousness, and ensuring ideological control at the regional level.

The study demonstrates that during the formation of the Soviet Union's totalitarian system, the periodical press served as one of the key instruments of propaganda, agitation, and censorship, ensuring the dissemination of the fundamental tenets of Marxism-Leninism and the implementation of the party leadership's policies. As an important element of the Soviet propaganda system, the communist press performed not only informational but, above all, ideological, mobilization, and educational functions.

The relevance of this study stems from the need for a comprehensive examination of the mechanisms underlying Soviet propaganda as a component of the totalitarian regime's policy. Soviet ideology had a lasting impact on socio-political development of Ukraine, and its instruments, particularly periodicals, played a key role in shaping the «new man» and integrating the population into the Soviet system. At the same time, in the current context—given the information challenges and the use of propaganda practices in the Russian-Ukrainian war—research into the historical origins of Soviet propaganda, its forms, and methods takes on particular scientific and social significance.

The relevance of the topic is further heightened by the insufficient exploration of this issue in Ukrainian historiography. Despite the existence of studies devoted to the Soviet press, there is a lack of comprehensive analysis of the regional characteristics of the functioning of the periodical press as a means of communist propaganda. This is particularly true of the Northern Left Bank of Ukraine, where the processes of forming the Soviet information space had their own specific features.

Thus, research on Soviet propaganda, particularly its regional manifestations in the periodical press of the 1920s, remains in its early stages of development and requires in-depth scholarly examination, which determines the relevance of the chosen topic.

Soviet propaganda in the periodicals of the Northern Left Bank exerted its influence on the local population in several thematic areas. The first such area was international politics and Soviet diplomacy. From this perspective, the following aspects and characteristics of Soviet newspaper propaganda can be identified:

- adherence to a strict party line in the coverage and interpretation of international politics;

- portrayal of the USSR as a fortress surrounded by hostile capitalist regimes;

- an emphasis on reporting social tensions, strikes, and protests in Western countries;

- the divide between the elites and the working-class and peasantry in Europe, and support for the USSR from Western labor organizations;

- the interpretation of political processes in Europe and the United States through the lens of the inevitability of a global communist revolution;

- a focus on the successes of Soviet diplomacy and the correctness of the Soviet foreign policy stance.

Another important aspect on which Soviet communist propaganda focused in the periodical press of the Northern Left Bank in the 1920s was the portrayal of military operations and the depiction of a negative image of the Soviet regime’s ideological enemies. In this regard, Soviet propaganda exhibited the following characteristics:

- depictions of the conflict with White Guard troops and the discrediting of White Guard forces;

- the discrediting of ideological rivals, primarily socialist and social democratic parties. Portraying moderate workers parties as class traitors and allies of capital;

- anti-church and anti-religious propaganda, justifying the confiscation of church property and repression against priests;

- anti-peasant propaganda, criticizing the local peasantry for insufficient support of the Bolshevik Party.

The third area on which party propaganda focused was social issues. In this regard, Soviet propaganda exhibited the following characteristics:

- the simulation of widespread support and approval for party policies among workers and peasants in the Northern Left Bank region; the portrayal of support for the party line among various segments of the region's population;

- Portraying Marxism-Leninism as the ideology of progress and the future, contrasting Marxist ideology with capitalism as an archaic and ineffective system;

- Agitation for cooperation and joining workers and agricultural cooperatives, support for the self-organization of impoverished peasants;

- exploiting the themes of social justice and equality. Using the themes of women's rights and support for youth to advance the party line;

- a lack of clear understanding of the local population's sentiments and a gradual increase in the ideologization of propaganda, accompanied by criticism of local peasants and workers for insufficient communist zeal and the rejection of their own propaganda theses if they failed to resonate with the local population.

The dissertation establishes that the development of the Soviet periodical press in the region was part of a centralized state policy aimed at creating a unified ideological space. The established network of newspapers, periodicals, and specialized publications operated within a rigid hierarchy and under the control of party bodies, which ensured the unification of content, ideological orientation, and the effectiveness of propaganda. The press served as an instrument of ideological control, disseminating official narratives and fostering loyalty to Soviet authority.

One of the most important areas of focus for newspaper propaganda on the Northern Left Bank in the 1920s was engaging the population in party life. Propaganda worked actively to give the Communist Party and Marxist-Leninist ideology a nationwide character. In this regard, the following features of Soviet newspaper propaganda in the press of the Northern Left Bank can be identified:

- a focus on important party holidays and anniversaries, coverage of party congresses, and the glorification of party leaders;

- the idealization of V. Lenin's image after his death, transforming him into a superhuman figure;

- an emphasis on proclaiming the unity of the party and the people;

- the glorification of the international communist movement, presenting the Communist International as a united force defending the rights of workers and peasants.

The scientific novelty of the findings lies in the fact that this dissertation is the first to conduct a comprehensive study of the periodical press of the Northern Left Bank in the 1920s as an instrument of communist propaganda, based on a thorough analysis of the corpus of regional periodicals. This has made it possible to reconstruct the structure, content, and mechanisms of operation of Soviet propaganda discourse at the regional level.

This dissertation is the *first to:*

- develop a comprehensive model of the functioning of the periodical press in the Northern Left Bank region as a tool of communist propaganda, integrating institutional, content-related, and functional dimensions;

- the specifics of implementing the Marxist-Leninist concept of propaganda in the activities of the periodical press of the Northern Left Bank are revealed, and its role in shaping the information policy of the Soviet authorities is determined;

- The system of the regional Soviet press has been reconstructed based on a comprehensive analysis of 355 periodical titles from the Northern Left Bank of the 1920s, and its structure, typology, and dynamics of development have been determined;

- identified and classified the mechanisms for constructing the image of the «ideological enemy» in the regional press (political, social, religious, and foreign policy

dimensions) and determined their functional purpose within the system of propaganda influence;

- The specific features of the dissemination of central ideological policy to the regional level through the press have been established, in particular the mechanisms for adapting all-Union narratives to the local social context;

- specific forms and means of engaging the population in party-political life through the periodical press were identified (representation of mass support, mobilization campaigns, symbolic politics, and propaganda promoting cooperation and participation in party structures).

The following have been *refined:*

- a methodology for studying periodicals as historical sources by combining content analysis, a statistical approach, and a problem-chronological method, which has enabled a shift from descriptive to analytical generalizations;

- approaches to analyzing periodicals as a multi-level propaganda tool, clarifying the relationship between institutional control, content, and communication strategies;

- the interpretation of the interconnection between central ideological policy and its regional implementation, demonstrating not only the transmissive but also the adaptive nature of the press's functioning.

The following areas have been *further developed:*

- research into the history of the periodical press of the Northern Left Bank in the 1920s, based on the expansion of the source base and the inclusion of a large number of under-researched newspaper publications;

- the study of propaganda discourse as a tool for influencing public consciousness;

- scholarly insights into the evolution of communist propaganda in the pages of the Soviet press through the specification of its thematic, functional, and rhetorical changes throughout the 1920s.

The practical significance of the findings lies in the fact that its main provisions, conclusions, and results contribute to further research into the functioning of the communist propaganda system in Soviet Ukraine and the USSR as a whole. In

particular, the study reveals the characteristics of coverage of international politics and the foreign policy of the USSR in the periodicals of the Northern Left Bank in the 1920s and traces the evolution of approaches in party newspaper propaganda toward the portrayal of international politics and the role of the USSR in it. Social issues are characterized as the subject of propaganda discourse in the regional press of the Northern Left Bank in the 1920s; the main thematic aspects within which propaganda was carried out in the pages of newspapers are identified; the specifics of involving the local population in party political life in the pages of local periodicals of the Northern Left Bank in the 1920s; an analysis is conducted of the representation of military operations in the pages of regional newspapers and the «image of the enemy» as a means of the party's struggle against ideological enemies in the newspaper propaganda of the Northern Left Bank in the 1920s.

The scientific findings obtained in this study can be used in future research papers, monographs, and dissertations. They can be utilized in the preparation of works on the history of the press, the development of university and school courses on the history of Ukraine, and lecture courses on the history of the press to deepen knowledge of modern history.

The candidate's *personal contribution* lies in the fact that the dissertation is an independently conducted research work in which all scientific findings, theoretical propositions, and generalizations are the author's own. The conceptual approaches, research methodology, formulation of research objectives, analysis of the source base, and formulation of conclusions constitute the candidate's personal scientific contribution.

The main provisions of the dissertation have been tested in the author's scientific publications. In works prepared in co-authorship, the candidate plays a leading role in developing the research problem, collecting and analyzing historical sources, substantiating theoretical propositions, and formulating conclusions. In particular, in joint publications, the author analyzed the mechanisms of integrating communist propaganda into the educational sphere, revealed the specifics of studying propaganda

practices in the context of decommunization, and substantiated the role of propaganda as a component of social development.

The results obtained contribute to a deeper understanding of the role of the periodical press as an instrument for shaping ideology, the mechanisms of Soviet propaganda, and its impact on society.

Keywords: propaganda, censorship, ideology, ideological influence, communist ideology, communist propaganda, press, newspaper, periodicals, Stalinism, repression, Marxist-Leninist methodology, local government bodies, image of the enemy, theoretical and methodological foundations.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації в наукових фахових виданнях України

1. Гриценко А. П., Мозговий О. С. Інтеграція комуністичної пропаганди в систему освіти СРСР в 1920-х роках : історико-політологічний аспект. *Сумський історико-архівний журнал.* 2023. № XLI. С. 5–13. DOI: https://doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.5

2. Мозговий О. С. Ідеологічна основа використання преси як складової комуністичної пропаганди в СРСР. *Консенсус. Електронний історичний журнал.* 2024. № 1. С. 105–114. DOI: https://doi.org/10.31110/consensus/2024-01/105-114

3. Мозговий О. С. Антипольська пропаганда в періодичній пресі Північного Лівобережжя 1920 року. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 12 (42). С. 3012–3025. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-12(42)-3012-3025

4. Мозговий О. С. Антирелігійна пропаганда в радянській пресі Північного Лівобережжя 1920-25 років. *Консенсус. Електронний історичний журнал*. 2026. №1. С. 66–74. DOI: https://doi.org/10.31110/consensus/2026-01/066-074

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Мозговий О. С. Газета «Більшовик Полтавщини» як інструмент комуністичної пропаганди. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / За заг. ред. А. С. Полякової. Глухів, 2022. С. 102–104.

6. Мозговий О. С., Гриценко А. П. Особливості дослідження комуністичної пропаганди в умовах декомунізації. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ* : збірник наукових праць / [редкол.:

Гриценко А. П., голова, Чумаченко О. А., співголова та ін.]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С. 69–71.

7. Мозговий О. С., Гриценко А. П. Пропаганда як складова розвитку суспільства. *«Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Бєлашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка»* : збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова, Чумаченко О. А., співголова та ін.]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 1. С. 150–153.

8. Мозговий О. Роль історичної науки в партійній пропаганді СРСР. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування :* збірник наукових праць / [редкол.: А. П. Гриценко, голова; Н. М. Ткаченко, А. А. Голуб, М. В. Мінченко, С. О. Мисник, Н. М. Петренко]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 191–194.

9. Мозговий О. С. Політика радянської влади щодо питання цензури на початку 1920-х років. *Глухівські читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук :* збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / За заг. ред. А.С. Полякова. Глухів, 2023. С. 42–44.

10. Мозговий О. С. Розвиток періодичної преси на території Наддніпрянської України в епоху Російської імперії. *Глухівські історико-філософські читання:* збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова та ін.]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 219–221.

11. Мозговий О.С. Соціально-економічна лібералізація на території радянської України 1920-х років. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка :* матеріали щорічної звітної науково-практичної конференції викладачів,

докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти (розділ вища школа) (м. Глухів, 23–24 травня 2024 року). Глухів, 2024. Ч. 2. С. 117–120.

12. Мозговий О.С. Укорінення радянської влади на території Наддніпрянської України. *Освіта і наука XXI століття* : збірник матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, аспірантів і молодих учених / За заг. ред. Луценка Г. В. Глухів, 2025. Ч. 2. С.107–109.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....21

ВСТУП.....23

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....32

1.1. Стан наукового розроблення проблеми.....32

1.2. Джерельна база дослідження.....46

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....55

Висновки до розділу 1.....63

РОЗДІЛ ІІ. ПРОПАГАНДА ТА СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ РАДЯНСЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ.....66

2.1. Теоретичні засади комуністичної пропаганди в марксистсько-ленінській концепції.....66

2.2. Становлення та розвиток системи радянської преси на Північному Лівобережжі України в 1920-х роках.....88

Висновки до розділу 2.....124

РОЗДІЛ ІІІ. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У ПРЕСІ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ 1920-Х РОКІВ.....126

3.1. Висвітлення міжнародної тематики та зовнішньої політики в періодиці Північного Лівобережжя 1920-х років.....126

3.2. Конструювання образу «ідеологічного ворога» та висвітлення воєнної тематики у пресі Північного Лівобережжя 1920-х років.....155

Висновки до розділу 3.....173

РОЗДІЛ IV. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У СИСТЕМІ ГАЗЕТНОЇ ПРОПАГАНДИ.....175

4.1. Соціально-економічна проблематика як складова пропагандистського дискурсу в регіональній пресі Північного Лівобережжя 1920-х років.....175

4.2. Періодична преса Північного Лівобережжя 1920-х років як інструмент залучення населення до партійного життя.....203

Висновки до розділу 4.....232

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....233

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....243

ДОДАТКИ.....287

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків);

БУПР – будинок примусового утримання;

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет;

Головліт – Головне управління у справах літератури та видавництв;

Губком – Губернський комітет;

ДПУ – Державне політичне управління;

КНС – Комітет незаможних селян;

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України;

КСМ – Комуністичний союз молоді (комсомол);

ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України;

Наркомат – Народний комісаріат;

НКО УСРР – Народний комісаріат освіти УСРР;

неп – нова економічна політика;

Окружком – окружний комітет;

Оргбюро – Організаційне бюро;

Партком – партійний комітет;

Політбюро – Політичне бюро;

РВК – районний виконавчий комітет;

Реввійськрада – Революційна військова рада;

РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків);

РНК СРСР – Рада народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік;

РНК УСРР – Рада народних комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки;

Робкори – робітничі кореспонденти;

Робсількори – робітничо-селянські кореспонденти;

РСІ – робітничо-селянська інспекція;

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка;

Сількори – селянські кореспонденти;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

Укрголовліт – Український головний літературний комітет;

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка;

ЦВК – Центральний виконавчий комітет;

ЦК – Центральний комітет;

ЦУД – Центральне управління у справах друку.

ВСТУП

У сучасних умовах трансформації інформаційного простору та зростання ролі масмедіа як засобу формування суспільної свідомості особливої актуальності набуває дослідження історичного досвіду функціонування засобів масової інформації в тоталітарних політичних системах. Радянська періодична преса 1920-х років була не лише джерелом інформації, але й важливим інструментом ідеологічного впливу та політичної мобілізації населення.

Особливу роль у цьому процесі відігравала регіональна преса, яка забезпечувала трансляцію центральних ідеологічних настанов на місцевому рівні, адаптуючи їх до специфіки соціально-економічного та культурного розвитку окремих територій. У цьому контексті Північне Лівобережжя України є важливим регіоном для дослідження, оскільки тут у 1920-х роках відбувалися складні процеси становлення радянської влади, формування основних напрямів, змісту, форм і методів комуністичної пропаганди в СРСР та інтеграції населення до радянського політичного простору.

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними факторами. По-перше, радянська комуністична пропаганда здійснила тривалий і глибокий вплив на суспільно-політичний та культурний розвиток України у XX столітті, наслідки якого відчутні й у XXI столітті. Її стратегічною метою було формування єдиного радянського інформаційного й культурного простору через трансформацію суспільної свідомості населення України й інтеграцію українців до так званого «радянського народу».

Українці як його частина мали бути віддані ідеям комунізму та радянської комуністичної партії, вірити у світову комуністичну революцію та підтримувати радянське будівництво. Такий значний вплив пропаганди на покоління українців, які жили в СРСР, знайшов своє віддзеркалення й після розвалу СРСР у часи незалежної України. Радянська пропаганда й у наш час продовжує впливати на соціально-політичні та економічні уявлення значної частини населення України.

По-друге, проблема радянської пропаганди, її впливу на історію нашої держави потребує подальшого всебічного та комплексного дослідження. У радянський період її наукове дослідження в Україні було неможливим з ідеологічних причин. У добу незалежності вітчизняні історики зверталися до цієї тематики переважно фрагментарно, аналізуючи окремі аспекти або торкаючись її побіжно в межах ширших досліджень. Унаслідок цього відсутня цілісна реконструкція механізмів функціонування радянської пропагандистської системи, зокрема її регіональних вимірів.

По-третє, сучасна українська історіографія досі не виробила достатньої теоретичної та концептуальної бази для повного осмислення методів, інструментів і практик радянської пропаганди та її ролі в історії України. Значну частину ґрунтовних досліджень упродовж тривалого часу здійснювали західні науковці, тоді як вітчизняна наука лише поступово надолужує цей розрив. Актуалізація теми особливо посилилася в умовах сучасної російсько-української війни, коли проблема історичних витоків пропаганди та інформаційного впливу на суспільство набула не лише академічного, а й суспільно-політичного значення.

По-четверте, актуальність теми особливо посилилася в умовах російсько-української війни й потужного використання агресором механізму цілеспрямованого інформаційного впливу на російську, українську та світову спільноти, коли проблема історичних витоків пропаганди, форм і методів впливу, особливо через ЗМІ, набула виняткового суспільно-політичного значення.

Отже, актуальність теми зумовлена насамперед недостатнім рівнем комплексного вивчення регіональної періодики як інструменту пропаганди, зокрема в аспекті аналізу її тематичного наповнення, ідеологічних конструкцій і механізмів впливу на суспільство. Дослідження дозволяє не лише поглибити розуміння функціонування радянської пропагандистської системи, але й осмислити історичні витоки сучасних інформаційних практик.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження є складовою тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка за темою «Соціально-економічна історія України (середина XVII – XX століття)» (номер державної реєстрації 0117U004389). Тему дисертації затверджено вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (протокол № 4 від 26 жовтня 2022 року).

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі функціонування періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди, з'ясуванні її місця в системі радянської ідеологічної політики, механізмів формування пропагандистського дискурсу, тематичних пріоритетів, форм і методів впливу на суспільну свідомість населення регіону, а також у визначенні ролі регіональної преси в процесах політичної мобілізації та утвердження радянської влади.

Для досягнення мети було сформульовано такі **дослідницькі завдання**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми, охарактеризувати джерельну базу дослідження та теоретико-методологічні засади вивчення періодичної преси Північного Лівобережжя як інструменту пропаганди.

2. З'ясувати теоретичні засади комуністичної пропаганди в марксистсько-ленінській концепції.

3. Дослідити процес становлення та розвиток системи радянської преси на Північному Лівобережжі України в 1920-х роках.

4. Проаналізувати особливості формування зовнішньополітичного й ідеологічного дискурсу в регіональній пресі Північного Лівобережжя України 1920-х років, зокрема висвітлення міжнародної тематики та загальні підходи до репрезентації зовнішніх і внутрішніх ідеологічних опонентів.

5. Дослідити специфіку відображення воєнної тематики та механізми конструювання образу «ідеологічного ворога» в газетній пропаганді Північного Лівобережжя 1920-х років як складової радянського ідеологічного впливу.

6. Визначити роль регіональної періодичної преси Північного Лівобережжя

у висвітленні соціально-економічних процесів та її функції як засобу політичної мобілізації населення в 1920-х роках.

Об'єктом дослідження є радянська періодична преса, що виходила друком протягом 1920-х років на території Північного Лівобережжя як складова інформаційного простору та інструмент ідеологічного впливу.

Предметом дослідження є форми, методи та прийоми, що використовувалися системою радянської пропаганди на сторінках періодичної преси Північного Лівобережжя протягом 1920-х років.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1920 по 1929 рік. Нижня межа цього періоду відповідає часу остаточного встановлення радянської влади на території Північного Лівобережжя, тоді як верхня межа позначає завершення консолідації сталінської диктатури та початок примусової колективізації і масових репресій на території Радянської України.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасних Сумської, Полтавської та Чернігівської областей, які приблизно відповідають історичному регіону Північного Лівобережжя, яке, зокрема в 1920–1923 рр. містило територію Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній (Лебединський, Охтирський та Сумський повіти) Української СРР, а також Курської губернії (частково Путивльський та Суджанський повіти) Російської РСФРР; у 1923–1925 рр. охоплювало Золотоноську, Кременчуцьку, Лубенську, Полтавську, Прилуцьку та Роменську округи Полтавської губернії; Чернігівську, Конотопську, Ніжинську, Новгород-Сіверську й Сновську округи Чернігівської губернії та Богодухівську (Охтирську) й Сумську округи Харківської губернії УСРР, а також у 1923–1924 рр. Путивльського повіту (частково) Курської губернії, а в 1924–1925 рр. частково Грайворонського та Рильського повітів Курської губернії; у 1925–1929 рр. включало Глухівську, Золотоноську, Конотопську, Кременчуцьку, Лубенську, Ніжинську, Полтавську, Прилуцьку, Роменську, Сновську, Сумську, Харківську (частково) та Чернігівську округи УСРР. У тексті дослідження термін «Північне Лівобережжя» використовуємо для позначення території цих адміністративно-територіальних одиниць України.

Теоретико-методологічні засади дослідження чи методологія дослідження. Дослідження здійснене на основі принципів історизму, об'єктивності й достовірності, системності та всебічності, що забезпечили комплексний аналіз періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди. У роботі застосовано сукупність загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція), міждисциплінарних (контент-аналіз, статистичний, джерелознавчий та бібліографічний методи) і спеціально-історичних методів (історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний), що дозволило дослідити як інституційні, так і змістові та функціональні характеристики преси.

Використання контент-аналізу забезпечило виявлення домінантних тематичних та ідеологічних наративів, статистичний метод – простеження динаміки розвитку газетної мережі, а історико-генетичний і проблемно-хронологічний методи – реконструкцію процесу становлення та еволюції пропагандистського дискурсу в 1920-х роках. Застосування системного підходу дало змогу розглядати періодичну пресу як складову єдиного механізму ідеологічного впливу, що функціонував у взаємодії з партійними та цензурними структурами.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації вперше здійснено комплексне дослідження періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди на основі суцільного опрацювання корпусу регіональної періодики, що дозволило реконструювати структуру, зміст і механізми функціонування радянського пропагандистського дискурсу на регіональному рівні.

У дисертації *вперше:*

- обґрунтовано цілісну модель функціонування періодичної преси Північного Лівобережжя як інструменту комуністичної пропаганди, що поєднує інституційний, змістовий і функціональний виміри;

- розкрито особливості реалізації марксистсько-ленінської концепції пропаганди в діяльності періодичної преси Північного Лівобережжя, визначено

її роль у формуванні інформаційної політики радянської влади;

- реконструйовано систему регіональної радянської преси на основі суцільного аналізу 355 назв періодичних видань Північного Лівобережжя 1920-х років, визначено її структуру, типологію та динаміку розвитку;

- виявлено та типологізовано механізми конструювання образу «ідеологічного ворога» в регіональній пресі (політичні, соціальні, релігійні та зовнішньополітичні виміри) та визначено їх функціональне призначення в системі пропагандистського впливу;

- встановлено особливості поширення центральної ідеологічної політики на регіональний рівень через пресу, зокрема механізми адаптації загальносоюзних наративів до локального соціального контексту;

- визначено конкретні форми і засоби залучення населення до партійно-політичного життя через періодичну пресу (репрезентація масової підтримки, мобілізаційні кампанії, символічна політика, пропаганда кооперації та участі в партійних структурах).

Удосконалено:

- методику дослідження періодичної преси як історичного джерела шляхом поєднання контент-аналізу, статистичного підходу та проблемно-хронологічного методу, що дозволило перейти від описового до аналітичного рівня узагальнень;

- підходи до аналізу періодичної преси як багаторівневого інструменту пропаганди, уточнивши співвідношення інституційного контролю, змістового наповнення та комунікативних стратегій;

- інтерпретацію взаємозв’язку між центральною ідеологічною політикою та її регіональною реалізацією, показавши не лише трансляційний, а й адаптаційний характер функціонування преси.

Набули *подальшого розвитку*:

- дослідження історії періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х років на основі розширення джерельної бази та залучення масиву малодосліджених газетних видань;

- вивчення пропагандистського дискурсу як інструменту впливу на

суспільну свідомість;

- наукові уявлення про еволюцію комуністичної пропаганди на сторінках радянської преси через конкретизацію її тематичних, функціональних і риторичних змін упродовж 1920-х років.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його основні положення, висновки та результати сприяють подальшому дослідженню особливостей функціювання системи комуністичної пропаганди на території Радянської України та СРСР загалом. Зокрема, розкриті особливості висвітлення міжнародної політики та зовнішньої політики СРСР в періодиці Північного Лівобережжя 1920-х років, простежена еволюція підходів партійної газетної пропаганди до зображення міжнародної політики та ролі СРСР у ній.

Охарактеризовано соціальні питання як об'єкт пропагандистського дискурсу в регіональній пресі Північного Лівобережжя 1920-х років, виокремлено основні тематичні аспекти, у межах яких здійснювалася пропаганда на сторінках газет; описано специфіку залучення місцевого населення до партійно-політичного життя на сторінках місцевої періодики Північного Лівобережжя 1920-х років, здійснено аналіз репрезентації бойових дій на сторінках регіональних газет та «образу ворога» як засобу партійної боротьби проти ідеологічних ворогів у газетній пропаганді Північного Лівобережжя 1920-х років.

Отримані в дослідженні наукові результати можуть бути використані в подальших наукових працях, монографіях і дисертаціях. Вони можуть бути використані під час підготовки праць з історії преси, розроблення університетських і шкільних курсів з історії України, лекційних курсів з історії преси для поглиблення знань із новітньої історії.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що дослідження є самостійно виконаною науковою працею, у якій усі наукові результати, теоретичні положення та узагальнення належать авторові. Концептуальні підходи, методологія дослідження, постановка наукових завдань, аналіз джерельної бази та формулювання висновків є особистим науковим доробком

здобувача.

Основні положення дисертації апробовано в наукових публікаціях автора. У працях, підготовлених у співавторстві, здобувачеві належить провідна роль у розробленні дослідницької проблематики, зборі й аналізі історичних джерел, обґрунтуванні теоретичних положень і формулюванні висновків. Зокрема, у спільних публікаціях автор здійснив аналіз механізмів інтеграції комуністичної пропаганди в освітню сферу, розкрив особливості дослідження пропагандистських практик в умовах декомунізації, а також обґрунтував роль пропаганди як складової суспільного розвитку. Ідеї та положення, викладені в наукових працях здобувача, безпосередньо відображають результати дисертації та є внеском автора в розроблення проблеми функціонування радянської пропаганди, зокрема ролі періодичної преси як інструменту ідеологічного впливу на регіональному рівні.

Апробація результатів дослідження. Наукові результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Окремі результати та висновки дослідження були апробовані під час роботи таких наукових конференцій: XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 2022), Всеукраїнської конференції «Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ» (Глухів, 2022), Всеукраїнської конференції «Глухівські історико-філософські читання пам’яті Валерія Бєлашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка» (Глухів, 2023), Всеукраїнської конференції «Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування» (Глухів, 2023), XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Глухівські читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 2022), Всеукраїнської інтернет-конференції «II Глухівські історико-філософські

читання» (Глухів, 2024), Щорічної звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої освіти «Наука та освіта в умовах війни» (Глухів, 2024), Щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, аспірантів і молодих учених «Освіта і наука XXI століття» (Глухів, 2025).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено у 12 публікаціях (9 одноосібних), із яких 4 статті опубліковані у фахових наукових виданнях України, 8 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та поставленими дослідницькими завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновку, списку використаних джерел і літератури (581 позиція) та додатків. Повний обсяг становить 347 сторінок, із яких основного тексту – 201 сторінка.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового розроблення проблеми

Змістовне дослідження періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди вимагає залучення та аналізу широкого пласту історіографічного матеріалу. Зокрема, це дослідження як історії та природи комуністичної пропаганди в СРСР, так і дослідження історії радянської преси на території України.

Дослідження радянської комуністичної пропаганди доцільно розділити на два періоди, ураховуючи політичні умови, у яких працювали науковці, специфіку досліджень, особливості основних напрямів роботи дослідників та їх спрямованість. Перший період охоплює кінець 1940-х років – початок 1990-х років, другий період розпочався на початку 1990-х років і триває до сьогодні.

Перший період характеризується появою наукового інтересу до соціально-економічних процесів, що відбуваються в Радянському Союзі, та першими спробами дослідити питання комуністичної пропаганди в СРСР. Першими дослідниками проблеми дослідження радянської пропаганди були саме західні вчені. Після Першої світової війни термін «пропаганда» набув сучасного значення й багато науковців почали досліджувати пропаганду в тому вигляді, у якому вона відома на сучасному етапі. Перше питання пропаганди почав досліджувати Г. Ласвелл, ще в 1927 році він одним із перших охарактеризував поняття «пропаганда» та визначив основні її риси у своїй праці «Теорія політичної пропаганди» (1927 рік) [556]. Він і надалі, протягом свого життя, продовжував досліджувати особливості пропаганди та розкривати її роль у житті суспільства [575].

Завершення Другої світової війни наприкінці 1940-х років ознаменувало початок холодної війни та конфронтацію між демократичними капіталістичними

державами на чолі зі США та авторитарними комуністичними режимами на чолі з СРСР.

У цей період дослідження внутрішніх процесів у СРСР набуло пріоритетного значення в західній науці, що було зумовлено потребою осмислення того, що відбувається всередині ворожого блоку. Зокрема, важливим об'єктом аналізу стали механізми радянської пропаганди.

Саме в цих умовах розпочалася наукова робота західних дослідників з аналізу комуністичної пропаганди в СРСР та її комплексної характеристики в умовах обмеженої інформаційної джерельної бази та закритості радянської системи. Водночас українські дослідники в цей період не займалися цим питанням, оскільки історична наука в радянські часи не могла досліджувати радянську пропаганду, оскільки фактично була частиною її апарату. До того ж у СРСР факт існування пропагандистської системи, яка насаджує комуністичну ідеологію, заперечувався. З точки зору офіційної радянської доктрини комуністична система інформації поширювала «класово вивірену правду» без «буржуазних викривлень» [502].

Радянські дослідники, які допускали існування пропаганди в СРСР, надавали їй позитивного забарвлення як «класово вивіреної пропаганди», що поширює марксистсько-ленінську точку зору на противагу «західній буржуазній» пропаганді. Зокрема, радянський дослідник В. Самойлов, досліджуючи пропаганду в СРСР, розглядає її як закономірний та ефективний елемент упровадження ленінських ідей на практиці, що позитивно впливає на поширення марксистсько-ленінської ідеології, яка сама сприймалась авторами як результат суспільного розвитку та ідеологія прогресу [502].

Г. Ласвелл у своїх перших наукових працях з теми вперше здійснив аналіз радянської пропаганди зразка 1950-х років, він одним із перших у своїх працях «Стратегія радянської пропаганди» (1971 рік) та «Пропаганда й комунікація в світовій історії» (1979 рік) здійснив комплексну характеристику радянській пропаганді свого часу за допомогою порівняльного аналізу та аналогії з інформаційним простором тогочасної Америки [565; 575]. Проте він розглядав

пропаганду, зокрема радянську, у загальних рисах шляхом порівняння з тогочасною американською дійсністю [565].

Детально питання радянської пропаганди аналізувала британська дослідниця Е. Мікієвич. Вона простежила концептуальні зміни радянської пропаганди у своїй праці «Еволюція партійної пропаганди в СРСР» (1971 рік), її витоки в поглядах В. Леніна та інтеграцію в різні радянські партійні та державні структури, водночас характерною рисою досліджень Е. Мікієвич є комплексний аналіз природи пропаганди та агітації в СРСР [573].

С. Вайт звертає увагу на роль політичної освіти в пропаганді СРСР та розкриває специфіку пропаганди в таких аспектах радянського суспільного життя, як наука, освіта та мистецтво [581]. Американський учений Д. Кловс здійснив дослідження особливостей пропаганди в різних країнах, що мали комуністичні керівні режими. Він встановив, що основною особливістю пропаганди в комуністичних державах є її прагнення до категоризації населення, тобто поділ людей на категорії залежно від необхідних керівній партії критеріїв, теж саме, на його думку, стосується й держав світу [560].

А. Інкелес провів ґрунтовне дослідження, яке продемонструвало реакцію радянської пропаганди на її зіткнення з американським радіомовленням «Голосу Америки» у роботі «Радянська реакція на “Голос Америки”», що мало допомогти американським мовникам ефективніше протидіяти комуністичній пропаганді щодо протистояння двох систем під час холодної війни [562].

Загалом характерною особливістю досліджень радянської пропаганди середини XX століття є їх комплексний та загальний характер, без концентрації на її специфічних аспектах. Дослідники радянської пропаганди прагнули охарактеризувати її в загальних рисах, чого вимагала специфіка часу. Водночас глибокий аналіз конкретних проявів пропаганди в різних її аспектах не проводився. Сучасні західні дослідники вже почали порушувати певні аспекти пропаганди в СРСР в її конкретних особливостях та проявах.

Другий період розпочався в 1991 році з припиненням існування Радянського Союзу. Після розпаду Радянського Союзу специфіка дослідження радянської

пропаганди змінилася. Дослідники почали більше працювати з конкретними аспектами радянської пропаганди, отримавши можливість аналізувати джерела з території колишнього Радянського Союзу після падіння залізної завіси. Водночас загальний інтерес до радянської пропаганди в науковому середовищі знизився у зв'язку із завершенням холодної війни та конфронтації між демократичною та комуністичною системами.

Скандинавські дослідники Й. Ярлбрінк та Ф. Норен у своїх дослідженнях впливу тоталітарної пропаганди на скандинавські суспільства, зокрема на шведське, охарактеризували також влив радянської пропаганди другої половини XX століття [561]. Б. Макнейр здійснив аналіз співвідношення радянської пропаганди, зокрема в пресі та медіа, та перебудови. Незважаючи на те, що він переважно досліджував саме період кінця СРСР, але під час вивчення передумов гласності він досить детально проаналізував марксистську теорію щодо пропаганди, порівняв погляди К. Маркса та В. Леніна й охарактеризував специфіку практичного втілення марксистської теорії щодо пропаганди [571].

Румунський дослідник А. Чіофланка у своїй праці «Комуністична пропагандистська модель: через культурну генеалогію» (2010 рік) здійснив комплексний аналіз радянської пропаганди, виокремивши її витоки та основні складові через призму культури [559]. С. Девіес дослідила роль пропаганди часів сталінського терору, зокрема висвітлила питання використання пропаганди для проведення сталінських репресій, ролі пропагандистських статей і доносів під час терору [578]. Угорський дослідник Л. Сомодіварі проаналізував роль дитячого образу В. Леніна в пропаганді СРСР, зокрема орієнтованій на дитячу та молодіжну аудиторію [579].

Саме в цей період розпочалися вітчизняні дослідження радянської комуністичної пропаганди. Українські дослідники отримали змогу вивчати комуністичну пропаганду в СРСР, зокрема на матеріалі радянських газет, лише після здобуття Україною незалежності, оскільки в радянські часи суспільні науки були інтегровані в ідеологічну систему й пропаганду й не могли здійснювати дослідження радянської пропаганди, виступаючи складовою цієї системи. Лише у

зв’язку з розпадом СРСР, відмовою від комуністичної ідеології та переходом вже незалежної Української держави до системи демократичних цінностей та плюралізму думок, зокрема й у науковій сфері, для вітчизняних дослідників відкрилися нові можливості щодо дослідження раніше заборонених аспектів суспільного життя, історії нашої країни та переосмислення старих радянських підходів до тлумачення нашої історії.

Незважаючи на розширення можливостей для дослідження радянської пропаганди, у 1990-х роках українська історична наука сконцентрувалася на переосмисленні історичних подій козацької доби, періоду Української революції та ролі України в Другій світовій війні. Це зумовлено потенціалом більш широкого аналізу цих історичних періодів без урахування радянської ідеологічної догматики та можливістю аналізу більшого кола історичних джерел, зокрема закордонних [548]. У цей період радянська пропаганда втратила пріоритетність, до того ж уявлення про СРСР як ворожу до українців силу лише зароджувалося, про негативну роль Росії в українській історії було ще не дуже прийнято говорити, домінували тези про «братні народи» та дружбу з росіянами, що збереглося з радянських часів та теж гальмувало дослідження радянської пропаганди.

Зміна підходів української історичної науки до питання радянської пропаганди розпочалася в другій половині 2000-х років та посилилася в середині 2010-х років зі зміною військово-політичної ситуації в країні та початком агресивних дій з боку Росії. У цей період простежується посилення інтересу науковців до радянської пропаганди як попередника сучасної російської пропаганди. З огляду на це вивчення радянської пропаганди в сучасній українській історичній науці мало більш фрагментований характер. На відмінну від західних дослідників, українські вчені порушували лише деякі аспекти радянської пропаганди, що мали місце в окремих елементах суспільного життя СРСР, не намагаючись виокремити загальні тенденції пропаганди в Радянському Союзі.

М. Шевців та К. Гончарук у своїй статті «Пропаганда як соціально-

політичне явище: проблеми розуміння» розкрили пропаганду як соціально-політичне явище [388].

В. Акуленко проаналізував роль монументальної архітектури в системі радянської пропаганди часів В. Леніна та визначив роль монументальної архітектури в системі радянської пропаганди того часу, а також причини невдачі цього ленінського проєкту [360]. О. Новицька розкрила роль радянського мистецтвознавста в системі насадження нової тоталітарної культури й охарактеризувала процес проникнення партійної пропаганди в сферу мистецтва [466].

А. Авраменко у своїй статті «Радянський плакат 1920–1930-х рр. як засіб пропаганди» дослідив використання плакатів радянською пропагандою 1920–1930 років. Він дійшов висновку, що активне використання плакатів радянською пропагандою було частиною партійної кампанії з максимальної візуалізації комуністичної ідеології та створення ідеологічно вивіреного зовнішнього оточення, що мало б допомогти швидше асимілювати населення та долучити його до партійного життя [357].

Стаття О. Лабур «Радянська історіографія про “звільнення жінки ” в Україні 20–30-х рр.: перетворення ідеї в догму» звертає увагу на роль питання визволення жінок у системі радянської пропаганди. Важливим аспектом статті є простеження поступового перетворення боротьби за права жінок з практичного явища на суто теоретичну догму, яка не мала в собі практичного підґрунтя [444].

О. Сухомлинська та Л. Березівська у своїх дослідженнях звернули увагу на ранню радянську систему освіти та роль пропаганди в ній. О. Сухомлинська проаналізувала роль ідеології в ранній радянській педагогіці, виокремила основні елементи радянської пропаганди в радянській освіті та етапи її еволюції [509]. Л. Березівська здійснила аналіз ранньої радянської педагогіки в Україні щодо її підлаштування під потреби радянської ідеології [370]. Окрім того, О. Сухомлинська дослідила проблему становлення радянської педагогіки як складової системи пропаганди та насадження ідеології в СРСР [509].

В. Бабюх, В. Очеретянко та О. Федотова вивчили питання розбудови

системи цензури в СРСР 1920–1930-х роках, зокрема проблему формування органів цензури, законодавчу й ідеологічну бази запровадження радянської цензури та її специфіку в сфері книгодрукування [367; 524; 486]. Схожі питання дослідили також І. Савченко та Г. Рудий, які здійснили аналіз радянського друку на території УСРР у 1920 році та визначили особливості ранньої радянської пропаганди й цензури в пресі та книгодрукування періоду війни проти УНР [498; 500].

Ю. Каганов досить ґрунтовно дослідив процес насадження радянської ідеології та радянського способу життя в УРСР післявоєнного періоду з метою перетворення населення республіки на «радянських людей», з огляду на це особлива увага була звернена на роль пропаганди в цьому процесі, основні її елементи, прийоми та засоби. У монографії «Конструювання “радянської людини ”» [408], а також у статтях «Музика як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія» [412], «Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.)» [409], «Радянський мовний дискурс: політико-ідеологічні особливості та протидія» [410], «Виховання радянської людини в Україні: КДБ проти школярів (1960–1970-ті рр.)» [407] та «Феномен “радянської людини ” 950–1980-х рр. в сучасній українській історіографії» [411] Ю. Каганов дає ґрунтовну характеристику різним методам і засобам впливу пропаганди на свідомість пересічних громадян, а також характеризує способи нівелювання національної та соціальної ідентичності населення України шляхом впливу пропаганди з метою формування радянського типу людей.

Подібне дослідження здійснила й О. Клименко, але вже в контексті 1920–1930-х років. У своїх працях вона розкрила роль переписування та підлаштовування історії під ідеологію з метою конструювання на території УСРР свідомості «нової людини», лояльної новій владі [550].

С. Кульчицький у своїй тритомній роботі «Червоний Виклик» проаналізував історію комунізму в Європі, Росії та Україні, його витоки, природу та специфіку існування як у світі, так і на українських землях. Зокрема, автор порушив і

питання пропаганди. У другому томі дослідження проблему пропаганди висвітлено в контексті розгортання, непу, кооперації, становлення партійного апарату; здійснено аналіз особливостей сталінської диктатури та пропаганди того часу. Звичайно, що пропаганда в цій публікації згадується дотично до історії СРСР, оскільки предметом дослідження в роботі є саме природа радянської влади [441; 442; 443].

О. Остапчук у публікаціях «Діяльність неформальних організацій, їх спротив радянській пропаганді та вплив на суспільно-політичну думку кінця 80-х років» [473], «Вплив радянських фільмів та телепередач на формування свідомості українців у 1953–1985 рр.» [474], «Роль радіо у поширенні радянської пропаганди в період «Застою»» [475], «Особливості монументальної пропаганди у період «застою»» [476] характеризує специфіку використання мистецтва та мультимедійних технологій у поширенні радянської пропаганди в другій половині XX століття.

Я. Юринець у статті «Біля витоків радянської філософії в Україні (1920–1930-і рр.)» розкриває питання становлення радянської філософії, акцентуючи на її ідеологізації та підлаштуванні під комуністичну ідеологію, що призвело до поступового занепаду радянської філософської думки й перетворення її на черговий рупор партійної доктрини, який лише дублював основні партійні догми, надаючи їм філософського забарвлення [539].

Цікавою також є дисертація С. Маркової, яка, досліджуючи соціально-політичні перетворення в сільському середовищі в 1917–1933 роках, неодноразово порушує питання ролі пропаганди як засобу влади в перетворенні українських селян та долученні їх до системи комуністичних цінностей і поглядів. Особливо важливим є розкриття поняття «нової радянської людини» як мети діяльності пропагандистського апарату СРСР [552].

Науковці А. Гриценко, О. Чумаченко та В. Прокопчук звернули увагу на культурний і мистецький аспекти радянської пропаганди 1960-х років у публікаціях «Зображення “образу ворога”» через радянську пропагандистську сатиру та карикатуру в 1953–1985 рр. на прикладах журналу «Перець»», «Жанрові

особливості радянського образотворчого мистецтва за доби “відлиги” та “застою”», «Мистецтво відбитку: радянська пропаганда в епоху застою через призму творчості» та «Зображення жінки в мистецтві як елемент радянської ідеології (героїня-працівниця, мати-героїня, жінка в іміджі соціалістичного реалізму) в добу “відлиги” та “застою”» [491; 492].

Окрім аналізу пропаганди як соціально-політичного явища, у роботі використані напрацювання науковців щодо української радянської преси 1920-х років. Дослідження української радянської преси доцільно також розділити на два періоди: радянський (1923–1991 рр.) та сучасний (1991 р. – дотепер).

Наукове опрацювання української радянської періодичної преси 1920-х років розпочалося ще в радянські часи. Уже в середині 1920-х років була започаткована робота з наукового аналізу української преси революційного періоду 1917–1920 років. Радянські дослідники цього часу розглядали ранній період становлення радянської преси як відродження українського друкованого слова в контексті як продовження української газетної традиції XIX століття, так і становлення нової радянської періодики.

Важливу роль у дослідженні періодики 1920-х років відіграв Ю. Меженко, який був редактором часопису «Бібліографічні вісті», що виходив друком у 1923–1930 роках. Під керівництвом Ю. Меженка працювали такі дослідники, як В. Ігнатієнко та М. Сагарда, які окреслили перші підходи до аналізу преси, зокрема вони відносили до української преси всі друковані видання, що виходили на українських землях на будь-якому діалекті української мови, хоча їм доводилося працювати з урахуванням специфіки радянської цензури. Зокрема, дослідники ігнорували радянську пресу, що почала друкуватися на українських землях, починаючи з 1917 року, концентруючись на українській національній пресі [404; 405; 406; 501].

Посилення сталінського терору та русифікації призвели до практично повного занепаду дослідження української періодики. Відновлення наукового інтересу до цієї тематики відбулося лише після смерті Й. Сталіна. У післявоєнну добу та після демонтажу сталінізму дослідження української преси в УРСР

відновилися, проте під постійним наглядом партійної цензури. Ґрунтовні дослідження преси в цей час стали можливими завдяки виходу перших об'ємних збірників радянських документів і статистичних покажчиків, присвячених пресі. Одними з перших у цей період радянську партійну пресу досліджували Л. Алєксєєв, Л. Снітко та Є. Бондар [540; 506; 507; 543]. Вони здійснили ґрунтовний аналіз партійної радянської преси України 1920-х та 1930-х років, зокрема тематичне наповнення радянських газет та вплив культу особи Й. Сталіна на українську радянську періодику, зокрема відображення посилення репресій на сторінках періодичних видань УСРР. Також активній критиці піддавалися спроби української інтелігенції зберегти українську культуру та самобутність в умовах встановлення радянської влади як прояву «буржуазного націоналізму».

Період 1960–1980 років характеризується посиленням дослідження радянських періодичних видань 1920-х та 1930-х років. Їх особливостями є значна кількість таких наукових розвідок, їх ідеологічна вивіреність та дослідження української радянської преси як частини загального комплексу радянських періодичних видань, у якому преса Радянської України розглядалася лише як складова історії радянської преси.

Найбільш важливими працями українських дослідників преси цього періоду стали роботи В. Рубана, який дослідив розвиток радянської преси України, починаючи з 1917 року. В. Апостолов також здійснив аналіз ролі періодичної преси в процесі колективізації. П. Гринюк розглянув роль преси в процесі індустріалізації [363; 496; 497; 547].

Праці Н. Остапенко та В. Алферова відзначаються більш виваженим ідеологічним змістом. Якщо попередні дослідники, хоча й писали про «перегини на місцях», не наважувалися критикувати партійну лінію загалом, то ці автори схвалювали партійну лінію та відтворювали штампи радянської пропаганди щодо висвітлення процесу розбудови системи радянської преси в 1920-х роках та її ролі в поширенні пропагандистських наративів [361; 554].

Серед дослідників української періодики цього часу також варто відзначити еміграційних і діаспорних учених, які були єдиною альтернативою офіційній

радянській точці зору серед науковців. Зокрема, цікавими є дослідження А. Животко та Ю. Тернопільського, які висвітлювали питання монополізації газетного простору партійною періодикою, боротьби пропагандистської машини з будь-якою опозицією та процеси русифікації української преси [397; 398; 514].

Отже, можна дійти висновку, що радянський період дослідження преси характеризується ідеологічною заангажованістю наукових досліджень, обмеженістю в доступі до джерельного матеріалу, необхідністю виправдовувати та підтримувати партійну лінію та неповним характером наукових робіт.

Падіння СРСР та відновлення незалежної української держави відкрили шлях для українських науковців до більш змістовного та детального вивчення історії української періодики, зокрема преси УСРР 1920-х років. Особливо цьому сприяли падіння радянської цензури та партійного контролю, з одного боку, та поява нового масиву джерельної інформації – з іншого.

Основною темою наукових досліджень 1990-х та 2000-х років стає преса революційної доби 1817–1921 років. Насамперед українські науковці прагнули переосмислити роль преси в процесі Української революції та відкинути старі ідеологічні тлумачення радянської науки щодо української періодики. У цей період уперше здійснено аналіз української національної підпільної преси 1940-х та 1950-х років. Окрім того, був закладений фундамент дослідження україномовної преси, що друкувалася на території, контрольованій Польщею, Румунією та Чехословаччиною в міжвоєнний період. Поштовхом до цього стало розсекречення значного масиву матеріалів української періодики та переосмислення офіційного ставлення української держави до власного минулого.

Уперше було започатковано дослідження щодо співвідношення преси та голодомору в 1930-х роках. У наукових працях Н. Бикової, зокрема в роботі «Голодомор і українська радянська преса початку 30-х рр. ХХ ст.», було розкрито особливості діяльності журналістів у цей період та специфіку їх роботи в умовах пропагандистського висвітлення проблеми голоду.

На початку XXI століття у зв’язку з нагромадженням джерельного матеріалу щодо дослідження преси розпочалася й наукова робота щодо вивчення

комуністичної радянської періодики 1920–1930 років. Зокрема, одними з перших радянську цензуру щодо преси дослідили С. Білокінь [373] та Є. Костик [418], які проаналізували роботу органів радянської цензури в контексті преси та книгодрукування. С. Білокінь у праці «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.)» розкрив питання розбудови органів радянської цензури, особливо в аспекті цензурування радянських газет на території УСРР. Є. Костик проаналізував питання розгортання бюрократичної системи радянської цензури в УСРР. Більш детально діяльність органів цензури в УСРР дослідив Ю. Шаповал у праці «Комуністична цензура в Україні: штрихи до портрета», зокрема він охарактеризував діяльність Головліту в Радянській Україні [530].

Важливими дослідженнями цього періоду є наукові роботи Г. Єфіменка, який на основі архівної інформації дійшов висновку, що національна політика більшовиків після офіційного згортання українізації продовжувалася в русі коренізації, що паралельно супроводжувалося централізацією державного та партійного апаратів в УСРР та СРСР загалом. У цьому аспекті Г. Єфіменко розглянув питання преси як частини більш широкої політики сталінського режиму з централізації радянської держави [396].

Подібних висновків дійшли й інші науковці, які дослідили питання радянської преси 1920-х та 1930-х років (О. Попова, О. Вакульчук та Г. Рудий). У наукових розвідках вони здійснили аналіз преси сталінського періоду, з’ясували роль державної централізації в процесі друку періодики [376; 489; 498].

Іншої думки дотримувався науковець І. Михайлин, який убачав у процесах розбудови системи радянської преси в УСРР продовження традицій періодики, що були закладені в часи революції 1917 року, зокрема преси УНР [460].

Безпосередньо особливості тематичного наповнення ранньої комуністичної пропаганди на сторінках радянської преси УСРР 1920–1930 років досліджували К. Галка, В. Доценко, О. Тарапон, О. Вітринська та М. Літовська [383; 385; 393; 445; 511]. Вони розглянули різні аспекти радянської газетної пропаганди, її зв’язок з іншими елементами радянської пропаганди, специфіку аудиторії, на яку

пропаганда була спрямована.

К. Галка дослідила відображення в пресі СРСР 1930-х років ворожих для режиму елементів. В. Доценко проаналізував, як через періодичну пресу радянська влада прагнула посилити підтримку масових радянських кампаній серед місцевого населення. О. Тарапон дослідив відображення в тезах партійних звернень та публікації офіційних партійних рішень і постанов. О. Вітрицька здійснила аналіз впливу антирелігійної радянської пропаганди на населення через періодичну пресу на прикладі єврейської громади. М. Літовська охарактеризувала дитячу радянську пресу та її роль у формуванні нового покоління радянських людей.

Серед сучасних українських дослідників регіональної преси найбільш значущими є наукові розвідки О. Коляструк, зокрема її праця «Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.)», у якій вона здійснила системний аналіз періодичної преси УСРР періоду українізації, спираючись на значну джерельну базу. У науковій роботі прослідковано основні тенденції розвитку регіональної радянської преси в Україні, зокрема посилення ідеологізації та поступова русифікації преси Радянської України [416; 549].

Особливості регіональної преси України також досліджували І. Герман у роботі «Запорізька преса 20–40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості» [546], І. Сипченко в праці «Районна преса Сумщини 30-х рр. ХХ ст. як засіб ідеологічного впливу на маси» [504; 505], К. Ульянова в роботі «Преса Луганщини 1917–1938 рр.: становлення та основні тенденції розвитку» [555]. У своїх наукових дослідженнях вони охарактеризували пресу різних регіонів України, зокрема Запоріжжя, Сумщини та Луганщини радянського періоду. У цих роботах акцентовано на ідеологічному та пропагандистському аспектах місцевої радянської преси та її участі в підтримці масових радянських кампаній.

М. Костів у ґрунтовному дослідженні характеризує та розкриває періодичну пресу Чернігівщини періоду 1930-х років як інструмент радянської пропаганди [548]. У дисертаційній роботі М. Костів здійснює ґрунтовний аналіз комуністичної пропаганди на Чернігівщині 1930-х років, порушуючи питання

голодомору, зокрема виправдання дій влади щодо селян. Учений також аналізує участь місцевої преси в радянських масових кампаніях та розкриває роль робсількорів у пропаганді того періоду [548]. Особливістю дисертації М. Костіва є те, що це одне з небагатьох досліджень у сучасній Україні, яке присвячене проблемі пропаганди на сторінках регіональної радянської преси.

Отже, здійснивши аналіз стану наукового дослідження щодо радянської комуністичної пропаганди, можна дійти кінцевого висновку, що як закордонні, так й українські дослідники вивчали проблему комуністичної пропаганди в СРСР.

Західні дослідники почали звертати увагу на радянську пропаганду, починаючи з кінця 1920-х років, а особливо ця тема почала вивчатися з 1950-х років, тобто з початком холодної війни. Західні наукові підходи до аналізу радянської комуністичної пропаганди є загальними та всебічними. Для західної історичної науки середини та другої половини XX століття характерним є прагнення здійснити загальну характеристику комуністичній пропаганді в СРСР через порівняння радянського практичного та марксистського теоретичного аспектів. Сучасні дослідники здійснюють і більш конкретні дослідження, аналізуючи певні аспекти радянської пропаганди або сфери її впливу.

В Україні дослідження комуністичної пропаганди в СРСР розпочалося лише зі здобуттям незалежності. Тривалий період тема радянської комуністичної пропаганди в країні не отримувала належної уваги і почала досліджуватися лише у зв’язку з посиленням тиску та відкритою агресією з боку Російської Федерації, що зумовило більш ґрунтовно дослідити питання радянської пропаганди, її природу та витоки. Для українських досліджень радянської комуністичної пропаганди типовим є їх вибірковий характер. Українські вчені звертають увагу насамперед на конкретні аспекти комуністичної пропаганди та досліджують їх, не намагаючись дати явищу комуністичної пропаганди в СРСР комплексної характеристики, як це роблять зарубіжні науковці.

Дослідження радянської преси в Україні розпочалося ще в радянські часи. Особливістю наукових розвідок преси радянської доби є їх ідеологізованість і намагання вчених балансувати між ідеологічною лінією та науковою

достовірністю. У часи незалежної України дослідження радянської преси відзначаються диверсифікацією наукових напрямів та відсутністю ідеологічного контролю.

1.2. Джерельна база дослідження

Дослідження місцевої періодичної преси нинішніх Полтавської, Сумської та Чернігівської областей щодо використання її радянською владою як інструмент комуністичної пропаганди потребує залучення до роботи історичних джерел різних видів. Отже, використані в дослідженні джерела доцільно розподілити на декілька груп.

До першої групи джерел – найбільшої, найбільш значущої для дослідження – належить радянська комуністична періодична преса, що виходила друком у період з 1920 по 1929 рр. на території сучасних Полтавської, Сумської та Чернігівської областей.

Періодична преса Північного Лівобережжя періоду 1920-х років, що була проаналізована в процесі наукового дослідження, охоплює 355 найменувань (додаток Б). З огляду на те, що значна частина цих газет представлена малоінформативними виданнями, що існували короткий період часу, під час аналізу та характеристики основних тематичних напрямів роботи пропаганди на сторінках місцевої преси Північного Лівобережжя досліджуваного періоду була використана найбільш наповнена пропагандою та значуща для дослідження частина з цих видань.

Партійну радянську періодичну пресу, що друкувалася на території Північного Лівобережжя, також доцільно класифікувати на декілька груп. За критерієм того, чию точку зору обстоює газета, пресу можна розподілити на три групи. До першої групи належать загальнопартійні газети, що друкувалися як органи, що дотримувалися позиції центральних партійних органів як України, так і СРСР загалом. До другої групи належать газети, що підтримували точку зору місцевих органів влади та місцевих партійних осередків. Це найбільша підгрупа,

оскільки більшість радянських газет того часу видавалися саме місцевими партійними осередками. До третьої групи належать газети, що поділяли точку зору комуністичних організацій, переважно молодіжних.

За цільовою аудиторією досліджувану пресу доцільно також розподілити на три групи. До першої групи належать газети, орієнтовані на загальну аудиторію. До другої групи належать газети, орієнтовані лише на селянську аудиторію. Третя група газет представлена пресою, що друкувалася для молодіжної аудиторії.

До газет, що були використані в процесі аналізу пропаганди на сторінках місцевої преси Північного Лівобережжя 1920-х років, належать: чернігівське видання «Стяг Рад» [185], що друкувалася російською мовою в період з 1917 по 1920 рік та була органом Чернігівського губернського революційного комітету КП(б)У. Газета «Вісти» [225] друкувалася в Лебедині нинішньої Сумської області в 1920 році та була виданням Лебединського повітового виконавчого комітету рад робітничих, селянських і солдатських депутатів і Лебединського повітового відділу Українороста. Газета «Полум'я Революції» [269] друкувалася в Ромнах нинішньої Сумської області в 1920 році російською мовою, орган Роменського виконавчого комітету і Паркому КП(б)У. «Стінна газета Конотопського відділу Укроста» [321] друкувалася в 1920–1921 роках у Конотопі нинішньої Сумської області російською мовою. Аналогічна до попередньої «Стінна газета Роменського відділу Укроста» [323] друкувалася також в 1920–1921 роках у Ромнах Сумської області російською мовою. Обидві газети мали по одній сторінці одного номера та кріпилися на стіни для швидкого поширення пропаганди. Путивльська газета «Плуг і Молот» [371] друкувалася в місті Путивль у 1921 році російською мовою та була виданням Путивльського Повітвиконкому та Повіткому РКП.

Полтавська газета «Вісті-Відомості» [151], що друкувалася в 1922 році, була вісником Полтавського губерніального виконкому рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Полтавського губкому КП(б)У. Роменська газета «Відомості» [225], що виходила протягом 1920–1922 років та становила орган Роменського виконавчого комітету та парткому КП(б)У. До цієї газети додавалася

брошура «Радіо-телеграми газети “Відомості”» [310]. Усі ці газети друкувалися російською мовою. Газета «Червоний Юнак» [348] друкувалася в Полтаві в період з 1922 по 1924 рік та була виданням Полтавського губкому КСМУ, робітничо-селянської молоді України, орган ЦК КСМУ та Полтавського губкому, друкувалася українською мовою. Роменська газета «Влада Праці» [178] виходила протягом 1922–1925 років українською мовою, орган Роменського окркому КП(б)У виконкому і профбюро. Газета «Селянське Життя» [320] друкувалася в 1923 році в Чернігові українською мовою, орган Чернігівського губкому КП(б)У, у 1924 році перейменована на «Селянську газету» [313]. Газета «Молодий Незаможник» [267] друкувалася в Чернігові в 1923 році як додаток до газети «Селянське Життя», була газетою селянської молоді Чернігівщини, органом губкому КСМУ, публікувалася українською мовою.

Сумська газета «Плуг і Молот» [272] виходила друком з 1923 року російською мовою, щоденна газета Сумського комітету КП(б)У, орган Сумміськпарткому та міськради. Газета «Правда Прилукщини» [287] друкувалася протягом 1923–1924 років українською мовою та була органом Прилуцького повітпарткому і повітвиконкому. Полтавська газета «Червоне Село» [339] виходила друком у 1923 та 1924 роках українською мовою, була партійною газетою, орієнтованою на незаможне селянство. Газета «Більшовик Полтавщини» [114] друкувалася з 1924 року українською мовою в Полтаві та була органом Полтавського губвиконкому, губкому КП(б)У, губернської ради профспілок та Полтавської міської ради. Газета «Червоний Стяг» [252] виходила друком з 1924 року в Чернігові російською мовою, щоденна робітничо-селянська газета Чернігівщини, із серпня 1925 року почала публікуватися українською мовою. Газета «Більшовицькі Резерви» [149] друкувалася в 1924 році в Чернігові російською мовою, газета Чернігівського губкому ЛКСМ., додаток до газети «Червоний Стяг». «Селянська Газета» виходила в Чернігові в 1924–1925 роках українською мовою [313].

Газета «Наш Шлях» [268] друкувалася в Кременчуці протягом 1925–1926 років російською мовою, позиціонувалася як щоденна робітничо-селянська газета.

Газета «Правда Прилуччини» [308] друкувалася з 1923 року в Прилуках українською мовою, орган Прилуцького парткому, окрвиконкому та окрпрофбюро. Газета «Червона Лубенщина» [326] друкувалася в 1925 році в Лубнах українською мовою, видання Лубенського парткому, окрвиконкому та окрпрофбюро, орієнтоване на селянську аудиторію. Газета «Ранковий Випуск» [301] виходила в Чернігові в 1925–1926 роках як додаток до газети «Червоне Знамено» російською мовою. Газета «Вечірній Випуск» [150] також була додатком до газети «Червоне Знамено» російською мовою.

Конотопська газета «Селянські Вісті» [316] друкувалася з 1924 року українською мовою в місті Конотопі Сумської області та була газетою Конотопського окружного комітету КП(б)У, окружного виконавчого комітету та окружної ради профспілок. Глухівська газета «Червоне Село» [327] друкувалася в місті Глухові Сумської області з 1926 року українською мовою та була щотижневою селянською газетою окрпаркому, окрвиконкому та окрпрофради. Газета «Радянське Життя»[312] друкувалася в місті Ромни Сумської області українською мовою, орган окружного комітету КП(б)У, окрвиконкому та окрради профспілок Роменщини.

Важливою групою джерел, що використовувалися під час проведення наукового дослідження, є архівні документи й матеріали, що більш широко розкривають різні сфери діяльності радянської влади щодо розбудови системи пропагандистської преси. Зокрема, у досліджені використані документи, що містяться в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, у фонді 539 (Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції УСРР (НК РСІ УСРР, 1925–1931)). Це документи про обстеження діяльності органів преси в УСРР, циркуляри, протоколи, доповідні записки, відомості та листування в період з 01.01.1923 до 30.09.1924 рр., а також документи про популяризацію друкованих видань серед сільського населення УСРР, а саме: протоколи, плани, доповідні записки, відомості та листування з 16.02.1925 по 14.04.1925 рр.; документи про випуск і реалізацію періодичних і неперіодичних видань, що містять циркуляри, протоколи, доповідні записки, відомості та листування з

29.02.1924–8.09.1925 рр. Окрім того, тут зберігається лист культурно-соціальної інспекції НК РСІ бюро Радпартвидавництва про розповсюдження періодичної преси від 23.10.1925 р. Фонд 555 (Комітет у справах друку при РНК УСРР) зберігає документи про організацію тресту центральних газет УСРР, що охоплюють протоколи, доповідні записки, плани, відомості та кошториси. Також тут є інформація щодо штатів газетних видавництв за 1927 р. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Ці документи розкривають специфіку функціонування органів преси УСРР в 1920-х роках, характеризують основні виміри та напрями державної політики Радянської України щодо поширення комуністичних періодичних видань, зокрема на території Північного Лівобережжя.

Документи Центрального державного архіву громадських організацій України, що були використані в дослідженні, містять витяги з протоколів засідань Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК КП(б)У з питань роботи Агітпропу ЦК і довідки про виконання ухвал ЦК КП(б)У, постанови і циркулярні листи ЦК КП(б)У, доповідні записки, довідки, інформація партійних і радянських органів, листування з ДВУ, Комітетом у справах друку при РНК УСРР, редакціями газет, огляд листів, матеріали відділу преси ЦК КП(б)У, плани підвідділу преси ЦК КП(б)У, звіти про проведену роботу, списки губернських газет, короткі довідки й огляди матеріалів преси, плани підвідділу преси ЦК КП(б)У, звіти про проведену роботу, протоколи засідань нарад редакторів центральних та місцевих газет, протоколи і витяги з протоколів планових засідань Президії ВУЦВК, заява і рапорт управляючого справами ВУЦВК в Президію ВУЦВК про суперечки з секретарем ВУЦВК, протоколи нарад при підвідділі друку Агітпропу ЦК КП(б)У, звіти підвідділу преси про його діяльність, циркуляри, інструкції, положення, тези ЦК РКП(б) про створення і роботу відділів агітації і пропаганди, статут літературних колегій при органах преси, циркулярні листи ЦК РКП(б), довідки, огляди відділу преси ЦК КП(б)У про завдання преси, про видання газет, журналів в республіці, циркуляри, телеграми, положення ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У про підвідділ преси ЦК РКП(б), створення друкованих органів на місцях, проведення дня партійно-радянської преси [13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24].

У дослідженні були використані також матеріали з Державного архіву Вінницької області, а саме таємні та цілком таємні циркуляри ЦК КП(б)У з питань підведення підсумків внутріпартійної дискусії про постановку національного питання від 02.01.1923 до 25.06.1924 [25].

У процесі дослідження були використані матеріали з Державного архіву Чернігівської області, а саме з фонду Р-676, що зберігає інформацію щодо редакції газети «Червоний стяг» – орган Чернігівського окружного комітету КП(б)У, окрвиконкому та окружної ради профспілок, м. Чернігів Чернігівського округу, 1924–1929 рр.

У цьому фонді зберігається листування з президією ВУЦВК та Наркоматом освіти УСРР, установами й організаціями про забезпечення та розповсюдження друкованих видань серед населення, розміщення оголошень у газеті та їх оплату, проведення фінансово-господарської діяльності. Містяться також колективний договір, накази з кадрових питань, списки працівників, які ширше розкривають специфіку функціонування радянських газетних редакцій досліджуваного періоду на прикладі редакції газети «Червоний стяг» [26].

Під час наукового дослідження також було використано різні опубліковані документи. Це статистичні, довідкові та бібліографічні видання, а також збірники документів, що висвітлюють державну політику в сфері ідеології та пропаганди, зокрема через пресу. Статистичні видання представлені в дослідженні радянськими статистичними та науково-статистичними довідниками щодо преси Радянської України. Зокрема, це статистичні довідники «Преса Української РСР: 1918–1985», «Преса Української РСР: 1917–1966» та «Преса Української РСР 1918–1973» [54; 55; 56; 57; 58]. Бібліографічні та довідкові видання представлені бібліографічними покажчиками газет Радянської України, зокрема це «Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», «Газети радянської України у фондах ЦНБ АН УРСР», «Газети Радянської України: 1921–1925 рр.» та «Газети Радянської України 1917–1921 рр.» Також це покажчики дореволюційних газет Російської імперії, що виходили друком на українських землях [37; 38; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47 ;

48].

Цінними історичними джерелами є збірники документів, що висвітлюють державну політику СРСР у сфері преси, зокрема це збірники декретів радянської влади; збірники партійних рішень «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», «Культурне будівництво в Українській РСР: 1917–1927: Збірник документів і матеріалів», «Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – черв. 1941: Збірник документів і матеріалів», «Культурне будівництво в Українській РСР: 1917–1927: Збірник документів і матеріалів», «Культурне будівництво в Українській РСР : Важливіші рішення Комуністичної партії і рад. уряду 1917–1959 рр. : Збірник документів в 2 томах» [31; 32; 33; 34; 35; 36].

У дослідженні також опрацьовані радянські декрети та державні документи як загального союзного, так й українського рівня. Це декрети РНК, зокрема Декрет про друк [102], що був прийнятий 09 листопада 1917 року, який регулював діяльність преси на територіях, контрольованих радянською владою, та встановлював жорстку цензуру й державний контроль за діяльністю періодичних видань і видавництв. Цей декрет проголошував будь-яку нерадянську пресу нелегальною, робив пресу складовою радянської пропаганди та був основоположним документом щодо функціювання радянської пропаганди на сторінках газет. Також це Декрет про відокремлення церкви та держави [103], що був прийнятий 05 лютого 1918 року та став основою для радянської кампанії антирелігійної та антицерковної пропаганди на сторінках преси. Декрет про формування Робітничо-селянської червоної армії [101], що був прийнятий 22 січня 1918 року та став підґрунттям для радянської воєнної пропаганди й агітації на сторінках преси. Декрет ВУЦВК про пільги, права та обов'язки незаможних селян [87], що був прийнятий 5 грудня 1923 року в Харкові, регулював питання радянського будівництва в українському селі, а саме підтримку з блоку режиму комітетів незаможних селян, які в ті часи проголошувалися майбутнім авангардом революції в сільському господарстві [87].

Наступну групу джерел, що використовувалися під час дослідження, складають комуністичні ідеологічні праці, написані К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Леніном та іншими ідеологами марксизму-ленінізму в XIX та XX століттях.

Серед праць К. Маркса в дослідженні використано перший, другий та третій томи головної праці засновника марксизму – «Капітал. Критика політичної економіки», опубліковані в період з 1867 року по 1894 рік німецькою мовою та вперше надруковані англійською в 1887 році [100; 105; 110]. У цій найвідомішій праці К. Маркса викладені його основоположні уявлення про функціювання та історію економічних процесів всередині капіталістичної економіки другої половини XIX століття.

Робота К. Маркса «Наймана праця та Капітал» була написана в 1847 році та опублікована в 1849 році, у якій автор критикує інститут найманої праці, що працює на користь буржуазії [112]. «Заробітна плата, ціна та зиск» – це опублікована в 1898 році робота, що пояснює функціонування товарно-грошових відносин в контексті комуністичної теорії [113]. Також у роботі важливу роль відіграли радянські публікації і видання К. Маркса та радянські збірники його праць, видані Політвидавом, Інститутом Маркса-Енгельса-Леніна та іншими радянськими видавництвами. Зокрема, це праця «Про пролетарський інтернаціоналізм», збірник «Вибрані твори в 3 томах», збірники «З ранніх творів», «Листи в майбутнє», «Про виховання і освіту», «Про основні принципи партійного будівництва», «Про мистецтво», «Про диктатуру пролетаріату», «Про соціалістичну революцію», «Маніфест комуністичної партії, «Революція й контрреволюція в Німеччині» [60; 61; 62; 63; 65; 66; 67; 68; 70; 71; 72; 73; 74 ;75; 76].

Серед робіт Ф. Енгельса в дослідженні опрацьовано працю «Принципи комунізму» [104]. Це документ, написаний в 1847 році, який окреслює основні принципи новоствореної в ті часи комуністичної ідеології. Також проаналізована праця «Соціалізм. Утопічний та науковий», у якій Ф. Енгельс розмірковує над природою та філософським фундаментом соціалізму [111]. «Походження сім'ї, приватної власності та держави» – це робота Ф. Енгельса, що була написана й

опублікована в 1884 році та присвячена його баченню історичного розвитку людського суспільства та аспектам цього розвитку, що цікавили марксистів – приватної власності, товарно-грошових відносин і соціальної нерівності. Ф. Енгельс концентрується на витоках приватної власності, держави та сім'ї в суспільствах стародавнього світу [106]. «Селянське питання у Німеччині та Франції» та «Селянська війна в Німеччині» – це праці Ф. Енгельса, у яких він окреслює своє розуміння проблем селян у Західній Європі, особливо в Німеччині, з точки зору марксизму [107].

Серед колективних робіт К. Маркса та Ф. Енгельса в дослідженні розглянуто «Комуністичний маніфест» або «Маніфест комуністичної партії» [67; 108]. Це програмний документ комуністів, написаний К. Марксом та Ф. Енгельсом у 1847–1848 роках. У ньому окреслені основні принципи комунізму та комуністичне бачення функціювання історичних, економічних та політичних процесів у світі. Маніфест проголошує курс на знищення капіталізму, повалення влади буржуазії та побудови комуністичного суспільства майбутнього. У дослідженні проаналізовано дві версії цієї праці: україномовна версія, що була видана в 1917 році в Клівленді, США за сприяння Української федерації Американської соціалістичної партії [67], та англомовне видання, що було підготоване в 2004 році та доступне в Марксистському інтернет-архіві [108].

Серед робіт В. Леніна в дослідженні використано працю «Держава і революція» [109], у якій автор розкриває своє бачення на природу та особливості функціювання класової капіталістичної держави, її співвідношення з робітничим класом та своє розуміння комуністичної революції. Окрім того, у дисертаційній роботі опрацьовано радянські публікації праць та збірників праць В. Леніна «Про пресу», «Про пропаганду і агітацію», «Про радянську соціалістичну демократію», «Про роботу партії в масах», «Про роботу радянського державного апарату», «Про союз робітничого класу і селянства», «Про Україну», «Про соціалістичну революцію» [59; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86].

Серед робіт М. Калініна в дослідженні використана стаття «Преса в руках більшовиків могутня сила», що була опублікована Держполітвидавом у 1938 році

[64]. Роботи Й. Сталіна, опрацьовані в дослідженні, містять радянські збірники його творів у тринадцяти томах, а саме в дослідженні проаналізовані томи з третього по десятий, що видані українським філіалом Інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б) у 1949 році [89; 90; 91; 92; 93; 94; 95; 96; 97].

Отже, ці групи джерел сформували репрезентативну основу для наукового аналізу. Праці радянських ідеологів дали змогу окреслити теоретичні й ідеологічні засади функціонування комуністичної пропаганди в СРСР та визначити підходи марксистської ідеології до проблеми пропаганди**.**

Аналіз радянських декретів та інших законодавчих актів забезпечив розуміння законодавчої основи функціювання комуністичної пропаганди на сторінках преси в Радянській Україні. Архівні та статистичні документи дали можливість з'ясувати особливості функціонування системи радянської преси в УСРР. Радянська періодична преса 1920-х років Північного Лівобережжя сформувала основну інформаційну базу про природу радянської пропаганди на сторінках газет регіону, її особливості, прийоми та методи.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Теоретико-методологічна основа дослідження передбачає теоретичне осмислення та аналіз різних аспектів застосування та еволюції комуністичної пропаганди на сторінках місцевої періодичної преси Північного Лівобережжя протягом 1920-х років, що зумовило необхідність застосування відповідних методологічних підходів, способів і принципів наукового пізнання.

Центральне місце в аналізі радянської преси посідає поняття «пропаганда». Термін «пропаганда» в наш час має доволі широке наукове трактування. Один із найперших і найвидатніших дослідників пропаганди, політолог та соціолог Г. Лассвел, який все життя присвятив дослідженню цього явища, у статті «Теорія політичної пропаганди» характеризує пропаганду як «управління колективною позицією шляхом маніпулювання значимими символами» [556, с. 627]. Такими символами він називає поняття, які мають однакове значення в групі людей.

Наприклад окремі слова, жести чи міміка можуть мати особливе значення серед конкретних груп людей та будуть спонукати їх до підтримки точки зору оратора. Також до значущих символів можна віднести музику, атрибутику, одяг, елементи архітектури. Тобто, це символи, які легко б зберігалися в пам'яті та формували стійкі асоціації [556, с. 627].

Г. Лассвел визначив, що пропаганда спрямована на формування колективного ставлення. Термін «колективне ставлення» не стосується лише пропаганди, він був введений для позначення окремих шаблонів у поведінці груп людей. Дослідник зауважує, що колективне ставлення може змінюватися і під впливом грубої сили, наприклад, залякування чи примусу, але переважно колективне ставлення змінюється саме під впливом значущих символів, технологією використання яких і є пропаганда [556, с. 628].

Американський соціальний психолог Е. Аронсон у праці «Епоха пропаганди» характеризує термін «пропаганда» як «діяльність, що спрямована на системне поширення та популяризацію певних ідей, поглядів, знань, міфів, вчень та стереотипів з метою зміни системи цінностей, формування світогляду, поширення точки зору для здійснення впливу на поведінку окремої людини або групи людей». Він зазначає, що пропаганду варто відрізняти від реклами та агітації, адже якщо реклама спрямована на посилення окремих бажань людей чи груп людей, то пропаганда стимулює до певних дій або до бездіяльності. Е. Аронсон виділив два типи пропаганди. Перший тип – це позитивна пропаганда, спрямована на об'єднання людей навколо певних ідей чи цілей. Другий тип – деструктивна та дезінтеграційна пропаганда, спрямована на поділ груп людей за певними, навіть найменшими ознаками, та формування в них протиріч [574, с. 610]. Дослідник Т. Стултс зазначає, що для того, щоб пропаганда була ефективною, вона повинна бути простою, легко запам'ятовуватися, повторювати свої основні ідеї, використовувати значущі символи та приховувати невигідні факти, а якщо потрібно, то спотворювати їх [561].

У СРСР термін «пропаганда» мав більш нейтральне визначення, без акцентування на її маніпулятивній природі. Якщо західні дослідники звертають

увагу на прагнення пропаганди змінити погляди людини, нав'язати їй чиюсь думку, переконати в правильності чужої точки зору, то згідно з визначенням сьомого тому другого видання «Малої радянської енциклопедії» (1938 р.) «пропаганда» є поширенням, проповідуванням ідей, вчень, а також вербуванням прихильників цих ідей та вчень [577].

Підсумовуючи думки дослідників, можна зробити висновок, що пропаганда є системою цілеспрямованих зусиль, спрямованих на маніпуляцію людськими переконаннями шляхом використання символів. Саме її цілеспрямований характер, орієнтований на досягнення результату через маніпуляції, є основною характеристикою пропаганди, що відрізняє її від інших форм комунікації. У нашому дослідженні ми розуміємо пропаганду як інформаційний вплив на свідомість людини або групи людей з метою зміни їх поглядів і переконань шляхом застосування специфічних спрямованих методів та засобів. Пропаганда в контексті радянської преси Північного Лівобережжя 1920-х років постає в дослідженні як спрямований інформаційний вплив радянської влади через пресу для поширення серед населення регіону комуністичної ідеології та перетворення його на відданих прихильників радянського режиму.

Поряд із поняттям «пропаганда» у дослідженні також використовується «агітація». У СРСР термін «агітація» трактувався як найважливіший елемент політичної боротьби партій та класів. Через агітацію політичні партії впливають на свідомість мас, щоб залучити їх на свій бік [573]. У системі радянської пропаганди агітація була настільки пов'язана з безпосередньо пропагандою, що ці два поняття трактувалися як «агітпроп». Британська дослідниця Е. Мікієвич у праці «Модернізація партійної пропаганди» зазначає, що В. Ленін розглядав агітацію як аналог пропаганди, але для більш широкого кола споживачів, тобто пропаганда в СРСР, на думку Е. Мікієвич, була орієнтована на більш вузьке коло людей, що вже розуміється в марксистсько-ленінській ідеології, а агітація була спрощеним варіантом пропаганди для широких мас, яким не потрібно пояснювати, що таке ідеологія більшовиків, але потрібно переконати, що цю ідеологію потрібно підтримувати та вивчати [573 с. 258]. У нашому дослідженні

ми підтримуємо точку зору Е. Мікієвич та розглядаємо агітацію в контексті радянської преси Північного Лівобережжя 1920-х років як більш спрощений аналог пропаганди, що мав схилити населення регіону до підтримки комуністичної ідеології, водночас змістовно її не пояснюючи.

Термін «комуністична ідеологія» або «марксистська ідеологія» або «марксистсько-ленінська ідеологія» поєднує в собі два елементи. Перший – це поняття «ідеологія» як специфічний механізм сприйняття навколишньої дійсності з боку певної соціальної групи в конкретно-історичному контексті. Таку характеристику ідеології дає К. Мангейм у роботі «Ідеологія як утопія» [451]. Другий елемент – це комуністичне вчення, засноване К. Марксом та Ф. Енгельсом, інтерпретоване та впроваджене на території СРСР В. Леніном та іншими діячами й ідеологами російського комуністичного руху. Комунізм ставить на центральне місце історії людства та розвитку людського суспільства соціальну нерівність, інтерпретує всі соціально-економічні й політичні процеси через призму соціальних протиріч між класами. Комуністична ідеологія прагне втілити в життя своє утопічне бачення майбутнього, позбавленого соціальної нерівності як ключового аспекту всіх проблем людства шляхом ліквідації приватної власності, накопичення влади та впливу в руках окремих груп людей.

Термін «Північне Лівобережжя» розуміємо як історичний регіон, що орієнтовно охоплює територію колишньої Гетьманщини та з урахуванням сучасного адміністративно-територіального поділу України повторює територію сучасних Полтавської, Сумської та Чернігівської областей. Для характеристики поняття «Лівобережжя» варто звернутися до Енциклопедії історії України, яка дає два визначення цьому поняттю. З історико-географічної точки зору це термін для позначення українських територій, що знаходяться на лівому березі Дніпра. З більш конкретно-історичного погляду це територія українських земель лівого берега Дніпра, яка в XVII столітті ввійшла до складу московського царства, а пізніше Російської імперії як автономна козацька держава, відома як Гетьманщина [395].

Питання виокремлення Північного Лівобережжя більш складне й різні

сучасні науковці, які досліджують специфічні аспекти історичного розвитку Північного Лівобережжя, дають різноманітні тлумачення та географічні межі цьому поняттю. Наприклад, С. Щербина та Н. Котельницький, досліджуючи соціально-політичне та господарське становище Північного Лівобережжя в XVII – XIX століттях, визначають межі цього регіону, що охоплюють сучасну Чернігівщину, частину Сумщини та Полтавщини. Зокрема, С. Щербина в статті «Кравецькі та ткацькі цехи на території Північного Лівобережжя у XVII – на початку XVIII ст.» окреслює територію Північного Лівобережжя Чернігівським, Ніжинським, Стародубським та Київським козацькими полками. В іншій статті «З історії ремісничих цехів Північного Лівобережжя у XVII–XVIII ст.» автор порівнює Північне Лівобережжя з Чернігово-Сіверщиною, тобто територією сучасної Чернігівської та північної частини Сумської областей [536].

Н. Котельницький ототожнює Північне Лівобережжя з територією Чернігівської губернії Російської імперії, зокрема він дає таку характеристику в статтях «Питання протипожежної безпеки у діяльності земської ліберальної партії Північного Лівобережжя (60–80 рр. 19 ст.)», «Видавнича діяльність ліберальних земців Північного Лівобережжя (60–80 рр. XIX століття)» та «Проблема функціонування Чернігівської учительської семінарії та земський лібералізм Північного Лівобережжя (70-і рр. 19 ст.)» [420; 425; 426].

Інші дослідники дають більш широку характеристику географічним межам Північного Лівобережжя. Зокрема, І. Петренко, характеризуючи адміністративні перетворення на території регіону в XVIII–XIX століттях у статті «Адміністративно-територіальні перетворення останньої чверті XVIII – початку XIX ст. на теренах Північного Лівобережжя», ототожнює Північне Лівобережжя з усією територією Гетьманщини, охоплюючи сучасні Чернігівщину, Полтавщину, більшу частину Сумщини та лівобережну частину Київщини [488].

В. Вечерський також визначає більш широкі географічні межі регіону, до яких належать всі землі колишньої Гетьманщини. У статті «Містобудівне мистецтво Північного Лівобережжя X–XIX століть» автор дає такий опис розмірів регіону: «Теперішнє географічне поняття «Лівобережна Україна» охоплює землі

на схід від Дніпра, включаючи два історичні регіони: Північне Лівобережжя, або колишню Гетьманщину, а також Слобожанщину. Обидва регіони є українськими етнічними теренами, проте землі Слобідської України з часу колонізації їх українцями в середині XVIII ст. входили до складу Московської держави» [381]. У нашому дослідженні ми підтримуємо широку характеристику І. Петренко та В. Вечерського поняття «Північне Лівобережжя», яке охоплює територію сучасних Полтавщини, Сумщини та Чернігівщини.

У нашому дослідженні ми окреслюємо Північне Лівобережжя як регіон, що орієнтовно охоплює території сучасних Полтавської, Сумської та Чернігівської областей, до яких, зокрема у 1920–1923 рр., належали землі Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній (Лебединський, Охтирський та Сумський повіти) Української СРР, а також Курської губернії (частково Путивльський та Суджанський повіти) Російської РСФРР; у 1923–1925 рр. охоплювало Золотоноський, Кременчуцький, Лубенський, Полтавський, Прилуцький та Роменський округи Полтавської губернії; Чернігівський, Конотопський, Ніжинський, Новгород-Сіверський і Сновський округи Чернігівської губернії та Богодухівський (Охтирський) й Сумський округи Харківської губернії УСРР, а також у 1923–1924 рр. Путивльський повіт (частково) Курської губернії, а в 1924–1925 рр. частково Грайворонський та Рильський повіти Курської губернії; у 1925–1929 рр. охоплювало Глухівський, Золотоноський, Конотопський, Кременчуцький, Лубенський, Ніжинський, Полтавський, Прилуцький, Роменський, Сновський, Сумський, Харківський (частково) та Чернігівський округи УСРР [391].

Терміни «місцева преса» або «регіональна преса» розуміємо як узагальнену сукупність друкованих періодичних видань, що випускалися на території досліджуваного регіону, тобто Північного Лівобережжя в період з 1920 по 1929 роки. Зокрема, у цей період на території досліджуваного регіону виходили друком газети різного рівня. Виникають та поширюються як газети центральних, всесоюзних та республіканських органів управління, так і періодичні видання місцевих радянських партійних осередків і місцевих партійних комітетів та газети

комуністичних організацій, орієнтовані на дуже вузьку аудиторію.

Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи становить сукупність принципів наукового пізнання, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-історичних методів, що забезпечили комплексний аналіз періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди. Методологія дослідження базується на фундаментальних принципах історичної науки, зокрема принципі історизму, який в контексті наукового дослідження передбачає, що аналіз радянської періодичної преси 1920-х років на предмет комуністичної пропаганди охоплює аналіз всіх історичних фактів і подій у їх розвитку та конкретно-історичних умовах й взаємозв'язках. Застосування цього принципу дало змогу простежити еволюцію радянської преси впродовж 1920-х років – від етапу становлення до формування централізованої системи ідеологічного контролю.

Принцип об'єктивності забезпечив неупереджений аналіз джерел з урахуванням їх ідеологічної зумовленості, що є особливо важливим у роботі з матеріалами радянської преси. У процесі наукового дослідження були проаналізовані результати роботи як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, що забезпечило поєднання різних підходів та точок зору щодо аспектів проблеми комуністичної пропаганди.

Принцип системності дозволив розглядати комуністичну пресу Північного Лівобережжя 1920-х років як складову ширшого пропагандистського механізму, бюрократичного апарату, а не ізольований інформаційний феномен.

Водночас принцип всебічності забезпечив охоплення інституційного, змістового та функціонального аспектів діяльності преси через аналіз різних джерел інформації з теми як безпосередньо історичних джерел (регіональної радянської преси, радянських державних і законодавчих документів того періоду, праці комуністичних ідеологів), так і праць науковців, які здійснювали дослідження з подібної тематики та описували власне бачення функціювання системи радянської пропаганди. Аналіз різних аспектів пропаганди на сторінках місцевої преси, доповнений різними точками зору науковців, що вже здійснювали

наукову роботу з дослідження радянської пропаганди, дозволив всебічно проаналізувати та описати особливості радянської пропаганди на сторінках радянської преси Північного Лівобережжя 1920-х років, а також створити цілісну картину впливу радянської пропаганди на населення Північного Лівобережжя через пресу в досліджуваний період.

У межах дослідження ми також використали комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-історичних методів. До загальнонаукових методів належать аналіз, синтез, індуктивний та дедуктивний методи. Метод аналізу застосовували для розчленування складного явища радянської преси на окремі складові (тематика публікацій, жанрові особливості, ідеологічні наративи). Метод синтезу дозволив узагальнити отримані результати та сформувати цілісне уявлення про пресу як інструмент пропаганди. Індуктивний метод використано під час узагальнення конкретних фактів і матеріалів газет Північного Лівобережжя 1920-х років для формування загальних висновків, а дедуктивний метод – для перевірки загальних теоретичних положень (марксистсько-ленінської концепції пропаганди) на конкретному емпіричному матеріалі регіональної преси для простеження загальних тенденцій, характерних для газетної пропаганди та систематизації досліджуваної інформації.

Серед міждисциплінарних методів наукового дослідження в роботі застосовано методи контент-аналізу, статистичний метод, метод джерелознавчого аналізу та бібліографічний метод. Ключовим є контент-аналіз, який використано для аналізу тематичного наповнення газет, визначення частотності окремих сюжетів (зовнішньополітична тематика, соціально-економічні питання, образ «ворога») та виявлення домінантних ідеологічних наративів. Це дозволило встановити, зокрема, переважання ідеологічно забарвлених матеріалів над суто інформаційними. Статистичний метод використано для узагальнення кількісних показників розвитку преси (кількість видань, динаміка їх зростання, частотність публікацій за тематикою), що дало змогу простежити тенденції інституційного розвитку газетної мережі Північного Лівобережжя 1920-х років. Метод джерелознавчого аналізу забезпечив критичне

оцінювання використаних джерел, визначення їхньої інформативності, достовірності та ступеня ідеологічної заангажованості. Бібліографічний метод застосовано для систематизації наукової літератури та формування історіографічної бази дослідження.

Серед спеціально-історичних методів провідне значення мав історико-генетичний метод, який дозволив простежити процес становлення і розвитку радянської преси на Північному Лівобережжі протягом означеного хронологічного періоду в причинно-наслідкових зв'язках. Історико-порівняльний метод використано для зіставлення особливостей функціонування регіональної преси із загальносоюзними тенденціями, а також для аналізу змін у змісті пропаганди на різних етапах 1920-х років. Проблемно-хронологічний метод забезпечив структуризацію матеріалу відповідно до логіки розвитку досліджуваних процесів, що дало змогу послідовно розкрити еволюцію пропагандистського дискурсу.

Окрему роль у дослідженні відіграв системний підхід, який дозволив розглядати періодичну пресу як елемент єдиної системи ідеологічного впливу, що функціонувала у взаємодії з партійними органами, цензурними інституціями та іншими каналами комунікації. Це дало можливість виявити взаємозв'язок між інституційною організацією преси, її змістом і функціями. Застосування комплексу зазначених принципів і методів забезпечило досягнення мети дослідження, дозволило всебічно проаналізувати періодичну пресу Північного Лівобережжя 1920-х років як інструмент комуністичної пропаганди, виявити її структурні особливості, змістові характеристики та функціональне призначення в системі радянської ідеологічної політики.

Висновки до розділу 1

У результаті опрацювання історіографії та аналізу наявних джерельних матеріалів можна зробити такі висновки:

По-перше, наукове дослідження теми радянської комуністичної пропаганди

охоплює численні праці як закордонних, так і українських дослідників. Зарубіжні вчені розпочали дослідження радянської пропаганди незадовго після утворення СРСР, а особливо ця тема почала опрацьовуватися з 1950-х років після початку холодної війни. Серед закордонних дослідників варто виділити основних учених комуністичної пропаганди Г. Лассвелла та Е. Міккієвич. Ця проблема знайшла відображення також у працях таких науковців, як: С. Девіес, Ф. Норен, Й. Ярлбрінк, А. Чіофланка та Л. Сомодіварі, які зробили вагомий внесок у розкриття різних аспектів радянської комуністичної пропаганди.

Українські дослідники почали вивчати радянську комуністичну пропаганду лише після здобуття Україною незалежності, причому науковий інтерес до цього питання перебуває на початковому етапі. Серед українських науковців питання комуністичної пропаганди в СРСР досліджували А. Авраменко, В. Акуленко, В. Бабюх, Л. Березівська, К. Гончарук, Ю. Каганов, О. Клименко, О. Лабур, С. Маркова, О. Новицька, В. Очеретянко, Г. Рудий, І. Савченко, О. Сухомлинська, О. Федотова, М. Шевців, Я. Юринець.

Історію радянської періодичної преси на території України в радянські часи вивчали Л. Алєксєєв, В. Алферов, В. Апостолов, Є. Бондар, П. Гринюк, А. Животко, Н. Остапенко, Л. Снітко, Ю. Тернопільський. У часи незалежної України вагомі наукові розвідки проблеми функціонування радянської періодики на території України здійснювали М. Костів та О. Коляструк. Це питання у своїх роботах порушували Н. Бикова, С. Білокінь, О. Вакульчук, О. Вітринська, К. Галка, І. Герман, В. Доценко, Г. Єфіменко, Є. Костик, М. Літовська, І. Михайлин, О. Попов, Г. Рудий, І. Сипченко, О. Тарапон, К. Ульянова.

По-друге, джерельну базу дослідження становлять різні типи історичних джерел, необхідні для комплексної характеристики комуністичної пропаганди на сторінках радянської періодичної преси Північного Лівобережжя 1920-х років. Серед них можна виділити декілька великих груп джерел. Перша група – це радянська періодична преса 1920-х років, що виходила друком на території Північного Лівобережжя. Важливою групою джерел, використаною під час проведення наукового дослідження, є архівні документи й матеріали, що більш

широко розкривають різні сфери діяльності радянської влади щодо розбудови системи пропагандистської преси. У процесі наукового дослідження також використано різні опубліковані документи, зокрема статистичні видання, довідкові та бібліографічні видання, а також збірники документів, що висвітлюють державну політику в сфері ідеології та пропаганди через пресу. До другої групи належать праці ідеологів марксизму-ленінізму К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна та Й. Сталіна. Останню групу становлять радянські декрети та інші нормативні документи того періоду.

По-третє, центральним аспектом дослідження є розкриття ролі комуністичної пропаганди у функціюванні радянської періодики Північного Лівобережжя 1920-х років та визначення масштабу її використання на сторінках місцевих газет того часу. З огляду на це теоретико-методологічна основа дослідження охоплює низку підходів, методів та принципів наукового пізнання, що сприяли комплексному висвітленню досліджуваного питання.

Методологічно дослідження базується на поєднанні загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-історичних методів. Особливо ефективним виявився контент-аналіз, який дозволив кількісно і якісно простежити зміну тематичних акцентів (наприклад, зростання частки ідеологічних матеріалів у другій половині 1920-х рр.). Застосування системного підходу дало змогу розглядати пресу як складову єдиного пропагандистського механізму, а історико-генетичний метод – відтворити процес її становлення.

Отже, доведено, що поєднання різних груп джерел і методів дозволяє комплексно дослідити пресу як інструмент пропаганди, а також виявити її функціональні, змістові та інституційні особливості в регіональному вимірі.

РОЗДІЛ 2
ПРОПАГАНДА ТА СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ РАДЯНСЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ

2.1. Теоретичні засади комуністичної пропаганди в марксистсько-ленінській концепції

В основу комуністичної пропаганди покладено погляди та ідеї К. Маркса та Ф. Енгельса як засновників комуністичної ідеології. На їх ідеях і творах, зокрема «Маніфесті комуністичної партії» [67], була побудована радянська держава. Ними була створена та розвинена ідеологічна база, яка в майбутньому стане основою пропаганди та причиною її відходу від реальності. Самі засновники комунізму у своїх працях не писали про необхідність пропаганди, а цензуру засуджували. К. Маркса більше цікавили теоретичні питання побудови ідеального суспільства майбутнього, а не практичні аспекти втілення своїх ідей у реальність. Майбутню світову революцію, яку він пророкував, К. Маркс розглядав з наукової точки зору, аналізуючи науково-технічний прогрес як причину суспільних змін, та й себе він позиціонував як науковця, а не політика [108].

На думку К. Маркса та Ф. Енгельса, революція та перехід до комунізму є природними наслідками науково-технічного прогресу. Вони не залежать від діяльності конкретних особистостей і відбуваються незалежно від них. Тому, з їхнього погляду, не було необхідності розробляти процесуальні документи, які б у подальшому допомогли здійснити комуністичну революцію; зокрема вони не бачили необхідності в пропаганді, оскільки, на їхню думку, людство з часом само усвідомить переваги комунізму над капіталізмом [108].

К. Маркс, маючи власне бачення багатьох філософських і наукових питань, зокрема у сфері розвитку людської цивілізації та еволюції суспільства, заперечував більшість тогочасних філософських концепцій та створив власну, що за часів В. Леніна отримає назву «Історичний матеріалізм». Сам К. Маркс цей термін не використовував, але він точно відображає розроблену ним

філософсько-наукову концепцію [571, с. 7].

Наріжним каменем концепції К. Маркса був матеріалізм, тобто заперечення будь-яких надприродних сил та їх втручання в хід історії, також переважання матеріального світу над внутрішнім світом людини. К. Макс як послідовник Г. Гегеля перейняв в нього ідею про конкуренцію соціальних класів. Але, за Г. Гегелем, ця конкуренція є рушієм гармонії в суспільстві, то К. Маркс уважав, що ця конкуренція є результатом не ідеальності суспільства та експлуатації людини людиною [571, с. 8].

З цього випливає інший важливий аспект концепції К. Маркса – держава є інструментом експлуатації людини через домінування одного класу над іншими. Це означає, що у будь-якій формі держава буде сприяти пригнобленню людей, з огляду на що для побудови ідеального суспільства майбутнього її потрібно скасувати [571, с. 8].

Третім аспектом концепції К. Маркса є те, що основним інструментом експлуатації людей керівним класом є приватна власність та контроль за засобами виробництва. Тобто керівний клас за допомогою інституту приватної власності збагачується, контролює засоби виробництва, які в різні епохи відрізнялися, і ставить пригноблені класи в залежність від себе [571, с. 9].

З цього випливає основна ідея, яку протягом життя розвивав К. Маркс. Для побудови ідеального майбутнього суспільства приватну та державу власність як соціальні інститути необхідно скасувати, що призведе до зникнення соціальної нерівності та експлуатації людини людиною. Ця ідея є основою вчення Маркса – комунізму. Зміна несправедливого буржуазного суспільства на суспільство майбутнього мала б відбутися шляхом революції, подібно до того, як буржуазне суспільство почало витісняти феодальне під час низки буржуазних революцій. Рушієм майбутньої революції мав би стати робітничий клас – пролетаріат, який мав би відігравати ту ж роль, що і буржуазія в боротьбі з феодальною аристократією за декілька століть до цього.

К. Маркс був переконаний у невідворотності революції та її світовому й всеосяжному характері. Він був упевнений, що вона почнеться в розвинених

державах Західної Європи, особливо в Німеччині та Великій Британії, потім поширеться на інші країни Європи, а згодом і на решту світу. Як вже зазначалося, на думку К. Маркса, революція мала стати результатом науково-технічного прогресу та посилення робітничого класу, який повинен досягти такого рівня розвитку, за якого він би відмовився підкорятися буржуазії та взяв би владу у свої руки [108].

Попри засудження пропаганди, К. Маркс вважав за необхідне, щоб пролетаріат мав власні періодичні видання для висловлення своєї позиції та розширення кола своїх прихильників у боротьбі з буржуазією. Він зауважував, що керівний клас володіє не лише засобами виробництва, але є і головною інтелектуальною та ідеологічною силою, що має монополію на ідеї. Створення пролетаріатом власних засобів масової інформації мало б поступово розірвати інформаційну блокаду та перетворити вже пролетаріат на передову інтелектуальну силу [571, с. 10]. Водночас варто зазначити, що основні характеристики теоретичної основи комуністичної ідеології, започаткованої К. Марксом та Ф. Енгельсом, перейшли й до комуністичної пропаганди. З огляду на це для комуністичної пропаганди протягом усієї її історії характерними були матеріалізм, раціоналізм і колективізм. Твори Маркса та Енгельса заклали в пропаганду атмосферу протистояння, необхідності насильства та авторитарну риторику, яка нав’язувала всім свою точку зору, заперечуючи право на існування інших поглядів [559, с. 452].

Безпосереднім засновником комуністичної пропаганди був В. Ленін. Він був одним із перших політичних діячів, який зрозумів вагомий потенціал маніпулювання людською свідомістю за допомогою різноманітних засобів поширення інформації [573, с. 257]. Пропаганда насамперед цікавила Леніна тому, що Росія – країна, у якій він прагнув здійснити революцію, на думку Маркса, була переважно аграрною державою із слабкою промисловістю та малочисленною буржуазією. За твердженням К. Маркса, Росія не підходила на роль центру світової революції. Слабка буржуазія, слабкий пролетаріат, низький рівень освіти не сприятимуть революції в цій країні. До того ж, на думку вченого,

для Росії характерний східний деспотизм азійського типу, водночас революція, на його переконання, мала початися в західній, індустріально розвиненій державі з численним пролетаріатом і розвиненим робітничим рухом, такій як Німеччина, США чи Сполучене Королівство.

К. Маркс уважав, що комунізм можливий лише за умови світової революції, яка розпочнеться в розвинених західних державах, а потім поширится на менш розвинені країни, зокрема на Росію. У своїх працях він наголошував на важливості саме світової революції, оскільки лише вона призведе до повного скасування держави як суспільного інституту. Адже саме держава, на думку К. Маркса, є джерелом соціальної несправедливості та її скасування призведе до встановлення суспільства справедливості та рівності, тобто комунізму. Він застерігав російських соціалістів від ідей революції в Росії, оскільки вона, на його переконання, за умови низького рівня суспільної свідомості призведе до нового деспотичного режиму [559, с. 451]. Але В. Ленін, взявши за основу марксистську теорію та врахувавши зауваження К. Маркса, не відмовився від ідеї революції в Росії. Він переробив учення К. Маркса, доповнивши його своїм баченням. Його версія комунізму, створена на основі марксизму, отримала назву марксизм-ленінізм або ленінізм [559].

В. Ленін усвідомлював, що російський пролетаріат не відрізнявся особливою революційністю та запалом. Російські робітники мало цікавилися питаннями ідеології та класової боротьби, більше звертаючи увагу на індивідуальні інтереси. Це посилювалось також відсутністю доступу до освіти та масовою неграмотністю. Якщо К. Маркс та Ф. Енгельс вважали революцію невідворотною, факт здійснення якої лише питання часу, то В. Ленін у своїх працях обстоював ідею, що для здійснення революції необхідно докласти значних зусиль. З огляду на це В. Ленін заперечив твердження К. Маркса про те, що революція відбудеться сама по собі, замість нього він висунув ідею, що революцію необхідно очолити революційною меншістю, якою мала стати комуністична партія, яку він охарактеризував як «революцій авангард» [559, с. 451].

Загалом ленінський варіант марксизму мав значні розбіжності з власне вченням К. Маркса. Це визнавали навіть радянські ідеологи. Наприклад, Й. Сталін у статті «Про основи ленінізму» стверджував, що незважаючи на те, що основою ідей В. Леніна є роботи К. Маркса, але передусім важливі саме ідеї В. Леніна, а К. Маркс став лише підґрунтям для них [539, с. 604].

Відмінності між марксизмом і ленінізмом радянські теоретики завжди пояснювали тим, що ленінізм – це вчення про практичне втілення революції, а марксизм – це більше загальна теорія, без зв'язку із практикою. Як було зазначено вище, відсутність практичних настанов у творах К. Маркса пояснюється тим, що він уважав прихід комунізму невідворотним процесом, який не вимагає спрямованих на це дій, а здійсниться сам по собі, так само, як капіталізм витіснив феодалізм [559].

Саме для втілення в життя ідеї революції на території Російської імперії В. Ленін і потребував пропаганди. В основу всієї комуністичної ідеології покладено матеріалізм, тобто визнання лише об'єктів матеріального світу та заперечення існування надприродного. З огляду на це щодо питання природи психіки людини марксизм виходив з ідей біхевіоризму та емпіризму, на противагу ідеалізму та релігії. Тобто, інтерпретуючи ці концепції на свій розсуд, Ленін та інші російські марксисти були переконані в тому, що людська поведінка є віддзеркаленням зовнішніх умов, зовнішнього світу, а психіка є реакцією на нього. Ураховуючи це, В. Ленін розглядав людину як своєрідний механізм, машину, поведінку якої можна змінити через трансформацію зовнішніх умов [571].

Ця концепція, в істинності якої був переконаний В. Ленін, дозволяла йому вирішити питання відсутності потужного революційного класу в Російській імперії шляхом створення «нового типу людини». Вона дозволяла російським більшовикам спочатку захопити владу, а вже потім почати створювати комуністичний пролетаріат. Це вимагало від них залучення пропаганди в усі сфери життя: науку, культуру, освіту та сферу ЗМІ. З огляду на це в системі пропаганди СРСР освіті відводилося одне з першочергових місць [559]. Свої погляди щодо пропаганди В. Ленін виклав в численних працях, таких як: «Про

пропаганду і агітацію», «Про роботу партії в масах», «Про радянську соціалістичну демократію», «Про пресу». Він обстоював необхідність активного використання пропаганди, зокрема в пресі, наголошував на її масовому характері [59; 77; 78; 79; 80; 81]. Ще до приходу до влади В. Ленін наголошував на тому, що більшовики не мають часу на те, щоб у країні сформувався потужний робітничий клас та новий, комуністичний, тип людини, який був би готовий до побудови «ідеального суспільства майбутнього», як це бачив К. Маркс. Він наголошував на необхідності спочатку здійснити революцію, навіть без підтримки потужного пролетаріату, а вже після неї створювати «новий тип людини» [559]. Більшовики розуміли цей термін як людину, яка буде цілком підтримувати ідеї комунізму, класової боротьби та ставитиме партію та державу вище за персональні цілі та інтереси, власне життя та сім'ю. С. Маркова зазначає, що нова радянська людина має бути віддана цілям партії, ототожнювати себе з новою пролетарською громадськістю та водночас відмовлятися від власного минулого [559].

Слабкість російського пролетаріату, відсутність у нього революційного духу В. Ленін прагнув компенсувати за допомогою розгорнутої системи масової пропаганди та агітації. Водночас він чітко розмежовував ці два поняття. Агітація, на переконання В. Леніна, має поширювати повідомлення з обмеженим змістом, тобто лише найважливіше, але водночас мати сильний емоційний вплив та охоплювати широку аудиторію політично неграмотних людей. Пропаганда передусім має бути орієнтована на невелику кількість людей, які розуміються в політиці та в політичних термінах. Пропаганда, на відмінну від агітації, може використовувати складні політичні конструкції та доносити марксистську теорію [573, с 258]. Отже, пропаганда та агітація протягом усієї історії СРСР були диференційовані. Пропаганда була розрахована на невелику кількість політично освічених та політично активних членів КПРС, які поділяли погляди марксизму-ленінізму та не ставили під сумнів «істинність» марксистської теорії. Водночас уся масова та публічна комунікація, з якою взаємодіяло все інше населення, була насичена агітаційними матеріалами, завданням яких було без зайвих деталей підтримувати в населення правильну систему світоглядних координат. Тому в

системі масової комунікації СРСР поняття «пропагандист» мало чітко обмежені межі – це член партії, який взаємодіє з іншими членами партії та поширює потрібну інформацію серед них, виконуючи свій «партійний обов'язок» [573].

Соціолог А. Інкелес у своїх дослідженнях радянського суспільства вказує на те, що орієнтація пропаганди на обмежене коло людей також слугувала агітаційній меті. Адже «заряджені» пропагандою політично активні люди ставали лідерами думок у своєму оточенні та займалися також поширенням агітаційних матеріалів серед населення [573, с. 259]. Для позначення такої широкої системи агітації навіть виникло окреме поняття – «агітпроп». Уся система поширення інформації в СРСР мала агітаційний характер та підпорядковувалася цілям агітпропу. Навіть пропагандистський елемент не мав у ній такого поширення, як агітаційний [573].

Прихід до влади більшовиків у результаті жовтневого перевороту відкрив для них шлях до реалізації своїх задумів на практиці, але водночас поставив їх у становище боротьби за владу як із зовнішніми ворогами, так і з внутрішніми, оскільки на початкових етапах існування радянської Росії до складу нового радянського уряду входили й інші партії лівого напряму. Це вимагало швидкого розгортання системи цензури та пропаганди, боротьби з інакодумством, укріплення комуністичного правління, ліквідації ворогів і конкурентів та створення міцної опори серед населення [367]. Щодо інформаційної політики радянське керівництво з самого початку перебування при владі діяло відповідно до встановлених В. Леніном норм, зокрема було розпочато створення державної монополії на друк періодичних видань та були взяті під державний контроль всі засоби масової інформації для майбутнього поширення через них комуністичної пропаганди.

Одним із перших актів, запроваджених радянською владою на підконтрольних ним територіях, став Декрет про друк, виданий В. Леніном як головою Ради народних комісарів 10 листопада 1917 року та опублікований у газеті «Правда» [102; 571]. Відповідно до положень цього декрету будь-яка критика нової влади заборонялася, а газети та інші друковані видання, які її

розповсюджували, мали бути закриті. Водночас була проголошена повна свобода преси, але в комуністичному її розумінні, у якому контроль партії за друком є її складовою, адже лише комуністи згідно з партійною доктриною могли висловлювати та представляти думку народу, а всі, хто критикують партію, є агентами ворогів революції [571]. Документ мав носити тимчасовий характер та діяти до створення більш широкої законодавчої бази для здійснення цензури, але його положення слугували основою всіх подальших законодавчих актів та норм, прийнятих радянською владою у сфері цензури [572, с. 3]. Критерії, за якими здійснювалася градація періодичної преси, згідно з декретом, були досить розмиті. Були заборонені видання, які спотворювали факти; фактично це дозволяло владі закривати газети на свій розсуд, якщо їх діяльність здавалася підозрілою або починала суперечити ідеології [367, с. 76].

Повноваження застосовувати санкції проти преси, згідно з положеннями декрету, мала Рада народних комісарів на чолі з В. Леніном, що дозволяло їй на свій розсуд проводити політику щодо преси та втілювати свої задуми в життя. Декрет про друк став основоположним документом всієї політики радянської влади щодо преси та цензури. Швидкість, із якою він був запроваджений, указує на те, наскільки питання контролю над пресою було важливим для більшовиків, які лише декілька днів були при владі [367, с. 76].

Наприкінці 1917 року було здійснено ще декілька кроків до встановлення повного контролю над свободою слова. У листопаді 1917 року була прийнята «Резолюція ВЦВК з питань про друк», яка проголошувала неухильний курс нової влади на встановлення державної монополії на друк та відкидала будь-які заклики повернути свободу слова як «капітуляцію перед капіталізмом» [367, с. 77]. Тоді було запроваджено державну монополію на рекламу, а в січні 1918 року декретом РНК про «Революційний трибунал друку» було створено спеціальний трибунал, який слідкував за порушеннями комуністичних законів у сфері преси [571, с. 30]. Подібно до декрету про друк, революційний трибунал мав доволі розмиті межі своєї діяльності. Його завданням було розслідування «злочинів проти народу, здійснених через друк». Під це визначення могла потрапити будь-яка видавнича

діяльність, що не відповідала вимогам радянських функціонерів. Це означало, що трибунал здійснював репресії проти інакодумства та допомагав комуністам монополізувати друк періодичної преси [486]. Отже, нова держава відразу забезпечила собі монополію на один з найголовніших засобів поширення інформації та на інформацію загалом. Під репресії насамперед потрапили видання, які мали виражений антикомуністичний характер, зокрема монархісти, демократи та представники національних меншин, що прагнули до незалежності.

Початок війни з прихильниками колишнього уряду та численними національними й територіальними урядами на території колишньої Російської держави змусив радянське керівництво піти на жорсткі, але ефективні заходи щодо переведення країни на воєнні рейки, зокрема введення монополії на продаж хліба, введення продовольчого податку та заходи щодо запровадження військової цензури. Усе це призвело до посилення невдоволення серед селян та до початку селянських виступів і повстань [367, с. 76]. 21 червня 1918 року було видано «Положення про військову цензуру газет, журналів і інших творів друку» [486], згідно з яким здійснення цензури переходило під контроль Народного комісаріату у військових справах, який здійснював цензуру через військових комісарів та місцеві військово-цензурні відділення.

У грудні 1818 року Реввійськрадою було схвалене «Положення про військову цензуру» [486], згідно з яким на територіях, контрольованих радянськими військами, створювалася ціла система військових органів цензури різного рівня. На них покладалися завдання зі здійснення контролю за інформацією військового характеру, хоча з часом сфера дії органів військової цензури розширилася, а вони переводилися в підпорядкування спецслужб. У 1921 році було прийняте «Положення про військову цензуру ВНК», відповідно до якого всі органи цензури переведено в підпорядкування цієї служби [486]. Для підсилення контролю за інформацією в 1919 році було запроваджено державну монополію на друк. 21 травня 1919 року було прийняте «Положення про державне видавництво» та створено відповідну структуру – Держвидав, до складу якої входило декілька контрольованих партією видавництв. При ньому було

створено політвідділ, що офіційно мав назву «Центральна редакційна колегія», яка мала контролювати зміст друкованих матеріалів [367, с. 79].

З поступовим завершенням війни та утвердженням радянської влади на територіях колишньої імперії виникла необхідність у скасуванні системи військової цензури та створенні нової, більш стабільної, системи, яка б могла виконувати свої обов'язки протягом майбутніх десятиліть. 22 березня 1922 року політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про переведення системи цензури під контроль Наркомату освіти. А 6 червня 1922 року положенням РНК було утворене Головне управління у справах літератури та видавництва, скорочено Головліт [367, с. 80]. Головліт став основним органом здійснення цензури в СРСР та працював до його розпаду. До повноважень Головліту входили: попередня перевірка рукописів усіх творів, що готувалися до публікації, або перевірка вже опублікованих творів; видача дозволів на друк як видань, так і окремих творів; заборона видання творів і публікацій; регулювання діяльності друкарень і бібліотек. Отже, цей орган взяв на себе повний контроль за друком, хоча повноваження спецслужб у справах цензури не були скасовані й вони також здійснювали моніторинг розповсюдження позапартійної інформації [367].

Паралельно з розгортанням системи цензури та контролю за свободою слова проводилася робота зі створення системи органів пропаганди. Побудова цієї системи розпочалася з прийняттям на VIII з'їзді РКП(б) у 1919 році програми партії, у якій проголошувалась ідея необхідності початку широкої пропаганди серед населення підконтрольних більшовикам територій. Резолюція з'їзду проголосила початок розбудови системи органів пропаганди на всіх рівнях державної та партійної організації РСФРР [367]. У цьому ж році в структурі партійних органів був утворений Інформаційний відділ, пізніше реорганізований в Інформаційно-статистичний. У 1920 році у структурі ЦК ВКП(б) був створений Інформаційно-пропагандистський відділ, на який була переведена пропагандистська робота [367]. Загалом на початкових етапах свого існування більшовицька державна система будувала свою систему пропаганди досить хаотично, методом спроб і помилок, оскільки фактично жодна країна до того

часу не розбудовувала пропагандистський апарат такого масштабу. У 1920 році роль основного органу пропаганди була покладена на Народний комісаріат освіти на чолі з Луначарським, який паралельно відповідав і за цензуру. У його структурі, за наказом Леніна, та згідно з декретом ЦВК, був створений Головний політико-просвітницький комітет, або Головполітпросвіт – орган, що мав відповідати за пропагандистський вплив на населення [486].

Отже, у 1920 році була створена система, у якій паралельно існували дві гілки ведення пропаганди: партійна, представлена агітаційно-пропагандистським відділом ЦК, та державна, контрольована органами Наркомату освіти. X-й з'їзд партії, що відбувся в 1921 році, лише посилив повноваження Головполітпросвіту. Але починаючи з 1921 року, завершення війни, та початку непу, роль Головполітпросвіту поступово почала слабшати, до його повноважень належала лише робота у сфері культури, а основним органом пропаганди став Агітаційно-пропагандистський відділ ЦК. У 1928 році Головполітпросвіт був ліквідований, а Агітаційно-пропагандистський відділ ЦК був реформований на Відділ агітації, пропаганди та друку ЦК ВКП(б). Водночас цей відділ у 1929 році був розділений на окремі відділи для пропаганди та агітації [486]. Очевидно, що створення системи пропаганди стало для більшовиків справжнім викликом: не маючи достатньо досвіду та прикладу для наслідування, вони багато експериментували, шукали кращі формати. Можна констатувати, що до кінця 1920 року система органів пропаганди СРСР так і не була остаточно сформована, а її формування ще продовжилося в 1930-х та 40-х роках.

Комуністична пропаганда відігравала настільки важливу роль як у СРСР, так і в інших комуністичних державах, що румунський дослідник А. Чіофланка називає комуністичні режими «державами пропаганди». Це пояснюється вирішальною роллю пропаганди у відносинах бюрократії та суспільства в цих державах. Комуністичні режими надавали пропаганді центральне місце, перетворивши її на інструмент здійснення суттєвих суспільних перетворень та створення нового типу людини. Розповсюдження пропаганди та державної ідеології стало професією для мільйонів людей як у СРСР, так і в інших

комуністичних країнах [559, с. 447]. Насамперед пропаганда була орієнтована на комуністичну партію та її членів. Багато революційних організацій того часу підтримували серед своїх членів революційний запал за допомогою атмосфери змови, таємничості та підпілля. Водночас серед членів Російської соціал-демократичної партії, яка пізніше перетвориться на комуністичну, революційна атмосфера підтримувалася через атмосферу протистояння, фактично війни, з капіталістичним суспільним ладом.

Пропаганда підтримувала всередині партії атмосферу напруги та відчуття «оточеної фортеці», тобто СРСР є єдиним оплотом робітничо-селянського руху, який протистоїть капіталістичним державам, а комуністична партія є армією, яка тримає оборону всередині фортеці. Військова атмосфера підтримувала всередині партії ієрархію та гарантувала чітке підпорядкування партійців нижчих рівнів вищим. Для цього пропаганда активно залучала військові терміни у своїх гаслах. Поняття «фронт», «тил», «авангард», «наступ», «штаб» та «мобілізація» стали важливою складовою комуністичних плакатів та агітаційних матеріалів [559; 573].

З огляду на зазначене всі сили мають бути спрямовані на боротьбу, адже перемогти у війні зможе лише одна сторона, а інша буде знищена. Тому комуністична пропаганда закликала своїх членів бути абсолютно відданими партії та бути безжалісними до ворогів. Поразка соціалістичних виступів минулого, таких як Паризька комуна та Баварська республіка, вбачалася в наявності жалю до класових ворогів, капіталістів і «буржуазних політиків». Це перетворило близькі до комуністів соціалістичний та соціал-демократичний рухи в ще більших ворогів, ніж «буржуазні» партії, адже якщо другі прагнуть зберегти чинний суспільний лад, то перші, як і комуністи, намагаються побудувати нове суспільство, але заперечують тотальну боротьбу. З позиції комуністичної пропаганди вони були ще більш небезпечними, ніж відкриті вороги комунізму, адже вони схиляли на свій бік потенційний електорат комуністичних партій, водночас, з точки зору пропаганди, успіху вони досягти не могли [571; 572].

Для посилення комуністичного завзяття серед робітників та селян пропаганда активно практикувала створення ідеалу, своєрідного еталону

радянського робітника чи колгоспника, на якого всі інші мали рівнятися та прагнути перевершити його досягнення. З'явилися такі поняття, як «передовик», «зразковий робітник», «стахановець»; почали проводитися соціалістичні змагання [559, с. 462]. Усе це вписувалося в ленінську ідею наукової організації праці, яку було запозичено в американських ідеологів тейлоризму – ідеї максимальної оптимізації та стандартизації праці. Прагнучи розвивати концепцію Тейлора, Ленін убачав державу як один великий завод, процеси в якому мали відбуватися автоматично, як у машині, без неповороткого бюрократичного апарату та максимально ефективно.

Після приходу до влади Й. Сталіна концепція змінилась і пропаганда почала проводити аналогію між державою та організмом. Головна відмінність цієї моделі від моделі Леніна полягала в тому, що машина може діяти автоматично, без потреби в керівництві, як організм отримує команди з мозку, у ролі якого Й. Сталін убачав себе. Механіцизм В. Леніна та органіцизм Й. Сталіна мали багато спільних рис, основна ідея обох концепцій – це ефективна держава без засилля бюрократії. Пропаганда та агітації мали допомогти втілити ці моделі в життя на території СРСР. Утілення обох концепцій у СРСР зазвичай провалилося, а бюрократизм став однією з особливостей радянського режиму [559, с. 465].

Значний вплив на погляди В. Леніна щодо питання пропаганди мали ідеї В. Лібкнехта. Ленін уважав, що для успіху революції ідеї марксизму необхідно поширювати серед населення. «Без революційної теорії не може бути революційного духу», – зазначав він. Це означало, що марксистську теорію необхідно донести серед людей хоча б на поверхневому рівні, що дозволило б підтримувати революційний дух населення вже після революції та їх віру в перемогу комунізму [559, с. 453; 573]. Ідеї В. Лібкнехта в цьому контексті стали дуже корисними, адже він вважав, що для успішності революцій необхідно поширювати революційні ідеї за допомогою освіти. Його формула «Вчитися, пропагувати, організовувати», яку він створив для німецьких соціал-демократів, гарно ілюструвала співвідношення не лише між пропагандою та освітою, а й також між пропагандою та політичними організаціями. Об'єднання пропаганди й

освіти мало не допустити самовільне виникнення та поширення непотрібних партії думок та ідей, а об'єднання пропаганди й політичних організацій мало не допустити виникнення конкурентних несоціалістичних політичних організацій або максимально обмежити вплив вже наявних [559, с. 453].

Питання преси було важливим як для К. Маркса, так і для В. Леніна. Обидва ідеологи комунізму протягом свого життя займалися журналістською діяльністю, працювали в різних газетах та використовували пресу для висвітлення своїх поглядів та поширення власних ідей. В. Ленін завжди вважав журналістику своєю професією та писав статті лише в соціалістичні газети, а К. Маркс використовував пресу не лише як інструмент поширення своїх поглядів, але і як засіб отримання грошей для власного існування та для фінансування своїх праць. Зауважимо, що він писав у найавторитетніші газети свого часу [571, с. 7].

К. Маркс мав свій погляд на питання преси, як і на інші проблеми розвитку та функціонування суспільства, зокрема історії, економіки та науки. Він був переконаний, що преса також є вираженням класової боротьби та слугує інструментом домінування керівного класу [67]. Тому К. Маркс обстоював ідею, що однією з передумов світової комуністичної революції має бути створення робітничої преси, за допомогою якої робітничий клас міг поширювати свої ідеї. Сам він здійснив декілька спроб заснувати власну газету, яка б, на його думку, представляла інтереси робітничого руху, але зазнав невдачі [571, с. 10]. Проте ця поразка не зупинила К. Маркса в прагненні створити революційну теорію. Він був переконаний, що в майбутньому робітничий рух у розвинених індустріальних державах все одно досягне такого рівня розвитку, який дозволить йому створювати власну пресу [67].

Вчення К. Маркса стало основою для першого покоління комуністів, які адаптували його під реалії своїх держав та особливості їх суспільств. Серед них був і В. Ленін. Але якщо перший був більше теоретиком, то другого цікавила практика втілення комуністичної революції в життя. Преса для нього була важливим інструментом донесення позиції комуністичної партії до широких читацьких кіл та розширення аудиторії. Як вже зазначалося, погляди К. Маркса та

В. Леніна на питання комуністичної революції відрізнялися. К. Маркс вважав, що революція відбудеться в одній із індустріально-розвинених європейських держав, а В. Ленін прагнув здійснити революцію в Російській імперії [108]. Відсутність у Росії потужного робітничого руху він прагнув компенсувати шляхом широкомасштабного охоплення населення пропагандою комуністичної ідеології. Звичайно, преса як основний засіб поширення інформації в ті часи, мала стати центральним провідником комуністичної пропаганди в новій комуністичній державі. В. Ленін ще в 1899 році дійшов висновку, що преса в системі комунізму має відігравати саме пропагандистську роль, тобто її основне завдання – не доносити інформацію, а сприяти збільшенню кількості прихильників ідей комунізму [571, с. 12].

Преса, як і вся пропагандистська машина в майбутній державі, також повинна ділитися на пропагандистську – для вузького кола інтелектуалів, та агітаційну – для решти населення. Окрім пропаганди, преса мала для В. Леніна й іншу корисну функцію, а саме сприяти централізації партії та посилювати її організацію. В. Ленін був прихильником повного контролю партії за пресою, це проявлялося не лише в часи, коли він прийшов до влади, а й під час перебування партії російських соціал-демократів у підпіллі. У цей період він активно пропагував ідею єдиної партійної преси замість розгалуженої системи газет місцевих осередків партії, які ніхто не контролював. Централізована преса, на переконання Леніна, відігравала ключову роль у посилені дисципліни та централізації партії. Наявність централізованого контролю за партійною пресою мала сприяти донесенню позиції верхівки партії до рядових її членів та найвіддаленіших осередків. Це мало допомогти систематизації ідеологічних догм і принципів та не допустити розбіжностей у поглядах різних частин партії, що в майбутньому мало перетворити її на «революційний авангард» – рушій майбутньої революції [571, с. 14].

В. Ленін запровадив чотири основні принципи, на основі яких мала працювати партійна комуністична преса. По-перше, це упередженість, або партійність та ідейність. Тобто комуністична преса мала висвітлювати точку зору

комуністичної партії та подавати всю інформацію відповідно до ідеологічних норм. На думку В. Леніна, оскільки партія веде боротьбу за інтереси робітничого класу, то партійна преса не може залишатися осторонь від цієї боротьби, а має підтримувати партію та допомагати їй схиляти людей на свій бік. Окрім того, партійність означала й те, що вся комуністична преса має бути складовою єдиної партійної системи та координувати свої дії відповідно до потреб партії. Оскільки, згідно з марксистською доктриною, будь-яка преса висвітлює погляди певного класу, то комуністична преса стала б інструментом представлення інтересів робітників і селян за посередництва партії [530; 571, с. 15].

По-друге, це зв'язок із масами, тобто комуністична преса мала висвітлювати ті питання, які важливі для широких верств населення і стосуються повсякденних його потреб. Згідно з марксистською теорією, саме народні маси є визначальним рушієм історії, тому комуністична преса має допомагати їм усвідомити свою роль та звільнитися від експлуатації. Це мало проявлятися у відкритості до думки народу на різні питання, а також у створенні робітничої кореспонденції та активного залучення робітників і селян до наповнення періодичних видань за допомогою звернень та листів робітників і селян. Ці звернення мали демонструвати узагальнену громадську думку, зорієнтовану на підтримку партії [571, с. 19].

По-третє, це об'єктивність, але цей принцип, на думку В. Леніна, мав своєрідне значення. Об'єктивність проявляється в тому, що згідно з комуністичною теорією марксизм є основаним на науці та логіці вченням, яке є єдиним істинним і правильним. Капіталістична система заснована на релігії та забобонах; капіталізм і буржуазію комуністи проголошували «реакційною силою», яка намагається «зупинити прогрес». Пропагуючи комунізм, преса висвітлює «об'єктивну та правильну» точку зору [530; 571, с. 18]. Зазначимо, що об'єктивність полягала в тому, що, на думку ідеологів комунізму, марксизм є науково-обґрунтованою системою пізнання світу, в основі якої лежать доведені та вивірені факти, водночас як капіталістична преса будується на міфах, необ'єктивній та упередженій точці зору на світ, яка заперечує класову боротьбу.

З огляду на це комуністичну пропаганду в цій ситуації презентовано як боротьбу за раціоналізм і правду.

По-четверте, це відкритість або гласність, що полягає у висвітлені позитивних аспектів комуністичного будівництва та нового соціалістичного устрою, зокрема зростання економіки, подолання безробіття, неграмотності та покращення охорони здоров'я, зниження рівня соціальної нерівності. Усі ці аспекти члени партії очікували побачити в майбутній комуністичній державі. Інший аспект гласності – це самокритика та критика партійних діячів на місцях за певні невдачі. В. Ленін уважав, що самокритика має допомогти партії триматися єдиним цілим та не допустити поступової її деградації. На практиці таку критику дозволяли собі лише дуже авторитетні радянські вожді, зосібна В. Ленін, для утримання влади та насаджування власного курсу [571, с. 23]. Окрім того, поступово критика перетворилася не лише на інструмент пригноблення опозиційно налаштованих усередині партії, а й на засіб перекладення провини за невдачі та помилки з партії на її функціонерів, забезпечуючи неухильність партійного курсу, що поступово призвело до внутрішньої деградації, застою і перетворення СРСР на бюрократичну диктатуру [530].

Створені В. Леніном принципи слугували основою перших нелегальних видань РСДП, газет «Іскра» та «Вперед», стабільному існуванню яких завадила не стільки цензура з боку влади Російської імперії, як конфлікт всередині партії між більшовиками та меншовиками. Також ці принципи було покладено в основу першої легальної ленінської газети «Правда», яка друкувалася з 1912 року, а з початком Першої світової війни потрапила під тиск цензури та була заборонена, але після Лютневої революції на короткий період відновила легальний друк та була заборонена вже тимчасовим урядом аж до приходу Леніна до влади [571, с. 26].

Загальноприйнято, що саме репресії тимчасового уряду зробили позицію В. Леніна та російських комуністів щодо свободи преси більш радикальною. Оскільки вони очікували від ліберального, орієнтованого на робітників уряду, більшої свободи слова, а не посилення цензури, це було сприйнято більшовиками

як зраду їхніх очікувань. Після цього уряд О. Керенського зазнав гострої критики з боку В. Леніна, особливо за те, що обіцяні свободи не були втілені в життя. Це сформувало в Леніна доволі специфічні уявлення про питання свободи слова. До ідеї К. Маркса про те, що преса є інструментом в руках певного класу, В. Ленін додав твердження про те, що свобода слова полягає в поваленні монополії буржуазії на використання друкованого слова. На переконання В. Леніна, оскільки в капіталістичному суспільстві лише буржуазія має достатньо ресурсів для утримування друкарень і персоналу, то лише думка буржуазії представлена на сторінках періодичних видань. У багатьох своїх статтях він акцентує увагу на монополіях, що контролюють газети та не дають робітникам висловлювати свою думку, захищаючи лише інтереси капіталістів [108].

Загалом питання про те, що в капіталістичному суспільстві преса зазнає контролю великими монополіями, стало одним із основних аргументів В. Леніна проти вільної преси та за державний контроль над нею. До цього також варто додати уявлення більшовиків про марксизм як про прогресивну ідею, а капіталізм як пережиток минулого, яким у певний період був феодалізм. Буржуазія в такому випадку перетворювалася на реакційну силу, яка прагнула зберегти застарілий та непотрібний суспільний порядок, який заважав суспільному прогресу. Отже, боротьба проти капіталістичної преси, на думку членів партії, була боротьбою за прогрес проти ірраціональних пережитків минулого.

Будь-яка можлива боротьба комуністичної партії проти преси, контрольованої буржуазією, є проявом не репресій, а насамперед боротьби за свободу слова. Боротьба проти інакодумства та альтернативних точок зору, що суперечать поглядам партії, характеризувалася як один із елементів боротьби з буржуазією та її монополією за друк та володіння інформацією.

Лише комуністична преса, контрольована партією, може забезпечити право для широких мас населення для висвітлення його буденних проблем. В. Ленін дійшов висновку, що будь-яка непідконтрольна партії преса в майбутній державі має бути знищена. Будь-які репресії, навіть найжорстокіші, у такому разі для комуністичної партії є виправданими діями. Свобода преси в тогочасному

демократичному уявленні, на думку В. Леніна, була «свободою капіталістів на контроль за видавництвами» та «свобода нав'язувати свою думку робітникам». Державна монополія на друк та рекламу, за його твердженням, перший і найголовніший засіб позбавлення буржуазної преси прибутку, що мало б призвести до її занепаду. Комуністична партія, встановивши монополію на друк, мала б «установити справжню свободу преси», тобто передати папір та друкарні представникам народу, якими були б самі члени комуністичної партії. Лише вони могли подавати робітничому народові «правдиву інформацію», а фактично поширювати власну ідеологію та пропаганду, що в умовах монополії могло легко збільшити кількість прихильників комуністичної ідеології [524; 530].

В. Ленін активно заперечував та критикував «позапартійність» та «аполітичність» як одні з основних принципів демократичної преси, уважаючи, що таким чином буржуазна преса має для себе виправдання щодо захисту інтересів панівного класу без зв'язку з іншими партіями. Саме тому одним з основних принципів комуністичної преси він проголосив «партійність» [571]. Загалом процес становлення на території Північного Лівобережжя комуністичної більшовицької преси, на нашу думку, варто розподілити на декілька етапів відповідно до характеру зусиль та сфери охоплення цією пресою цільової аудиторії. *Перший етап* відзначається появою перших комуністичних газет на території підросійських українських губерній під час першої російської революції та революційної боротьби в роки Першої світової війни. На цьому етапі комуністична преса існувала підпільно та виходила хаотично, не маючи цілісної ідеологічної бази [524].

На *другому етапі*, що охоплював період між Лютневою революцією та початком широкомасштабного наступу комуністів на територію УНР, більшовики здійснювали спроби цілеспрямованого формування мережі комуністичної преси в Україні. В умовах дії українського національного уряду це відбувалося підпільно та за підтримки місцевих більшовицьких осередків.

Третій етап – це період війни РСФРР та її маріонеток проти України. Цей етап характеризується посиленням цензури та репресій, контролем за друкованим

словом і створення системи військової червоноармійської преси. Водночас будь-яка некомуністична преса знищувалася, а проти інакодумців проводилася кампанія терору.

Четвертий етап хронологічно належить до основної частини 1920-х років. Це період післявоєнної відбудови та перебудови суспільства. Для нього характерна економічна лібералізація, поєднання комуністичної ідеології з українізацією, певне послаблення у сфері цензури. У цей період була остаточно встановлена монополія комуністичної партії на друк.

П'ятий етап охоплює період кінця 1920-х років. Для нього характерними є посилення репресій та цензури, завершення українізації та поступок, встановлення культу особистості Й. Сталіна та початок переслідувань усередині партії. Саме на цьому етапі комуністична преса остаточно перетворюється на безвольний рупор партії та її вождів [524].

Про важливість преси для радянської влади свідчить резолюція XIII з'їзду РКП(б) від 31 травня 1924 року. У резолюції наголошується на зростанні тиражу періодичної преси до 3 млн одиниць, також зазначається про якісне і кількісне покращення друку. Резолюція передбачає посилення в пресі висвітлення селянського питання, розвитку кооперації та діяльності місцевих партійних органів. IX з'їзд КП(б)У в грудні 1925 року проголошував центральним питанням функціонування преси в УСРР, посилення якості періодики, акцентував на покращенні марксистських кадрів та посиленні ідеологічності у відображенні питань української історії [34; 35; 36].

О. Коляструк, аналізуючи особливості радянської преси, зазначає, що за умов жорсткого партійно-радянського тиску преса розробила цілий арсенал методів і технологій маніпулювання інформацією. Серед найпоширеніших прийомів, на думку О. Коляструк, можна виділити такі:

Анокринація – штучне виокремлення частини тексту з метою спотворення або зміщення смислових акцентів.

Джерельна дивергенція – навмисне відхилення від оригінального зміст джерела чи документа під час його тлумачення.

Дифамація – поширення дійсних або вигаданих відомостей, що ганьблять честь і гідність особи, організації, партії чи соціальної групи.

Дезінформація – свідоме розповсюдження неправдивих даних.

Персеверація – постійне, нав'язливе повторення певної ідеї, тези чи формулювання.

Деперсоналізація – знеособлення подій і процесів, применшення або повне нівелювання ролі конкретних особистостей [549].

Характерними рисами радянської преси, за твердженням О. Коляструк, були:

Повна ідеологічна залежність – у суспільстві, де все було пронизане ідеологією, будь-яка альтернативна думка вважалася неприйнятною.

Монологічний характер спілкування – інформація рухалася лише в одному напрямку – згори вниз. Громадськість не мала реальної можливості через пресу висловити свої справжні потреби, проблеми чи невдоволення.

Тотальна цензура – цензурування преси було обов'язковою умовою існування будь-якого радянського видання.

Вилучення небажаної інформації – усе, що не вписувалося в офіційну ідеологічну модель, жорстко усувалося, через що повністю зникала варіативність поглядів.

Етатизм – преса не мала потреби боротися за читача, оскільки фінансувалася державою, а альтернативних джерел інформації практично не існувало.

Непрозорість функціонування – громадськість не могла дізнатися, як саме формуються матеріали, відбираються новини та здійснюється вплив на аудиторію. Преса була оточена щільним колом партійних і державних структур, які надійно закривали доступ до «кухні» медіа.

Патерналістський підхід – преса мала консервувати наявний суспільний устрій, захищати його від будь-яких потрясінь і «негативних» (з точки зору влади) впливів. Таке штучне «опікунство» зрештою призвело до серйозної деформації інформаційного обміну – насамперед до хронічної відсутності достовірної

інформації [549].

На думку О. Коляструк, основними функціями партійно-радянської преси були:

Пропагандистська (ідеологічна) – активне насадження комуністичної ідеології та демонстрація «переваг» радянського суспільного устрою. «Ідеологічна витриманість» була головним критерієм оцінювання будь-якого матеріалу, а художня чи естетична цінність набувала другорядного значення.

Організаторська – залучення населення до участі в господарських, політичних і культурних кампаніях. Ступінь висвітлення події в пресі прямо свідчив про її важливість для керівництва країни.

Ініціювальна – запуск і стимулювання певних суспільних процесів. Саме через пресу влаштовувалися масові кампанії критики й шельмування «націонал-ухильників», «буржуазних націоналістів» та «ворогів народу». Відомий як «народний гнів» переважно був штучно організованим владою.

Формувальна – створення потрібних установок і стереотипів поведінки.

Навчально-виховна – формування «правильного» радянського світогляду, трансляція та закріплення необхідних ідеологічних знань [549].

Важливою особливістю преси в УСРР було постійне копіювання центральних (московських) видань як у змісті, так і в технологіях та методах роботи. Одним із найхарактерніших прийомів був метод «палімпсестної історії» – свідоме «витирання» з історичного тексту реальних подій, явищ і персоналій та заміна їх на ідеологічно вигідні конструкти. Під впливом партійної ідеології преса системно змінювала історичну свідомість українців.

Наслідки такого втручання були глибокими й небезпечними: цілі епохи та періоди зникали з колективної пам’яті, національних героїв перетворювали на зрадників, а боротьбу за незалежність оголошували «сепаратизмом». Натомість насаджувалися нові, відповідні більшовицькій доктрині «ідеали».

Одним із найтяжчих наслідків «палімпсестної історії» стала поява «подвійної свідомості» українців – здатності одночасно тримати в голові два взаємосуперечливі переконання. Така роздвоєність свідомості стала типовою

ознакою тоталітарних режимів. Людина не могла зберігати нормальну, цілісну свідомість у суперечливій тоталітарній системі [549]. Яскравим проявом подвійної свідомості було відношення радянських людей до преси: попри щоденне зіткнення з недостовірністю офіційних повідомлень, більшість і надалі зберігала до них довіру. Принцип «надруковано – значить правда» залишався головним, попри очевидну розбіжність між пропагандою та реальністю.

Отже, питання пропаганди і преси мали важливе значення для марксистсько-ленінської ідеології та були висвітленні в численних працях комуністичних ідеологів. Можна стверджувати, що К. Маркс не розглядав пропаганду як важливий атрибут комуністичного суспільства, був упевненим у невідворотності комуністичної революції та її успіху, а також уважав пропаганду непотрібною. В. Ленін, на противагу К. Марксу, висловлював позицію, що пропаганда є необхідною для побудови комуністичного суспільства та перевиховання населення. Питання преси мало своє відображення в поглядах як К. Маркса, так і В. Леніна. Перший розглядав пресу як необхідний інструмент робітничої самоорганізації, а другий надавав пресі більшого значення як інструменту комуністичної пропаганди та наполягав на її партійному контролі.

2.2. Становлення та розвиток системи радянської преси на Північному Лівобережжі України в 1920-х роках

Теоретичне підґрунтя організації та діяльності преси в умовах монопартійної влади та закріплення її у суспільстві були розроблені В. Леніном ще в період зародження більшовицької преси. Захопивши владу, більшовики не відмовилися від преси як дієвого засобу пропаганди своїх ідей, агітації мас за їх підтримку та організатора реалізації їх планів і програм. Одразу після захоплення влади вони підготували низку документів щодо преси. 27 жовтня 1917 р. Раднарком РСФРР затвердив Декрет про друк. У преамбулі документа йшлося про підконтрольність преси: «Щойно новий устрій усталиться, будь-які адміністративні утиски на друк будуть припинені; для нього буде встановлено

повну свободу в межах відповідальності перед судом, у відповідності до найширшого і найпрогресивнішого законодавства» [29, с. 24]. За документом, Рада народних комісарів здобула абсолютне право закривати органи «контрреволюційної» преси, керуючись власною інструкцією. Жодних правничо-юридичних норм чи контролю над її діями не передбачалося.

З 1917 р. у Полтаві видавалася газета «Известия Полтавского Совета революции», потім з 15 грудня 1917 р. її перейменували на «Вісті Полтавської Ради Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів» (див. № 3 у додатку Б). З невеликими перервами вона видавалася протягом 1918–1920 р., а далі вже до нашого часу як головна газета Полтавщини, яка нині називається «Зоря Полтавщини» [47, с. 58–59; 477, с. 24–26]. З листопада 1917 р. перейшла на більшовицькі позиції [46, с. 25]. У Чернігові ще з 14 квітня 1917 р. (із перервами) видавалася газета «Известия Черниговского губернского исполнительного комитета» (див. № 336 у додатку Б), яка періодично змінювала назву, але виходила весь час (з перервами), а нині вона називається «Деснянська правда» [47, с. 27, 98–99, 109].

У червні-липні 1917 р. у Конотопі Чернігівської губернії (нині – районний центр Сумської області) тричі побачив світ тижневик «Известия Конотопской организации Российской социал-демократической рабочей партии» (див. № 141 у додатку Б) (редактор Л. Бандурин, О. Герман та В. Матвєєвський) [47, с. 112]. Відомо, що 3 липня 1917 р. було засновано «Известия Лубенского Совета рабочих и солдатских депутатов» (див. № 121 у додатку Б). Очікувалося, що вона буде виходити 12 разів на місяць [47, с. 113]. Станом на 5 серпня 1917 р. вийшло три номери газети Лубенської ради робітничих та солдатських депутатів «Голос избирателя» [47, с. 78]. У липні-серпні 1917 р. видавалася газета «Вісті Пирятинської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів» (див. № 214 у додатку Б). У той період у Пирятинській раді більшість місць належала урядовцям і меншовикам, що відобразилося в матеріалах перших номерів газети. Станом на 3 серпня 1917 р. у Києві було надруковано три номери газети [47, с. 117; 46, с. 99]. Крім того, до жовтня 1917 р. двічі на тиждень (загалом 12

номерів) видавалися «Известия Путивльского Совета Рабочих и Солдатских депутатов» у м. Путивлі (у 1917–1923 рр. місто, повітовий центр Курської губернії; нині – центр міської громади Конотопського району Сумської області) [47, с. 119].

Владним структурам дозволялося сортування преси на власний розсуд. У подальшому 28 січня 1918 р. В. Ленін підписав «Декрет про Революційний Трибунал Друку». У ньому роз'яснювалося: «До злочинів і провин шляхом використання преси відносяться всілякі повідомлення хибних або спотворених відомостей про явища суспільного життя, оскільки вони є зазіханням на права та інтереси революційного народу… Ухвали Революційного Трибуналу Друку остаточні й оскарженню не підлягають» [367]. 14 лютого 1918 р. положенням Наркомосу РСФРР запроваджувалася монополія Держвидаву на друк книг [367]. Від липня 1918 р. почалося закриття газет військовою цензурою. Невдовзі було встановлено контроль за поштою з-за кордону (запроваджено перлюстрацію приватних та офіційних листів), щоб запобігти надходженню небажаних іноземних газет і журналів.

Протягом 1918 р., коли на територію Північного Лівобережжя наприкінці лютого – на початку березня повернулася влада Центральної Ради, а з 29 квітня повноцінно функціонувала Українська Держава гетьмана П. Скоропадського, була відсутня радянська більшовицька преса. Натомість існували громадсько-політичні газети. Зокрема, у 1917–1918 рр. виходили щоденна літературно-суспільна та політико-економічна газета «Приднепровский голос» (Кременчук), газета Гадяцького земства «Рідний край» (Гадяч), «Полтавські губерніяльні відомості» (Полтава, двічі на тиждень), «Чернігівські губернські вісті» / «Черниговские губернские ведомости», газета губернського земства «Черниговская земская газета» (обидві – Чернігів, двічі на тиждень) [47, с. 58–59, 84, 148, 179, 180, 182–183, 194–196, 229, 242–244].

У 1918 р. друкувалися щоденні газети: політична і громадсько-літературна «Родной край» та українська соціалістична газета «Вільний голос», а також «Полтавские новости» (усі – Полтава), соціал-демократична газета «Наше

слово», «Роменский день» (обидві м. Ромни), «Сумской вестник» (м. Суми), крайові громадсько-політичні, літературні та економічні газети «Черниговская земля» і «Черниговская мысль», а також видання Спілки об'єднаного духовенства та мирян Чернігівської Єпархії «Черниговский вестник» (двічі на тиждень), щоденна вечірня газета «Черниговский край» (усі – з Чернігова), а також тижневик Пирятинської спілки споживчих товариств «Громадянин» (Пирятин) та безпартійна демократична газета «Рідне слово» (Лохвиця, двічі на тиждень, до 7 січня 1919 р.). До 7 квітня 1918 р. (за влади Центральної Ради УНР) у Полтаві виходила щоденна соціалістична газета «Наша мысль» (всього 12 номерів). Лише чотири випуски побачили світ у травні 1918 р. українсько-російської щоденної політичної, економічної, громадської та літературної газети «Украинская жизнь» (Лубни). Потягом липня-серпня 1918 р. вийшло 17 номерів щоденної громадсько-політичної газети «Лубенское слово» [47, с. 43, 84, 148, 162, 163, 179, 194–196, 197, 222, 229, 241–244]. До 8 жовтня виходила (всього 17 номерів) громадська та економічна газета «Ахтырский день», яка видавалася групою безробітної інтелігенції (редактор-видавець Н. Одинцов; Охтирка) [47, с. 12].

Засновані в Полтаві в 1917 р. виходили протягом 1918–1919 рр. щоденні газети «Полтавский день», «Вісти Ради» (у 1919 р. уже називалася «Известия Полтавского Совета рабочих депутатов» / «Известия Полтавского Совета и губернського исполнительного комитета Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов» / «Известия Полтавского Губисполкома и Полтавского губернского комитета Коммунистической партии» / «Известия Полтавского Губисполкома, Губкома Коммунистической партии (большевиков) Украины и Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов» / «Власть Советов» [47, с. 58–59]. З 1 грудня 1918 по 1 січня 1919 р. вийшло 22 номери політичної, економічної і літературної газети «Полтавська громада» [47, с. 179–180]. У березні 1918 р. у м. Охтирка було засновано газету «Известия Ахтырского Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов», але вийшло лише три номери (7, 14 та 21 березня). Її вихід було відновлено за рік – у

березні 1919 р. [47, с. 103]. Окрім того, з 29 листопада по 3 грудня 1918 р. у м. Суми вийшли 4 номери газети «Бюллетень Сумского “Вестника”» (редактор Г. Гліксман, видавець М. Ільченко) [47, с. 33].

12 грудня 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України створив при Наркоматі пропаганди Бюро української преси та інформації (далі – БУП) – державний орган для забезпечення республіканських, губернських та повітових газет інформацією. Так було розпочато монополізацію інформаційного простору, а на початку січня 1920 р. було реорганізовано в агентство УкрРОСТА. Протягом 1918–1919 рр. у Полтаві та Кременчузі виходив україномовний «Бюллетень Штаба Армій Головнокомандуючого Лівобережної України» (ред. не зазнач.), останній номер (№ 14) побачив світ 4 січня 1919 р. [47, с. 33]. Ще з 1917 р. (із перервами) завдяки фундатору та публіцисту С. Єрману тут же виходило «Дело революции» – орган ради робітничих та солдатських депутатів м. Кременчука та посада Крюково. Станом на 21 липня 1920 р. вийшло 171 номер газети [47, с. 85; 455, с. 63–64]. Також у Прилуках з січня 1918 по вересень 1919 рр. двічі на тиждень вийшло 95 номерів газети «Прилукская мысль». Крім того, у цьому ж місті, з грудня 1918 по січень 1919 р. виходила газета «Народня думка» – орган соціалістичної думки (всього 17 номерів газети) [47, с. 157, 184].

У цей період з 6 січня 1917 по 27 грудня 1918 р. у м. Суми виходила щоденна громадсько-політична газета «Луч» – видання Сумської спілки кооперативних товариств (редактор М. Гладишев (М. Чернишов). Спочатку (№1) вона мала назву «Вестник Сумского Союза Кооперативов» [47, с. 148–149]. У січні 1919 р. у Харкові було створено Всеукраїнське державне видавництво (Держвидав (далі – ДВУ) з 1920 р.). Комісія Держвидаву виконувала роль наркомату агітації і пропаганди, здійснювала контроль за всіма партійними та військовими виданнями. Головою колегії ДВУ було призначено В. Еллана-Блакитного, який водночас обійняв посаду головного редактора «Вістей ВУЦВК» [24, арк. 115]. У перші три дні січня 1919 р. виходила газета «Черниговское утро» [47, с. 244], потім вийшло ще сім номерів (з 1 по 12 січня)

газети «Чернігівщина» за участі Чернігівської філії Українського національного союзу (редактор І. Коновал) [47, с. 245]. Крім того, з 4 лютого по 24 липня 1919 р. вийшло в Чернігові 96 номерів щоденної газети «Боротьба» органу Чернігівського губернського комітету Української партії соціалістів-революціонерів [комуністів] [47, с. 19], а в жовтні 1919 р. 5 номерів видання «Черниговская газета» [47, с. 242]. 29 травня 1919 р. у Борзні видано російською мовою газету «На тернистому шляху до комунізму» органу повітового воєнно-революційного комітету та комітету КП(б)У Борзенщини [47, с. 153].

У 1919 р. у Ніжині було започатковано робітничо-селянську газету «Известия Нежинского Революционного комитета», яка в травні-серпні 1919 р. мала назву «Известия Нежинского Уездного Исполнительного Комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов» / «Вісті Ніжинського Повітового Виконавчого Комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» (див. № 216 у додатку Б), а згодом була перейменована на «Червоне слово» [47, с. 240].

У Ромнах до 1 листопада 1919 р. видавалася щоденна громадсько-політична і літературна газета «Новый пахарь» (редактор М. Запольский) [47, с. 169]. На початку 1919 р. у Лубнах було засновано щоденну політичну та громадсько-літературну газету «Лубенщина», якої вийшло 8 номерів та в умовах більшовицької окупації 27 січня вона припинила існування. 27 номерів видання «Трудове слово» у січні-лютому 1919 р. вийшло в Полтаві, а протягом липня-грудня 1919 р. також у Полтаві виходила друком літературно-громадська та політична щоденна газета «Рідне слово» [47, с. 58–59, 84, 148, 179, 182–183, 194–196, 228, 229, 242–244]. У 1919 р. було засновано газету «Известия Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов г. Лубен» (вийшло 37 номерів), яка з квітня змінила назву на «Вісті Лубенського повітов. Виконавч. Комітета Ради Р. С. і Ч. Д. і Лубенського повіт. Комітета Комуністичної партії більшовиків України» (див. № 51 у додатку Б) [47, с. 57–58, 139]. Протягом січня-лютого 1919 р. більшовики встигли видати за кошти Ради робітничих, селянських та вояцьких депутатів сім номерів часопису «Миргородське життя»

[47, с. 150].

У першій половині 1919 р. виходила в Кременчузі щоденна газета «Известия Кременчугского Городского и Уездного Исполнит. Комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Кременчугского Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины». Станом на 17 червня 1919 р. побачило світ 98 номерів [47, с. 112].

У Полтаві в 1919 році видавалися дві подібні газети «Бюллетень Бюро печати при Полтавском Губисполкоме (губернський виконком до 30 червня видав 8 номерів газети) та «Бюллетень Агрономического бюро Полтавского губернского земства» (до 2 листопада побачили світ 4 номери газети). 14 жовтня вийшов «Бюллетень "Полтавского Дня"» (редактор Л. Єфимович) [47, с. 25–26, 31]. У Полтаві з 26 лютого по 7 червня 1919 р. виходила газета «Нове життя» (75 номерів) – орган Полтавського губернського комітету Української партії С.-Р. (комуністів) [47, с. 168].

З 26 липня по 10 грудня 1919 р. у Полтаві вийшло 79 номерів літературно-громадської і політичної щоденної газети «Рідне слово». 19 жовтня побачив світ однойменний бюлетень [47, с. 194]. З 15 червня по 25 липня було випущено 31 номер сільської газети «Селянська біднота» / «Селянская беднота» – орган Полтавського губернського повітового та місцевого комітетів КП(б)У [47, с. 202]. У Прилуках з 22 серпня по 7 вересня 1919 р. виходила щоденна газета позапартійного демократичного органу групи об'єднаної інтелігенції «Прилукская речь» (редактор-видавець І. Борисоглібський (всього вийшло 14 номерів газети) [47, с. 184–185]. У Кременчуці, Ромодані Миргородського повіту Полтавської губернії, а також Кролевці та Коропі Кролевецького повіту Чернігівської губернії в 1919 р. вийшло 35 номерів газети «За правду» органу Політвідділу Н-й дивізії Радянської Армії під редакцією відділу Політвідділу [47, с. 93]. У Кременчузі (повітовому центрі Полтавської губернії) надруковано «Бюллетень Кременчугского пункта отдела пропаганды» (ред. не зазнач., станом на 13 вересня вийшло 18 номерів газети) [47, с. 30].

У березні 1919 р. в Охтирці Харківської губернії було відновлено випуск

газети «Известия Ахтырского Исполнит. Ком. Совета Крестьян., Рабочих и Красноарм. Депутататов и Ком. уезд. орг. партии Коммунистов (больш.)». До цього вона в березні 1918 р. мала назву «Известия Ахтырского Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов». Після припинення виходу друк газети було відновлено в травні 1920 р. [47, с. 26, 103]. Чимало газет виходило на території Чернігівської губернії (нині – Сумська область). 24 квітня 1919 р. вийшов перший номер «Известия Глуховского Уездного Исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и уездного комитета К.П.(б.)У» (м. Глухів; див. № 113 у додатку Б). [47, с. 107]. У Конотопі виходила щоденна газета «Деревенская жизнь» (всього 38 номерів), яка потім 21 липня 1919 р. під № 1 (39) вийшла як «Известия Конотопского уездного исполкома Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов», а далі з 21 липня по 18 серпня як «Правда» (всього вийшло 25 номерів; див. № 141 у додатку Б). Потім була перейменована на «Плуг и молот». Спочатку (у 1919 р.) ця газета була органом Конотопського повітового комітету КП(б)У, а в 1920 р. стала органом Конотопського виконкому та комітету КП(б)У. Редактором у 1919–1920 рр. працював І. Крипець, а у серпні-жовтні 1920 р. відповідальним редактором був Ю. Золотарьов. Далі газета виходила за підписом редколегії [47, с. 175]. Крім того, у сусідньому повітовому центрі – Кролевці Чернігівської губернії протягом 1919 р. вийшло 38 номерів бюлетеня Кролевецького повітового виконавчого комітету «Серп і молот» (за редакторства І. Усенка), який працював і в наступні роки [47, с. 205]. Після вигнання білогвардійських військ з території регіону більшовики відновлювали свій ідеологічний наступ. 27 вересня 1919 р. було засновано газету «К победе» – орган Політвідділу Н-ської дивізії з розповсюдженням по території Брянськ, Новгород-Сіверський та Шостка. Станом на 17 листопада 1919 р. було випущено 38 номерів газети [47, с. 126].

На Чернігівщині в Ніжині продовжувала виходити робітничо-селянська газета Ніжинського повітового виконкому «Червоне слово» (редактор Г. Троян), яка спочатку (до квітня 1919 р.) називалася «Известия Нежинского

Революционного комитета», а потім (у травні-серпні 1919 р.) «Известия Нежинского Уездного Исполнительного Комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов» / «Вісті Ніжинського Повітового Виконавчого Комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» (див. № 216 у додатку Б). Також одного разу (23 червня 1920 р. за № 78) вона мала назву «Известия Нежинского военревкома». Крім того, редакція 28 червня 1920 р. видала додаток «Бюлетень робітничо-селянської газети «Червоне слово» [47, с. 23, 240]. У Прилуках протягом 1919–1920 рр. виходила щоденна партійна газета влади. Спочатку вона мала назву (до серпня 1919 р.) «Известия Прилукского Исполнительного Комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов» / «Вісті Прилуцького Виконкому Ради робітничих, сел. і червоноарм. Депутатів» (див. № 234 у додатку Б). Два номери в червні 1919 р. (№№ 34 та 35) виходили під назвою «Известия Прилукского Военно-Революционного комитета». Наприкінці грудня 1919 р. її перейменували на «Известия Прилукского Уездного Ревкома» / «Вісті Прилуцького повітового Рев'кому», а з 22 квітня 1920 р. – «Вісті Прилуцького Повітвиконкому і Паркому Прилуцької організації КП(більш.) України» / «Известия Прилукского Уездисполкома и Паркома Прилукской организации КП(больш.) Украины». 8 березня 1920 р. до № 60 було видано додаток «Бюлетень повіт. Безпарт. Робітниче.-Селян. Та Червоноарм. Конф.» [47, с. 23, 60].

Протягом 1919–1920 рр. у м. Суми виходила газета «Власть Советам!» (див. № 53 у додатку Б) – видання Сумського Ревкому та Паркому К.П.(б.)У. Хоча 24 травня 1919 р. вона вийшла під назвою «Коммуна» як видання виконавчого комітету Сумської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. У 1919 р. побачив світ 91 номер, а в 1920 р. – 296. У 1920 р. виходили додатки до газети під назвами «Власть Советам» (у січні), «Страничка красноармейца» (9 травня; див. № 287 у додатку Б), «Страничка красной молодежи» (тричі – 25 січня, 4 лютого та 4 вересня; див. № 289 у додатку Б), «Работница-гражданка» (29 квітня, орган Відділу робітниць при Сумпаркомі КПУ) [47, с. 68, 189, 217, 218]. Також у цей час у Лебедині

видавалася щотижнева (у неділю і четвер) газета «Селянин і робітник» / «Крестьянин и рабочий» (орган Лебединського виконавчого комітету; редактор Г. Грановський; див. № 268 у додатку Б). У 1919 р. було видано 57 номерів, до 18 лютого 1920 р. – ще 13. З 13 червня 1920 р. вона була перейменована на «Вісти Лебединського повітвиконкому Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Лебединського повітвідділу УкраїноРОСТА» [47, с. 201–202]. У ці часи виходила газета «Голос селянина» – орган Роменського виконавчого комітету і Паркому К.П.У, яка спочатку мала назву «Известия исполкома Роменского Совета рабочих и селянских депутатов». 11 серпня 1920 р. було видано додаток до газети під назвою «Красноармейский листок» [47, с. 82, 139].

З 1917 р. у Полтаві видавалася газета «Вісті Полтавського Губерн. Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів» / «Известия Полтавского Губерн. Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов» (редактор В. Радиш). Перша назва газети (до грудня 1917 р.) – «Известия Полтавского Совета революции», потім з 15 грудня 1917 р. її перейменували на «Вісті Полтавської Ради Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів» (див. № 3 у додатку Б). У березні 1918 р. із поверненням влади Центральної Ради УНР перейменували на «Вісти Ради» (№ 30) як орган Полтавської Ради робітничих, вояцьких та селянських депутатів. З приходом до влади більшовиків газета з 14 лютого 1919 р. вже мала назву «Известия Полтавского Совета рабочих депутатов», одного разу (24 квітня 1919 р.) назва була розширена до «Известия Полтавского Совета и губернского исполнительного комитета Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов», а потім адаптована як «Известия Полтавского Губисполкома и Полтавского губернского комитета Коммунистической партии», проте вже з 11 червня чергова зміна – «Известия Полтавского Губисполкома, Губкома Коммунистической партии (большевиков) Украины и Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов». Станом на 26 липня 1919 р. побачили світ 127 номерів із 144 загалом, виданих з

1917 р.

Через захоплення Полтави білогвардійськими військами газета не видавалася. Наступний номер (№ 1) вийшов 13 грудня 1919 р. під назвою «Власть Советов» (таку назву газета мала майже два місяці) як орган Полтавського губернського воєнно-революційного комітету та Полтавського губернського комітету КП(б) України. З 1 лютого 1920 р. було змінено назву на «Радянська влада» як орган Полтавського губвоєнревкому губернського комітету Комуніст. РРС та Ч. Д. і Полтав. губерн. ком. КП(б) України. Станом на 28 травня 1920 р. було видано 118 номерів газет. У 1920 р. було видано низку додатків до газети «Красная молодежь» (орган Полтавського губернського та міського комітетів Комуністичного Союзу Молоді; з 4 липня по 26 грудня вийшло 30 номерів), «Красноармейский голос» (орган Полтавського політично-просвітницького відділення Губвійськкомату Полтавщини; з 8 серпня по 26 вересня вийшло 13 номерів), «Красный боец» (у липні вийшло два випуски червоноармійської сторінки) та «Красный командир» (єдиний спецвипуск 1 жовтня 1920 р.). Нині газета називається «Зоря Полтавщини» [47, с. 58–59, 138, 139, 141, 142]. Окрім того, на початку 1919 р. у Полтаві виходила газета «Голос коммуниста» (див. № 3 у додатку Б) – орган Полтавського губернського і міського комітету КП(б) України. Станом на 17 квітня побачили світ 54 номери газети [47, с. 78]. З 11 червня по 27 липня видавалася (37 номерів) також у Полтаві робітничо-селянська газета «Шлях боротьби» – орган Полтавського губкому Української партії соціалістів-революціонерів (комуністів-боротьбистів) [47, с. 246].

У 1919–1920 рр. у Кременчузі виходила щоденна газета «Вісти Кременчуцького Губревкома и Губерніального Комітета К.П.(б.)У» (див. № 271 у додатку Б). Її підписував до друку заступник відповідального редактора Я. Лунін, а з травня 1919 р. – редколегія. У 1920 р. регулярно друкувалися додатки до цієї газети «Красная молодежь» (станом на 19 вересня вийшло 26 номерів) та «Слово юного коммунара» [47, с. 48, 137]. Тут же виходила україномовна щоденна газета для селян Кременчуцького повітового виконавчого

комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів та Кременчуцького губкому КП(б)У газета «Селянин» (див. № 212 у додатку Б), яка з травня 1920 р. стала йменуватися більш традиційно для того часу – «Незаможний» (ред. Б. Лізов, у 1919 р. вийшов 31 номер, а в 1920 р. – 59 номерів). У 1920 р. 5 разів видавався додаток до цієї газети під назвою «Червона молодь» (див. № 255 у додатку Б) – орган Кременчуцького губкому молоді [47, с. 165, 239]. Продовжувала діяльність з 1917 р. у цьому місті газета «Дело революции» (див. № 74 у додатку Б) – орган Ради робітничих та солдатських депутатів м. Кременчука та посада Крюково. Станом на 21 липня 1920 р. вийшов 171 номер газети. Зокрема, у 1920 р. видавався додаток до цієї газети під назвою «Червона молодь» (див. № 326 у додатку Б) – орган Кременчуцького комсомолу (станом на 18 липня вийшло 18 номерів) [47, с. 85, 138; 369, с. 63–64]. 1 травня 1920 р. співробітники редакцій «Червоного прапора» та «Справи революції» спеціально до комуністичного суботника підготували випуск газети політвідділу 14-ї армії та Кременчуцького комітету КП(б)У «Первомайский субботник» (див. № 226 у додатку Б) [47, с. 174]. Цього ж дня (також з нагоди Всеросійського суботника) 1 травня 1920 р. було засновано газету «Юный коммунар» (див. № 271 у додатку Б) – орган Кременчуцького губернського бюро та міського комітету Комуністичної спілки молоді України. Наступні 12 номерів протягом 1920 р. вона виходила під назвою «Слово юного коммунара» [47, с. 207].

Протягом 1919–1920 рр. виходив друком щоденний бюлетень у Лохвиці. Він періодично змінював свою назву. Спочатку це «Известия Лохвицкого Исполнительного Комитета и Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины» / «Вісти Лохвицького Виконавчого Комітету і Комітету», потім у лютому-березні 1920 р. «Известия Лохвицкого Революционного Комитета» / «Вісти Лохвицького Революційного Комітету» (див. № 50 у додатку Б). Також 15 квітня 1920 р. побачили світ 46 номерів газети «Известия Лохвицкого Исполнительного Комитета Совета Рабочих, Селянских и Красноармейских Депутатов» (редакційна комісія). Виходила газета до 20 серпня 1920 р. (№ 243) [47, с. 28, 113]. Протягом 1919–1920 рр. друкувалися

«Вісті Лубенського повітов. Виконавч. Комітета Ради Р. С. і Ч. Д. і Лубенського повіт. Комітета Комуністичної партії більшовиків України» (до квітня 1919 р. була назва «Известия Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов г. Лубен» (вийшло 37 номерів; див. № 51 у додатку Б). Загалом у 1919 р. побачило світ 77 номерів, а у 1920 р. (станом на 26 листопада) – 74. У 1920 р. щонайменше чотири рази (станом на 24 вересня) виходив додаток до газети під назвою «Красноармейская звезда» (див. № 151 у додатку Б) як орган політради Лубенського військомату [47, с. 57–58, 139].

У 1919–1920 рр. виходила у м. Гадячі російською мовою щоденна газета «Зоря» (див. № 103 у додатку Б) – орган Гадяцького виконавчого комітету Ради селянських, робітничих та червоноармійських депутатів та повітпарkому Комуністичної партії (б.) України (редактор А. Шуб; видавець М. Кузьменко) [47, с. 100]. Протягом 1920 р. газета з однаковою назвою «Серп і молот» (див. №№ 265–268, 336 у додатку Б) виходила в чотирьох містах Північного Лівобережжя (із п’яти – в УСРР): у Лебедині Харківської губернії (щоденна стінна газета місцевого відділення УКРОСТА, 67 випусків), у Кролевці Чернігівської губернії (заснована ще в 1919 р., а у 1920 р. як відділення РАТАУ (станом на 5 вересня побачило світ 7 номерів), у Кременчуці (один випуск у грудні, як орган губернського комітету із загальної трудової повинності), а також у Чернігові [47, с. 204–205].

29 травня 1920 р. побачив світ № 1 «Конотопский уезд и Советская власть» (див. № 142 у додатку Б) – агітаційний недільник Поарма XII, влаштований 29 травня (редакцію не позначено) як видання поїзда-друкарні Політуправління реввоєнради XII Армії в Конотопі [47, с. 136]. До липня ц. р. у Конотопі вийшло 5 номерів газети політвідділу Упраформу 12-ї армії «Красный богатырь» (ред. В. Бялик; (див. № 154 у додатку Б) [47, с. 140]. Крім того, тут виходив тижневик «Ударник» – газета Конотопського Учполітвідділу та Учпрофсожа (ред. Марута-Смоловик), у 1920 р. вийшло 6 номерів [47, с. 229]. 26 вересня 1920 р. у м. Глухові було засновано газету «Заря» (див. № 104 у додатку Б) – орган Глухівського повітового партійного комітету, повітового виконкому та Школи

Червоних Командирів 12-ї Армії (редактор С. Лавров). До 7 листопада вийшло 4 номери газети. Також у цій газеті вийшла «Страничка красноармейца» 26 вересня 1920 р. [47, с. 94]. За місяць 22 жовтня 1920 р. у м. Сосниця було засновано щоденну газету «Наш путь» (див. № 209 у додатку Б) – орган Сосницького виконкому та повітового паркому комуністів (більшовиків) України (вийшло 9 номерів) [47, с. 160]. Протягом листопада 1920 р. вийшло 4 номери тижневика «Последний бой» (див. № 232 у додатку Б) – органу Шостинського повітвиконкому і повітового комітету КП(б)У [47, с. 181].

Великим газетним центром залишався Чернігів. Ще з 191 р. увесь час (з перервами) видавалася у Чернігові газета «Знамя Советов» (див. № 336 у додатку Б) – орган губвиконкому Чернігівщини та губернського комітету К.П. (більшовиків) України. Перший її номер вийшов 14 квітня 1971 р. під назвою «Известия Черниговского губернского исполнительного комитета» (до 27 серпня 1917 р.). У період з 30 квітня по 1 липня (№№ 8–45) газета називалася «Известия Черниговских губернских исполнительного и продовольственного комитетов». За 1917 р. побачив світ 91 випуск газети. Увесь 1918 р. (27 номерів) та перший номер 1919 р. (1 січня) газета носила назву «Известия Черниговского Губернского и Почепского Уездного Исполнительных Комитетов Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов». 13 серпня 1919 р. газету перейменували на «Серп и молот», коли вона вийшла під № 1 (163). Однак вже 6, 7 та 8 вересня вона називалася «Известия Совета рабоче-крестьянской обороны Украины и губисполкома Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов Черниговщины» (№№ 1 (181) – 3 (185)). Наприкінці серпня 1919 р. радянський уряд переїхав до Чернігова через наступ денікінських військ. Тому в Чернігові виходила ця газета під назвою всеукраїнської «Известия Совета рабоче-крестьянской обороны Украины и губисполкома Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов Черниговщины» [477, с. 37].

У 1919 р. (30 квітня) було видано один додаток до газети «Знамя Советов» (під № 77), а на початку січня 1920 р. – ще два номери бюлетеня газети «Знамя

Советов». У січні-лютому 1920 р. нова назва «Известия Черниговского Временного военно-революционного комитета», а в березні чергова зміна («Известия Черниговского губернского Революционного комитета, Черниговского уездного исполнительного комитета и городского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов»), як і в квітні («Известия Черниговского губернского Революционного комитета, Черниговского исполнительного комитета Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов»), а з серпня – «Известия Черниговского губернского Революционного комитета, Черниговского исполнительного комитета Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов Черниговщины». Протягом 1919 р. було випущено 177 номерів, а за 1920 р. – 301. До того ж протягом 1920 р. видавалися додатки до цієї газети: «Бюллетень газеты “Знамя Советов”», «Бюллетень красной кооперации», «Известия губ. Совета профсоюзов и губ. отдела труда Черниговщины» (12 номерів, що виходили до 4 березня), «Красный воин» (29 лютого), «Страничка красной молодежи» (протягом року 19 випусків) як орган Чернігівського губернського та повітово-міського комітетів Комуністичної спілки молоді України, «Страничка трудовой повинности» (три випуски) як бюлетень Чернігівського губернського комітету праці, «Страничка работницы» (за рік – 8 номерів) як орган губернського відділу по роботі серед жінок. Далі газета виходила регулярно, а нині вона називається «Деснянська правда» [47, с. 27, 98–99, 109, 142, 218, 220].

У лютому 1920 р. вийшло два номери газети «Коммунистическая мысль» (див. № 134 у додатку Б), яку видавав Чернігівський губернський комітет Єврейської комуністичної партії (Поалей Ціон) [47, с. 135]. Також із серпня по жовтень 1920 р. було надруковано чотири номери газети «Известия (Опродкомарма XII) Особой продовольственной комиссии по снабжению XII Армии (відповідальний редактор М. Френкель, Ніжин; див. № 124 у додатку Б) [47, с. 117]. Протягом 1920 р. виходила газета «Пламя» (див. № 227 у додатку Б) – орган Новгород-Сіверського повітового виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів та повітового комітету КП(б)У

(Новгород-Сіверський). Всього побачили світ 172 номери газети [47, с. 175]. У жовтні 1920 р. вийшли два номери газети «Бюллетень № 2 Н.-Северской Уездной Перерегистрационной Тройки» (Новгород-Сіверський; див. № 19 у додатку Б) [47, с. 30]. А 7 грудня 1920 р. вийшла одноденна газета «Трудовой путь» (див. № 303 у додатку Б), що була присвячена «тижню добровільної явки труддезертирів» [47, с. 229].

Ще з березня 1918 р. продовжувала з перервами виходити газета «Известия Ахтырского Уездисполкома Советов и Уездпаркома КП(б) Украины» (див. № 63 у додатку Б). У березні 1918 р. вона мала назву «Известия Ахтырского Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов», у березні 1919 р. – «Известия Ахтырского Исполнит. Ком. Совета Крестьян., Рабочих и Красноарм. Депутататов и Ком. уезд. орг. партии Коммунистов (больш.)». Після відновлення виходу газети в травні 1920 р. знову змінилася назва на «Известия / Вісти Охтирського повітвиконавчого Комітету і Повітпаркому Комуністів-більшовиків України». З липня ц. р. вона виходила (тричі на тиждень) під назвою «Известия Ахтырского Уездисполкома Советов и Уездпаркома КП(б) Украины» (редактор М. Кіціс). 12 жовтня 1920 р. було видано «Бюллетень “Ахтырских Известий”» – орган Охтирського Повітвиконкому Рад та Повітпаркому КП(б)У (редактор М. Кіціс; Охтирка) [47, с. 26, 103].

З 13 червня по 9 вересня 1920 р. вийшло 20 номерів газети «Вісти Лебединського повітвиконкому Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Лебединського повітвідділу УкраїноРОСТА» (видавала редколегія, а №№ 7–9 – редактор С. Кричевський), яка у 1919–1920 рр. мала назву «Селянин і робітник» / «Крестьянин и рабочий» (див. № 256 у додатку Б). Також 3 червня 1920 р. було видано її спецвипуск «Работница» як орган відділення по роботі серед жінок при Лебединському Повітовому Комітеті КП(б)У, а також 5 вересня «Страничка молодежи» (див. № 291 у додатку Б) як додаток до газети «Селянин і робітник» [47, с. 189, 201–202, 219]. Тут помічаємо неуважність коректорів, які перефразували попередню назву цієї газети. До 7 листопада 1920 р. у Сумах вийшла газета «Третья годовщина Октябрьской

революции» (див. № 301 у додатку Б) – орган Сумського партійного комітету КП(б)У (редактор Л. Леонов) [47, с. 225]. З січня по травень 1920 р. у Полтаві видавалася селянська газета «Селянин» (див. № 255 у додатку Б) – орган Полтавського губернського селянського відділу при ГК КП(б) України (редактор О. Хоменко). З регулярністю тричі на тиждень побачили світ 59 номерів газети. Також 30 травня 1920 р. вийшов додаток до неї «Червона молодь» (див. № 328 у додатку Б) під № 1 (4) як орган Полтавського Губкому Комуністичної спілки молоді [47, с. 201, 239].

На початку 1920 р. у м. Кобеляки було засновано газету «Кобеляцький боротьбист» (див. № 132 у додатку Б) – орган Кобеляцького повітового комітету Української комуністичної партії (боротьбистів), але вийшло лише два номери газети [47, с. 132]. Крім того, на Полтавщині виходили дві газети з однаковою назвою «Боротьбист» (див. №№ 10, 11 у додатку Б) – орган Полтавського губернського комітету Української комуністичної партії (боротьбистів), заснованої ще в грудні 1919 р. (у 1919 р. вийшло 13 номерів, а в 1920 р. станом на 4 квітня – 63) та орган Прилуцького райкому цієї ж партії [47, с. 19]. Однак, друкуючи газету тричі на тиждень, партійці видали до 7 квітня лише 22 номери газети. Паралельно на початку 1920 р. виходив орган Полтавського губернського комітету Української партії лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів) «Борьба». У той період в УСРР виходило з такою назвою 9 газет. Однак, вона, як і решта подібних видань, була закрита 24 березня (вийшло 33 номери газети) [47, с. 20]. Ще одна партія (Союз соціалістів-революціонерів (максималістів)) у Полтаві 24 грудня 1919 р. видала єдиний номер газети «Максималист» як орган Полтавської губернської Ради цього Союзу [47, с. 149]. У Кременчузі в 1920 р. виходило по декілька номерів різних видань. Зокрема, у квітні-травні побачили світ 8 номерів газети «Бюллетень комиссии по проведению “Недели Трудового Фронта и Транспорта”» (див. № 24 у додатку Б) [47, с. 29], а в серпні ц. р. у щоденній газеті Поупраформа 14-ої Радянської Армії «Знамя советов» (заснована 13 липня 1920 р., відповідальний редактор Альф), станом на 27 листопада побачило світ 84 номерів (див. № 107 у додатку Б), вийшло три

номери газети «Бюллетень 2-ой беспартийной красноармейской конференции 2-го запасного батальона» (ред. не зазнач.) [47, с. 27, 98].

Протягом 1920 р. вийшло 56 номерів щоденної газети «Известия Пирятинского Исполкома и Паркома» / «Вісті Пирятинського Виконкому і Паркому (Пирятин; див. № 212 у додатку Б) [47, с. 117], а також 169 номерів газети «Вісті Хорольського Повітового виконкому і партбюро КП(б) України м. Хорола і пов.» / «Известия Хорольского Уездного Исполнительного Комитета и партбюро КП(б) Украины г. Хорола и Уезда» (див. № 52 у додатку Б). Крім того, вийшло два додатки до цієї газети «Юный труженик» – орган Хорольського повітового комітету Комуністичної спілки молоді України: 13 червня (№ 6) як сторінка в газеті «Вісті…», а 2 жовтня (№ 12) видавався окремо [47, с. 61, 253].

2 червня 1920 р. у Полтаві було засновано газету «Більшовик» (див. № 2 у додатку Б) – орган Полтавського губкому КП(б) України, яку двічі на місяць видавав Полтавський губпартком. Станом на 30 грудня було видано 162 номери газети [47, с. 15]. 11 червня 1920 р. комісією з проведення «Продовольчого Тижня» та Гадяцьким повітовим комітетом КП(б)У був виданий у м. Гадячі спеціальний випуск газети «За хлібом» (див. № 102 у додатку Б) – спеціальне видання Комісії з проведення «Продовольчого Тижня». Назва газети була українською, але підзаголовки і текст – російською [47, с. 94]. 1 липня 1920 р. з нагоди свята Комуністичного Інтернаціоналу молоді в Пирятині було видано газету «Юный коммунар» (див. № 350 у додатку Б) – видання для комуністичної молоді [47, с. 252]. 11 вересня 1920 р. у Лохвиці було видано випуск газети «Селянський тиждень» (див. № 263 у додатку Б), яка задумувалася як одноденна газета Лохвицької політсекції при повітовій комісії з проведення «Селянського тижня» [47, с. 204]. Наприкінці 1920 р. у м. Переяслав Полтавської губернії (нині – Київська область) вийшло три номери газети робітничо-селянської молоді «Червоний шлях» – орган Переяславського повітового комітету Комуністичної спілки молоді України [47, с. 241].

5 січня 1920 р. БУП було реорганізовано в агентство УкрРОСТА з підпорядкуванням українського інформцентру московському, відтак це

обумовило певне дублювання інформації, з одного боку, та звужувало поле інформування українського агентства, з іншого. У 1920 р. з'явилися стінні видання УКРОСТА, що друкувалися російською мовою. Найбільше номерів (260 – лише за 2020 р.) вийшло в Кременчузі «Кременчугская стенная газета УКРОСТА» (див. № 160 у додатку Б) – видання Кременчуцького Губвідділення Укроста (ред. не зазнач.) [47, с. 145]. 177 номерів стінної газети «УКРОСТА» Полтавського відділення УкраїноРОСТА побачили в Полтаві (див. № 284 у додатку Б). У Пирятині до 21 вересня 1920 р. вийшло 93 номери видання «УКРОСТА» (див. № 108 у додатку Б) – стінної газети Пирятинського відділення УкраїноРоста [47, с. 235], а в Лохвиці до 17 листопада 1920 р. вийшло 82 номери видання «Стінна газета УКРОСТА» (див. № 282 у додатку Б) – орган Лохвицького повітового відділення УКРОСТА (ред. не зазнач.) [47, с. 215], у Лубнах – 38 номерів (станом на 18 листопада) стінового часопису Лубенського відділення УкраїноРоста під відповідною назвою «УКРОСТА» (ред. А. Остапенко; (див. № 315 у додатку Б). Ще більше (57 номерів) було видано в Хоролі стінної газети УКРОСТА [47, с. 235]. У Гадячі «УКРОСТА» (див. № 311 у додатку Б) – стінна газета Гадяцького від-ня Україно-Роста (18 номерів, станом на 1 грудня 1920 р.) за редакторства А. Гримана [47, с. 235].

За 1920 р. до 12 жовтня в Сумах вийшло 44 номери «Стенной газети УКРОСТА» (див. № 301 у додатку Б) [47, с. 223], а майже сусідньому Тростянці-Охтирському (нині – м. Тростянець) – 39 номерів (до 8 вересня). Однак тут газета багато разів змінювала назву: перші 5 номерів – «Стенная газета "РОСТА" Тростянецкого революционного комитета и районного паркома Коммунистической партии (большевиков) Украины» (див. № 280 у додатку Б), потім три номери в червні 1920 р. «Стенная газета УКРОСТА Тростянецкого революционного комитета и районного паркома Коммунистической партии (большевиков) Украины» і, нарешті, «Стенная газета "УКРОСТА" Тростянецкого отделения УкраиноРОСТА» [47, с. 214]. У Конотопі видання «Стенная газета Конотопского отделения УКРОСТА» (див. № 276 у додатку Б) вийшло 35 номерів [47, с. 210]. У Чернігові випустили протягом 1920 р. 90

номерів видання «Стенная газета УКРОСТА» (див. № 278 у додатку Б) – орган Чернігівського губернського відділення [47, с. 213]. У Ніжині побачили світ 29 номерів (станом на 25 жовтня) селянської газети Ніжинського повітового відділення «Стінна газета УКРОСТ» (див. № 283 у додатку Б). Перші 10 номерів (з 4 по 18 вересня) вона мала назву «Селянська газета УКРОСТА» [47, с. 215]. У Городні – 16 листопада (№ 1) «Стенная газета Городнянского отделения УКРОСТА» (див. № 275 у додатку Б). У 1920 р. вийшло 5 номерів [47, с. 210].

Формування системи державного контролю над пресою в Українській Соціалістичній Радянській Республіці розпочалося вже в перші роки після встановлення радянської влади й було безпосередньо пов'язане із завданнями ідеологічного забезпечення більшовицького режиму. Важливим кроком у цьому напрямі стало рішення Президії ВУЦВК від 30 березня 1921 р. про створення Комісії у справах друку при ВУЦВК, склад якої було затверджено 13 квітня 1921 р. разом із планом роботи [15, арк. 46, 50].

Паралельно відбувалося інституційне підпорядкування видавничої сфери УСРР органам державної влади. З травня 1921 р. Державне видавництво (далі – Держвидав) було передано у відання Народного комісаріату освіти, що суттєво розширило його цензурні функції. Постановою РНК УСРР від 14 жовтня 1921 р. Державне видавництво України отримало монопольне право на розподіл і розповсюдження друкованої продукції [533, с. 133–134]. На цьому етапі в УСРР функціонувала строката система видавничих структур: 14 партійних, 25 державних, 5 кооперативних, 10 приватно-корпоративних та 3 профспілкових видавництва, а також 211 періодичних видань [10, арк. 79]. Така різноманітність, характерна для початкового етапу непу, вже на початку 1922 р. була визнана партійним керівництвом як загроза ідеологічній єдності, що зумовило ініціативу Агітпропу ЦК КП(б)У щодо створення єдиного видавничого центру.

Водночас ЦК РКП(б) протягом початку 1920-х рр. ухвалив низку програмних документів, які визначали основні принципи функціонування радянської преси, зокрема в 1921 р.: циркуляр ЦК РКП(б) «Про програму місцевої газети» (4 квітня); найбільше в 1922 р.: «Про пресу і пропаганду»

(квітень), циркуляри ЦК РКП(б) «Про періодичну пресу» (20 лютого) та «Про постановку місцевої періодичної преси» (1 березня); у 1923 р. – резолюцію XII з'їзду РКП(б) «З питань пропаганди, преси і агітації» (квітень). У листі Центрального партійного органу Радянської Росії від 18 листопада 1921 р.) до республіканських (у т. ч. й українського) парторгану окреслювалися ключові функції партійного контролю над профспілковою, відомчою, кооперативною та іншою пресою: керівництво, інструктування, планування видавничої діяльності, контроль над усіма видавничими структурами та інформаційними центрами [24, арк. 7]. Преса поділялася на партійну та масову, причому обидва типи мали виконувати функцію поширення партійної ідеології, особливо перший тип, де сувора послідовність партійної лінії мала здійснюватися чітко і незаперечно [13, арк. 31]. Ці всі санкціоновані кроки перетворювало пресу на дієвий механізм ідеологічного впливу більшовиків на громадян радянського суспільства.

У 1922 р. відбувається інституційне оформлення радянської цензури. У січні ц. р. виробничі плани Держвидаву підлягали розгляду в Агітпропі ЦК КП(б)У, а всі центральні часописи видавалися під його безпосереднім контролем [21, арк. 35]. Суттєвим кроком стало створення цензурних органів. 5 травня 1922 р. було ухвалено рішення про створення Головного управління у справах преси [19, арк. 84], а 6 червня 1922 р. декретом РНК РСФРР – Головліту, повноваження якого поширювалися і на Північне Лівобережжя України. У серпні 1922 р. в УСРР було створено Центральне управління у справах друку (ЦУД). Паралельно із цивільними органами функціонувала система політичного контролю з боку Державного політичного управління УСРР (далі – ДПУ), співробітники якого здійснювали цензурування преси [19, арк. 84]. Зокрема, 6 лютого 1922 р. було узаконено перлюстрацію поштово-телеграфної кореспонденції, а 22 березня 1922 р. Політбюро ЦК РКП(б) було ухвалено рішення про централізацію цензури під керівництвом Наркомату освіти за участю військових і чекістських структур [529, с. 13].

Отже, протягом 1922–1923 рр. сформувалася багаторівнева система контролю за виданням преси в УСРР, що охоплювала партійні органи

(Агітпроп), державні установи (Наркомос, Центральне управління у справах друку (далі – ЦУД), Головліт, Головуправління в справах преси) і каральні структури (ДПУ) [15, арк. 84; 541, с. 17; 454, с. 82]. У повітових та губернських центрах Північного Лівобережжя функції Головліту виконували місцеві літи, а з 1923 р. в округах – інспектори у справах преси. Він належав до структури Народного комісаріату освіти. Також одним із завдань Наркомату освіти через різні структури у справах друку та політичної освіти став постійний ідейно-політичний нагляд за літературно-видавничою галуззю. За визначенням Ю. Шаповала, саме ці роки становлять початковий етап функціонування комуністичної цензури [533, с. 166–167].

Посилення партійного контролю викликало опір серед працівників української преси. На з'їзді комуністичної фракції працівників преси (січень 1922 р.) звучала критика надмірного втручання партійних органів. Зокрема, редактор одеської «Черноморской коммуны» І. Ісаєв наголошував на тиску з боку партійних контролерів [3, арк. 38]. Подібні зауваження висловлювали редактори з великих міст Північного Лівобережжя [17, арк. 39–40], адже процеси уніфікації преси проявлялися через посилення контролю за редакційною політикою та кадровими призначеннями. Тому навіть у повітах Північного Лівобережжя траплялися випадки піврічних арештів журналістів РАТАУ за самовільну кореспонденцію (Миргород, Лубни), а також часті звільнення редакторів місцевих газет за спроби автономної діяльності [17, арк. 41; 8, арк. 127]. Саме на початку 1920-х рр. ухвалюється все більше жорстких рішень, тональність яких згодом визначатиме характер роботи всієї системи преси і надалі. Ми згодні з думкою вченої О. Коляструк, що успіх цих рішень був можливий завдяки їх проведенню через малу колегію Агітпропу [416, с. 53].

Водночас органи ДПУ, зокрема, колишні «держінформтрійки», й надалі мали надзвичайні повноваження. Губпарткоми діяли згідно з указівками в грудні 1922 р. наркома НКВС УСРР В. Манцева: «Держтрійки, що керують роботою держінформації на місцях і які складені з відповідальних працівників губкому, губвиконкому та губвідділу ДПУ, зобов'язані брати участь не тільки у складанні

і підписуванні зведень, але й в самій організації держінформації, тобто в налагодженні регулярного постачання і контролю над відомостями, що надходять» [25, арк. 29].

У першій половині 1920-х рр. простежувалося значне скорочення кількості періодичних видань як на території Північного Лівобережжя, так і в УСРР, що було зумовлено «паперовою кризою». Якщо в червні 1921 р. в УСРР виходило близько 200 газет, то на початку 1922 р. – лише 35–40 [454, с. 91]. У покажчику зафіксовано 102 газети, що виходили в 1921 р. Сюди входять, наприклад, «Більшовик» (Полтава; див. № 2 у додатку Б), «Більшовик Полтавщини» (у формі «Вісті»; див. № 3 у додатку Б), «Власть Советам!» (Суми; див. № 53 у додатку Б), «Вісті Лохвицького повітвиконкому» (див. № 50 у додатку Б), «Вісті Лубенського повітвиконкому» (див. № 51 у додатку Б), «Голос мас» (Охтирка – у формі «Известия»; див. № 63 у додатку Б), «Бюллетень РАТАУ» (див. № 37 у додатку Б), а також численні «Бюллетени» (Кролевець, Миргород, Кобеляки тощо; див. №№ 15–40 додатку Б). Це відповідає загальноукраїнській тенденції щодо відносно високої кількості видань після громадянської війни.

У 1922 р. у покажчику 47 назв газет, зокрема «Більшовик Полтавщини» (у формі «Известия», «Голос труда»; див. № 3 у Додатку Б), «Бюллетень Полтавской товарной биржи» (див. № 35 у додатку Б), «Бюллетень Комитета КП(б)У (Кобеляки; див. № 25 у додатку Б)», «Голос рабочего» (Чернігів; див. № 68 у додатку Б). У 1922 р. чітко простежується різке падіння кількості назв. За підрахунками автора, на основі аналізу усіх видань та створеного бібліографічного покажчика (додаток Б), у 1921 р. на території Північного Лівобережжя функціонувало 102 назви газет, тоді як у 1922 р. їх кількість скоротилася до 47, тобто на 53,9%. Така динаміка відображає загальноукраїнську тенденцію різкого згортання мережі періодичних видань під впливом «паперової кризи» та економічних труднощів початкового етапу непу.

Передусім варто відзначити провідну роль партійно-радянської преси губернського рівня. Яскравим прикладом є газета «Більшовик» (Полтава, 1920–1921; див. № 2 Додатку Б) – орган губкому КП(б)У, що виходила українською

мовою, але містила російськомовні вкладки («Красный юноша», «Селянин»). Аналогічну функцію виконувала багатофункціональна газета «Більшовик Полтавщини» (див. № 3 у додатку Б), яка в різні роки була органом губвиконкому, губкому КП(б)У, профспілок і міської ради, змінювала назви («Голос труда», «Червоне село») та мову (перехід від російської до української після 1924 р.).

Подібні процеси простежуються і в інших центрах. Наприклад, у Кременчуці функціонувала газета «Дело революции» (див. № 74 у додатку Б) – орган військово-революційного комітету, редакторами якої були Самарій Ерман і Петро Смирнов. У Сумах функціонувала газета «Власть Советам!» (див. № 53 у додатку Б), що видавалася ревкомом і виконкомом, із редакторами В. Барчуком, Козловим, Караваєвим та В. Колчиним. Це демонструє персоналізацію редакційної політики регіональних центрів. На повітовому рівні ключову роль відігравали «Вісті» та «Известия» як універсальний тип радянської газети, зокрема це «Вісті Золотоніського повітвиконкому» (див. № 49 у додатку Б), «Вісті Лубенського повітвиконкому» (двомовне видання; див. № 51 у додатку Б), «Вісті Лохвицького повітвиконкому» (спочатку російською, пізніше українською; див. № 50 у додатку Б), «Вісті Хорольського повітвиконкому» (змішана мовна практика; див. № 52 у додатку Б). Ці видання часто змінювали назви відповідно до політичної ситуації: від «Известий ревкома» до «Вістей виконкому», що відображає трансформацію владних інституцій.

Водночас відбувалося зростання російськомовної преси: у 1921 р. – 188 газет, а у 1922 р. – 287 [402, с. 73]. Україномовні видання становили меншість (56 газет у 1922 р.), хоча на Північному Лівобережжі вони були відносно поширені [406, с. 238]. За підрахунками автора, на основі даних з бібліографічного покажчика (додаток Б), у 1921 р. на території Північного Лівобережжя функціонували 61 російськомовна (частка 59,8%), 28 україномовних, а решта – двомовні газети. У 1922 р. їх кількість скоротилася відповідно до 31, 11 і 5 видань. Отже, російськомовна преса домінувала (понад 60 (частка 65,9%), що корелює із загальноукраїнською тенденцією зростання

російськомовних видань, тоді як україномовна преса залишалася меншістю, попри відносно вищий рівень її поширення на Північному Лівобережжі. Для регіону дещо вищий відсоток україномовних газет, ніж у середньому в УСРР, підтверджує тезу про відносну українізованість Північного Лівобережжя.

Особливістю регіону була також помітна кількість (12,7% та 10,6%, відповідно) двомовних газет, як от: «Вісті Хорольського повітвиконкому» (див. № 52 у додатку Б), «Вісті Лебединського ревкому» (див. № 236 додатку Б), «Більшовик Полтавщини» (у перехідний період; див. № 3 у додатку Б).

У процесі формування системи преси як складової централізованої державної політики протягом 1920–1922 рр. відбувався етап становлення з притаманними йому нестабільністю мережі, обмеженими ресурсами та поєднання агітаційних й інформаційних функцій. Характерною рисою цього періоду, окрім поступової зміни мовного режиму, стало виникнення нових типів преси. Зокрема, ми виокремлюємо такі:

- комсомольсько-молодіжні видання;
- кооперативна та транспортна преса;
- стінні газети як форма масової агітації;
- одноденні видання та газетні додатки, що випускалися на сторінках інших видань.

За матеріалами каталогів газетних фондів, у 1921–1925 рр. загалом в Україні з’явилося близько 700 назв газет [46, с. 3–4]. Згідно з аналізом цих даних ми уточнити ситуацію для Північного Лівобережжя. У 1921–1925 рр. тут виходили 105 назв газет (15,1% від усіх в УСРР), що відповідає демографічній та адміністративній вазі досліджуваного нами матеріалу. Із них, 42 (майже половина) були вперше в той період засновані (додаток Г). Відповідно до цих даних, найбільше газет (46) друкувалося на Полтавщині. З них 18 були вперше засновані (Полтава – 6, Кременчук – 4, Лубни – 3, Миргород та Лохвиця – по 2, а також Хорол – 1). По 5 газет з’явилися в Чернігові та Сумах, ще 3 – у Ніжині, а по 2 – у Конотопі, Прилуках, Охтирці та Ромнах. Серед новостворених виокремимо: «Будь готов» (1924; див. № 13 у додатку Б), «Тепер письменні»

(1925; див. №№ 299, 300 Додатку Б), «Красная молодежь» (як самостійне видання; див. №№ 148–150 додатку Б), а також численні бюлетені, одноденні та притаманні цьому періоду стінні газети.

Звернемо увагу, що характерним саме для першої половини 1920-х рр. в УСРР став специфічний тип преси – друковані стінні газети. Вони були великого формату і друкувалися з одного боку паперового аркуша. Їх розклеювали подібно до афіші. Проведений аналіз (додаток Б) дає можливість підтвердити тенденцію про найбільшу кількість газет саме на Полтавщині. За покажчиком, тут побачили світ 11 із 27 стінгазет. Ще 9 – на Чернігівщині та 7 – на нинішній Сумщині. Значна частина (близько 60%) – це одноденні або кампанійні видання, а меншість – регулярні органи підприємств чи установ. Такі та подібні стінні газети здебільшого були органами заводів чи установ, вони стихійно виникали майже на кожному підприємстві, а ще більше в селі більшість із них пізніше стали багатотиражками. Це підтверджує тезу про їх масовий, напівстихійний характер. Виокремимо з цього списку такі: «Авіазмичка» (Полтава, 1924–1925; див. № 1 у додатку Б), «Вооружённый рабоче-крестьянский народ» (Чернігів, 1923; див. № 57 у додатку Б), «Туберкулёзный трёхдневник» (Чернігів, 1925 та Конотоп, 1929; див. №№ 305–307 додатку Б) та ін. Важливим інструментом впливу на регіональну пресу стало створення пресбюро при ЦК КП(б)У у зв'язку з реорганізацією губернсько-повітового адміністративно-територіального поділу України і переходом у 1923 р. до окружної системи (додаток В «Географічний покажчик газет, що виходили на території Північного Лівобережжя з 1920 по 1929 рр.) [69; 70]. Його завданням було інформаційне забезпечення окружної преси та уніфікація її ідеологічної лінії [12, арк. 43].

За прикладом Відділу преси ЦК РКП(б) при цій же структурі ЦК КП(б)У було організовано бюро газетних об'єднань, що регулювало господарську роботу газет, видавничі справи, забезпечення папером, типографським обладнанням та послугами, надання кредитів тощо [22, арк. 48]. Усі ці організаційні заходи були спрямовані на забезпечення зв'язку партії і влади із сільським населенням України. Газети в цьому мали відіграти роль сполучного

засобу. Саме в цей період на Північному Лівобережжі активно розвивалася мережа селянських газет. За винятком семи округів в УСРР, усі округи до кінця 1925 р. мали свої селянські масові газети. Першими виданнями, які були повністю переведені на українську мову, були більшість газет на території Північного Лівобережжя, зокрема «Правда Прилуччини» (Прилуки; див. № 234 додатку Б) [20, арк. 7]. Двомовною залишалася газета «Плуг і Молот» (Суми; див. № 229 додатку Б).

Також діяли селянські газети «Більшовик Полтавщини» (як селянська газета з 1925 р. (див. № 3 у додатку Б), «Червоне село» (як паралельне селянське видання 1923–1924 рр. (див. № 329 у додатку Б), «Голос незаможника» (Охтирка, 1921–1922; див. № 63 у додатку Б), «Стяг праці» (Суми, 1921–1925; див. № 229 у додатку Б), «Нове село» (Ніжин; через додатки і сторінки молоді; див. № 216 у додатку Б), «Вісті Прилуцького повітвиконкому» (з селянськими додатками; див. № 234 у додатку Б). Отже, у 1921–1925 рр. у регіоні діяло близько 13 селянських газет (6 – на Полтавщині, 4 – на Чернігівщини та 3 – на Сумщині), більшість із яких були органами партійних і виконавчих органів. Проте через низькі наклади (від 800 до 2 000 примірників кожної), вони часто поєднувалися з робітничою пресою [416, с. 93]. Формування радянської системи контролю над друкованим словом протягом 1920-х рр. стало важливою складовою процесу утвердження тоталітарної моделі влади в Українській СРР. Умови становлення монопартійної політичної системи зумовили необхідність створення владою розгалуженого інституційного механізму ідеологічного нагляду, трансформуючи таким чином підходи до управління інформаційним простором і суспільною свідомістю.

У березні 1923 р. було видано директиву про налагодження співпраці між ЦУДом та ДПУ УСРР, підписану їх керівниками І. Куликом і В. Балицьким. Відтак, до складу місцевих органів у справах друку вводилися представники політичного контролю ДПУ, що засвідчувало посилення наглядових функцій держави у сфері друкованого слова [9, арк. 55]. Попри те, що більшовики до приходу до влади різко критикували цензуру як інструмент політичного тиску, в

умовах утвердження радянського режиму вона набула для них принципового значення. Встановлення монопартійної системи та домінування єдиної ідеології зумовлювали необхідність не лише підпорядкування суспільства офіційній доктрині, але й забезпечення її активної підтримки. У цьому контексті цензура виконувала превентивну функцію, спрямовану на недопущення поширення опозиційних поглядів, фактично блокуючи їх на етапі зародження. Такий підхід відповідав логіці: відсутність публічного розголосу унеможливлює саме існування події в суспільному просторі.

З огляду на це радянська влада системно обмежувала будь-які спроби поширення альтернативних поглядів через пресу. 31 грудня 1924 р. Організаційне бюро ЦК КП(б)У спеціально розглянуло питання діяльності цензурних органів, унаслідок чого ЦУД було реорганізовано в Український головний літературний комітет (далі – Укрголовліт) [15, арк. 16]. Подальші інституційні трансформації відбулися у квітні 1925 р., коли відповідно до постанови ВУЦВК і РНК УСРР у структурі Народного комісаріату юстиції було створено Управління у справах літератури і видавництва (відомий як Головліт) [10, арк. 15]. У середині 1920-х рр. простежується тенденція до посилення державного контролю над економічною діяльністю преси. Зокрема, було суттєво обмежено право редакцій на самостійне розміщення реклами, що фактично нівелювало один із ключових механізмів фінансової самостійності, запровадженої в умовах нової економічної політики. Втручання держави у внутрішню діяльність редакцій стало системною практикою, що визначило й кадрову політику: редакційно-журналістський корпус формувався за принципом ідейної лояльності. Вирішальним критерієм професійної придатності була не фахова підготовка, а партійна належність і стаж перебування в партії [416, с. 61].

На Північному Лівобережжі контроль над пресою здійснювався через перетворення газетних органів на органи влади, наприклад, «Голос труда» був реорганізований у «Більшовик Полтавщини» з поділом у 1925 р. на «Робітник» та окреме селянське видання. Ще однією тенденцією стала жорстка регламентація змісту і структури: наявність обов’язкових додатків («Красная

молодежь», «Страничка работницы» тощо), а також кадровий контроль, коли редактори часто змінювалися за партійною лінією. Проведений нами аналіз підтверджує, що регіональна преса була інтегрована в загальносоюзну систему цензурного управління. Постановою РНК УСРР від 19 травня 1925 р. при Книжковій палаті було створено Центральне бюро статистики друку (далі – ЦБСД УСРР), яке розпочало роботу з 1 жовтня того ж року. Відтоді редакції всіх періодичних видань зобов'язувалися подавати до ЦБСД встановлені звітні дані за формами, погодженими з Центральним статистичним управлінням [375, с. 4].

З 1922 р. паралельно тривало створення єдиного видавничого центру, що було здійснено 6 жовтня 1925 р. постановою РНК УСРР. Згідно з документом, у столиці було засновано Комітет з нагляду за діяльністю видавництв і розповсюдженням друкованих видань при Народному комісаріаті внутрішньої торгівлі.

Його функції полягали в регулюванні господарсько-економічної та торговельної діяльності державних, громадських і приватних підприємств, що здійснювали видавничу справу та розповсюдження як періодичних, так і неперіодичних друкованих видань. Динаміка розвитку газетної мережі Північного Лівобережжя в 1921–1925 рр. характеризувалася нерівномірністю та залежністю від політико-адміністративних трансформацій. Найбільше зростання кількості нових видань відбулося в 1921 та 1923 рр. (по 10 назв), що було зумовлено завершенням воєнного періоду та проведенням адміністративної реформи 1923 р. Територіально лідером була Полтавщина (18 нових газет), де центрами концентрації стали Полтава і Кременчук. На Чернігівщині домінував губернський центр, тоді як Сумщина характеризувалася більш розпорошеною структурою.

Отже, протягом 1923–1925 рр. процес формування системи преси як складової централізованої державної політики відзначався створенням мережі окружних і районних газет та розвитком робсількорівського руху, що свідчило про його інституціолізацію.

З 1926 р. розгортається боротьба, яку «розганяла» Комуністична партія для

радянського народу за соціалістичну індустріалізацію та підготовку суцільної колективізації сільського господарства в СРСР. Відтак, у другій половині десятиліття набули значного поширення видання, які друкувалися на шпальтах інших газет. Це стосувалося передусім молодіжної та кооперативної преси. Значна частина комсомольських газет виникла в ті часи із «Сторінок червоної молоді» (див. № 340 у додатку Б), які друкувалися в окружних, міських і районних газетах, що свідчить про поступову інституціоналізацію молодіжного сегмента друку Північного Лівобережжя. Зокрема, у Глухові виходила «Більшовицька зміна» (1927–1930; див. № 7 у додатку Б) – орган окружкому ЛКСМУ, додаток до «Червоного села», із літературними сторінками. У Ніжині діяли «Більшовицькі резерви» (додаток до «Нове село»; див. № 8 у додатку Б), а в Чернігові – їх російськомовний аналог «Большевистские резервы» (див. № 9 у додатку Б).

У ці часи були започатковані й нові типи газет: виїзні газети на новобудовах, заводах чи фабриках, які реконструювалися або освоювали нове виробництво. Важливим сегментом була галузева та виробнича преса, що відображала індустріалізаційні процеси: «Вагонобудівник» (Кременчук; див. № 43 Додатку Б), «Гудок заводу» (Конотоп; див. № 70 у додатку Б), «Голос печатника» (Полтава, Чернігів; див. № 64 у додатку Б), «Горно» (літературні листки Полтави та Кременчука; див. №№ 69–70 Додатку Б), «Шлях робітника» (Шостка; див. № 346 Додатку Б). Ці видання часто мали вузьку аудиторію та поєднували виробничу інформацію з ідеологічною пропагандою.

Поширеними в цей період були бюлетені й офіційні видання, які відображали бюрократизацію системи управління: «Бюллетень Полтавской товарной биржи» (1923–1927; див. № 35 у додатку Б), «Бюллетень РАТАУ» (Кременчук, із трансформацією назв: «Красний прибой», «Страна труда»; див. № 37 у додатку Б), «Бюллетень Кролевецкого уездного исполкома» (див. № 29 у додатку Б), «Бюллетень Миргородского уездного исполкома» (див. № 32 у додатку Б), «Бюллетень Ахтырских Известий» (див. № 20 у додатку Б). Ці видання часто були двомовними, що відображає перехідний мовний режим.

Окремо варто виділити стінні газети та одноденні видання, які виконували мобілізаційну функцію, наприклад: «Вартовий революції» (Полтава, 1928; див. № 44 у додатку Б), «За трактор» (Чернігів, 1929; див. № 98 у додатку Б), «До сівби» (Суми, 1928; див. № 80 у додатку Б), «Гарматник» (Конотоп, 1929; див. № 61 у додатку Б), «До табору» (Чернігів, Конотоп, 1925–1928; див. №№ 81–82 у додатку Б), «За фізкультуру і спорт» (Полтава, 1929; див. № 99 у додатку Б), «Первый шаг» (Шостка, 1926; див. № 224 у додатку Б), «Туберкулёзный трёхдневник» (Чернігів, 1923 та Конотоп, 1929; див. №№ 205–206 у додатку Б) тощо. Вони були пов'язані з конкретними кампаніями – військовими, аграрними, індустріальними.

Суттєвим є також феномен багаторівневої системи додатків. Наприклад, у «Більшовику Полтавщини» – «Красная молодежь», «Красноармейский голос», літературні сторінки (див. № 3 у додатку Б), у «Власть Советам!» – «Страничка красноармейца» (див. №№ 53, 103, 287 289 у додатку Б), «Работница-гражданка» (див. № 243 у додатку Б), у «Червоному слові» – спеціальні бюлетені (див. № 216 у додатку Б). Це свідчить про сегментацію аудиторії та спроби охопити різні соціальні групи. Окрему увагу привертає географічна широта преси, що охоплювала Полтаву, Кременчук, Суми, Глухів, Ніжин, Чернігів, Лубни, Лохвицю, Хорол, Охтирку, Конотоп, Ромни, Прилуки, Кролевець, Миргород . Це демонструє високий рівень територіального покриття навіть в умовах економічної нестабільності. У 1927–1929 рр. продовжувався процес інтеграції цензури й політичної поліції. Спочатку відділ Агітпропу та відділ преси ЦК КП(б)У, які окремо існували з 1924 р., були об'єднані у відділ агітації, пропаганди і преси (далі – АПП), а протягом двох років відділ історії партії (далі – Істпартвідділ) було перетворено на Інститут історії партії та Жовтневої революції в Україні при ЦК КП(б)У.

Отже, преса регіону охоплювала широкий спектр видань, наприклад: *партійні:* «Більшовик» (див. № 2 у додатку Б), «Більшовик Полтавщини» (див. № 3 у додатку Б), «Власть Советам!» (див. № 53 у додатку Б); *органів влади:* «Вісті Лохвицького повітвиконкому» (див. № 50 у додатку Б), «Вісті

Золотоніського повітвиконкому» (див. № 49 у додатку Б); *молодіжні*: «Більшовицька зміна» (див. № 7 у додатку Б), «Більшовицькі резерви» (див. № 8 у додатку Б); *виробничі:* «Вагонобудівник», «Гудок заводу» (див. № 73 у Додатку Б); *бюлетені:* «Бюллетень РАТАУ» (див. № 37 у додатку Б), «Бюллетень Полтавской товарной биржи» (див. № 35 у додатку Б); *кампанійні:* «За трактор» (див. № 98 у додатку Б), «Вартовий революції» (див. № 44 у додатку Б), «До сівби» (див. № 80 у додатку Б).

Таке розмаїття з чіткою прив'язкою до органів влади, мовної політики та соціальних груп свідчить про формування розгалуженої системи радянської преси як інструменту управління, пропаганди та соціальної мобілізації. Попри зростання кількості місцевих видань в округах Північного Лівобережжя, система їх розповсюдження залишалася недостатньо розвиненою. Українські видавництва не мали єдиної мережі дистрибуції, тоді як російські центральні газети («Правда», «Известия», «Труд», «Крестьянская газета» тощо) мали потужну інфраструктуру в Україні. Зокрема, «Всеукраїнський пролетар» мав професійні штати у відділеннях Полтави, Кременчука та Сум. [4, арк. 144–145].

Статистичні дані свідчать про дивні як для українізації диспропорції: хоча наприкінці 1920-х рр. українські газети за номерами переважали, їх наклади були значно меншими порівняно з російськомовними. Якщо сукупний наклад 50 українськомовних газет становив 863,4 тис. примірників, то 17 російськомовних видань мали загальний наклад 398,5 тис. примірників. Водночас у сегменті робітничої преси простежувалася інша пропорція: 8 українських газет забезпечували наклад у 91,7 тис. примірників, а 11 російськомовних – 327,6 тис. примірників (у 3,57 раза більше). Серед селянської преси 34 українськомовні газети мали сумарний наклад лише 74,6 тис. примірників, що свідчить про їх обмежені можливості поширення в сільській розгалуженій місцевості. [8, арк. 2–3].

Отже, протягом 1926–1929 рр. у процесі формування системи преси відбувається її централізація та уніфікація з посиленням контролю партії та зростанням ідеологічного навантаження й стандартизації контенту. Для

розрахунку накладів газет Північного Лівобережжя ми проаналізували архівні джерела [8], офіційні статистичні видання [465], окремі видання 1920–1930-х рр. [358], бібліографічні покажчики [46; 47], низку наукових досліджень [377; 379], дисертації та автореферати [377; 379], а також періодичні видання (як історичні джерела).

Для безпосереднього аналізу було використано три базові емпіричні орієнтири: селянські газети (800–2000 прим.), окружні / партійні (2–5 тис. прим.), робітничі / індустріальні (3–8 тис. прим.). У дослідженні було враховано також кількість газет за роками (додаток Г) та їх структуру (до 1925 – загальні, після – спеціалізація).

Статистична реконструкція сукупних накладів газет Північного Лівобережжя в 1921–1929 рр. засвідчує виразну тенденцію до їх стрімкого зростання (при спаді у 1922 р.), що супроводжувалося суттєвими структурними диспропорціями. Якщо в 1921 р. загальний наклад регіональної преси становив близько 77 тис. примірників, то вже в 1925 р. він зріс до 158 тис., а наприкінці десятиліття – до 295–351 тис. примірників (додаток Д.2). Кількісно переважала і за накладами, і за назвами Чернігівщина (додаток Д.2), а Сумщина переважала за накладами Чернігівщину, але там виходила дещо менша кількість газет.

У 1926–1929 рр. відбувається розмежування аудиторій на робітничу та селянську разом зі зростанням виробничої преси. У більш сільськогосподарському регіоні незначна кількість робітничих газет зосереджувалася насамперед у великих містах: Кременчузі (5), Полтаві та Сумах (по 4), а також у Чернігові та Конотопі (по 3). Серед 22 робітничих виокремимо такі: «Робітник Кременчуччини» (Кременчук; див. № 101 у додатку Б), «Робітничий шлях» (Чернігів, 1925–1927; див. № 252 у додатку Б), «Гудок заводу» (Конотоп, 1929; див. № 73 у додатку Б), «Вагонобудівник» (Кременчук, 1929; див. № 43 у додатку Б), «Фрунзенець» (Суми, 1929; див. № 321 у додатку Б), «Робітниче життя» (Суми, 1928–1929; див. № 251 у додатку Б).

Збільшилася також кількість селянських газет до 14 («Більшовик Полтавщини» (селянська після 1925; див. № 3 у додатку Б), «Голос мас»

(Охтирка, 1926–1929; див. № 63 у додатку Б), «Радянське око» (див. № 63 у додатку Б) та ін. Окрім Полтави (4 газети), більшість селянських видань зосереджувалися в маленьких містах: Лубнах, Ромнах, Охтирці та Прилуках (по 2 газети).

Аналіз даних започаткованого нами бібліографічного покажчика (додаток Б) дозволяє констатувати, що впродовж 1921–1929 рр. на території Північного Лівобережжя сформувалася багаторівнева система преси, яка охоплювала загальнополітичні, селянські, робітничі, молодіжні та стінні видання. У 1921–1925 рр. тут виникло до півсотні нових газет (серед 105 усіх), що становило незначну, але репрезентативну частку загальноукраїнського масиву. Найбільша кількість нових газет була сконцентрована на Полтавщині (18 назв), тоді як на Чернігівщині та Сумщині відповідно – 13 та 11. Особливістю регіону стало поширення стінної преси (27 назв), яка характеризувалася високим ступенем нестабільності та мобілізації населення до різних пропагандистських кампаній.

Особливо показовими є мовні пропорції: попри домінування з 1924 р. українськомовних видань за номерами (до 68%), їх сумарний наклад майже не перевищував російськомовний сегмент. Так, наприкінці 1920-х рр. близько 95 українських газет забезпечували наклад на рівні 173,6 тис. примірників, тоді як близько 45 російськомовних – понад 172 тис., фактично зрівнюючись за показниками. У сегменті робітничої преси диспропорція була ще більш виразною: російськомовні видання переважали українські за накладом більш ніж удвічі (164,8 тис. проти 71,7 тис.), що відображало їх концентрацію в промислових центрах. Натомість селянська преса залишалася переважно україномовною, проте її сумарний наклад (близько 63 тис.) був обмеженим через слабку інфраструктуру розповсюдження.

Кількісний і структурний аналіз газетної мережі Північного Лівобережжя України у 1920–1929 рр., здійснений на основі суцільного опрацювання бібліографічного масиву (355 видань), дає змогу реконструювати основні тенденції розвитку регіональної преси як складової радянської інформаційної системи. Передусім встановлено, що типологічна структура преси була суттєво

диференційованою. Найбільшу частку становили офіційні органи партійних і радянських установ – 104 видання (30,4%), що підтверджує домінування державного сектору у сфері друкованого слова (додаток Е.1). Водночас значний сегмент формували нестійкі форми періодики: бюлетені (19,9%), одноденні газети (20,8%) та стінгазети (14,3%). У сукупності вони становили 56,0% від загальної кількості, що свідчить про виразно кампанійний і мобілізаційний характер функціонування преси.

Географічний розподіл газет демонструє чітку концентрацію у провідних адміністративних центрах (додаток Е.2). Найбільшу кількість видань зафіксовано в Полтаві та її окрузі – 96 (28,1%), Чернігові – 78 (22,8%) та Сумах – 52 (15,2%). Зазначені центри акумулювали 66,1% усіх газет, формуючи ядро інформаційного простору регіону. Меншою мірою преса була представлена в окружних центрах другого порядку – Кременчуці (11,1%), Ніжині (6,1%), Прилуках (5,3%) та Конотопі (4,7%), а периферійні території мали обмежене інформаційне покриття.

Мовна структура преси відображає суперечливий характер політики українізації (додаток Е.3). Українськомовні видання становили 57,9% (198 газет), російськомовні – 31,9% (109), ще 7,9% були двомовними. Отже, попри кількісне переважання української мови, зберігалася значна частка російськомовного сегмента, що свідчить про неповну реалізацію мовної політики та збереження імперських інформаційних практик.

Хронологічна динаміка розвитку преси засвідчує нерівномірність її зростання. Упродовж 1920–1922 рр. простежувалося поступове зниження кількості видань (від 41 до 29), що було зумовлено економічною кризою та наслідками громадянської війни (додаток Е.4). Починаючи з 1923 р., відбувається стабілізація, а з 1925 р. – поступове зростання, яке досягає піку в 1929 р. (63 видання, 18,4% від загальної кількості). Це безпосередньо пов’язано з активізацією мобілізаційних кампаній радянської влади, насамперед індустріалізації та колективізації.

Аналіз тривалості існування газет підтверджує нестійкий характер газетної

мережі (додаток Е.5). Одноденні та короткотривалі видання (до одного року) становили 55,8%, тоді як довготривалі (понад 5 років) – лише 7,9%. Така структура свідчить про переважання оперативно-пропагандистських функцій преси над інформаційно-аналітичними.

Тематично преса була чітко зорієнтована на політичні завдання: 41,5% становили партійно-політичні видання, 18,7% – сільськогосподарські, 14,9% – робітничо-виробничі тощо (додаток Е.6). Це підтверджує її роль як інструменту ідеологічного впливу та соціальної мобілізації.

Інституційна структура видань також демонструє домінування партійно-державного контролю: 45,0% газет видавалися органами КП(б)У, 20,8% – виконавчими комітетами, 14,3% — військовими структурами (додаток Е.7). Частка громадських організацій залишалася відносно незначною.

Особливу увагу привертає просторово-динамічний аналіз розвитку преси у 1923–1929 рр. За цей період зафіксовано 423 випадки функціонування газет (з урахуванням динаміки). Найбільша концентрація зафіксована в Полтавському (14,2%) та Кременчуцькому (12,3%) округах, що разом із Чернігівським (9,9%) формували центральну вісь інформаційного простору. Водночас периферійні округи (Сновська, Новгород-Сіверська) характеризувалися низькими показниками та слабкою динамікою.

Темпи зростання преси в округах були нерівномірними: найбільш динамічними виявилися Роменська (+300%), Сновська (+300%) та Конотопська (+250%) округи, що свідчить про їх активне залучення до мобілізаційних кампаній наприкінці десятиліття.

Узагальнення отриманих даних дозволяє виокремити чотири типи регіонального розвитку преси (додаток Е.8, Е.9).:

- інституційно стабільне ядро (Полтава, Кременчук, Чернігів);
- регіональні центри зростання (Суми, Лубни, Прилуки);
- мобілізаційна периферія (Ромни, Конотоп, Ніжин);
- слаборозвинена інформаційна периферія (Сновськ, Новгород Сіверський).

За підрахунками автора, зі 355 газет більшість (55,8%) – це короткотривалі, що свідчить про кампанійний характер преси. Саме 1928–1929 рр. є періодом максимального ідеологічного навантаження, коли виходили 110 газет (30,9% від усіх за 1920-ті рр.).

Отже, преса Північного Лівобережжя України у 1920-х рр. функціонувала як ієрархічно організована, просторово диференційована система, у якій стабільне інституційне ядро поєднувалося з широкою мережею короткотривалих мобілізаційних видань. Її розвиток визначався не стільки інформаційними потребами суспільства, скільки завданнями політичного контролю, ідеологічного впливу та соціальної мобілізації, що повністю відповідало логіці становлення тоталітарної моделі влади в УСРР. Кількісне зростання газетної мережі не супроводжувалося пропорційним розширенням читацької аудиторії, а структура накладів відображала соціально-економічні та мовно-політичні пріоритети радянської влади. Завдяки цьому в другій половині 1920-х рр. відбулося чітке структурування газетного простору з домінуванням робітничої та селянської преси, що функціонувала в умовах посиленого партійно-державного контролю. Це була цілісна система державного і партійного контролю над пресою, яка поєднувала адміністративні, ідеологічні й репресивні механізми. У досліджуваному регіоні ці процеси мали свої особливості, пов’язані з активним розвитком селянської та молодіжної преси, але водночас – із жорстким контролем за її змістом і кадровим складом.

Незважаючи на формальну політику українізації, реальна практика функціонування преси свідчила про домінування централізованої ідеологічної моделі, що обмежувала розвиток національного інформаційного простору.

Висновки до розділу 2

У розділі з’ясовано, що теоретичною основою функціонування радянської преси була марксистсько-ленінська концепція пропаганди, яка передбачала її використання як інструменту класової боротьби та формування суспільної

свідомості. Встановлено, що преса розглядалася не як незалежний канал інформації, а як складова партійного апарату, покликана забезпечувати ідеологічну єдність. Це проявлялося в принципах партійності, централізованості й ідеологічної монополії.

Досліджено процес становлення системи преси на Північному Лівобережжі, який мав чітку етапність. На початку 1920-х років простежувалася нестабільність видань, обмежені ресурси й поєднання інформаційної та агітаційної функцій. У 1923–1925 рр. відбувається інституціоналізація: створюється мережа окружних і районних газет, налагоджується регулярність випуску, формується система підпорядкування партійним органам. У 1926–1929 рр. система досягає високого рівня централізації: посилюється цензура, уніфікується зміст, зростає ідеологічне навантаження.

Конкретним проявом цього процесу стало формування ієрархічної структури преси (від центральних до районних видань), що забезпечувало трансляцію єдиної інформаційної політики. Важливу роль відіграв рух робсількорів, який дозволяв залучати населення до створення відповідного контенту, одночасно контролюючи його ідеологічну спрямованість.

У результаті дослідження встановлено, що до кінця 1920-х років у регіоні сформувалася цілісна система преси, яка діяла як складова централізованого пропагандистського механізму, забезпечуючи ефективне поширення ідеологічних наративів.

РОЗДІЛ 3
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У ПРЕСІ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ 1920-Х РОКІВ

3.1. Висвітлення міжнародної тематики та зовнішньої політики в періодиці Північного Лівобережжя 1920-х років

Одним із першочергових аспектів, які висвітлювала місцева комуністична преса Північного Лівобережжя протягом 1920-х років і які стали об'єктом впливу комуністичної пропаганди, є зовнішня політика радянської держави та міжнародна ситуація у світі загалом.

Цьому питанню в радянських газетах того часу приділялась значна увага, а в багатьох з них – першочергова роль. Комуністична ідеологія активно протиставляла у своїй пропаганді Радянську Росію та її сателітів решті світу, зображала радянську владу та підконтрольні їй території як фортецю, з усіх сторін оточену агентами імперіалізму та капіталізму, що знайшло своє віддзеркалення й на сторінках місцевої преси нинішніх Чернігівщини, Полтавщини та Сумщини.

Міжнародна політика та місце радянської держави в ній слугували інструментом комуністичної пропаганди. Безумовно, висвітлення міжнародної ситуації стало однією з найбільш насичених пропагандою тем. Уже в перших регіональних комуністичних газетах 1920–1922 років питанню міжнародної політики приділялася найбільша увага. Зокрема, у чернігівській газеті «Стяг Рад», яка виходила протягом 1920 року, тематику міжнародної політики завжди відображали не лише на першій сторінці, а й на інших.

Це здійснювалося шляхом використання пропагандистського прийому оточеної фортеці, тобто радянська влада протиставляла себе решті всього світу. Досить недосвідчене населення регіону, яке не дуже добре розумілося в питанні міжнародної політики, несподівано для себе дізнавалося, що РРСФР, УСРР та решта радянських сателітів – це єдині у світі країни, які діють в інтересах робітників і селян, водночас у інших країнах панує жахливий терор проти

простого народу та експлуатація їх багатіями.

Варто зазначити, що, на відмінну від інших питань, які порушувала комуністична регіональна преса та де пропаганда досить довго діяла хаотично й поверхово, намагаючись знайти точки перетину інтересів місцевого населення, тематика міжнародного становища відразу на сторінках регіональних газет відображалася досить систематизовано та широко. Помітно, що в ті часи комуністична партія вже мала сформовану ідеологічну базу для трактування подій на міжнародній арені, відповідно до якої і діяла регіональна преса.

Основними зовнішніми ворогами в перші роки існування радянської влади на території Північного Лівобережжя стають сусідні країни, з якими радянська влада вела в ті часи війну. Насамперед у 1920 році це відновлена Польська держава, яка стала основним ворогом більшовиків як на полі бою, так і на сторінках газет. Лінія фронту в той період проходила досить недалеко від Лівобережжя, тому питання війни з Польщею було досить актуальним та ефективним інструментом об'єднання населення навколо комуністичної партії. Після відступу польських військ із Києва фронт стабілізувався на території Волині та Поділля, що гарантувало неможливість захоплення лівобережних земель України польськими військами. Зі свого боку, радянське керівництво планувало новий наступ на польські землі, тому радянська преса мала підтримувати інтерес антипольських настроїв для підтримки війни з Польщею.

Польща на сторінках місцевої комуністичної преси зображувалася як центр старих поміщицьких порядків, до яких більшовицька преса додавала також згадки про старий польський пансько-шляхетський устрій, який, з погляду пропаганди, польська держава прагнула відновити. Присвячені польському питанню заголовки статей завжди містили згадки про панів і шляхту, що мало створити в читача потрібні пропаганді асоціації. Місцеве населення, особливо селян, преса активно лякала можливістю відновлення панщини, а також різноманітними безчинствами та грабунками, які влаштовували польські війська на контрольованих ними територіях. Зокрема, у 151-му номері газети «Стяг Рад» у блоці статей «У панів» пропаганда в деталях описує всі знущання, які терпить населення окупованих

польськими військами земель. В одній із статей зазначається таке: «В Білорусі поляки, відчуваючи своє хитке становище, намагаються награбувати якнайбільше». В іншій статті цього ж блоку ця тема продовжується, тут описується ситуація на білоруських землях: «З приходом поляків в Речицю профспілки були розігнані. Промисловість завмерла, хоча колишні господарі підприємств повернулися. Поляки пограбували робітничий кооператив. Після відходу поляків заводи виявились розграбованими, сировина і вироби вивезені» [198]. У статті «Звірства панів» пропаганда зазначає, що після відступу поляків з міста Коростеня польська армія знищила все, що могла, та залишила після себе лише випалену землю [190].

Основний прийом пропаганди щодо дискредитації Польщі – це розповіді очевидців, які начебто все бачили на власні очі. Як правило, таким свідком був червоноармієць, який утік із полону, або дезертир, який перейшов на бік Червоної Армії. Зокрема, у статті «Польща перед бурею» газети «Стяг Рад» подано відомості начебто польського військовополоненого, який розповідає про важке становище польського народу, мародерство та грабунки польської армії, соціальну нерівність, зневагу до поляків з боку їх союзників – французів. Водночас сам полонений говорить не польською, а німецькою мовою, чим пропаганда підкреслює штучність і тимчасовість польської держави [187]. Можна стверджувати, що у цій статті пропагандистська машина намагається переконати читача в штучності польської держави, населення якої складають німці та євреї, а сама вона є результатом прагнення західних держав створити воєнну силу для протистояння з радянськими частинами. В іншій статті, яка має назву «Там, де пани» наводиться інший приклад, начебто очевидця, полоненого червоноармійця, який утік з полону, коли поляки переплутали його з жителем Галичини та відпустили. Червоноармієць розповідає про повний безлад у польській армії, мародерство, а також про жахливе становище українського населення Галичини, яке перетворилося на людей нижчих соціальних верств, порівняно з місцевими поляками та євреями [191]. Цікаво, що окрім дискредитації та дегуманізації польської держави, радянська пропаганда здійснює ідеологічну підготовку до

можливої окупації всієї Польщі. У статті «Де ми зупинимося» газети «Стяг Рад» автор розмірковує про необхідність завоювання всіх польських територій. У статті наведено контраргумент, що поляки будуть сприймати радянську владу не як свою, а лише як іноземних завойовників та чинити спротив. Але автор статті переконаний, що радянську владу необхідно поширити на всю Польщу, адже кінцевою метою більшовиків є світова революція і подальше поширення комунізму [190]. Загалом пропаганда описує становище Польщі як безнадійне. Особливо посилюється агресивність комуністичних авторів ближче до середини 1920 року, коли Червона армія почала витісняти польські війська з території України та Білорусі. У численних статтях та замітках, таких як: «Наш наступ на західному фронті», «На червоних фронтах», які трапляються майже в кожному випуску регіональних газет того часу, подано не лише зведення з фронтів, але й описано все жалюгідне становище поляків, які втратили підтримку як місцевого населення, так і західних союзників, зокрема британців. З іншої сторони, Червона армія в газетах «Стяг Рад» та «Вісти» возвеличується як найсильніша військова сила світу, якої бояться навіть британці з французами [195; 177].

У статті «Польща просить допомоги» зазначається, що Польща не здатна більше самостійно вести війну з Червоною армією та потребує негайної допомоги з боку західних союзників. Автор статті, спираючись на матеріали берлінської газети, зазначає, що через це Франція збирається направити до Польщі власні війська, що мали б приховано воювати на боці поляків. Отже, у газеті не лише описано безнадійність ситуації для польських військ, але й підготовлено виправдання в разі власних невдач, адже можна буде звернутися до джерел про присутність французьких військ [151]. Газета Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету «Вісти» також відзначається посиленням антипольської пропаганди. У 141-му номері газети під загальним заголовком «Шляхта тікає з Києва – скоро буде червона Варшава» йдеться про катастрофічне становище Польської держави, яка не здатна воювати без зовнішньої допомоги та стрімко втрачає позиції на полі бою [172]. Особливо акцентовано на перемозі радянських військ, зокрема взяття Києва та Білої церкви. На фоні невдач польської армії

радянські війська зображено як силу, яка не знає поразок [172]. Лебединська газета «Вісти» у 2-му номері закликає робітників і селян посилити продуктивність праці заради перемоги над Польщею: «Вперед! Червона армія! Робітники й селяни тилу – за роботу!» Водночас зазначено, що «Червона армія в Житомирі звільнила з панських тюрем 7 тисяч робітників та селян. Правобережна Україна, Галичина, робітничо-селянська Польща ще чекають свого звільнення» [300].

Найвищий рівень антипольської пропаганди простежується в серпні 1920 року, коли радянські війська витіснили поляків із території України та Білорусі й почали наступ на польську столицю. У ці часи воєнні дії та успіхи Червоної армії стають основною темою, для якої відводилася перша сторінка газети. У 182-му, 184-му та 193-му номерах газети «Стяг Рад» перша сторінка присвячена майбутньому взяттю Варшави та поразці польської армії. Новини про падіння польської столиці урочисто прикрашалися заголовком «На підступах до Варшави» [213; 214; 216]. У 193-му номері навіть вийшла стаття, присвячена майбутній «радянській Польщі», у якій стверджується, що польське населення зустрічає червоні війська «хлібом та сіллю», вітають їх та вступають до лав польської Червоної армії, яка почала формуватися [216].

На початку вересня 1920 року тема війни та взяття Варшави різко зникає зі сторінок преси. Загалом тематика війни, яка до цього завжди висвітлювалася на першій сторінці газети «Стяг Рад», різко скорочується та поступається темі протистояння з Врангелем і початку мирних переговорів із Польщею. Саме обговорення всіх можливих аспектів мирних переговорів з Польщею за посередництва Антанти стає новою головною темою місцевої преси. Початок цих переговорів зображується як велика перемога червоного уряду [217]. Важливість мирних переговорів розкривається в 199-му номері в досить великій статті «Мирні переговори з Польщею», яка характеризує історичний для більшовиків характер цих переговорів, описує пункти майбутнього договору, які обговорюються, та непохитну позицію радянської делегації [217]. А вже в 235-му номері оголошено про підписання перемир’я з Польщею 12 жовтня 1920 року, яку почне діяти з 18 жовтня [220].

Така стрімка зміна риторики рупорів партії на сторінках преси є результатом розгубленості пропаганди після успішної контратаки польських військ та відступу Червоної армії від Варшави [255]. Фактично партійна преса опинилася в ситуації, коли пропаганда не змогла вигадати виправдання поразці на фронті й вирішила замовчати те, що сталося, перевівши увагу читачів на протистояння з врангелівськими військами в Криму, а поразку проголосивши перемогою, забувши про обіцянки «радянської Польщі» та «звільнення польського пролетаріату», тобто окупації країни. Подібна практика збереглася в радянській та російській пропаганді до нашого часу, коли найбільш незручна правда буде проігнорована та уникнена [255].

Окрім Польщі, ворожою силою для більшовицької пропаганди були війська УНР на чолі з С. Петлюрою. На відмінну від польської армії, яку пропаганда зображувала як грізну силу, за якою стоять великі західні імперіалістичні держави, війська УНР пропаганда висвітлює саме як банди формування, які займаються лише мародерством і пограбуванням місцевого селянства, прикриваючись ідеями незалежної України, не маючи підтримки серед місцевого населення. У лебединській газеті «Вісти» підкреслюється зв'язок Петлюри з Польщею. У 4-му номері висвітлено заклик: «Світова буржуазія робить останню спробу задушити Радянську робітничо-селянську владу на Україні і в Росії. Смерть найнятим катам капіталу – Петлюрі та польським панам» [175]. Антипетлюрівська пропаганда активізувалася восени 1920 року, коли більшовицька преса зосередила основну увагу на боротьбу з Врангелем й почала зображувати рештки УНР як нових союзників останнього [189].

На сторінках більшовицької преси ворожою силою також є Румунія, яка після перемоги в Першій світовій війні значно посилилася, приросла територіями Трансільванії, Буковини та Бессарабії та роздумує над тим, чи не вступити їй у війну проти більшовиків. У пресі Румунія зображена як жорстокий капіталістичний і феодальний режим, який без жалю експлуатує своє населення, але румуни не прагнуть вступати у війну з більшовиками. На сторінках газети це пов'язано саме з тим, що вони побачили та усвідомили силу й міць радянських

військ та єдність усіх народів навколо комуністичної партії [194].

Головними ж ворогами, але такими, що все ще залишаються в тіні, є Франція та Велика Британія, адже саме вони підтримують всі антирадянські сили та допомагають їм вести війну. Головною силою, яка протистоїть радянській владі, є саме Франція, яка активно підтримує та озброює як Польщу, так і Румунію та має безкомпромісну позицію щодо більшовиків. У 137-му номері газети «Стяг Рад» від 20 червня 1920 року в статті «Увага» зазначається: «Франція леліяла, підготовляла, створювала і увесь час ідейно і матеріально керує польським наступом на Радянську Росію. Франція забезпечує польських панів буквально всім необхідним для ведення війни. Вона збирається майже, що відправити кольорові війська на польський фронт» [185]. Жорстку антирадянську позицію французів та підтримку ними нових країн, що виникли на руїнах Російської імперії, стаття пов'язує з бажанням французького уряду, який за час виснажливої Першої світової війни значно збільшив свій державний борг, за допомогою ресурсів радянських республік покращити своє фінансове становище [185].

Велика Британія ж постає як сила, яка коливається та не має чіткої позиції щодо більшовиків. Частина її еліт налаштована на війну з комунізмом, а інша – виступає за співпрацю з новою радянською державою. У газеті активно розвивається тема саме можливості співпраці з Британією, незважаючи на те що це одна з головних капіталістичних країн заходу та колоніальна імперія. У 155-му номері газети «Стяг Рад» у статті «До перемир'я з Англією» описана пропозиція перемир'я від британського до радянського уряду, у якій британці пропонують припинити ворожнечу та почати торговельні відносини, але взамін більшовики мають взяти на себе зобов'язання виплатити компенсації британським підприємцям за втрачене ними майно на території колишньої Російської імперії [200].

У 160-му номері цієї ж газети проблемі відносин із Британською імперією приділена особлива увага. На цю тематику виділений окремий блок під назвою «Англія та Росія». Зокрема, у статті «Англійська преса про Радянську Росію»

виголошується думка британських підприємців, які виступають проти війни з Радянською Росією та протистоять політичним британським колам у прагненні якнайшвидше налагодити торгові відносини з радянською владою. Водночас детальний опис британськими діловими колами ситуації на радянсько-польських фронтах та заклики припинити підтримувати нові держави центральної Європи в боротьбі з більшовиками спонукає до думки, що всі наведені в статті цитати є результатом переосмислення та інтерпретації радянською пропагандою, а не реально сказаними словами. Отже, газета готує для недосвідченого читача підґрунтя для можливої нормалізації відносин із Великою Британією, але висвітлює це саме так, щоб ситуація не виглядала, що радянська влада пішла на зближення з капіталістами, преса зображує все, як начебто британці самі прагнуть зближуватися з більшовиками та визнають їх силу [204]. Водночас Велику Британію не зображено лише в позитивних рисах, а насамперед висвітлено британську сторону як дуже хитрого та підступного маніпулятора, який, на відмінну від французів, не готовий вступати у відкриту конфронтацію з більшовиками, оскільки місцева преса зображує радянські війська як дуже потужну силу, але прагне ослабити молоду радянську державу дипломатичними методами.

Окрім питання війни та протистояння із зовнішніми ворогами, комуністична преса, порушуючи питання ситуації у світі, прагнула створити серед читачів враження наближення неминучої світової комуністичної революції, оскільки самі більшовики на цьому етапі своєї діяльності були впевнені в неминучості світової революції. Тому преса активно висвітлювала питання мітингів, страйків та будь-яких інших соціальних заворушень на території західних капіталістичних країн. Будь-який, навіть найменший інцидент, стає в ті часи об’єктом прискіпливої уваги авторів і редакторів місцевих газет. Головна ідея такої уваги – укорінити думку про те, що революція в Росії та прихід до влади комуністів є лише початком світового полум’я революції, що комуністична Росія стане центром нового комуністичного світового порядку та є носієм ідей майбутнього. Це повинно було переконати місцеве населення в тому, що йому дуже пощастило не

лише долучитися до радянської влади, а й загалом опинитися на правильному боці історії, долучитися до тих, за ким майбутнє, а капіталізм проречений на поразку. Як правило, тематика страйків та мітингів відображалася в коротких статтях-замітках на декілька речень, що об'єднувалися в рубрики. Зокрема, у газеті «Стяг Рад» такі замітки об'єднані в рубрику «За кордоном» [188], яка займала невеликий простір поміж великих статей, що мало б надати цій інформації фонового ефекту.

Розглянемо декілька таких рубрик. У 140-му та 149-му випусках газети «Стяг Рад» у рубриці «За кордоном» розповідається про заворушення в Німеччині та Італії; у 146-му випуску – про повстання в Іраку та нестабільність в Албанії; у 155-му випуску – про голод у Греції та розстріли комуністів в Естонії; ситуації в Естонії навіть відведена окрема стаття в 158-му випуску під назвою «Події в Естонії», де зазначається, що в країні скоро відбудеться комуністична революція, хоча радянська влада вела проти країни війну. У 163-му випуску йдеться про дитячу смертність у Британії та заворушення в Ірландії; у 164-му – про придушення робітничого повстання в Італії [188; 193; 196; 200; 202; 205; 206].

Окрім коротких заміток, є досить великі статті, які описують соціальну напруженість у західних країнах та майбутній прихід до влади комуністів. Зокрема, у 168-му випуску газети «Стяг Рад» подано вибірку з німецької преси про заворушення робітників по всій країні. У 151-му випуску описано бунти військових і робітників в Італії [194; 211]. У 172-му випуску пропаганда вдається до вже згаданого прийому, а саме до оповіді очевидця: колишній військовополонений розповідає про жахливе становище робітників в Італії, голод, злидні та навіть канібалізм. Загалом ситуації в Італії приділяється досить багато уваги, ураховуючи те, що після завершення війни ця країна опинилася в скрутному економічному становищі та як наслідок – почалися виступи лівих партій, з огляду на що більшовицька пропаганда могла очікувати комуністичної революції в цій країні. У статті «Положення в Америці» пропаганда вперше порушує питання про соціальне життя в США, а саме про робітничі страйки, зазначаючи, що соціальна напруженість там не така висока через брак робочої

сили [215].

Завершення війни з поляками та поступова ліквідація білогвардійських військ, стабілізація ситуації та затвердження кордонів відзначилися також на тематиці партійної пропаганди. Уже в 1922 році міжнародна політика перестає бути головною темою партійної преси Північного Лівобережжя. Пропаганда втрачає інтерес до зовнішньополітичної ситуації, основний акцент відтепер зроблено на внутрішньому та партійному житті. Лише зовсім невеликі частини сторінок місцевих газет висвітлювали питання зовнішньої політики [151; 228].

Основною темою міжнародної політики та життя закордоном, яка досі цікавила пропаганду, є інформація про страйки та робітничо-селянські виступи в інших країнах. До того ж акцент в описі цих подій змістився з неминучості світової революції, що було характерно для попередніх видань, на пригноблення робітничого народу закордоном [152]. Отже, можна припустити, що питання реального втілення світової революції стало менш актуальним в ті часи, й увагу було зосереджено на внутрішніх питаннях.

Головним ворогом, як і раніше, залишається Франція, оскільки саме вона продовжує допомагати сусіднім центральноєвропейським капіталістичним країнам. Незважаючи на досить обмежене місце, відведене для висвітлення міжнародної політики, партійна преса не забуває згадати про «підступи» Французької республіки. Зокрема, у 6-му номері газети «Вісті-Відомості» описано франко-японську змову з метою захоплення останньою Сибіру [156].

Важливою зовнішньополітичною перемогою комуністичного режиму на сторінках місцевої преси є участь радянської делегації в Каннській та Генуезькій конференціях у січні 1922 року. Участь радянської делегації в цих міжнародних заходах означала початок подолання міжнародної ізоляції більшовиків та їхньої держави. Преса максимально прославляє ці події та радянських представників, які беруть участь у цих конференціях. До того ж не втрачає можливості покритикувати Францію та її представників. Активній критиці піддається й уряд Р. Пуанкаре. Останнього преса зображує як ставленика великого капіталу, який не має підтримки з боку народу. А жорстку та амбітну позицію Франції щодо

центральної Європи та Радянської Росії преса пояснює внутрішніми негараздами в країні [156]. У 8-му номері газети «Вісті-Відомості» увага зосереджена саме на Каннській конференції. Пропаганда позитивно оцінює позицію Великої Британії та її прем'єр-міністра Д. Лойда-Джорджа, який закликає міжнародну спільноту до початку післявоєнної економічної відбудови, яку він не бачить без Радянської Росії. У цьому контексті його думка збігається з позицією партійної преси, адже пропаганда підкреслює важливість радянської держави для міжнародної спільноти, незважаючи на протилежні погляди в питанні економічної та державної політики. Д. Лойд-Джордж критикує міжнародну спільноту за поширення забобонів про більшовицьку державу, що отримало дуже позитивний відгук з боку преси [157]. Зазначається, що заяви британського прем'єр-міністра отримали схвалення не лише з боку радянської делегації, але й представників Італії та Бельгії, а також делегатів від Японії. На підтримку відносин з Радянською Росією виступила й робітнича фракція британського парламенту [157]. Це дає змогу партійній пропаганді стверджувати, що дипломатична ізоляція радянської держави та її сателітів є штучним явищем, створеним недругами радянського режиму. Насправді ж, як робітники по всьому світу, так й урядовці, прагнуть співпрацювати з Росією та не вбачають без неї майбутнього світового порядку.

Підсумовуючи результати Каннської конференції, у статті «Резолюція Каннської конференції» місцева преса проголошує, що участь радянської делегації в цьому заході означає «умовне визнання Радянської Росії». Єдиною країною, яка могла б виступити проти, є Франція, але партійна преса зазначає, що суспільні настрої в Франції такі, що французькій делегації довелося піти на поступки [157]. Справжніми тріумфаторами преса зображує саме радянську делегацію. Радянські дипломати на чолі з Л. Красіним на сторінках преси рішуче відстоюють інтереси радянської держави, вимагаючи визнання та рівноправних відносин між країнами та народами. До того ж радянська делегація просить аграрний кредит та гуманітарну допомогу, що не заважає їй зберігати принципову позицію під час переговорів. Від комуністичного уряду вимагається визнати

борги старого режиму, утриматися від агресивних дій і пропаганди. Загалом наратив місцевої преси спрямований на те, що всі досягнення Каннської конференції є результатом саме роботи радянських дипломатів, а не бажання західних країн зберегти доступ до радянських ресурсів, особливо сільськогосподарських [157].

Щодо Генуезької конференції, то риторика пропаганди дуже подібна до Каннської, і навіть більш войовнича. У статті «До Генуезької конференції» газети «Відомості» зазначається, що більшовикам були висунуті ті ж вимоги, що і на Каннській конференції, але радянська сторона не поспішає їх приймати, натомість концентруючись на бюрократичних питаннях [228]. У статті «Ллойд-Джордж і Черчіль про російські борги» наголошено, що вимога повернути борги Російської імперії була відхилена радянською делегацією на чолі з Г. Чичеріним. Далі зазначено, що такі вимоги не відповідають політиці рівноправності у відносинах між країнами. «Чичерін, в своїй відповіді, сказав, що війна 14–18 років була викликана конфліктом, який, в першу чергу, стосувався Великої Британії та Німеччини. <…> Ми готові прийняти програму, розроблену в Каннах, лише на основі принципу взаємності» [238]. Загалом, апеляція до рівноправності стає головним наративом пропаганди щодо Генуезької конференції. Партійна преса стверджує, що Радянська делегація бореться за взаємоповагу між країнами та народами, водночас делегації капіталістичних країн прагнуть лише задовольнити свій імперіалістичний інтерес.

У 29-му випуску газети «Вісті-Відомості» можна чітко простежити цю лінію пропагандистської преси, яка помітна навіть у заголовках. У блоці «Навколо Генуезької конференції» є статті з назвами «Капітал починає задихатися» та «Капіталізм розкладається – потрібно посилити натиск». Зміст цих публікацій відповідає їх назвам. Основна ідея, яка тут прослідковується та яку прагне донести пропаганда на сторінках преси, це те, що капіталістичним країнам потрібні ресурси Радянської Росії, вони прагнуть їх отримати, а радянська делегація успішно це використовує для досягнення власних цілей [166]. У брошурі «Радіо-телеграми газети Відомості», яка була доповненням до основної

роменської газети, навіть стверджується про організацію змови проти радянської делегації, організованої агентами білих сил, метою якої є фізичне знищення радянських дипломатів [310]. Отже, підкреслюється ворожість ситуації, у якій працювала радянська делегація на конференції. Незважаючи на це, преса рапортує про успіхи радянських дипломатів, а в другому номері брошури йдеться про «тріумф радянської делегації» [311]. Загалом партійна преса характеризує Генуезьку конференцію як акт відчаю з боку західних країн, які потерпають від післявоєнної економічної кризи та потребують допомоги з боку Радянської Росії, але не хочуть цього визнавати. У 430-му номері газети «Відомості» конференцію охарактеризовано як безрезультативну. Стаття має відповідну назву – «В тупику», у якій стверджується, що конференція зайшла в тупик через небажання радянської делегації йти на вимоги західних держав. До того ж основним антагоністом традиційно виступає Франція, а Британію зображено як країну, з якою можна домовлятися. Це віддзеркалює прагнення радянської влади залучити британський капітал до відбудови країни. Себе ж більшовики зображують як жертву імперіалістичної війни, яка несправедливо опинилася в економічній скруті. Схожу роль преса підготувала й для Веймарської республіки, прагнучи отримати прихильність нового німецького уряду [240; 242].

Це відзеркалює напруженість у відносинах між Францією та радянськими вождями. Як зазначає Б. Ачкіназі, антагонізм між РСФРР та Францією був зумовлений декількома факторами. По-перше, французи найбільш активно фінансово підтримували Російську імперію в роки Першої світової війни та були основними прихильниками перемоги Денікіна та Врангеля в громадянській війні в Росії; французи підтримували білогвардійців не лише фінансами та зброєю, але й були ініціаторами інтервенції Антанти в Росію. По- друге, французи прагнули посилити власні позиції в Європі та створити санітарну зону в Східній Європі, що обмежила б просування комунізму серед держав континенту. По- третє, перемога правого Національного блоку на виборах у Франції в 1919 році не сприймалась радянським керівництвом як позитивний сигнал. Саме тому Францію радянська влада розглядала як основного противника комуністичної революції на

європейському континенті [364]. Цікавим є те, що США згадується лише позитивно, адже американці допомагали боротися з голодом та налагодили технічне співробітництво. У 390-му номері газети «Відомості» згадується, що Америка виділила 40 мільйонів пудів хліба на допомогу постраждалому від голоду Поволжю, та планує виділити транспортні кораблі для його доставки [226]. Партійна преса позитивно оцінює США на Генуезькій конференції, відзначаючи прагнення американців до справедливого світового порядку без сфер впливу та бажання окремих політиків США визнати радянський уряд [243].

Продовження Генуезької конференції партійна пропаганда вбачає в Гаазькій конференції, на якій теж присутня радянська делегація [246]. Щодо цієї конференції преса використовує той самий набір пропагандистських штампів, що й до попередніх. Основна думка полягає в тому, що імперіалістичні держави прагнуть змусити більшовиків виплатити борги царського уряду. Радянська делегація це заперечує та вимагає справедливої співпраці, у чому її підтримують інші країни, що не мають імперіалістичного інтересу до Росії, зокрема це США. Основним противником більшовиків є Франція, яка прагне компенсувати витрати на підтримку антирадянських сил під час війни за рахунок російського боргу [246].

Незважаючи на намагання пропаганди зобразити стійку позицію на цих переговорах, більшовики перебували у складному економічному становищі й потребували допомоги західного капіталу та західних технологій, передусім британських та американських. У 458-му номері газети «Відомості» зазначено, що радянська делегація готова піти на умови західних держав, але якщо розмір боргу буде зменшений до такого, який Радянська Росія здатна виплатити. Західні делегації цю пропозицію відхилили, оскільки радянська делегація відмовилася виплачувати компенсації за націоналізовані підприємства, що були в іноземній власності. Це констатує реальний стан речей: більшовики потребували допомоги заходу більше, ніж захід потребував більшовиків [244]. Як зазначав у 1919 році В. Гриневецький, для відбудови повоєнної Російської держави (Російської республіки, що охоплювала б усі землі колишньої Російської імперії) необхідно

було б інвестувати 15–20 мільярдів рублів золотом у російську економіку, однак всередині країни можна було б на той час знайти 4–5 мільярдів рублів золотом. Отже, масштаб іноземних інвестицій, які необхідні були більшовикам, складав дві третини від загальної кількості золотовалютних надходжень у відбудову економіки [442].

Нововведенням партійної пропаганди на сторінках преси цього періоду стають пам'ятні сторінки, присвячені річницям важливих подій в історії міжнародного комуністичного руху та видатним постатям комуністичної ідеології. Наприклад, у 390-му випуску газети «Відомості» перша сторінка присвячена третій річниці загибелі та пам'яті К. Лібкнехта, ідеї якого мали значний вплив на погляди більшовиків та В. Леніна. Уся сторінка подає характеристику поглядів К. Лібкнехта, особливо його позицію щодо освіти. Описано відгуки партійних вождів про нього та біографічні відомості, а вся сторінка увінчана заголовком «Пам'яті вождя», що дає зрозуміти, якою важливою для більшовиків була ця особистість [226].

В 11-му випуску газети «Вісті-Відомості» також є стаття, присвячена смерті К. Лібкнехта та Р. Люксембург. У публікації К. Лібкнехт та Р. Люксембург зображено вождями німецького пролетаріату, які загинули мученицькою смертю заради справи робітничого руху та звільнення народу від експлуатації буржуазії. У статті наголошено, що світовий комуністичний рух та пролетаріат ніколи не забуде про їх жертву, що місцеві робітники теж мають про неї пам'ятати [158]. У 414-му випуску газети «Відомості» від 18 березня 1922 року перша сторінка майже повністю присвячена 51-й річниці Паризької комуни. Преса вітала цю річницю словами «Нехай живе всесвітня комуна», проголошувала її «першим ізольованим островом соціалізму в світі» та описувала її як перший крок до світової революції та світового комуністичного устрою [234]. Ці пам'ятні згадки об'єднує зображення самопожертви борців за робітничий клас та комуністів минулого. Паризькі комунари та К. Лібкнехт з Р. Люксембург зображені як мученики, які загинули за встановлення нового комуністичного ладу. Такі пам'ятки мали надати більшовицькій владі більшої історичної глибини та

світового масштабу. Читач мав усвідомити, що встановлення радянської влади є частиною довгого історичного процесу, що має завершитися світовою революцією, якій місцеве населення повинно всіляко допомагати.

Початок 1923 року та утворення Радянського Союзу відзначились і на специфіці роботи партійної преси щодо міжнародної політики. Тема міжнародних відносин та ролі СРСР в них стає все більш абстрактною, спрямованою на продовження формування образу Радянського Союзу як фортеці, оточеної капіталістичними країнами, у яких все дуже погано, а робітничий клас там постійно піддається експлуатації на противагу СРСР. У більшості місцевих газет питання ситуації в світі розміщувалося в спеціальних тематичних блоках, які посідали досить значне місце на сторінках цих видань, але відсутні на перших сторінках. Наприклад, у газеті «Правда Прилукщини» такий блок має назву «Різні відомості», незважаючи на те, що відомості в ньому саме міжнародного характеру [287]. У газеті «Влада праці» такий блок називається «Закордоном» [178]. Тематично пропаганда в питанні міжнародних відносин стала більш однорідною. Преса прагнула використати міжнародне становище для утвердження комуністичних ідеологічних догм, не концентруючись занадто на конкретних подіях і фактах, як це було раніше.

Головним антагоністом продовжує виступати Франція. Французька республіка в ті часи прагнула стати головною силою на європейському континенті, тому активно втручалася в післявоєнний перерозподіл у центральній Європі та підтримувала нові центральноєвропейські країни в їх боротьбі за незалежність, поширюючи на них свій вплив. Про це свідчать і вже згадані конференції, у яких саме французи намагалися відігравати основну роль. Звичайно, така активність французів, яка завадила більшовикам поширити свою владу на більшість країн, останнім дуже не подобалася. Водночас французи, на відмінну від британців та американців, не прагнули отримати доступ до радянського ринку й ресурсів, а лише хотіли отримати від Росії компенсації за втрачені інвестиції та гроші, передані росіянам в борг під час війни. Зокрема, у статті «Вирішують долі народів» 50-го номера газети «Влада праці» пропаганда

піддає критиці зовнішньополітичний курс французької республіки. У публікації зовнішню політику Франції характеризують як настільки агресивну й самовпевнену, що вона викликає спротив навіть з боку найближчого союзника – британців [179]. Цікавим є те, що преса намагається більше критикувати французів не за їх позицію щодо СРСР, а насамперед за ведення імперіалістичної політики загалом. Тобто, робиться спроба критикувати опонентів із позиції комуністичної ідеології та доктрини, яка на декларативному рівні заперечує імперіалізм і визначає за народами право на самовизначення. Франція піддається критиці саме за бажання вирішувати все за інші країни та самостійно ухвалювати колективні рішення, не питаючи думки інших держав, особливо в німецькому та російському питанні.

Конфлікт між Францією та Німеччиною щодо виплати репарацій, який призвів до окупації Рурської індустріальної області французькими та бельгійськими військами, газета «Правда Прилукщини» зображує як черговий доказ французької імперіалістичної жадібності та майже як початок нової світової війни між капіталістичними державами. «Німеччина під п’ятою Франції – Рурський Басейн зайнятий французькими військами», – проголошується в статті «Різні відомості». Єдині, хто здатні кинути виклик французькій окупації, є німецькі комуністи, комінтерн та профінтерн. Вину за вчинення агресії проти німецької республіки преса покладає на французького прем’єра Р. Пуанкаре як головного поборника інтересів французької буржуазії [288].

У наступному номері цієї ж газети зазначено, що не лише німецькі, але й французькі комуністи вийшли на протест проти окупації Францією німецьких території. Водночас зауважено, що сама операція є результатом змови французької та німецької буржуазії проти німецьких робітників [289]. Отже, партійна пропаганда підкреслює, що незважаючи на різні прапори та війни, буржуазія завжди солідарна щодо експлуатації робітників і селян. Водночас єдина сила, що знатна їй протистояти – це міжнародна кооперація робітників і селян під керівництвом комуністичних організацій. У 6-му номері цієї ж газети ця тема розвинулася фактично в погрозу початку нової світової війни. Підзаголовок статті

«Різні відомості» стверджує: «Буржуазна Європа здуріла. Капіталістичні держави поспіхом мобілізуються. Французький наступ на Німеччину прийняв широкий розмах. Окупований увесь Вестфальський район. Ходять чутки про наступ на Берлін» [290]. У публікації ці тези розширюються, до них додається інформація про можливу війну Італії та Угорщини проти Югославії [290]. Єдина країна, якій у цій ситуації співчуває пропаганда, – це німецька республіка, яка, на думку партійної преси, є жертвою світового імперіалізму [290].

Співчуття радянської періодики німецькій республіці дослідник О. Шевченко пояснює схожістю геополітичних та економічних умов, у яких опинилися як більшовики, так і німецький уряд. Обидві країни пережили революційні зміни наприкінці Першої світової війни, перебували в політичній ізоляції та були обділені новою версальською системою, у якій головні позиції тримали французи та британці. Перше дипломатичне зближення між країнами відбулося вже в 1920 році, коли між РСФРР та Веймарською республікою розпочалися таємні переговори та прихована співпраця [535]. І. Вєтров вказує серед причин радянсько-німецького потепління перехід дипломатів обох країн до більш прагматичного русла. І радянське, і німецьке керівництво прагнули використати військову співпрацю для можливості власного воєнного посилення [382].

Саме тому Німеччину на сторінках газет представлено як жертву західного імперіалізму. Окрім того, у місцевій пресі активно висвітлюються комуністичні повстання в німецьких землях, щоб у разі успішного приходу до влади комуністичного режиму, у пропаганди вже був підготовлений ґрунт для майбутнього радянсько-німецького союзу. Тому преса активно та в деталях розповідає про робітничі заворушення в Німеччині й революційні виступи в країні. Фактично в усіх номерах газети «Правда Прилукщини» починаючи з вересня 1923 року, на першій сторінці порушується «німецьке питання». У 57-му випуску газети «Правда Прилукщини» під заголовком «На порозі революції в Німеччині» розповідається про робітниче повстання в Бадені та виступи комуністів у Рурській області проти французів [301]. У 59-му випуску описано

спробу придушення робітничої республіки в Саксонії; у 62-му та 64 випусках представлено інформацію про робітничу революцію в Баварії та остаточне подавлення комуністичної Саксонії [302; 303; 304]. Важливо те, що описуючи гостру суспільну та економічну кризу в Німеччині, яка мала безліч аспектів та різних учасників цих подій, партійні газети концентруються лише на діяльності німецьких комуністів, що формує в читача уявлення про те, що головною дієвою силою в Німеччині є саме Німецька комуністична партія.

67-й випуск присвячений іншій події – баварському путчу, організованому А. Гітлером 9 листопада 1923 року. Радянська преса не відчуває серйозної загрози від нової політичної сили німецьких націонал-соціалістів, тому не намагається їх дискредитувати. Цікавою є деталь, що радянська пропаганда не має уявлення про ідеологічну приналежність нового руху, тому навіть називає їх одночасно і «фашистами», і «монархістами», і «чорносотенцями» [306]. У 74-му номері про баварський путч вже не згадується. Натомість основна увага знову концентрується на діяльності Німецької комуністичної партії, але навіть для авторів газети очевидно, що революції в Німеччині вже не буде [307]. У полтавській газеті «Червоне село», коментуючи революційні події в Німеччині, від ідеї «світової комуністичної революції» не відмовляються. Навпаки, у16-му номері газети опублікована величезна стаття під назвою «Світова революція наступає будьте готові» [341]. У ній стверджується, що революційні події в Німеччині вказують на близькість комуністичної революції в країні: «Працюючі маси Німеччини допивають зразу свою гірку чашу, майже, вже до дна. Політика буржуазії і її прихвостнів, соціял угодовців, довела її до такої крайності, що іншого виходу, окрім як кинутись до зброї і схопити своїх катів та соціал-зрадників за горло – немає» [341]. У цій же публікації зазначено: «Перемога пролетарської революції в Німеччині приєднає її зараз до спілки Радянських республік, а тоді очевидно, що Радянська Німеччина при її найкращому технічному оборудованню промисловості і Радянські Росія та Україна при їх неймовірно великих природних багатствах, можуть створити проти світового капіталізму такий вал, щоб об нього всяк, хто тільки поважиться на нього лізти –

зуби собі виб’є» [341]. Отже, стає зрозумілою причина такої уваги радянської преси до робітничих бунтів у Німеччині. Радянська влада покладала надії на комуністичну революцію в Німеччині як на останню можливість для світової революції. Тому преса й готувала ідеологічне та медійне підґрунтя для майбутнього союзу з колишніми ворогами.

У 26-му номері цієї ж газети, що побачив світ 22 листопада 1923 року, все ще актуальна тематика революції в Німеччині та надія на початок «світової революції». У статті «Німецька революція, Польща і ми» йдеться про те, що українське селянство має підтримувати робітничу революцію в Німеччині та очікувати її успіху, адже це відкриє шлях до остаточної революції в сільському господарстві. Входження Німеччини до складу СРСР не тільки надасть радянській владі нові ресурси та технології, а й змусить Польщу підкоритися волі радянського керівництва [345].

У 1924 році відбулося помітне посилення антизахідної пропаганди. Якщо до цього партійна преса хоча й критикувала капіталістичні країни, але загалом намагалася виправдати потенційну співпрацю між заходом та СРСР, залишаючи місце для маневру. То тепер радянська пропаганда переходить до більш активних дій з дискредитації урядів західних держав.

Насамперед посилюється антипольський напрям. У 9-му номері газети «Більшовик Полтавщини» у статті «Польське панство лютує» описано репресії польського уряду проти національних меншин та посилення фашизму в країні. Акцент в статі зроблено саме на фашизмі та фашистських організаціях, які партійна газета називає «чорносотенцями» [119]. У 10-му номері в статті «Під панським ярмом» пропаганда торкається вже становища польських робітників, а саме йдеться про організований терор проти робітничих організацій, селянської партії та ріст цін [120]. У цьому ж номері в публікації «Покладатися тільки на себе» пропаганда закликає громадян СРСР не розраховувати на дружбу з іншими країнами та на підтримку із-за закордону, оскільки, як стверджується, на заході до влади прийшла «реакція» [120].

Тема посилення реакції на заході продовжує свій розвиток і в інших

номерах цієї газети. У 16-му, 17-му, 18-му та 19-му номерах пропаганда концентрує увагу на британській політиці щодо Єгипту. Під заголовками: «Новий натиск імперіалізму», «Натиск імперіалістів на Єгипет», «В пазурах імперіалізму», «Під п'ятою капіталістів» описано спроби «британських імперіалістів» взяти владу в Єгипті у свої руки та фактично окупувати країну. Вдалий замах єгипетських націоналістів на генерала Лістека – командувача британських військ в країні, названо спробою робітничого повстання, а сам конфлікт між єгипетською владою та британським урядом – національною боротьбою єгипетського пролетаріату проти колоніального режиму [125; 126; 127; 128]. У газеті «Червоний Стяг» акцент зроблено на посиленні «імперіалістичної агресії» західних країн, насамперед Великої Британії, проти Китаю. У 205-му, 209-му, 210-му номерах газети наявні статті, що присвячені економічній, політичній і військовій інтервенції західних країн у революційний Китай із метою перетворення його на підконтрольну територію. Наголос зроблено на тому, що капіталістичні держави прагнуть пограбувати цю країну, скориставшись внутрішньою нестабільністю. У 209-му номері навіть оголошено про внутрішню конкуренцію між США та Японією за вплив в Китаї, а в 210-му номері – про окупацію іноземцями Шанхаю [255; 257].

Газета «Плуг і Молот» теж порушує питання Китаю. У 199-му, 200-му та 204-му номерах газети є згадки про «атаку світового імперіалізму на Китай» з метою придушення китайської революції, зокрема в 199-му номері зазначено: «Імперіалісти всього світу йдуть на допомогу бунтівним китайським купцям» [273; 275; 277]. В обох газетах зроблено акцент на тому, що західні країни прагнуть пограбувати молоду Китайську Республіку, скориставшись внутрішнім хаосом. У 201-му номері газети «Плуг і Молот», підсумовуючи ці події, партійна преса в статті «Торжество імперіалізму» констатує, що у світі зараз панують імперіалістичні сили [276]. Зазначено, що країни-переможці у світовій війні відчувають свою повну владу та безкарність, прагнучи максимально посилити свій вплив у світі. Цим партійна пропаганда намагалася ще більше посилити думку про те, що єдиною країною, якій світовий імперіалізм не є загрозою, є

СРСР, оскільки тут панує передова радянська влада.

Цікавим моментом є те, що головним антагоністом тепер стає Велика Британія, а не Франція, з якою відносини в ті часи помітно покращилися. На сторінках газети «Більшовик Полтавщини» як важливу зовнішньополітичну перемогу подано визнання Францією СРСР. Оскільки до цього Франція була основним опонентом Радянського Союзу в Європі, то визнання легітимності радянської влади з боку цієї країни не обійшло стороною й радянську пресу [115; 116]. Велика Британія ж постає в ті часи основним антагоністом та борцем проти соціалізму. Інша риторика партійної преси щодо Великої Британії та Франції може бути пов'язана зі зміною партійної належності урядів держав. У Франції консервативний уряд поступився місцем лівій коаліції, більш прихильній до СРСР. У цей час у британському парламенті перемогу здобули консерватори. Уряд лейбористів Макдональда зі скандалом пішов у відставку після оприлюднення «Листа Зінов'єва», у якому голова Комінтерну Г. Зінов'єв начебто рекомендував британським комуністам готуватися до збройної боротьби за владу в країні, що призвело до серйозного погіршення відносин між Великою Британією та СРСР [554].

Новим ворогом на сторінках місцевої преси в 1925 році постає фашистський режим в Італії. Уперше партійна преса критикує італійських фашистів ще в 1924 році. У молодіжній газеті «Більшовицькі резерви» у статті «Комсомольці в стані фашизму» розповідається про важке існування комуністичних молодіжних організацій в умовах фашистського терору. Основний акцент у публікації зроблено не на протистоянні фашизму, а на «зраді» італійських соціалістів, які відмовилися підтримати комуністів, що дозволило фашистам розгромити італійський комуністичний молодіжний рух, який був змушений піти в підпілля [149].

Уже в 1925 році погляди пропаганди змінюються і ворожою силою стають саме фашисти. У газеті «Більшовик Полтавщини» є декілька статей, які спрямовані на створення максимально негативного образу італійських фашистів. У 15-му номері від 20 січня 1925 року під заголовком «Під п'ятою італійських

фашистів» розміщено дві статті, перша – «Промова комуніста Греко в італійському парламенті». Друга – «Уряд Мусоліні узаконює терор» [120]. Перша стаття описує протидію італійських комуністів новій виборчій системі, запровадженій фашистським урядом. У публікації зроблено акцент на тому, що італійські комуністи є єдиною дієвою опозицією в країні, яка здатна згуртувати пролетаріат проти фашистів [120]. Друга стаття описує продовження обговорення нової виборчої системи в італійському парламенті, де, як і раніше, найбільш різко виступають комуністи [120]. У 24-му номері газети «Більшовик Полтавщини» повідомляється про репресії з боку фашистського режиму, зокрема про арешти, облави в робітничих кварталах та закриття робітничих клубів [130]. У газеті «Червоний Стяг» теж приділена увага режиму фашистів в Італії. У 4-му номері описано «хуліганський» виступ Б. Муссоліні в італійському парламенті, під час якого фашистський лідер без страху взяв на себе повну відповідальність за терор і репресії проти комуністів [259]. У 5-му номері в статті «Хуліганський розгул фашистів» йдеться про масштабні репресії проти свободи преси в Італії [260]. У 9-му та 10-му номерах є короткі замітки під назвою «В фашистській Італії», у яких коротко описана ситуація в країні [261; 262].

Характерною ознакою преси 1925 року є зміна її позиції щодо Німеччини. Якщо в газетах початку року пропаганда продовжує співчувати тяжкому зовнішньополітичному становищу молодої німецької республіки, то перемога на виборах президента країни, ветерана Першої світової війни П. фон Гінденбурга перетворює Німеччину на ще одну країну перемоги капіталізму. Якщо в 1, 3 та 45-х номерах газети «Більшовик Полтавщини» під заголовками «Натиск хижаків на Німеччину», «Під ярмом окупації», «Французькі капіталісти придушують Німеччину» описано післявоєнне підпорядкування німецьких робітників з боку країн-переможниць, зокрема окупація Рурської області, то перемога П. Гінденбурга змінює позицію партійної преси [114; 116; 135].

Уже в 96-му номері в статті «Після обрання Гінденбурга» партійна газета стверджує, що обрання нового президента може покласти край німецькій республіці, адже П. Гінденбург є прихильником монархії, а клятва останнього на

вірність країні ставиться під сумнів. Стверджується, що найбільше радіють обранню П. Гінденбурга саме «чорносотенці», тобто фашисти, а німецькі комуністи перебувають у стані готовності захищати робітничу самоорганізацію [141]. У 106-му номері з нагоди вступу П. Гінденбурга на посаду, зазначається, що його приїзд до Берліну викликав марші монархістів, а також радість з боку буржуазії, адже остання теж покладає на нього великі надії. В той час марш протесту комуністів був заборонений [142]. Схожа риторика продовжується і в 107-му номері. Під заголовком «Присяга монархіста Гінденбурга на вірність Німецькій республіці», описано радість монархічних, буржуазних і реакційних кіл Німеччини з цього приводу. Преса відразу дає зрозуміти, що новий президент є ставлеником великої буржуазії та капіталу й не має нічого спільного з німецьким робітничим рухом [143].

Уже після цього ентузіазм комуністичної преси щодо можливої робітничої революції в країні послаблюється, як і зникає співчуття щодо жорстокої політики країн- переможниць. Німеччина постає на одному рівні з іншими капіталістичними державами. У 114-му номері газети «Більшовик Полтавщини» йдеться про погіршення ситуації в Німеччині, засилля капіталістів в країні та масові звільнення робітників [146]. У 122-му номері розповідається про «наступ реакції в Німеччині», зокрема про збільшення штату поліції, зростання фашистів та монархістів, як і про посилення репресій проти компартії [148]. У такому контексті продовжується й антипольська пропаганда. Варто констатувати, що порівняно з попередніми роками в пресі 1924–1925 років простежується посилення антипольської пропаганди та загалом поширення ідей проти сусідніх з СРСР європейських країн. Заголовки «Під владою польських панів», «В панській Польщі», «Що діється в Польщі», «Білий терор в Польщі» [123; 135; 138; 139; 143] здійснюють опис тяжкого соціального гніту українського населення на підвладних Польщі землях Галичини та Волині. У статті 112-го номера «Польща під владою охранки» описано тяжке становище селянської партії та переслідування її членів польською поліцією [144]. У 83-му номері газети «Більшовик Полтавщини» у статті «Переслідування українців у панській Польщі»

пропаганда порушує вже національне питання та репресії польського уряду проти українців [140]. У 107-му номері згадується про закриття польським урядом україномовних шкіл [143]. У 115-му номері партійна газета висвітлює питання існування українського партизанського руху проти польської влади, напади на державні установи та боротьбу за українські школи [147]. Зрозуміло, що така увага до соціальної напруги в Польщі, а особливо до становища українського населення, зумовлена не співчуттям та турботою до простих українців, а тим більше поляків. Партійна пропаганда, описуючи гніт населення з боку польської влади та навіть згадуючи про партизанський рух, прагнула продемонструвати різницю між «щасливим життям» українського населення СРСР та українського населення Польщі, наголошуючи на тому, як «пощастило» тим, хто живе під владою радянського режиму.

З іншого боку як важливу перемогу партійна преса зображує поліпшення відносин між СРСР та США. Як вже зазначалося, до цього роль дружніх капіталістів, із якими можна співпрацювати, виконували британці, але тепер, коли на сторінках преси британці стали в авангарді протистояння СРСР, замість французів, роль приязних капіталістів почала виконувати Америка. США й до цього на сторінках комуністичних газет не мали негативного забарвлення й були швидше противагою європейським державам. Уже в 12-му номері газети «Більшовик Полтавщини» пропаганда позитивно відзначає зміну відношення США до СРСР [121]. У 9-му номері газети «Червоний Стяг» уміщено позитивний відгук про нового державного секретаря США Ф. Келлога, який, як зазначається, виступає за зближення з СРСР [261]. У 14-му та 15-му номерах йдеться про можливе визнання СРСР з боку США та приїзд до країни американської делегації [123; 124]. Усі ці події викликають ентузіазм партійної пропаганди на фоні зростаючої критики європейських держав, розчарування в можливій співпраці з британцями та втраті віри в можливу революцію в Німеччині. СРСР, незважаючи на переможні заяви пропаганди, потребував зовнішньої допомоги, і США могли стати для СРСР джерелом цієї допомоги.

У пресі 1926–1928 років відношення та увага пропаганди до міжнародної

політики і ситуації в інших країнах зазнає нових трансформацій. Зовнішньополітична ситуація стає на сторінках газет більш другорядним питанням, якому преса приділяє ще менше уваги та місця на своїх сторінках. Особливо втрачає актуальність політична ситуація в західних державах. Партійна преса щодо питання міжнародних відносин і життя в інших країнах починає більше уваги приділяти соціальному життю в сусідніх країнах із СРСР, а також становищу в країнах Африки та Азії, особливо в Китаї. Характерним є те, що до цього на сторінках газет завжди був основний ворог, спочатку Франція, потім – Велика Британія, та дружня капіталістична держава, спочатку – Велика Британія, а потім – США.

З 1926 року та в подальші роки така традиція зникає, і всі західні капіталістичні країни мають однаково негативне забарвлення на сторінках газет. У 24-му номері видання «Селянські Вісті» у статті «Життя селян по капіталістичних колоніях» радянська преса вперше порушує питання життя в колоніальних володіннях європейських держав. Як і до цього, тяжке життя населення в інших країнах, у конкретному випадку – у колоніальних володіннях європейських держав, пропаганда використовує для нагнітання та посилення антикапіталістичних й антиєвропейських настроїв, ховаючи за співчуттям до жителів Африки та Азії посилення ізоляціоністських настроїв серед населення Північного Лівобережжя [318].

Відзначаючи свято Першого травня 1928 року в газеті «Селянські Вісті», у публікації «Комінтерн – пролетарям світу» надруковано звернення Виконавчого комітету Комінтерну до робітників різних країн. У цьому зверненні зазначено, що святкування 1 травня в 1926 році відбувається в атмосфері наступу буржуазії на пролетаріат: «В Англії буржуазія єдиним фронтом готується до атаки на шахтарів, вона намагається зменшити їхню й без того голодну зарплатню й викинути на вулиці тисячі й тисячі гірників. В Німеччині буржуазія змагається раціоналізувати виробництва, скорочуючи зарплату, збільшуючи робочу днину і закриваючи підприємства. В Італії профспілковий рух знищив фашизм. У Польщі, Чехословаччині, Норвегії, Австрії – скрізь сотні тисяч безробітних, скрізь спроби

буржуазії зменшити життєвий рівень робітничої кляси. В Америці імперіалістична буржуазія розбещує верхні шари робітничої кляси, підкупляючи їх коштом зруйнованих фермерів і широких мас ненавчених емігрантів. Але не тільки робітників дедалі більше обездолює буржуазія. За податковим пресом і невигідними селянству охоронними митами буржуазія, склавши спілку з великими поміщиками, грабує і селянство» [319].

Далі у зверненні охарактеризовано міжнародну політичну ситуацію з точки зору світового комунізму: «Перше травня стоїть під знаком нових війн, під знаком імперіялістичних конфліктів і банкротств Ліги Націй. Перше травня 1926 року стоїть під знаком облудної (лицемірної) підготовки конференції в справах роззброєння і одночасно під знаком активної боротьби імперіялізму проти народів Китаю, Сирії та Мароко. 400-мільйонний китайський народ продовжує свою історичну визвольну боротьбу проти злочинного британськрго та японського імперіялізму, що не гребує жодними паскудствами» [319]. Як продовження попередньої тези, у контексті нової антизахідної антиколоніальної доктрини партійної пропаганди преса починає активно критикувати Лігу Націй як міжнародну структуру, що має забезпечувати мир у світі та вирішувати конфлікти дипломатичним шляхом. Партійна пропаганда звинувачує Лігу Націй в імітації миротворчих і пацифістських намірів та стверджує, що ця організація лише прикриває собою прагнення західних держав до подальшого імперіалістичного розширення та експансії на нові території. Партійні газети з презирством називають засідання Ліги Націй в Женеві «женевські миротворці» [172; 317].

У 16-му номері газети «Червоне Село» від 31 березня 1928 року лунають звинувачення Ліги Націй у прихованому імперіалізмі: «Женевські миротворці відкинули радянський проект роззброєння. Ліга Націй скинула з себе машкару янгола миру» [317]. У газеті «Вісті» у 97-му номері від 27 квітня 1929 року лунають подібні звинувачення на адресу міжнародної організації [172].

Підбиваючи підсумок щодо визначення особливостей висвітлення міжнародної політики та зовнішньої політики СРСР в періодиці Північного Лівобережжя 1920-х років, доцільно простежити основні тенденції газетної

пропаганди щодо цього питання шляхом аналізу вибірки з найбільш репрезентативних газет (додаток Ж). Газета «Стяг Рад» 1920 року (75 опрацьованих номерів) має 69 статей і заміток, присвячених польській тематиці. Насамперед ці публікації присвячені воєнній антипольській пропаганді в умовах польсько-радянської війни. Велика Британія згадується 95 разів у контексті переговорів та налагодження відносин із радянським режимом, у ті часи Британія є умовно дружньою капіталістичною державою для радянської пропаганди. Про Францію йдеться у цій газеті в 90-та статтях і замітках. Ця країна є основним спонсором для антирадянських сил, особливо Польщі. Німеччина згадується 60 разів як потенційно революційна держава. Передусім пропаганда висвітлює німецькі заворушення та революційні виступи. США описується 46 разів, переважно побічно, як нейтральна до радянської влади держава.

У 1921–1922 роках антипольська пропаганда дещо послаблюється. Газета «Відомості» 1922 року (79 опрацьованих номерів) містить всього 28 статей і заміток, присвячених Польщі. Британія згадується в 47 статтях як умовно позитивна держава, що прагне налагодити відносини з радянською владою. Франція фігурує в 78 публікаціях як основний опонент визнання радянської влади. Німеччина згадується 77 разів як потенційний союзник Москви та майбутня комуністична держава. США описуються 48 разів в умовно дружньому контексті економічної співпраці. Інша газета «Вісті-Відомості» (69 опрацьованих номерів), що друкувалася протягом 1922 року, містить 56 статей і заміток щодо Польщі. У цей час Польща перетворюється з військового супротивника на головного експлуататора селянства. Британія згадується 57 разів як країна, з якою радянська влада може співпрацювати. Франція висвітлюється 95 разів як основний антагоніст щодо радянської влади в Європі. Про Німеччину йдеться в 66 статтях як об’єкт співчуття пропаганди. США згадуються 67 разів як економічний партнер.

У період непу та українізації інтерес до зовнішньої політики в радянської пропаганди дещо згасає. У газеті «Правда Прилукщини» (71 опрацьований номер) Польща згадується 6 разів, Британія – 8 разів, Франція – 9 разів. До того ж

Німеччині та США приділено більше уваги як більш дружнім силам: Німеччина фігурує 22 рази, США описані 24 рази. У газеті «Плуг і Молот» (331 опрацьований номер) Польща згадується 2 рази, Британія – 30 разів, Франція – 14 разів, Німеччина – 23 рази, США – 17 разів. У «Селянській Газеті» (30 опрацьованих номерів) Польща висвітлюється 8 разів, решта західних держав згадуються близько в 20-ти статтях кожна, до того ж роль дружньої капіталістичної держави переймає США. У газеті «Влада Праці» (66 опрацьованих номерів) зовнішньополітичне питання майже не розглядається.

Починаючи з 1924–25 років інтерес пропаганди до зовнішньо-політичного питання посилюється, відбувається активізація антизахідної пропаганди. У газеті «Наш Шлях» (272 опрацьовані номери) Польща висвітлюється 360 разів, Британія – 402 рази, Франція – 388 разів, Німеччина – 470, а США – 242 рази. У виданні «Більшовик Полтавщини» (288 опрацьованих номерів) Польща фігурує в 203 переважно дрібних статтях і замітках, Британія – у 219 статтях, Франція – у 219 статтях, Німеччина – у 180 статтях, США – у 330 статтях і замітках. У газеті «Червоний Стяг» (407 опрацьованих номерів) Польща згадується 400 разів, Британія – 700 разів, Франція – 480 разів, Німеччина – 450 разів, США – 325 разів. Помітною особливістю в цих газетах є збільшення кількості статей, присвячених Британії, оскільки між СРСР та Сполученим Королівством в ті часи погіршилися відносини й Британія стала новим основним ворогом в Європі, водночас кількість статей, присвячених Франції, зменшилася, оскільки відбулася нормалізація франко-радянських відносин. Німеччина після обрання П. Гінденбурга німецьким президентом, почала виконувати нову роль буржуазної держави; революційне співчуття до німецьких робітників на сторінках преси зникло.

Газети «Червона Лубенщина», «Правда Прилуччини» та «Червоне Село» приділяли значно менше уваги зовнішньому світу. У виданні «Червона Лубенщина» (16 опрацьованих номерів) міжнародним питанням присвячено 33 статті та замітки. У газеті «Правда Прилуччини» (100 опрацьованих номерів) міжнародну політику висвітлено в 156 статтях і замітках. Газета «Червоне Село» (50 опрацьованих номерів) присвятила 71 статтю Німеччині як новій актуальній

темі та 40 статей США як нейтральній силі. Британія та Франція згадується в 34 статтях і замітках, а Польща – у 26 публікаціях.

3.2. Конструювання образу «ідеологічного ворога» та висвітлення воєнної тематики у пресі Північного Лівобережжя 1920-х років

Питання внутрішніх ворогів та антирадянських елементів всередині радянської системи завжди посідали особливе місце в радянській пропаганді, особливо на ранньому етапі існування комуністичної системи, коли цих ворогів було дуже багато. Внутрішній ворог у пропаганді загалом є досить поширеним прийомом об'єднання населення навколо панівної ідеології та її вождів.

Для комуністичної ідеології наявність внутрішніх ворогів всередині суспільства було ще більш актуальним питанням, ніж для інших авторитарних та тоталітарних ідеології. Оскільки фундаментом комунізму була ідея про класову боротьбу, тобто протистояння між соціальними прошарками бідних та багатих, то комунізм з самого початку був орієнтований на внутрішньо суспільне протистояння. Водночас, з точки зору комунізму, ця боротьба всередині суспільства має вестися максимально жорстко та безжально. Це давало можливість радянським більшовикам здійснювати всередині захоплених ними територій максимальний терор і репресії проти будь-яких людей, знищення яких вони вважали потрібним для зміцнення власної влади. Адже в будь-якому випадку вони могли опертися на класову боротьбу та безкомпромісність комуністичної ідеології до класових ворогів. У відповідному контексті працювала й комуністична пропаганда. Зі створенням радянської держави та початком її експансії на території колишньої Російської імперії її основним завданням стає максимальна ненависть та дегуманізація всіх категорій людей, яких марксизм проголосив своїми ворогами.

Наявність внутрішніх ворогів для пропаганди в перші роки десятиліття була продиктована тими історичними умовами, у яких більшовики України та їх російське керівництво перебувало в ті часи. Усе ще тривала війна з білими

військами та з Польщею. З огляду на це поляки стали головними зовнішніми ворогами, а білогвардійські війська –основним ворогом комуністичного режиму з тих сил, які існували на території колишньої Російської імперії. До них також приєдналися загони Нестора Махна, які в пропагандистських наративах періодично змінювали свою оцінку – від союзників до ворогів. Більшовики розглядали інші ліві політичні сили як ворожі; водночас у 1920 році вони вже не становили суттєвої загрози для радянської влади, оскільки перебували або на етапі ліквідації, або в процесі їх поглинання більшовицькою партією. Наприклад, у статті «Перемога комуністичної думки» урочисто повідомляється про рішення українських боротьбистів об'єднатися з більшовиками [210].

У виданні «Комуніст», у 13 номері від 15 січня 1920 року, також згадуються боротьбисти. У статті «Справа боротьбистів» партійна пропаганда звинувачує останніх в співпраці з денікінською владою в період білогвардійської окупації Лівобережжя, зокрема згадується легальна робота боротьбистських організацій у Ніжині та їх кооперація з денікінськими військами [251]. У цьому ж номері, у статті «Соціал-денікінці образилися», пропаганда нарікає партії соціалістичного спрямування «соціал-денікінцями», наголошуючи на тому, що ці партії ішли на співпрацю з «силами буржуазії», а тому не є тими, хто захищає інтереси робітників і селян, що стане основною тезою радянської пропаганди щодо лівих партій конкурентів [251].

Найбільше уваги з-поміж усіх внутрішніх ворогів більшовицька регіональна преса 1920–1921 років приділяла білогвардійцям, адже саме з ними комуністична влада вела запеклу війну за майбутній суспільний устрій територій колишньої Російської імперії. Основним завданням у ті часи для комуністичних газет стає максимальна дегуманізація білогвардійського руху. Майже в кожному номері будь-якої місцевої газети в 1920 році є стаття або декілька статей, присвячених безчинствам білогвардійців, та аргументація, чому вони є справжнім злом. Як правило, публікації, присвячені ситуації на контрольованих білогвардійцями територіях, об'єднувалися в рубрики для того, щоб читач міг отримати всю повноту ідеологічно вивіреної інформації, не витрачаючи забагато

часу для її пошуку. У газеті «Стяг Рад» питанню білогвардійців відводилася ціла рубрика «У білих», яка висвітлювала різноманітні білогвардійські злочини. Більшість статей у цій рубриці висвітлює одноманітні сюжети пограбування, погромів та інших найбільш простих злочинів, якими можна залякати непідготовлений розум пересічної людини. Водночас, оскільки реальної загрози владі більшовиків з боку білих армій уже не було, адже останні в середині 1920 року вже були затиснені в Криму та відступали з інших районів України, то пропаганда не цурається зображувати їх як тимчасову незручність, яка не здатна нанести серйозного удару більшовикам, паралельно підкреслюючи силу Червоної армії. В одній із перших великих публікацій на цю тему в статті «Кримська заноза» зазначається, що незважаючи на те, що Червона армія не може пробитися в Крим, ситуація для Врангеля безнадійна, адже вже навіть західні союзники білих – британці ведуть переговори з більшовиками про перехід під контроль білогвардійського півострова [185].

Після завершення війни з Польщею, восени 1920 року, врангелівські війська беруть на себе роль основного ворога радянського режиму на сторінках місцевої преси та саме на них концентрується основна ненависть партійної преси [190]. Пропаганда описувала білогвардійські війська саме як збіговисько мародерів і боягузів, які ненавиділи простий народ та прагнули повернути поміщицько-аристократичний режим з метою його подальшої експлуатації. Заголовки газетних статей, присвячених протистоянню з білогвардійцями, зазвичай містили інформацію, спрямовану на формування негативного образу ідеологічних противників в уявленні широких верств читачів. Такі слова, як «мародерство», «грабунки», «терор», «знущання» є постійним атрибутом характеристики білих на сторінках комуністичних видань. У 151-му номері газети «Стяг Рад», у блоці статей «В царстві Врангеля» зазначається таке: «Білогвардійці в новому наступі поводять себе як і раніше: козаки забирають скот, реквізують продукти, викликаючи незадоволення населення як в часи Денікіна» [198].

Пропаганда не забуває згадати також і про боротьбу з прихильниками

незалежності України. Оскільки на сторінках комуністичної преси війська УНР зображувалися не кращими від білогвардійців, а саме як грабіжники та мародери, то ті, хто все ще підтримував їх на окупованих більшовиками територіях, характеризувалися як сили, які систематично завдають шкоди мирному життю та підривають боєздатність Червоної армії. У статті «Петлюрівська змова» газети «Стяг Рад» описано начебто змову червоноармійців, які симпатизували армії УНР, під час якої червоноармійці всіма силами прагнули нашкодити діям Червоної армії на польському фронті, а також намагалися збагатитися шляхом пограбування місцевого населення [198]. Попри це, у 1920 році війська УНР не становили серйозної загрози для більшовицької влади, тому «петлюрівці» зі сторінок місцевої преси швидко зникли.

У листопаді 1920 року до ворогів партії місцева преса починає зараховувати й війська Нестора Махна. У 282-му номері лебединської газети «Вісти» уміщена стаття «До ліквідації Махновщини», у якій Нестор Махно, його армія та їх прихильність до анархічної ідеології зазнають гострої критики, а їх прирівнюють до дрібнобуржуазних сил [170]. У 286-му номері, в публікації «В зв'язку з сучасним анархізмом» критично оцінена вже сама анархічна ідеологія та її основні догми. Газета називає анархізм «фіктивною доктриною», і, подібно до оцінок інших лівих ідеологій, стверджує, що лише марксизм є єдиною по-справжньому революційною ідеєю [171].

Значна увага спрямована на проблему соціальних ворогів. Боротьба та викорінення певних соціальних прошарків була складовою марксистської ідеології. Це допомагало також підвищити авторитет комуністичної влади серед населення та усунути опонентів під приводом боротьби з класовими ворогами. Насамперед найпростішим соціальним ворогом, проти якого здійснювалася боротьба на сторінках червоних газет, є грабіжники та розбійники, яких в умовах війни з'явилося досить багато в регіоні. Комуністичні газети постійно рапортують про успішну боротьбу з ними. Водночас комуністична пропаганда презентує все так, ніби розбійники самі здалися новій комуністичній владі,

начебто зрозумівши всю важливість побудови комунізму та необхідність боротьби з класовими ворогами [174]. У лебединській газеті «Вісти», у публікації «Нема пощади бандитам», грабіжники й мародери прирівнюються до білогвардійських військ Колчака та Денікіна [174].

У численних статтях, коротких та одноманітних, розповідалося про успішну боротьбу більшовиків із розбійниками, крадіями та спекулянтами, під останніми розуміли торговців, лихварів і священиків. Боротьба зі спекуляціями мала на меті продемонструвати читачам турботу комуністичної влади про широкі верстви населення. На початковому етапі існування радянської влади на Лівобережжі комуністична пропаганда використовувала найменші випадки порушень і зловживань з боку торговців, які подавалися як свідчення масштабної боротьби влади зі спекуляцією. Наприклад, в одній зі статей розповідається про продаж священниками ікон [143], а в іншій – про випадок завищення на ринку ціни на хліб [198], у третій – про вилучення контрабандної партії сірників [190]. Така увага до дрібних порушень і затримань, на які на сторінках комуністичної преси звертається особлива увага, свідчить про, що для здобуття прихильності місцевого населення, яке в цілому ставилося до більшовиків як до чергових окупантів, що видно із статей про затримання «петлюрівців», більшовицька пропаганда прагнула використати будь-яку можливість підкреслити роль нової влади як захисників народу та носіїв законності. З приходом радянської влади відразу розпочалася боротьба за встановлення мирного життя, водночас інші сили лише прагнули пограбувати місцеве населення. Водночас пропаганда зовсім не згадує того факту, що більшовики займалися пограбуваннями, реквізицією продовольства, майна та інших цінностей у місцевого населення навіть у значно більших масштабах, ніж білогвардійські загони, що призвело до масштабного голоду.

Поступове завершення бойових дій на території України та витіснення білогвардійців на далекий схід змінило пріоритети місцевої партійної преси щодо ворогів революції. Першочерговою тематикою стало соціальне життя, відповідно і в питанні боротьби з класовими ворогами акцент змістився з

воєнних ворогів на боротьбу з соціальними ворогами.

В 1922 році, окрім уже згаданих спекулянтів і розбійників, партійна преса проголошує своїм ворогом селян, які мають власну землю, так званих «куркулів», водночас партія надає пріоритет найбіднішому сільському населенню, проголошуючи його жертвою експлуатації більш заможного селянства. «Безземельні» або «незаможні селяни», як їх іменувала партійна пропаганда, стали інструментом у руках партії більшовиків для знищення прошарку заможних і середніх селян, що мали власну землю, на якій працювали, та були проти кооперативів, підтримуючи приватну власність на землю. У 12-му випуску газети «Вісті-Відомості» проголошується, що завдання партії у сфері сільського господарства – здійснити аграрну революцію на селі. Стверджується, що партія має мобілізувати селянство для колективного обробітку землі [159]. Відповідно, постає необхідність знищити тих, хто буде проти колективного сільського господарства. У 19-му випуску, у статті «Заможні допоможіть незаможним насінням», закликають селян віддавати своє насіння незаможним селянам для більш ефективного оброблення землі [160]. У 23-му випуску, у публікації «Задачі незаможних» партійна преса вихваляється, що завдяки комітетам незаможних селян вдалося зробити куркулів біднішими, а їх майно віддати незаможним селянам, що їх усіх зрівняло за матеріальним статусом [162]. А вже в наступному випуску звертаються до селянства із закликом ділитися з найбіднішим населенням не лише насінням, але й продовольством [163]. У 26-му випуску, у статті «До з'їзду незаможних», у контексті з'їзду місцевого комітету незаможних селян, описується їх скрутне становище, необхідність їх підтримки з боку влади, та, головне, що єдиний спосіб порятунку незаможних селян полягає в кооперації та колективному обробітку землі [164]. Водночас наголошується на тому, що всі ці звершення, які допомогли урівняти селян та передати владу незаможним, змогли бути втілені лише завдяки кооперації незаможних селян у комітети. Таким чином на прикладі незаможних селян підкреслюється важливість колективізації та лояльності до партії. Заможні селяни, які трималися за свою землю, втратили все, а бідняки, що не мали

нічого, стали головними в селі лише завдяки лояльності новій владі. Така орієнтація більшовиків на найбідніші верстви населення є зрозумілою, оскільки незаможні селяни своїм новим становищем були зобов'язані комуністичний владі та, відповідно, демонстрували високий рівень лояльності до неї. Водночас заможні та середні селяни, які були проти колективного оброблення землі, втратили свій вплив та були нейтралізовані до того, як стати потенційно сильною опозицією.

Окрім селянства, ворогом партійної пропаганди в ті часи стала православна церква. Загалом комуністична ідеологія виступала проти релігії як соціального інституту, розглядаючи її як одну з форм експлуатації поряд із буржуазією. Для Російської імперії таке твердження мало певне підґрунтя, оскільки Російська православна церква, єдина легальна в країні, перебувала під повним контролем царського уряду та була інтегрована в систему державної бюрократії та пропаганди. Але місцева партійна преса Полтавщини, Сумщини та Чернігівщини досить довго залишалася нейтральною щодо питання відносин з релігією. Але вже в 403-му номері пропаганда порушує питання про те, де взяти золото для фінансування допомоги голодним регіонам. У статті «Церква і помираючі» православна церква піддається критиці за те, що доки на Поволжі голодує майже один мільйон дітей, місцева церква зберігає в сховищах золото, яке могло б допомогти подолати голод [233].

В іншій статті цього ж випуску «Де золото для порятунку голодуючих» дається відповідь на це питання –відібрати в православної церкви. У цій доволі широкій статті пересічному читачеві пояснюють, що за багато століть церква накопичила величезний обсяг різних матеріальних цінностей, які можна використати для боротьби з голодом. Наводяться приклади з минулого, коли правителі використовували церковні багатства для власних цілей, зокрема згадується Візантія та Австрія. Комуністична преса навіть звертається до християнської віри та моралі для того, щоб допомогти постраждалим подолати голод, що є виправданим з точки зору християнства. І останній аргумент, що наводиться в статті, це те, що церковні багатства й так належать робітникам і

селянам, оскільки церква здобула їх шляхом обкрадання населення [233]. У наступних випусках для підсилення ефекту в статтях під загальною назвою «До вилучення церковних цінностей» наведено записані в листах слова начебто вірянина-християнина, який закликає громадськість підтримати реквізицію церковного майна на користь партії для боротьби з голодом. У статті знову наявне звернення до релігійної моралі [236; 238]. Отже, пропаганда намагається акцентувати на загальнолюдських цінностях та співчутті, максимально знижуючи увагу партії. Голосом місцевої преси насаджується думка, що справа саме в голоді, тому вилучити церковні цінності є правильним рішенням незалежно від того, хто перебуває при владі. А листи вірян допомагають партії стверджувати, що такі заходи є вимушеними, що самі віряни і є ініціаторами цієї ідеї [350].

Окрім звернень вірян, для підсилення ефекту газета «Відомості» публікує звернення червоноармійців і робітників щодо конфіскації цінностей. У 429-му випуску вміщена стаття, у якій розповідається про те, що місцевий Роменський гарнізон Червоної армії видав дві резолюції на підтримку вилучення церковних цінностей. У цих резолюціях йдеться про те, що це є звичайна практика на всіх територіях, контрольованих більшовиками, що червоноармійців дивує, чому місцева влада не почала робити це раніше, адже це потрібно для допомоги постраждалим від голоду. Після цього в статті урочисто проголошується, що тепер робота щодо вилучення церковних цінностей розпочнеться і на Роменщині, що місцеве населення підтримує таку ініціативу, адже це все заради порятунку життя населення півдня та сходу України [239]. У 431-му номері вже опублікований текст резолюції місцевих робітників, які, зважаючи на складне економічне становище, підтримують ініціативу щодо вилучення церковних цінностей та використання їх у соціальних цілях. Місцевий робітничий комітет разом із місцевими партійними осередками пропонують обмінювати золото на хліб закордоном. Важливим елементом цієї резолюції є те, що в її текст вписано, що її прийняли робітники відразу декількох місцевих заводів. Цим продемонстровано загальну підтримку подібних акцій з боку місцевих

робітників [241].

Увага преси в 1922 році звернена на показовий процес репресивних дій більшовиків над іншими лівими партіями, а саме соціалістами-революціонерами, або есерами. Якщо раніше преса інколи згадувала про те, що есерівські осередки приєднуються до більшовицької партії, то тепер майже півроку місцева преса в деталях описує судовий процес над есерами в Ревтрибуналі. Перебіг судового процесу було висвітлено майже в кожному другому-третьому випусках газети «Відомості»; він займав майже цілу першу сторінку та супроводжувався максимальною деталізацією. Партійна преса висвітлює цей суд як справжній процес, де й обвинувачені мають слово та захищаються. Зрозуміло, що це була показова розправа, у якій підсудні вже наперед були винні [244; 245]. Незважаючи на начебто відкритість процесу, преса з самого початку зображує підсудних есерів як винних відступників від ідей соціалізму й агентів іноземного впливу, що намагалися захищати інтереси дрібної буржуазії та іноземного капіталу. Суд представлено як справедливе правосуддя над агентами капіталізму, що прагнули розвалити новий соціалістичний режим із середини. У 447-му випуску вміщено статтю з назвою «Трагедія есерів – є трагедією дрібнобуржуазного нерозуміння». Її назва характеризує спрямованість пропаганди в цьому питанні. У ній описано марксистське бачення історії есерів та інших лівих і соціалістичних партій. Більшовики критикують їх за те, що ті насамперед соцдеми та есери, відмовилися прийняти революційний шлях. Відтак вони зрадили інтереси народу, адже, окрім революції, шляху до кращого життя немає, та почали захищати інтереси буржуазії, із якою прагнули домовитися. Варто згадати, що на переконання Леніна, помірковані ліві політичні сили були більшим ворогом більшовикам, ніж відкриті прихильники капіталістичного ладу, саме тому, що, маючи схожу ідеологію, вони вважали, що зможуть досягти справедливого устрою для робітників без революційних змін, що, власне, більшовики і заперечували [247]. Зрештою, у 464-му номері опублікований вирок обвинуваченим, у якому всі визнані винними. Частину обвинувачених трибунал постановляє розстріляти, а інших – заслати та ув’язнити на різні

терміни [250]. Така показовість і деталізація цього процесу є важливою, оскільки партійна пропаганда утверджує тезу про те, що єдиним захисником народу є партія більшовиків, яка демонструє готовність досягати своєї мети за будь-яку ціну, незважаючи на можливі жертви. Решта робітничих партій та рухів, навіть якщо вони декларують захист робітників і селян, насправді не здатні йти до кінця, а тому йдуть шляхом кооперації з буржуазією. Отже, робітничо-селянські верстви мали підтримувати лише марксистів, а інших політичних опонентів – відхиляти.

У 1923 році антирелігійна пропаганда продовжилась і навіть набула нового рівня. Тепер партійна преса не намагається приховувати антицерковну риторику, обґрунтовуючи її потребою вилучення церковних цінностей для боротьби з голодом. У газеті «Влада Праці», наприклад, з'являються колонки з такими назвами, як «Антирелігійний рух» та «Антирелігійна пропаганда» [177]. У них подана інформація, спрямована на формування негативного образу релігійних установ та ігнорування релігійних свят і заходів. У 44-му номері, у статті «Антирелігійна пропаганда», розповідається про освітні заходи місцевої влади Роменщини в селі, на яких селянам пояснювали, що релігія є вигадкою людей, як і всі релігійні символи й обряди. У статті стверджується, що селян зацікавила ця тема і вони висловили бажання бути присутніми на інших таких заходах. Водночас місцева євангельська община була обурена та почала здійснювати свою агітацію на підтримку віри. Загалом партійна пропаганда залишилася задоволеною результатом та наприкінці статті підсумувала такими словами: «Селянин правди – безбожник» [177]. У колонці «Антирелігійний рух» цього ж номера газети преса вихваляє робітників Полтави й Одеси, які під час святкування Пасхи залишилися працювати, ігноруючи релігійне свято [177]. У виданні «Правда Прилукщини», згадуючи про розстріл робітничої демонстрації 22 січня 1905 року, партійна преса не забуває згадати й про церкву як одного з головних союзників режиму в боротьбі з робітниками. У статті «Попи за царя, капіталістів і проти робітників» преса звинувачує церкву в підтримці царського режиму під час розстрілу робітників у Петербурзі. Зазначається, що російський

імператор завжди говорив про церкву як про свого відданого союзника, а свою монархію називав «православною» [289].

У наступних статтях цього ж номера «Священний синод вірно служить», «Єзуїтський підхід», «Рекламують царські “доброчесності”» церкву продовжують звинувачувати в підтримці подавлення робітничого руху та розправи над робітничими активістами в часи революції 1905 року, зображуючи царську владу як реакційний релігійний режим, який в усьому опирався на підтримку священнослужителів [289]. У газеті «Червоний юнак» під загальним заголовком «Релігія є дурман для народу, лише знанням його знищимо» подано серію статей, яка висміює християнські свята та традиції у формі віршів і колядок. Насамперед критики зазнало святкування Різдва. У публікації «Наше «Різдво». Хто як» стверджується, що традиційне українське святкування Різдва суперечить ідеалам комуністичного способу життя та передбачає алкоголізм, переїдання, гуляння, а за ними пожежі та різні злочини [356]. Стаття активно агітує за відмову від такого святкування, натомість пропонує святкувати його в комуністичних установах: клубах та осередках організацій. У публікації «Комсомольська кутя» також ведеться агітація за колективне святкування різдвяних свят. Стверджується, що старі традиції є «індивідуалістськими», а радянська людина має бути «колективістською», тому комсомольці мають святкувати Різдво в колективі своїх товаришів, водночас наповнивши святкування новим змістом, який би не мав релігійного підтексту [356].

Очевидно, що в 1924 році антирелігійна пропаганда виходить на новий рівень і закликає не лише до боротьби із церквою як осередком старого режиму та буржуазії, а й до критичного переосмислення основних релігійних догм і заперечення християнської теології. Помітно, що в контексті таких комуністичних організацій, як комсомол та комітети незаможних селян, у яких були найбільш ідейні комуністи, починається пропаганда атеїзму та заперечення віри в Бога, що є складовою комуністичної ідеології. Яскравим прикладом цього є 87-й номер газети «Червоний Стяг» від 17 квітня 1924 року, третя сторінка якого присвячена антипасхальній пропаганді. Читач тут відразу натрапляє на

великий заголовок: «Проти релігії, проти поповського дурману, проти святих пасх». У наведеному нижче тексті подано цитату В. Леніна, у якій релігія трактується як інструмент духовного гніту та експлуатації народу, оскільки вона пропагує смирення й терпіння, дає надію на краще загробне життя та заохочує не виступати проти експлуататорів, натомість спонукаючи до покірного прийняття власної долі й відмови від ідеї гідного рівня життя [252]. Єдиним виходом перемогти релігійну пропаганду, згідно з тезою В. Леніна, є перехід робітників і селян від віри в релігійні забобони до віри в соціалізм. Це є своєрідним звільненням людей із рабства релігійного туману та віри в краще загробне життя [252]. Наступна стаття «Дамо відсіч темним силам» закликає народні маси брати участь в антирелігійній кампанії та відвідувати антирелігійні семінари. У публікації наголошено на тому, що партія прагне до кращого життя на землі, підтримує здобутки науки та звільнення людей від експлуатації, а духовенство дає народу марні надії на винагороду після смерті, воно є ворогом земного життя та науки й прагне лише допомогти керівному класу утримувати владу у своїх руках [252].

У третій статті «Ворог іде» наголошено на тому, що в дні святкування Великодня необхідно максимально ігнорувати всі церковні традиції та обряди, адже вони слугують лише особистому збагаченню священників, які в цей період будуть ходити по хатах та збирати пожертви, а також ці свята є сприятливими для алкоголіків та продавців самогону. У публікації закликають селян проявити соціальну солідарність та активність, підтримавши місцеву владу в антирелігійних заходах, які ще є кампанією боротьби з алкоголізмом [252].

У наступному, 88-му, номері в статті «Християнська пасха» пропаганда активно та нещадно критикує вже християнську теологію, піддаючи сумніву церковне вчення та правдивість історії про смерть і воскресіння Ісуса Христа. У публікації партійна пропаганда намагається пояснити природу християнських обрядів і традицій через історію та етнологію, акцентуючи на еволюційному характері християнського вчення, саме на тому, що багато речей у християнстві, зокрема воскресіння, походять із давніх часів і вірувань первісного суспільства.

Особливий акцент зроблено на запозиченнях з іудаїзму та традиційних вірувань індоєвропейських народів. Зазначене підкріплюється гаслом «Наука та знання розбивають тухле яйце релігії» [253]. Така риторика партійної преси свідчить про те, що радянська влада та пропаганда вже відчували себе досить впевнено в 1924 році, щоб перейти від критики церкви як інституту до критики підвалин, на яких трималася християнська релігія, оскільки атеїзм є одним із найважливіших стовпів комуністичної ідеології, достатньо революційній у ті часи, щоб спочатку не говорити про заборону релігії відкрито, а лише тоді, коли більшовики вже достатньо міцно тримали владу.

Уже в 1925 році, коментуючи свято Пасхи, сумська партійна газета «Плуг і Молот» відкрито проголошує у своєму заголовку: «Взагалі – ніколи, взагалі – ніде, і зокрема тисяча дев'ятсот двадцять чотири роки та 108 день тому, в Єрусалимі НІХТО НЕ ВОСКРЕС» [286]. Тут основний догмат християнства про воскресіння Христа піддається нищівній критиці. У статті «Казки про "воскресіння» Христа"» партійна пропаганда використовує наукові факти для критики релігії. Стверджується, що воскресіння є складовою багатьох релігій і вірувань, із яких воно було запозичене в християнство, а наукових доказів жодного факту воскресіння немає. Підкреслюється, що сліпа віра священникам, як сказано в статті – «попам», є шкідливим явищем, яке заважає побудові комуністичного суспільства, адже церква – один із оплотів експлуатації селянства [286]. Поряд із цією статтею вміщено також коротке художнє оповідання «Пасха Христова», що є рідкісним явищем в ті часи. Сюжет оповідання спрямований на продовження формування в читачів соціального антагонізму до церкви. Сюжет розповідає про часи гетьмана Павла Скоропадського та німецької окупації України в 1918 році. Тут священники підтримують жорстоку політику гетьмана та німців, а більшовики заступаються за селянство [286]. Отже, знову простежуємо лінію: церква – за експлуататорів, більшовики – за селян.

Смерть В. Леніна призвела до посилення внутрішньопартійної боротьби за владу, яка знайшла своє відображення навіть на сторінках місцевих

комуністичних газет Північного Лівобережжя. Це виявляється в зміні відношення пропаганди до Л. Троцького – одного із найближчих соратників В. Леніна, претендента на звання його спадкоємця. Цим відзначилася газета «Більшовик Полтавщини», яка починає активно критикувати позицію Л. Троцького. У 13-му та 17-му номерах видання критиці піддаються виступи та ідеї Л. Троцького загалом, з боку представників місцевих осередків партії. Основна теза, яку просуває газета у своїх статтях – це те, що ідеї Троцького є відходом від поглядів Леніна, а тому вони є непотрібними партії та занадто радикальними [122; 126]. У 20-му номері газети наведено промову Й. Сталіна, основного конкурента Л. Троцького в боротьбі за владу. У статті «Троцькизм або Ревізіонізм» Й. Сталін критикує погляди Л. Троцького з усіх питань. Він стверджує, що ідеї останнього є перекручуванням ідей В. Леніна та відхиленням від них. Сталін заявляє, що роль Троцького в подіях жовтня 1917 року переоцінена, як і у війні; він утверджує думку, що Троцький сам поширює міфи про свої досягнення та прагне монополізувати всі успіхи партії [129].

Отже, якщо образ Леніна радянська пропаганда активно почала ідеалізувати та перетворювати його на ідеального вождя, який завжди говорив і робив лише правильні речі, а посилання на його слава є способом довести свою правоту, адже він ніколи не помилявся. Л. Троцького пропаганда використовує як антипода, тобто брехуна, який активно маніпулює фактами та спотворює висловлювання Леніна для посилення власного впливу та влади. Л. Троцький постає новим уособленням того, ким раніше виступали соціал-демократи та соціалісти-революціонери, тобто відступником, який як носій робітничих ідей заради власної вигоди відходить від непохитних норм партії та кидає їй виклик. Сталін же постає як провідник партійного колективізму, який відстоює ті ідеали, які уособлює вся партія та захищає їх, на противагу Л. Троцькому. Загалом, це демонструє, чию сторону обрала партійна пропаганда в питанні боротьби за владу після смерті Леніна. Радянська преса, яка ще на початку року зображує Л. Троцького як впливового партійного діяча, чиї висловлювання набувають значущості та активно цитуються, підтримує позицію Й. Сталіна як більш

перспективного кандидата на керівництво СРСР, тоді як Л. Троцького поступово перетворює на ворога.

У 1928 році продовжує бути актуальною для партійної преси антирелігійна пропаганда. У першому номері глухівської газети «Червоне Село» вся друга сторінка газети присвячена антицерковній тематиці. Сторінка увінчана заголовком: «На боротьбу з релігійним туманом. В Радянському Союзі 40 000 церков, 500 000 служників культу. Віруючі платять понад 300 мільйонів на рік. Попи ведуть наступ. Вирушимо всі в похід на релігію» [331]. Пропаганда вже не концентрується на критиці релігійних догм і свят. У 1928 році стає помітно, що лінія пропаганди спрямовується на те, щоб критикувати релігію за марне використання фінансових і матеріальних ресурсів, які йшли на релігійні свята, побудову церков та інші релігійні потреби. Преса вже не вважає доцільним розповідати, чому церква помиляється. Риторика пропаганди свідчить про те, що помилковість релігійних поглядів вже є загальноприйнятою нормою серед читачів. Натомість акцент робиться на тому, що величезні ресурси витрачаються на непотрібні релігійні речі, в той час як ці ресурси могла б краще використати радянська держава. А сама критика релігійних догм зводиться в ті часи до карикатур та висміювання релігії [331].

У 14-му номері газети «Червоне село» вперше згадується про розкриття антирадянської змови та затримання агентів буржуазії. Про це йдеться в статті «Викриття контрреволюційної змови в Донбасі. Шпигуни та наймити закордонної буржуазії намагаються зірвати наше економічне будівництво» [336]. Цікавим є те, що раніше партійна пропаганда боролася з конкретними ворогами, тобто соціал-демократами чи соціалістами-революціонерами, анархістами чи петлюрівцями. То тепер уперше ворогом виступають партійні функціонери, які начебто саботували роботу підприємств Донбасу на користь іноземного капіталу. Особливістю є те, що ці абстрактні партійні діячі, чиї імена не називаються, працювали на таких же абстрактних іноземних підприємців. Інформація в статті залишається досить розмитою, що може свідчити про віддзеркалення в партійній пропаганді початку репресій всередині партії та

сталінського терору [336].

Про початок сталінських репресій усередині комуністичної партії свідчить інша цікава стаття. У глухівській газеті «Червоне Село», а саме в 136-му номері від 12 листопада 1929 року, у статті «Не дивлячись на осіб, партія гартованим залізом випікає з своїх лав носіїв зла, що ганебними вчинками від партії найкращу частину робітників, наймитів та незаможних» преса торкається питання необхідності внутрішніх партійних чисток [338]. У публікації вказано на необхідності чисток всередині партії. Аргументується це тим, що всередині партійної організації стало забагато людей, які своєю діяльністю лише шкодять партії та підривають довіру народу до ідей марксизму-ленінізму. Внутрішні чистки навіть подаються як певна перевага партії більшовиків над іншими подібними структурами. «Сила більшовицької партії в тому й полягає, що вона всі свої болячки не приховує, а виносить їх на широке засудження мас і за допомогою цих мас викорчовує злочини та болячки», – зазначено в статті [338]. Окрім того, у цьому номері вміщена коротка замітка «Чистка лав партії в Глухові» [338], у якій перераховано двадцять шість імен членів місцевого осередку партії, яких спеціалізована комісія визнала неблагонадійними. У замітці зазначено, що всі, хто мають якусь компрометивну інформацію щодо цих людей, мають негайно повідомити про це ОКК, а комісія перевірятиме також усіх членів партії, які перебували в одних осередках та клубах з цими особами [338].

На другій сторінці цього номера газети підводяться підсумки кампанії з партійних чисток у Глухові. У статті «Підсумки чистки Глухівської Райпарторганізації» окремі члени партії звинувачуються в тому, що намагалися усунути бідноту та середняків з партійних селянських організацій. Знову повторюється теза про те, що сама партія діє правильно, осуду піддаються лише її окремі члени: «В основному організація здорова. Окремі комуністи дискредитували партію в очах наймитства та бідняцько-середняцької частини села». Тут же опубліковано вирок у справі колишніх керівників Семенівського району, які звинувачуються в різних злочинах, зокрема зловживання владою та

використання партійної доктрини у власних цілях [338]. У роменській газеті «Радянське Життя» також активно описуються партійні репресії. Зокрема, партійна пропаганда говорить про репресії щодо партійних осередків у селі. У статті «Активніше викриваймо шкідників хлібозаготівель!» пропаганда перекладає вину за провал сільськогосподарської кампанії із збору урожаю на місцевих сільських партійних керівників. У ній наведено приклад Перекопського району, де вина за невдалі показники урожайності покладається на місцевих партійних керівників [312]. У цьому ж номері, в іншій короткій замітці «Червоний суд. Шкідник хлібозаготівель», згадується суд над керівником сільради села Мокиївка М. Карацюбою, якого, окрім провалу збору урожаю, звинувачують ще в алкоголізмі та розбоях [312].

Отже, логічний висновок, який можна зробити, полягає в тому, що в 1929 році на сторінках преси почалася активна робота з виправдань партійних чисток та арештів партійних функціонерів під різними приводами. Той пропагандистський досвід, який преса накопичила за останні роки, перетворюючи Л. Троцького на ворога народу, тепер використовувався для обвинувачень партійних діячів усіх рівнів, які становили загрозу новому сталінському режиму.

Підсумовуючи аналіз специфіки репрезентації бойових дій та «образу ворога» в газетній пропаганді Північного Лівобережжя 1920-х років, варто звернути увагу на зміну тенденцій пропаганди в пресі протягом десятиліття шляхом аналізу вибірки з найбільш репрезентативних видань (додаток И).

Газета «Стяг Рад» (75 опрацьованих номерів) значну увагу приділяє питанню ворожих для партії елементів насамперед через висвітлення радянської точки зору на війну з білими військами. Саме тому в цій газеті 230 разів згадується барон Врангель та 70 разів згадується командувач Добровольчої армії генерал Денікін. Окрім того, питанню ворогів режиму присвячено 100 статей, переважно це ті частини населення регіону, які відмовлялися визнавати радянську владу. Зрадники згадуються 15 разів, саботаж проти режиму – теж 15 разів. У газеті «Відомості» (79 опрацьованих номерів) командувачі

білогвардійських військ втрачають увагу пропаганди, оскільки війна в ті часи вже була майже повністю завершена перемогою більшовиків. Денікін згадується 6 разів, Врангель – 4 рази. Натомість пропаганда сконцентрована на соціальних ворогах серед місцевого населення – їм присвячено 46 статей, окрім того надруковано 4 статті щодо зрадників та 3 статті про саботаж. У виданні «Вісті-Відомості» (69 опрацьованих номерів) схожа ситуація: Врангель згадується 27 разів, Денікін – 12 разів. Натомість вороги серед населення наводяться 110 разів, також є 3 згадки щодо зрадників та 6 згадок саботажу. Окрім того, у ті часи розпочинається робота пропаганди з перетворення церкви на ворога. У газеті «Відомості» церква згадується в 9 статтях, у газеті «Вісті-Відомості» – у 8 публікаціях.

Преса 1923–1924 років починає більше уваги приділяти церкві як новому ідеологічному ворогу. У газеті «Плуг і Молот» (331 опрацьований номер) основний акцент зроблено на соціальних ворогах та зрадниках – 84 статті щодо ворожих елементів, 12 статей щодо зрадників та 6 статей щодо саботажу. Церкві як ворогу присвячені 19 публікацій. У газеті «Червоне Село» (50 опрацьованих номерів) соціальним ворогам присвячено 68 статей та заміток, зрадникам – 11 статей, випадкам саботажу – 5 статей. Церква як ворог зображена в 51 публікації.

У газеті «Правда Прилукщини» (71 опрацьований номер) церкві як ворогу надано найбільше уваги – 52 статті, водночас соціальні вороги згадуються в 31 публікації. У газеті «Червоний Стяг» (407 опрацьованих номерів) церква також є основним ворожим елементом, щодо якого працює пропаганда. Тут зафіксовано 80 згадок церкви як ворога й 70 згадок соціальних ворогів, 11 згадок зрадників та 35 згадок саботажу. Водночас у цій газеті знову масово висвітлено Врангеля (40 статей) та Денікіна (35 статей), але вже як карикатурних ворогів із минулого. Преса другої половини десятиліття втрачає інтерес до антицерковної пропаганди та повертається до теми соціальних ворогів і шкідників серед місцевого населення. У газеті «Більшовик Полтавщини» (288 опрацьованих номерів) церква згадується 40 разів, а вороги серед місцевого населення – 318 разів, також

48 разів описуються зрадники та 5 разів саботажники. Врангель присутній у 34 статтях, Денікін –в 11 статтях. У виданні «Наш Шлях» (272 опрацьовані номери) вороги та шкідники згадуються 200 разів, зрадники – 51 раз, саботаж – 5 разів, а церква лише 5 разів. Денікін та Врангель також висвітлені на сторінках цієї газети як невдалі вороги, що програли боротьбу з радянськими силами. Врангель згадується 28 разів, Денікін – 26 разів.

Висновки до розділу 3

У результаті аналізу встановлено, що радянська влада за допомогою періодичної преси прагнула поширити комуністичну пропаганду в усі сфери життя суспільства. Зовнішньополітичний дискурс у пресі Північного Лівобережжя формувався відповідно до загальносоюзної ідеологічної моделі та мав чітко виражений пропагандистський характер.

Основними його рисами були такі: зображення СРСР як держави, оточеної ворожими капіталістичними силами та зосередження уваги на соціальних конфліктах у країнах Заходу. Зовнішня політики СРСР зображена як комплекс доцільних та вмілих дій, спрямованих як на покращення позицій СРСР у світі, так і на захист світового класу робітників і селян, зокрема через Комінтерн. Першочерговими ворогами радянського режиму постають такі сусідні європейські країни, як Румунія, Фінляндія, Естонія, особливо Польща. Серед країн Заходу найбільш ворожими зображено Францію та Велику Британію, водночас Німеччина та США постають як відносно дружні країни, критика яких на сторінках преси майже відсутня. Пропаганда на сторінках преси активно співчуває колонізованим народам Африки та Азії, особливо Китаю, який схарактеризовано як жертву імперіалістичної агресії британців та японців.

З’ясовано, що міжнародні події інтерпретувалися не як самостійні явища, а як підтвердження марксистсько-ленінської теорії. Наприклад, страйки в європейських країнах висвітлювалися як свідчення неминучої кризи капіталізму, а дипломатичні успіхи СРСР – як доказ правильності політики партії. У другій

половині 1920-х років простежується посилення ідеологізації: матеріали стають менш інформативними і більш оцінювальними.

Особливу увагу приділено механізмам конструювання образу «ідеологічного ворога». Встановлено, що цей образ мав багаторівневу структуру і охоплював як зовнішніх (капіталістичні держави), так і внутрішніх ворогів (білогвардійці, духовенство, політичні опоненти, заможне селянство). Основними прийомами були дискредитація, узагальнення та емоційна насиченість. На початковому етапі основним таким ворогом є білогвардійські армії, оскільки вони були прямим противником більшовиків у боротьбі за владу на руїнах Російської імперії. З часом акцент змінюється із воєнних ворогів на соціально-ідеологічних. Ворогами партії постають торговці, лихварі, священники, неблагонадійні селяни та робітники, яких пропаганда звинувачує в прорахунках партійної політики на місцях. Конкретні приклади містять антирелігійні публікації, які виправдовували конфіскацію церковного майна, а також матеріали, що критикували селянство за «пасивність» або «антирадянські настрої».

Отже, доведено, що зовнішньополітичний дискурс і образ ворога виконували ключову функцію – легітимацію радянської влади через формування чіткої системи протиставлень.

РОЗДІЛ 4
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СИСТЕМІ ГАЗЕТНОЇ ПРОПАГАНДИ

4.1. Соціально-економічна проблематика як складова пропагандистського дискурсу в регіональній пресі Північного Лівобережжя 1920-х років

Питання суспільного життя було одним із основних на сторінках місцевої комуністичної преси. Воно посідало місце не менш важливе, ніж міжнародне становище. Важливість цієї проблеми в контексті комуністичної пропаганди на сторінках регіональної комуністичної преси полягає в тому, що саме суспільне життя було ключовим питанням у всій комуністичній ідеології. Саме покращенням життя робітників і селян, звільненням їх від експлуатації капіталістів та аристократів, справедливим розподілом прибутків комуністи виправдовували своє перебування при владі та її поширення. З огляду на це пропагувати серед населення нинішніх Чернігівщини, Сумщини та Полтавщини ідеї про те, що жити при владі більшовиків стає краще, а вони ведуть боротьбу за простий народ, було життєво необхідним елементом комуністичної пропаганди регіональної преси. Варто зауважити, що на початковому етапі існування радянської влади на території Північного Лівобережжя у 1920–1921 роках цьому питанню приділялася відносно незначна увага. Водночас питанням суспільного життя – як регіонального, так і загальносоюзного рівня — загалом надавалося вагоме значення. У цьому контексті пропаганда ще не відігравала тієї ролі, яку вона набула в подальшому.

На початку десятиліття, у 1920–1921 роках, пропаганда щодо питання суспільного життя в умовах війни з Польщею та білогвардійськими військами насамперед працювала на формування в місцевого населення відчуття повернення до звичного довоєнного ритму, фактично втраченого з 1914 року, проте з комуністичним ідеологічним забарвленням. За роки Першої світової війни населення Російської імперії та її продовження – Російської республіки прагнули

якнайшвидшого встановлення миру. Військові дії та пов'язані з ними труднощі були вкрай непопулярними. Більшовики активно використовували це, обіцяючи після жовтневого перевороту укласти мир з центральними державами.

Воєнні дії вони проголошували вимушеним заходом, зумовленим боротьбою пролетаріату, очолюваного більшовиками, з його колишніми експлуататорами.

У цьому контексті образ більшовицької влади як носіїв миру та стабільності став пропагандистським інструментом, який вони активно використовували, оскільки й імперський уряд, і тимчасовий уряд Росії проголошували курс на продовження війни з Німеччиною. Пропаганда радянського суспільного устрою в ті часи переважно існувала у коротких інформативних статтях, які лаконічно описували стан суспільного та громадського життя в регіоні. Особливістю цих публікацій було те, що вони були досить короткими, давали дуже лаконічну, вичерпну інформацію та існували відокремлено від контексту інших тем комуністичних газет. Отже, описуючи конкретні події, які відбувалися в регіоні, вони не порушували тематику війни, протистояння з капіталістичними країнами, голодом і боротьбою з антибільшовицькими силами.

У газеті «Стяг Рад» остання сторінка завжди відводилася під такі короткі замітки, присвячені суспільному життю Чернігова та його околиць. Здебільшого ці короткі статті об'єднувалися в такі рубрики, як: «місцеве життя», «по губернії», «театр та мистецтво» [185]. Такий підхід мав створити в місцевого читача враження та асоціацію, що саме з приходом на територію лівобережжя більшовицької влади, незважаючи на війну та голод, відразу почало відновлюватися звичне, тихе життя. Почали знову працювати театри, стабільно видаються газети та постійно працюють державні установи. З метою формування враження про широку підтримку серед населення пропаганда активно публікувала на сторінках газет звернення від представників різних соціальних груп, у яких декларувалася повна підтримка радянської влади та її місцевих осередків. Це могли бути звернення від робітничих колективів, фабрик і заводів, сільських громад, жіночих організацій чи професійних об'єднань.

Одна з перших таких статей «В червоному Києві» описує повну підтримку населенням Києва комуністичної влади та червоноармійських загонів: «В звільненому Києві, на Думській площі, відбулось днями чисельне зібрання робітників і селян Києва. В присутності героїчних частин Червоної армії і флоту, що першими вступили до Києва, одноголосно постановлено: Вітати Радянську Робітничо-Селянську армію, флот і ідейну керівницю світового революційного руху партію комуністів-більшовиків». Автор статті зазначає, що робітники Києва визнають лише радянську владу та лише їй готові підкорятися [185].

У статті «Серед жінок робітниць» описується подібний сюжет. Жінки, які працюють на промислових об'єктах і в майстернях Чернігова, 30 червня 1920 року провели засідання, на якому було прийнято рішення підтримувати радянську владу та допомагати їй поширювати революцію [197]. У 159-му випуску газети «Стяг Рад» описано конференцію жінок-робітниць, що відбулася 16-го липня 1920 року в Одесі, на якій була прийнята резолюція про необхідність знищення капіталістичного ладу [203]. У публікації «Безпартійна селянська конференція» також зазначається про схожу ситуацію. Стаття стверджує, що в місці Козелець відбулося зібрання безпартійних селян, які не мають відношення до більшовицької партії, на цьому зібранні була прийнята постанова про повну підтримку селянством регіону радянської влади та Червоної армії [190].

Такі звернення повинні були допомогти більшовикам здобути підтримку більшості місцевих мешканців, оскільки, спостерігаючи за письмовими свідченнями підтримки радянської влади з боку своїх земляків, населення виявляло схильність підтримувати її. Важливим аспектом таких з'їздів і конференцій, на якому зосереджується особлива увага, є їх безпартійність. Читачеві давали можливість зрозуміти, що місцеві активісти, які недотичні до партії, повністю її підтримують [222].

Більш ідеологічно обґрунтована комуністична пропаганда вперше на сторінках місцевої комуністичної преси була використана з метою критики місцевого населення. Насамперед комуністична пропаганда оцінювала критично місцеве селянство. Адже постійна конфіскація більшовиками продовольства в

селян у межах політики воєнного комунізму призвела до голоду серед місцевого селянства та викликала невдоволення аграріїв. Селяни не бажали віддавати продукти своєї праці більшовикам безкоштовно. До того ж найбільш працьовитих й успішних селян нова влада вважала експлуататорами та своїми ворогами, надаючи перевагу найбільш бідним верствам сільського населення, що також викликало незадоволення в селянства.

Більшовицька пропаганда через місцеву пресу зображувала селян як малограмотних, неосвічених, пояснюючи їхнє невдоволення політикою більшовиків не наслідками голоду та складного становища, спричиненого постійними поборами, а нібито їхньою жадібністю та нерозумінням необхідності забезпечення Червоної армії продуктами харчування.

У статті «Робітник та селянин підтягнися!» 141-го випуску газети «Стяг Рад» пропаганда закликає селянство активніше ділитися своїм урожаєм із більшовиками, залякуючи їх свавіллям білогвардійців і поляків: «Зараз на Україну, окрім польських банд, починає вести свій наступ денікінська банда <…> Кожен селянин повинен подумати про це питання, що йому краще Радянська влада чи влада денікінських банд, влада поміщиків, князів та баронів. <…> Кожен селянин, кожен робітник повинен зрозуміти, що якщо є якісь наряди, то їх потрібно виконувати» [189]. В іншій публікації цього ж видання «Селяни виконайте свій обов'язок» знову закликають селян ділитися продовольством з Червоною армією та робітниками. У статті це обґрунтовується тим, що в Червоній армії перебувають їх сини, батьки, друзі та сусіди; отже, відмовляючись передавати свій врожай, селяни, згідно з логікою пропаганди, фактично відмовляють у забезпеченні таким же людям, як і вони самі: «Дайте Червоній армії, вашим братам, синам, батькам, що воюють на фронті, проливають кров, відстоюючи та захищаючи нас, вашу сім’ю та вашу землю, продовольство» [193].

Ця тема продовжує свій розвиток у 149-му номері, у досить великій статті «Куркулі і хлібна розкладка», де пояснюється читачам, що вилучення продовольства є життєво необхідним заходом радянської влади, яка забезпечує продовольством Червону армію та робітників у містах. З огляду на це, як

зазначається в публікації, радянська влада має повне право вилучати хліб у селян, а коли ті не хочуть його віддавати, то більшовики мають право застосовувати до них силу та насильно відбирати їжу. Як виправдання таких дій у газеті стверджується, що основна причина, чому селяни не віддають добровільно свій урожай, криється в куркулях, які вороже ставляться до радянської влади й не передають комуністам зерно, а також агітують інших селян діяти аналогічно. Причина, через яку куркулі не люблять радянську владу, криється в тому, що більшовики не дають куркулям експлуатувати бідних селян у кооперації з місцевими бандитами. Отже, автор статті підсумовує, що радянська влада, відбираючи в селян зерно, захищає їх від експлуатації куркулів. Проте в реальності постійна реквізиція більшовиками продовольства в селян призвела до початку голоду в українському селі та до масових смертей, через що вони й не бажали віддавати свій урожай [196].

У іншій статті цього ж номера під назвою «Третій фронт» більш абстрактно порушується питання про те, що відсутність народного комуністичного ентузіазму є результатом саме народної неосвіченості та безграмотності. Насаджується думка, що будь-яка розумна людина підтримує більшовицьку владу, і лише «темні», тобто неграмотні, народні маси виступають проти нового устрою саме через свій низький інтелект. Отже, ігноруючи об’єктивні причини недовіри населення до нової влади, особливо селян, знову повторюється ідея, що комунізм є ідеологією майбутнього і лише нерозумні люди не підтримують комуністичний режим [196]. Радянська пропаганда критикувала в ті часи не лише селян, а й містян, зокрема Чернігова. У 148-му випуску газети «Стяг Рад» у статті «Проти течії» пропаганда критично оцінює населення міста Чернігів через недостатню комуністичну активність та недостатню підтримку партії [195].

Водночас лебединська газета «Вісти» щодо критики селянства діє досить обережно, концентруючись на кооперації незаможних селян. Уже в 2-му номері газети в статті «До незаможних селян» закликають сільське населення об’єднуватися в комітети та брати владу в селі у свої руки [174]. У статті перераховано всі переваги кооперації незаможних селян, хто може входити до

комітетів незаможних селян та як вони взаємодіють з радянською владою. Загальний зміст статті полягає в тому, що вступ до комітетів незаможних селян надає можливість найбіднішим верствам селянства стати частиною радянської влади та посісти провідні позиції на селі [174]. В 4-му номері цієї ж газети зміст цієї статті доповнюється закликом: «Біднота! Організуй Комітети незаможних селян. Тільки вони врятують тебе від куркульського гніву» [175].

Здійснюється також спроба здобути підтримку місцевої молоді. З цією метою в місцевих газетах з'являються «сторінки комуністичної молоді» – спеціально відведені для інформації про нещодавно створений Комуністичний союз молоді. На цих сторінках здійснювалася агітація щодо залучення молоді до комуністичної партії та її молодіжних організацій. Тематика, як правило, висвітлювала участь молоді в комуністичних масових заходах, партійній молодіжній доброчинності та заклики до місцевої молоді долучатися до комуністичних організацій. Головне завдання цих сторінок – створювати атмосферу масовості та ілюзію участі місцевої молоді в партійній діяльності, що мало спонукати її приєднуватися до партії, адже преса висвітлювала все так, наче вже й так комуністична молодь переповнена охочими доєднатися [188; 199; 203]. Про протилежну ситуацію свідчить те, що в більш пізніших випусках газети «Стяг Рад», що виходили восени 1920 року, обсяг «сторінок комуністичної молоді» був занадто зменшений. Якщо раніше для них відводилася окрема сторінка наприкінці газети, то згодом їм надавалося лише незначне місце на останній сторінці у вигляді окремого блоку для молоді. Це свідчить про те, що реальний ефект цих публікацій не виправдав очікувань партії, унаслідок чого їх обсяг було скорочено, а з часом – змінено формат.

На противагу «сторінкам молоді», в осінніх випусках газети «Стяг Рад» з'являються публікації, присвячені жінкам-робітницям. У них порушувалися питання рівності жінок і чоловіків, жіночої праці, місцевого та загального жіночого активізму та підтримки партії з боку місцевого жіночого населення. Зрозуміло, що ці тематичні сторінки, як і сторінки для молоді, були спрямовані впливати на окремі групи населення, зокрема на місцевих жінок, та є своєрідним

продовженням звернень жіночих робітничих колективів на підтримку партії, які публікувалися раніше [218]. З іншого боку, наявні факти продовження існування сторінок жінок-робітниць, на відмінну від сторінок молоді, дає підстави стверджувати, що такі тематичні блоки мали експериментальний характер і з часом зникали у разі недосягнення очікуваного ефекту або недостатньої ефективності. Водночас за умови досягнення належного результату, як у разі зі сторінками робітниць, вони продовжували функціонувати [271].

Як зазначає М. Вороніна, радянська влада на початку 1920-х років активно презентувала себе як борців за права жінок і рівність між чоловіками та жінками. В. Ленін активно спекулював на темі боротьбі за права жінок, характеризуючи таким чином більшовиків як прогресивну силу. Водночас радянське керівництво протиставляло радянський фемінізм не лише капіталістичному устрою, але й «буржуазному фемінізму», тобто жіночим організаціям, що не підтримували радикальний курс В. Леніна на комуністичну революцію [519].

Завершення воєнних дій та остаточне укорінення радянської влади на території Північного Лівобережжя призвело до зміни пріоритетів у структурі партійної пропаганди на сторінках місцевої преси Полтавщини, Сумщини та Чернігівщини. Якщо до того головними темами, на яких зосереджувалося більше уваги, були питання війни з Польщею, врангелівськими військами та протистояння капіталістичному світу, то тепер основними стають суспільне життя, побудова соціалізму та «нечуване щастя», яке випало на долю місцевого населення.

Початок 1922 року в партійній пресі проголошено етапом побудови справжнього соціалізму та нового суспільства [151; 225]. Головним аспектом, у якому це має відображатися, є боротьба та перемога над голодом. У цей період актуалізується проблема голоду, який був спричинений надмірними поборами з боку влади в межах політики «воєнного комунізму», післявоєнною розрухою та колапсом старої економічної системи. Центральне питання голоду є відображенням нової інформаційної політики, прийнятої керівництвом УСРР у 1922 році. 14 січні 1922 року Раднарком УСРР постановив визнати голод в

Україні та розпочати інформаційну кампанію з висвітлення цієї проблеми в пресі. Це прямо суперечило попередній партійній політиці замовчування існування проблеми голоду в РСФРР та УСРР. 1922 рік було проголошено роком «боротьби з голодом», голодуючими були проголошені південні губернії УСРР, зокрема Запорізьку та Донецьку, хоча голод поширювався на значно більші території [442].

Головним завданням партійної преси стає зображення наполегливої боротьби з голодом з боку партії та державних установ. Фактично більшість статей на тему голоду присвячені державній допомозі голодним регіонам та іншим республікам. Активно використовується символізація та романтизація боротьби партії з голодом. Наприклад, термін «Поволжя» починають використовувати для позначення постраждалих від голоду регіонів Української республіки [176]. Незважаючи на те, що в переважній більшості згадок про голод події відбуваються саме в «Поволжі» як конкретній географічній місцевості, у статті «На допомогу Полтавському Поволжю» газети «Вісті-Відомості» цей термін використано саме на позначення земель Полтавщини з метою порівняння ситуації з голодом на Поволжі [176].

Перша сторінка кожної місцевої газети цього часу присвячується майже повністю питанню голоду. Блоки статей під назвою «Голод», «Голодна кампанія», «Боротьба з голодом», «Війна голоду» [153; 154; 155; 156; 229; 230] стають основним тематичним матеріалом місцевих газет. Ці блоки розташовані на перших сторінках, що розпочне читати пересічний громадянин. Центральною темою тут є саме державна боротьба з голодом. Преса дає зрозуміти, що радянська влада всіма силами намагається подолати голод та допомогти постраждалим, що це питання є пріоритетним, що не лише вище партійне керівництво, а й місцеве залучене до боротьби з голодом. Йдуть заклики до громадян збирати допомогу постраждалим регіонам, здебільшого згадується саме Поволжя. У статті «Об’єднуйте загальну допомогу» 3-го випуску газети «Вісті-Відомості», що входить до одного з таких блоків під назвою «Боротьба з голодом», закликають місцеве населення збирати та відправляти допомогу

голодним областям, оскільки держава, незважаючи на всі намагання, не справляється з навантаженням [153].

Окрім постраждалих земель Поволжя, згадується й голод на території України. Зокрема, у 29-му випуску газети «Вісті-Відомості» у статті «Голодна Україна» висвітлено голод у південно-східних землях, а саме на Донбасі та Запоріжжі. Проте саме Поволжя стає основним об'єктом уваги партійної преси щодо цього питання, а українським землям приділяється значно менше уваги [166]. Водночас преса максимально ігнорує одне з найважливіших питань щодо голоду – які його причини. Незважаючи на те, що опосередковано партійна пропаганда намагається провести невеликі паралелі між голодом та неврожаєм, який стався в 1921 році, фактично питання причин голоду ігнорується місцевою пресою. Відсутні будь-які згадки про вплив продовольчих податків та вилучення зерна в населення та, загалом, вплив аграрної політики радянської влади на початку голоду. Основним завданням преси стає перетворення голоду на частину класової боротьби та надання йому характеру однієї з перепон, яку можна подолати лише шляхом робітничо-селянської згуртованості навколо партії. Закликаючи місцеве населення допомагати владі боротися з голодом, партійна пропаганда намагається пов'язати людей з партією, перетворивши її на важливу складову їхнього життя.

Преса намагається зобразити голод як природне явище, яке відбулося з причин, непідконтрольних радянському керівництву, а комуністична партія лише намагається їх вирішити. Загалом це є характерним для більшості негативних наслідків політики радянської влади того періоду. З огляду на те, що кампанія з вилучення продуктів харчування в населення, хоча й була послаблена, проте не припинена, така ситуація є логічною, оскільки більшовики не могли засудити чи відмовитися від практик, які продовжували застосовувати. У цьому контексті партійній пресі було простіше критикувати селянство за недостатню активність і відданість ідеям марксизму, ніж визнавати власні помилки.

Підготовка до посівної кампанії навесні 1922 року в умовах голоду не зменшила бажання комуністичної влади відбирати збіжжя в місцевого селянства.

Партійна преса в цій ситуації повертається до критики селянства за небажання віддавати свій урожай. У статті «Ударна задача» в 401-му номері роменської газети «Відомості» пропаганда возвеличує успішну й ефективну, на їхню думку, кампанію зі збору продовольчого податку. У публікації зазначено, що місцеве селянство приховує реальні розміри своїх земельних ділянок, намагаючись залишити частину урожаю поза комуністичними реєстрами. Проінформовано, що в 22 повітах було приховано 20 000 десятин землі, із яких в 11 повітах вдалося виявити 5 700 десятин [232]. З огляду на це преса критикує місцеве селянство, стверджуючи, що все вилучене зерно йде постраждалому від голоду Поволжю: «Ми знову і знову нагадуємо селянству Роменщини про тяжке продовольче становище країни, про голод на Поволжі. <...> Селянин! Запам'ятай що твориться на Поволжі і виконай свій обов'язок перед обличчям всієї Росії і перед обличчям голодних Поволжя» [232]. Водночас помітно, що селянство критикують не так гостро, як раніше. Селяни більше не зображують як масу темних і неграмотних людей. Навпаки, наводяться приклади того, що в інших областях селяни активно віддають власний урожай як продовольчий податок, розуміючи складність ситуації з голодом. Отже, партійна преса прагне активізувати місцеве селянство, стверджуючи, що саме воно підтримує партійний курс.

Паралельно розпочинається активна кампанія з агітації за кооперацію сільського господарства. Цьому питанню в ті часи приділяється значна увага. На сторінках місцевої преси вміщено як окремі статті, присвячені цій проблемі, так і цілі тематичні сторінки, об'єднані заголовком «Кооперація». Кооперативне сільське господарство партійними газетами презентується як єдиний шлях подолання нерівності на селі, звільнення селянства від експлуатації та перемоги над лихварями [167; 168]. Партійна пропаганда діє доволі обережно в цьому питанні, намагаючись добровільно залучити селянство до кооперативних господарств. Агітація має характер вихваляння кооперації, наведення прикладів успішної роботи місцевих кооперативів. Помітно, що преса не прагне діяти так агресивно, як щодо збору продовольства на селі. З огляду на те, що провідною соціальною темою на сторінках газет є голод, то кооперативи в пресі зображено

як єдиний засіб подолання кризи, здатний забезпечити ефективне функціонування сільського господарства, що насамперед сприятиме подоланню голоду [160; 227].

Окрім сільськогосподарської кооперації, здійснюється активна агітація з об'єднання в робітничі та промислові кооперативи. У статті «Всеукраїнський з'їзд промислової кооперації» преса активно возвеличує цей захід, демонструючи, що ті робітники та кустарі, що об'єдналися в кооперативи, значно підвищили рівень ефективності своєї праці та рівень власного життя. Зазначено, що саме кооперативи є тим фундаментом, який допомагає майстрам-початківцям реалізувати себе в промисловому виробництві [165]. Початок агітації на підтримку кооперативів в 1922 році відображає зміну партійної лінії щодо економічної політики. Як зазначає С. Кульчицький, нездатність партійного керівництва здійснити колективізацію на початку 1920-х років зумовила перехід партії більшовиків до непрямих форм радянізації економіки. Зокрема, ідея організації колгоспів як вищої форми колективізації була відхилена; натомість партія почала заохочувати робітників і селян об'єднуватися в кооперативи як більш помірковані економічні об'єднання без відчуження приватної власності. Партія, зокрема на сторінках преси, обґрунтовувала це турботою про селян, однак фактично на той час не мала достатнього контролю над населенням і необхідних інструментів примусу для колективізації [442].

У сфері молодіжної політики у 1922 році партійна преса переходить від формату «сторінок молоді», які, попри це, зберігалися, до активної агітації за вступ до Комуністичного союзу молоді. Водночас, хоча публікації з молодіжною тематикою продовжували існувати, основна увага пропаганди була зосереджена на заохоченні вступу до місцевих осередків Комуністичного союзу молоді [166]. Зокрема, у 418-му випуску газети «Відомості», у статті «Посилимо свою Організацію», йдеться про те, що перевірка місцевих осередків КСМ показала, що, незважаючи на присутність тих, хто лише вдає із себе комуніста в лавах місцевого КСМ, організація показала свою перспективність на місцях та має лише далі поширюватися, залучаючи все більше ідейної молоді до себе [235]. Для посилення ефекту пропаганди на молодь в Полтаві почали випускати окрему

газету «Червоний юнак», яка вирізнялася тим, що друкувалась українською мовою та була орієнтована на молодь. Проте, на відмінну від «сторінок червоної молоді» у звичайних газетах, які містили інформацію про діяльність молодіжних організацій та осередків, газета «Червоний юнак» повторювала всю ту ж інформацію, що містилася і в інших місцевих виданнях [348; 352]. Основними темами цієї газети стали такі: голод, сільське господарство, червоноармійська агітація та міжнародні конференції. Тематика, пов'язана з життям молоді також виокремлювалась в окремі «сторінки молоді», що присвячувалися сільськогосподарській і комуністичній агітації, але з орієнтацією на молодь. Отже, можна констатувати, що ця газета мала лише молодіжне спрямування, тоді як фактично подавала ту саму ідеологічно вивірену партією інформацію та майже не відрізнялася від інших партійних видань [264; 355].

1923-й рік ознаменував завершення оформлення стилістики та тематики партійної пропаганди на сторінках місцевої преси. У цей час відбулось остаточне укорінення радянської державної системи, кінцевим етапом якої стало утворення Радянського Союзу. Особливістю партійної пропаганди суспільного життя в той період є відсутність певної центральної тематики. Якщо раніше на сторінках місцевих газет завжди була провідна тема, наприклад, післявоєнна відбудова або голод, то тепер пропаганда в цьому аспекті стає більш однорідною та рутинною. Основна увага зосереджується на висвітленні різних аспектів життя суспільства через призму марксизму, без концентрації на конкретних важливіших його елементах.

Новою темою, яка стає помітною на сторінка преси, стає питання виховання та освіти дітей. Ця проблема висвітлювалася й раніше, але переважно стосувалася професійної освіти дорослих та не мала глибокого пропагандистського змісту. Питання освіти та виховання дітей, навпаки, мало ідеологічний характер, адже саме шляхом навчання партія прагнула виховати покоління нових людей із комуністичним світоглядом. Швидке створення системи загальної та всеосяжної освіти було одним із пріоритетів радянської влади, адже неосвіченим людям просто неможливо пояснити основи комуністичної ідеології. Завданням преси

спочатку стає зображення радянської влади як системи, яка піклується як про дітей, так і про їхніх учителів, що мало б створити атмосферу довіри до нової радянської освіти.

Проблематика дитинства тепер стає досить помітною темою на сторінках газет. Допомога дітям, їх виховання в дусі комунізму стають важливими складовими партійної пропаганди. У 32-му номері газети «Правда Прилукщини», у статті «Замітки по освіті», місцеві партійні органи влади, а також місцеве селянство й учителі піддаються критиці за недбале відношення до питання освіти та стану місцевих шкіл [295]. Наголошується на тому, що питання освітньої сфери є важливим на порядку денному партії, але місцеві осередки не докладають достатньо зусиль для її розвитку. У 36-му номері газети «Правда Прилукщини», у статті «Допомога дітям на Прилукщині», йдеться про дітей у місцевих дитячих будинках, які тепер не є безпритульними, а захищені від голоду [296]. Особливо акцентується на оточенні дітей турботою, залученні їх до молодіжних комуністичних організацій та вихованні в них колективізму: «В дітях сильно розвинені колективізм і тяга до політзнання. Широка мережа осередків «Юний Спартак» з активно проявленною діяльністю» [296]. Отже, зосереджено увагу на тому, що діти легко та з бажанням переймають ідеї марксизму, лише потрібно докласти зусиль для розгортання системи освітніх закладів, особливо для безпритульних дітей. У 44-му та 45-му номерах газети «Правда Прилукщини» пропаганда активно порушує питання виховання дітей і материнства. У статті «Страхування материнства» 44-го номера проінформовано про заходи, які радянська влада повинна вжити для захисту робітниць-матерів, підкреслюючи, що вони можуть реалізувати свої права лише в умовах радянської влади [299]. У першій статті 45-го номера «Охорона жіночої праці в Радянській республіці» описано, як ефективно радянська влада забезпечує права жінок-робітниць [300]. В іншій публікації цього ж випуску йдеться про запровадження з 24 липня по 1 серпня «дитячого тижня», мета якого – привернути увагу до проблеми дітей, їх освіти та виховання [300].

У селянській сфері преса дедалі більше починає зосереджується на

проблематиці колективізації та становищі незаможних селян. Якщо раніше ця тематика розглядалася переважно в контексті ухилення селянства від сплати продовольчого податку, то згодом вона стає одним із центральних напрямів селянської політики партійної пропаганди. Посилення уваги до незаможних селян супроводжується їх зображенням як найбільш класово пригнобленої верстви селянського населення, яка може реалізувати свій потенціал лише в межах партійної політики створення селянських кооперативів. У статті «Комнезами – класова організація селянської бідноти» газети «Правда Прилукщини» стверджується, що лише робітничо-селянська революція під проводом комуністичної партії відкрила шлях до кращого майбутнього не лише робітникам, які є основою підтримки партії більшовиків, а й незаможним селянам, яких пропаганда іменує «пролетаріатом на селі». Водночас підкреслюється, що саме незаможне селянство є опорою партії в сільській місцевості та головним вигодоотримувачем від колективістської політики, для блага якої партія має намір працювати [181]. Підтримка саме незаможного селянства цілком відповідала партійній політиці та марксистській ідеології, оскільки, незважаючи на те, що до цієї категорії нерідко належали не найбільш відповідальні та працьовиті представники сільського населення, вони не мали власної землі, а тому не були прив’язані до приватної власності. На відміну від більш заможних селян, ця група виявляла високий рівень лояльності до партії за її допомогу.

С. Кульчицький у своїй роботі «Червоний Виклик» указує на те, що підтримка владою комітетів незаможних селян була вимушеним заходом, зумовленим недовірою більшовиків до селянських організацій. Убачаючи в селянстві ненадійний прошарок населення, радянські урядовці прагнули не допустити до рад представників селян, які б могли створити проблеми щодо здійснення партійного контролю. Незаможні селяни в цьому контексті вбачалися більш надійною та лояльною основою партії на селі. На думку С. Кульчицького, створенням комнезамів радянська влада прагнула попередити виникнення селянських політичних організацій та забезпечити радянізацію українського села [440].

Водночас партійна пропаганда чітко пов'язує лояльне партійній лінії селянство з робітниками. У статті «Закріплюємо між робітництвом і селянством спілку» проголошено, що партія діє саме в інтересах робітників та селян: «В той час, коли на Заході капіталісти намагаються удержувати в пазурах експлуатації робочий люд, коли капітал силкується продовжити своє існування, а разом і панування над робітництвом, та визискування їх, в Радянських Республіках міцнішає спілка робітників та селян. Комуністична партія, що пильно оберігає права робітників та селян, на останніх своїх з'їздах – 7-му Всеукраїнському та 12-му Всеросійському міцно стала на спільності інтересів мільйонів незаможного селянства з інтересами пролетаріату» [181]. Таким чином преса прирівнює лояльне до партії незаможне селянство до робітників, які з погляду комуністичної доктрини є панівним класом. Подібну риторику простежуємо в газеті «Правда Прилукщини», зокрема в першотравневому номері газети є стаття «Робітництво й незаможне селянство», у якій в іншій формі повторюються ті ж самі тези. Незаможне селянство прирівнюється до робітників як така категорія населення, заради якої діє радянська влада на селі. Партійна пропаганда підсумовує, що якщо для ліквідації капіталістів необхідно позбавити їх фабрик і передати їх робітникам, то на селі земля має бути передана незаможному селянству з метою перемоги над землевласниками та експлуататорами [293].

У газеті «Червоне село» також висловлюється підтримка незаможних селян. У статті «Незаможницька рада – найкращий й найпевніший господар на селі» йдеться про те, що в умовах запровадження нового адміністративно-територіального поділу лише незаможні селяни повинні мати право голосу, оскільки вони віддані ідеям робітничо-селянської революції [342].

Отже, орієнтація пропаганди на незаможне селянство набуває більш виразного й радикального характеру, оскільки попередні спроби залучити до підтримки селян, які володіли землею, виявилися неефективними в попередні роки. Водночас про колективізацію на цьому етапі не йдеться, а лише про об'єднання в кооперативи. Характерно, якщо до цього всі газети видавалися російською мовою, то тепер важливі статті, про які згадувалося вище,

друкувалися українською мовою. Це є одним із перших першим проявів політики українізації серед газет Північного Лівобережжя. Іншим прикладом є стаття в газеті «Селянське життя» під назвою «Заводьмо діловодство по українському» [282], у якій міститься заклик до місцевих державних установ перейти на використання української мови в діловодстві. Важливо, у статті проголошується, що старий режим забороняв українську мову та всіляко її принижував, називаючи «базарною мовою», і лише радянська влада визнала українську мову – мову трудового українського народу. Це перша стаття в місцевій комуністичній пресі, яка присвячена важливості української мови.

Видання «Селянське життя», як й інша газета «Червоне село», орієнтувалися на селянську аудиторію, розповідаючи про успіхи сільського господарства та радянську владу на селі. Важливим є те, що ці газети не зосереджували увагу саме на незаможному селянстві, а прагнули охопити всі верстви грамотного сільського населення. Обидві ці газети повністю друкувалися українською мовою, що, порівняно з минулими роками, коли преса майже повністю була російськомовною, є вагомою поступкою московської влади українському населенню в межах політики українізації [320; 340].

У газеті «Червоне село» центральним мотивом є заклик до селян здійснити «революцію в сільському господарстві». Зокрема, у 21-му випуску газети в статті, присвяченій сільськогосподарській виставці, стверджується, що радянське сільське господарство перебуває у варварському, напівдикому стані та потребує оновлення. Причиною цьому є «темнота, безграмотність і некультурність» [343]. Фактично, під закликом до «революції в сільському господарстві» партійна преса заохочує селян бути більш відкритими до нововведень, зокрема до кооперативного господарства, та не боятися змін, відкинути консерватизм. «Ми ходимо по золоту, на наших городах лежить золото», – так пропаганда звертається до селян, маючи на увазі, що нові методи ведення сільського господарства здатні відкрити шлях до значних досягнень і врожаїв [343].

Партійна преса починає поступово пов’язувати ці дві найважливіші соціальні тематики, а саме питання освіти й незаможного селянства з

кооперацією, забезпечуючи цим логічну послідовність, яка пов'язує досягнення незаможних селян і дитячої освіти з успіхом кооперації робітників і селян. У статті, присвяченій Міжнародному дню кооперації, 7-го липня під назвою «Напередодні кооперативного свята» партійна пропаганда рекламує та вихваляє кооперативи, зображає їх як єдину форму існування економіки, спроможну захистити права робітників і селян та водночас створити виробництво, здатне конкурувати з економіками західних капіталістичних держав. Пропаганда наводить приклад, що навіть на заході кооперативи є єдиним способом захистити інтереси місцевих робітників від зазіхань з боку великого капіталу, і що Единбурзький конгрес кооперативів рішуче виступив проти економічної війни з СРСР [297].

42-й номер цієї ж газети починається словами: «Кооперація любить дітей – діти люблять кооперацію». У публікації розповідається про історію створення кооперативів і кооперативного руху, роль кооперації на селі та її внесок у соціальну та культурну сфери. Партійна газета підкреслює, що кооперативне господарство позитивно впливає не лише на економічну складову, але й на інші аспекти життя, насамперед тим, що створює власні фінанси, які залишаються на місцевому рівні [298].

Цікавими є 4-й та 5-й випуски газети «Червоне село», адже тут вперше порушується тема побудови нової правильної радянської класової культури. У статті 4-го номера газети «Давайте будувати класову українську культуру» проголошується, що царський уряд не лише «вішав ярмо на шиї працюючих мас», але й всіляко гнобив культуру численних народів, завойованих імперією [339]. Уряд Керенського лише декларував надання прав і свобод народам колишньої імперії, тоді як фактично продовжував політику імперської влади [339].

У статті критично оцінюється також керівництво УНР, яке, як стверджується в публікації, лише декларувало ідеї визволення українського народу від царського гніту, фактично продовжуючи «буржуазний курс» своїх попередників і прагнучи до експлуатації робітничого класу та селянства. З огляду на це українське селянство та робітники самі встановили владу рад як єдину, яка

по-справжньому захищає інтереси робітничого народу. Тому зараз радянська влада, як й обрана народом, максимально сприяє відродженню української національної культури та мови: «Всі наші Радянські установи перейдуть на українську мову. Радянська Влада буде всякими засобами розвивати українську культуру і суворо карати тих, хто буде намагатися перешкодити цьому розвитку» [339]. Завершується стаття словами: «Курс на українізацію взято рішуче і твердо. Всім спробам прояви великодержавницького російського шовінізму буде покладено кінець» [339].

Радянська преса здійснює одну з перших відкритих спроб зробити українську національну ідентичність, мову та культуру складовою радянської пропаганди. Водночас для протиставлення української ідентичності українському національному руху 1917–1920 років партійна газета утверджує думку, що українські національні сили захищали інтереси буржуазії та землевласників, а українська радянська ідентичність – це ідентичність робітників і селян. З огляду на це йдеться про необхідність «класової культури». У 5-му номері газети, у статті «На варті української культури», ці ідеї розвиваються та стверджується, що основне завдання радянської влади на місцях – це боротьба з русифікацією та асиміляцією, яка проваджувалася царським урядом протягом десятиліть. Радянське діловодство має бути повністю переведене на українську мову, а всі державні службовці повинні за один рік вивчити українську мову. Освіта, культура та мистецтво мають бути україномовні. Партійна пропаганда називає такі заходи революційними порівняно з тим, що було раніше [314].

У газетах 1924 та 1925 років тема боротьби за права жінок поступово розвивається та виходить за межі «куточків жінки-робітниці». Особливо активно ця тематика порушується з 1925 року. Якщо раніше преса закликала жінок підтримувати радянську владу як силу, здатну забезпечити їм рівність, то тепер вона починає констатувати це як здійснений факт та перетворює це на один із основних соціальних наративів, як і звільнення робітників та селян. Відзначаючи свято 8 Березня 1925 року, у 53-му номері газети «Більшовик Полтавщини», у статті «Про святкування 8-го березня на селі», партійна пропаганда зазначає:

«Міжнародний жіночий день в радянських республіках не є днем боротьби за політичні права жіноцтва, як в капіталістичних країнах, а днем агітації та пропаганди за втягнення в громадське життя та роботу, в громадське будівництво як найширших верств жінок – трудівниць» [136]. Отже, тут продемонстрована лінія партії, відповідно до якої жінкам вже надані всі необхідні права та забезпечена рівність, а 8 Березня є днем нагадування про те, що тепер жіноцтво має набути цих прав шляхом залучення до комуністичного колективізму.

Схожу тезу відзначаємо і в «Селянській газеті». У статті «До міжнародного жіночого дня» 20-го номера газети зазначено, що в усьому світі жінки не лише обмежені в правах порівняно з чоловікам, що створює умови для їх посиленої експлуатації з боку буржуазії, а й зазнають обмежень у власному розвитку, що перешкоджає навіть у СРСР повній реалізації їхніх прав. Оскільки СРСР надає жінкам всі необхідні права та свободи, єдине, що стоїть на заваді повній рівності – це спадок старої системи, де особа жіночої статі мала нижчий статус за чоловіка. Єдиний спосіб це змінити – це інтегрувати жінок у трудові колективи та звільнити їх з «домашнього рабства» [314].

Важливим аспектом лінії пропаганди в цьому питанні також є те, що реалізувати свої права в комуністичному суспільстві жінки, як і всі інші, можуть лише через працю. Саме на цьому акцентує партійна преса, коментуючи проблему прав жінок за допомогою таких термінів, як «жінки-робітниці», «робітниче жіноцтво», «жіночий пролетаріат». Уже в 55-му номері газети «Більшовик Полтавщини» у публікації «Свято жіночого пролетаріату» є відкрите нагадування цього принципу. У статті пропаганда схвально оцінює діяльність Міжнародного комуністичного інтернаціоналу, зокрема його відкриту підтримку залучення жінок до праці, та проголошує їх у день 8 Березня «жіночим пролетаріатом» [137]. Водночас «буржуазні партії» Європи, зокрема французькі прудоністи, виступають проти цього, оскільки вони переконані, що місце жінки на кухні, за що отримують критику з боку партійної газети [137].

Газета «Червоний Стяг» відзначає 8 Березня заголовком, що цитує Леніна: «Побудова соціалістичного суспільства почнеться тільки тоді, коли ми,

досягнувши повної рівності жінок, приймемося за нову роботу разом з жінками» [265]. Святковий 55-й номер видання наводить дві статті, які слугують своєрідним порівнянням. Перша стаття «Становище жінки в капіталістичних державах» описує тяжке та пригноблене становище жінок поза межами СРСР. На противагу цьому, у публікації «Працюючі жінки та революційна робота» описано активне взалучення жінок до побудови комуністичного суспільства в СРСР. У цьому номері вміщено статтю «Жінки і Ради», яка вихваляє радянську владу за залучення жінок до складу рад та зростання їх відсотку в їх складі [265].

Газета «Плуг і Молот» у переддень 8 Березня відзначила свято статтею «На допомогу жінці-пролетарці» [285], у якій повторено всі ті ж тези: радянська влада вперше в історії створила рівні умови для жінок і чоловіків. Підкреслюється, що реалізувати себе жінки можуть тільки в праці, а тому вони мають зосереджувати свою увагу саме на трудовій діяльності, а не на побуті та домашніх справах, які лише додають жінкам зайвий клопіт. Зазначено, що радянські державні органи вживають всіх необхідних заходів для створення рівних умов праці для жінок та звільнення їх від тягаря буденних справ [285].

Згадує про права жінок партійна преса і в контексті святкування 8 річниці встановлення радянської влади. Під час відзначення Жовтневого перевороту партійні газети широко висвітлюють досягнення радянського режиму, зокрема у сфері становища жінок. У 241 номері газети «Червоний Стяг», коментуючи досягнення радянської влади, у статті «Жінка до 8 роковин» зазначено, що жінки як пригноблена частина населення активно брала участь у революційних подіях. Далі наведена цитата Леніна для посилення ефекту: «Головне, основне в більшовизмі – є втягнення до політики тих, хто був більш усього пригнічений, а жінка була пригнічена вдвічі» [258]. Газета «Вечірній випуск» у 18-му номері на честь роковин встановлення радянської влади, у статті «Жінка і Жовтень», також перераховує всі покращення, які більшовики надали жінкам. У публікації знову повторюється цитата Леніна про подвійне пригнічення жінок, наводяться приклади тяжкої жіночої долі в традиційному суспільстві та виклики, які стоять перед особами жіночої статі. Водночас висвітлено всі права та свободи, які партія

надала жінкам, повторюється теза про те, що їм залишається лише реалізувати ці права шляхом інтеграції до трудових комуністичних колективів [150].

М. Вороніна зазначає, що зростання ролі 8 Березня як жіночого дня могло бути зумовлене бажанням більшовиків посилити свій вплив серед світових прогресивних рухів, зокрема феміністичного, та їх симпатії до СРСР, що зменшує дипломатичну ізольованість країни. Перетворення 8 Березня на народне свято мало б надати СРСР образу твердині прогресивних перетворень, які були впроваджені в практику, а на заході вони є лише мрією [519].

Питання освіти знаходить своє продовження в газетах 1924 та 1925 років. Партійна преса, яка до цього завжди апелювала до робітників і селян, тобто до тих, хто займається фізичною працею, як до ядра радянського суспільства, починає возвеличувати вчителів та їх працю, оголошуючи їх працівниками «третього фронту – освітнього» [116]. Наприклад, у виданні «Плуг і Молот», у 179-му номері від 13 серпня 1924 року, вміщено статтю «Партія, вчитель та школа», у якій зазначено, що В. Ленін відводив учителям важливу роль у суспільстві та підносив їх статус до такого рівня, якого він не міг досягнути в жодній буржуазній країні [274]. Роль учителя – просвітити величезні маси неосвіченого народу, без чого неможливо побудувати справжній комунізм. Зазначається, що радянська влада відкрила для вчителів значні можливості для професійного зростання та професійної творчості, й вони прийняли поставлені партією завдання [274].

Коментуючи Всеукраїнський учительський з'їзд, газета «Більшовик Полтавщини» зазначає, що в поглядах українських учителів відбулися політичні зміни. У статті «Всеукраїнський з'їзд вчителів» проголошено, що спочатку вчителі підтримували землевласників, куркулів та антиреволюційні елементи та орієнтувалися, як зазначено, на дрібнобуржуазні партії. Однак зараз учителі переходять на бік народу та компартії, про що свідчить цей з'їзд [118].

Більш детально цю тематику розкрито в газеті «Червоний Стяг», де наведено цитати виступів із самого з'їзду. Голова ради народних комісарів Влас Чубар у своїй промові презентує партійну позицію щодо зміни ставлення до

вчителів. Він зауважує, що партія була вимушена здійснювати репресії проти інтелігенції та особливо вчителів, адже ті підтримували буржуазію та землевласників і не залишили більшовикам іншого вибору. Проте з часом ті змінити своє ставлення до радянської влади та незаможних селян і тепер повинні допомогти партії підвищити культурний та освітній рівень українського селянства [260]. Під заголовком «Ми разом з комуністичною партією – заявляє учительство» наведені цитати українських радянських учителів, які закликають до повної підтримки радянської влади, обіцяють допомагати Червоній армії та незаможному селянству [260]. Отже, коментарі до цього з'їзду стають можливістю для партійної преси виправдати минулу політику щодо вчителів та інтелігенції, тобто репресії, і перекласти провину за це на самих педагогів. Насправді ж зміна політики пропаганди щодо освітян свідчить про те, що в репресіях більше не було потреби, адже незалежна інтелігенція була розгромлена, залишилися лише лояльні до партії або вже вихована нею.

Селянське питання продовжує свій розвиток на сторінках преси 1924 та 1925 років, приділяючи увагу трьом основним аспектам: підтримці партії на селі, кооперації та незаможним селянам. Партійна преса утверджує думку, що партія більшовиків є можливим захисником інтересів селянства та єдиною силою, яку селянам варто підтримувати. Свідченням цього є стаття в газеті «Червоний Юнак» під назвою «Ленін та селянство». У публікації стверджується, що, незважаючи на повалення царського режиму під час Лютневої революції, при владі все одно залишилися поміщики та великий капітал, які не бажали покращувати становище селянства, а лише продовжували політику старого режиму на селі. У цей період В. Ленін відразу проголосив курс на перерозподіл поміщицьких земель між селянами під гаслом «Селянине, бери поміщицьку землю!», проголосивши, що «справжніми союзниками робітників є лише найбідніші селяни» [353].

У цьому номері газети вміщена й інша цікава стаття, яка називається «Турбота за середняків» [353]. Партійна преса вперше відходить від практики підтримки бідних селян й проголошує підтримку середніх селян, що буде

реалізовано вже у виданнях 1925 року. Одна з перших згадок про зміну ставлення партійної пропаганди до середнього селянства міститься в газеті «Більшовик Полтавщини», у 36-му номері від 14 лютого 1925 року, у статті «Змичка незаможника з середняком» [132]. У цій публікації пропаганда заохочує селян до протистояння заможним селянам – куркулям. Водночас наголошується на необхідності об'єднання зусиль незаможних і середніх селян для розбудови радянського села. Партійна газета висвітлює союз між незаможниками та середняками як уже сформований факт, ігноруючи власну попередню лінію на возвеличення саме незаможного селянства та нехтування середнім [132].

У 40-му номері газети в контексті 8-го з'їзду партії зазначається, що в його резолюції було наголошено: «Змішувати середніх селян з куркульством, поширювати на них у тій або іншій мірі заходи, направлені проти куркульства, значить порушувати грубо не тільки декрети Радянської влади та всю її політику, але й основні принципи комунізму, що підкреслюють угоду пролетаріату із середнім селянством у період рішучої боротьби пролетаріату за скидання буржуазії, як на одну із умов безболісного переходу до усунення всякого зиску» [133].

Сумська газета «Плуг і Молот» також зосереджує свою увагу на новій селянській доктрині партійної пропаганди. У 6-му номері газети від 6 січня 1925 року опублікована стаття секретаря ЦК КП(б)У Е. Квірінга «Незаможники і середняки – це підвалина Радвлади», у якій, розмірковуючи над селянським питанням, секретар Квіринг обґрунтовує необхідність підтримки середняків, оскільки радянська влада вважає куркулем того, хто не працює на землі сам, а використовує працю інших. Отже, немає причин для репресій середняків, які працюють самі на землі. Намагаючись виправдати минулі репресії, він зауважує, що середняки, маючи власне господарство, приєднувалися до буржуазії та землевласників проти радянської влади, але це помилка, оскільки саме такі господарі потрібні радянській владі для розвитку села. Далі він зазначає, що середняки мають мати доступ до всіх благ, які радянська влада створює на селі, тобто до освіти, медицини та культури, адже це й була ідея Леніна – не ображати

середняка [279].

У 14 номері газети, у статті «Змичка по ленінськи», закликають переманювати середніх землевласників на свій бік: «Радянська влада та комуністична партія дбають зараз про те, якби побільше зараз притягти діяльних поміщиків із селянської маси. Інакше кажучи: влада та партія бажає навкруг себе утворити масовий селянський актив (працездатну, енергійну частину села). Пора горожанської війни пройшла» [280]. Отже, тут пропаганда відкрито визнає необхідність залучення селян-землевласників, оскільки вони є найбільш працездатною частиною сільського населення, незважаючи на лояльність незаможних верств. Попередні репресивні заходи газета пояснює умовами воєнного часу.

Для посилення ефекту в 38-му номері газети опублікований лист вищезгаданого секретаря ЦК КП(б)У Е. Квірінга щодо твердження про селян-середняків на VIII-му з'їзді партії в 1919 році. У листі відразу проголошується: «Не змішувати середняків з куркулями, не КОМАНДУВАТИ ними, не відпихати їх цим у табір куркулів, а поволі, дешевим крамом, трактором та розумним словом вести до соціалізму. Наша сучасна політика на селі не є якимсь «новим курсом», тощо – а стара, ще 1919-го року встановлена ЛЕНІНСЬКА політика робітничо-селянської спілки» [284]. У листі повторюються та детально пояснюються всі попередні аргументи пропаганди щодо необхідності підтримки селян-землевласників. Водночас аргументується, що це була початкова політика партії ще з 1919 року, а в репресіях винні самі середняки, бо підтримували куркулів [284]. Цікавим моментом видань 1925 року є зменшення згадок про кооперацію та кооперативний рух, адже в попередні роки кампанія з агітації за вступ робітників і селян в кооперативи була однією з основних щодо тематики суспільного життя. Водночас згадки про кооперацію помітно зменшуються, фактично переходять на другий план на тлі агітації за союз із середняками. Це є свідченням початку зміни як партійної політики, так і партійної риторики щодо економічного напряму. Початок зміни влади в СРСР призвів до того, що партія почала втрачати інтерес до непу та ленінських перетворень в економіці. Нова

влада прагнула швидшої індустріалізації і кооперативи в цьому плані опинилися поза увагою.

Як зазначає С. Кульчицький, уже в 1924 році, на VIII конференції КП(б)У, питання колгоспів знову почало обговорюватися, проте кооперативи не розглядалися як єдиний спосіб економічних перетворень на селі. Уже в 1925 році на жовтневому пленумі ЦК РКП(б) було постановлено сприяти розбудові колгоспів малого та середнього селянства, що мало своє відображення й на сторінках преси [442].

З 1926 року акцент партійної преси та увага пропаганди починають зміщатися з агітації за створення робітничих і селянських кооперативів до посилення продуктивності праці та збільшення обсягів виготовленої продукції. У цьому контексті питання кооперації відходить на другий план та починає згадуватися все рідше. Загалом кооперація зберігає своє місце на сторінках преси, але увага до цього питання значно зменшується. У 52-му номері газети «Червоне Село» висвітлюється кооперація на Глухівщині, але насправді видання висвітлює перебіг кооперування в регіоні та стан кооперативів у місті, водночас не намагаючись агітувати за створення кооперативів чи рекламувати вступ до кооперативів, говорячи про них як про факт дійсності, який не потребує популяризації [329].

У 5-му номері глухівської газети «Червоне Село», у статті «Наші чергові завдання» міститься заклик до селянства важче працювати та посилити продуктивність праці. У статті визнається факт дефіциту в СРСР сільськогосподарської продукції, насамперед зерна. Причинами такої ситуації пропаганда називає не економічні експерименти, які почала проводити влада, з метою посилення індустріалізації, а передусім посилення споживання на селі, яке партія не врахувала [334]. Тобто партійна пропаганда наголошує, що селянам потрібно важче працювати та збирати більші врожаї, оскільки вони ж самі почали краще жити та більше споживати хліба.

У 48-му номері цієї ж газети в статті «Треба селянству підтягуватися з сільгосподатком», порушуючи питання посилення оподаткування селян, партійна

пропаганда закликає селян до більш продуктивної праці, апелюючи до того, які гарні умови для селянства створила радянська влада. У публікації селянство зазнає стриманої критики, оскільки, з огляду на можливе невдоволення посиленням оподаткування, газета превентивно стверджує, що селяни мають виявляти вдячність за надані більшовиками умови та працювати інтенсивніше [328].

У 1928 році центральним питанням суспільного життя на сторінках преси стає агітація селян за збільшення заготівлі хліба та посилення результативності праці селян. У глухівський газеті «Червоне Село» постійно порушується питання посилення роботи над збором урожаю. У 2-му номері містяться заклики «Збільшити заготівлю хліба. Більше хліба зберуть селяни – більше товарів попаде на село» [332]. У 4-му номері, у статті «Музикою зміцнимо сільське господарство», висувається пропозиція посилити культурну роботу на селі, зокрема у сфері музики для покращення продуктивності роботи селян [333].

Коментуючи свято 8 Березня 1928 року, партійна преса знову порушує питання прав жінок та їх ролі в радянському суспільстві. Як і раніше, партійна преса стверджує, що реалізація прав жінок можлива лише через їх залучення до радянських трудових колективів і кооперативів. У 16-му номері газети «Селянські Вісті» вміщено заклик до жінок: «Робітниці підвищуйте свою кваліфікацію. Селянки поліпшуйте сільське господарство, заводьте кращі рослини, зміцнюйте колективні об’єднання!» [317]. У статті «Жінки до радянського будівництва» знову наголошено, наскільки влада СРСР покращила життя для жінок порівняно з іншими країнами. У публікації зазначається: «8 березня по всьому світу провадиться велике та дуже важливе – свято жінки. Свято 8 березня має свій початок в дореволюційні часи. В ті імперіалістичні часи свято це було демонстрацією – організованості жінки для боротьби проти капіталістичного ладу в державі, за поліпшення свого економічного та політичного стану. Святкуючи це свято в вільній, молодій, не зовсім окріпшій соціялістичній державі, ми повинні провести його під гаслом закріплення та відмітки досягнень, які здобути жінкою в галузі Радянського будівництва. Підкреслюючи, що до цього часу, жінка,

особливо селянка, мало приймала участи в Радянському житті, надалі вона повинна приймати як найбільшу участь в Радянському будівництві» [317].

Про тяжке становище жінки в часи докомуністичної революції йдеться в статті «Давайте обговоримо. До жінок-селянок», у якій зазначається, що саме радянська влада почала вперше захищати жінок від сімейного насилля та безправного становища в дореволюційному судочинстві: «Треба щоб жінка, що передає до суду як хозяйка бувшого майна, при описі мала змогу взяти свою частину, а для цього на мою думку, необхідна при описі майна присутність самої жінки. І друге – щоб опис майна провадився скоріше після присуду суду, щоб жінка могла получити свою частину» [317].

Підсумовуючи аналіз соціальних питань як об’єкта пропагандистського дискурсу в регіональній пресі Північного Лівобережжя 1920-х років, доцільно простежити зміни основних тенденцій пропаганди протягом десятиліття шляхом аналізу вибірки найбільш репрезентативних газет (додаток К). Газета «Стяг Рад» (75 опрацьованих номерів) серед соціальної проблематики найчастіше висвітлює тему голоду (58 згадок), тоді як кооперативна проблематика фіксується 8 разів, а селянська – 6 разів.

Преса 1921–1922 років дедалі активніше зосереджується на соціальній проблематиці, поступово відходячи від воєнної пропаганди. Газети «Вісті-Відомості» (69 опрацьованих номерів) та «Відомості» (79 опрацьованих номерів) приділяють значну увагу соціальним аспектам і суспільному життю регіону. Основним соціальним питанням цих газет стає голод: у виданні «Вісті-Відомості» зафіксовано 337 згадок у статтях і замітках, тоді як у «Відомостях» – 109. Важливим новим напрямом є агітація за кооперацію та проведення посівної кампанії: у «Вісті-Відомостях» кооперативна тематика відображена у 89 матеріалах, у «Відомостях» – у 39. Сільськогосподарська пропаганда представлена у 94 матеріалах у газеті «Вісті-Відомості» та у 20 – у «Відомостях». Тематика комітетів незаможних селян і загалом незаможницька проблематика лише починає формуватися: у «Вісті-Відомостях» зафіксовано 23 згадки про КНС, у «Відомостях» – 4. Питання прав жінок висвітлюється переважно в

контексті відзначення 8 Березня та проведення специфічних комуністичних заходів: у «Вісті-Відомостях» ця проблематика представлена у 30 матеріалах, у «Відомостях» – у 15. Пропаганда радянської освіти згадується 18 разів у газеті «Вісті-Відомості» та 40 разів – у «Відомостях».

У пресі 1923–1924 років акцент на соціальних питаннях посилюється ще більше. Найбільшу увагу регіональні видання приділяють сільськогосподарській пропаганді. У газеті «Плуг і Молот» (331 опрацьований номер) зафіксовано понад 700 матеріалів, присвячених радянському сільському господарству, понад 600 – кооперації та 520 – проблематиці незаможного селянства. Водночас тема голоду згадується лише 31 раз. У газеті «Правда Прилукщини» (71 опрацьований номер) нараховується 50 матеріалів із сільськогосподарською агітацією, 40 – щодо кооперації, 88 – щодо незаможного селянства та 55 – на тему голоду. У «Селянській газеті» (30 опрацьованих номерів) тема посівної кампанії представлена у 10 матеріалах, кооперація – у 29, тоді як проблематика незаможного селянства – у 123. Тема голоду згадується в 11 матеріалах. Питання прав жінок, як і освітня проблематика, у цей період відходять на другий план порівняно із сільськогосподарською тематикою. У газеті «Плуг і Молот» права жінок висвітлюються у 50 матеріалах, освіта – у 10; у «Правді Прилукщини» жіноча проблематика згадується 10 разів, освіта – 48; у «Селянській газеті» жіноча проблематика представлена в 46 матеріалах, освітня – у 58. Отже, преса 1923–1924 років зосереджувалася переважно на питаннях сільського господарства, причому домінувала позитивна повістка, а тема голоду набула другорядного значення.

У газеті «Червоний Стяг» (407 опрацьованих номерів) є 1213 статей та заміток щодо питання кооперації, 877 публікацій щодо незаможних селян та 310 статей щодо сільськогосподарської агітації. Водночас голод згадується 210 разів, освітнє питання висвітлено в 453 статтях, питання прав жінок – у 40 статтях. У газеті «Більшовик Полтавщини» (288 опрацьованих номерів) 670 статей та заміток присвячено питанню кооперації, 121 стаття – агітації посівної кампанії, 100 статей щодо незаможних селян. Голод згадується в 230 статтях,

освіта – у 50 статтях, права жінок – у 40 статтях. У виданні «Наш Шлях» (272 опрацьовані номери) питання кооперації відображено в 880 статтях та замітках, посівної кампанії – у 290 статтях, незаможні селяни згадуються в 301 статті. Інші питань висвітлені значно менше. Голод згадується в 165 статтях та замітках, освіта висвітлена в 148 статтях, питання прав жінок згадується в 74 статтях та замітках.

4.2. Періодична преса Північного Лівобережжя 1920-х років як інструмент залучення населення до партійного життя

Діяльність партії, її місцевих осередків також посідала не менш важливе місце в структурі комуністичної пропаганди на сторінках місцевої преси, ніж міжнародна політика та суспільне життя. Оскільки, згідно з ленінською версією комуністичної ідеології, лише комуністична партія є структурою, яка бореться за інтереси робітників і селян, то для пропаганди було важливо переконати в цьому місцеве населення, яке на той момент здебільшого не сприймало владу більшовиків як легітимну.

Найпростішим способом досягнення цієї мети для комуністичних агітаторів було використання можливостей преси як засобу поширення пропаганди, зрозумілої та звичної для населення. Преса мала сформувати в місцевого населення Північного Лівобережжя уявлення про партію більшовиків як про захисника та визволителя від гніту буржуазії. Значною мірою цьому сприяла пропаганда у сфері міжнародної політики та соціальної сфери. Зокрема, на сторінках газет протягом десятиліття висвітлювалися тяжкі умови життя робітників за кордоном, їх експлуатація капіталістами за підтримки державних інституцій, а також численні робітничі та селянські виступи, демонстрації й протести. На противагу цьому, життя всередині радянської держави зображувалося як сукупність постійних покращень, які відбувалися при повній підтримці народу. З огляду на це пропаганда у сфері діяльності держави та партії не мала перед собою складної мети, вона мала лише доповнювати вже наявні

пропагандистські наративи, розширюючи їх показом ефективної роботи комуністичної партії та її функціонерів. Окрім того, для пропагандистського апарату важливо було залучати населення до комуністичної ідеології. Не лише зображувати партію як силу, що захищає робітників і селян, а поступово залучати населення до відзначення комуністичних свят, пам'ятних дат, вшановувати видатних борців комуністичного руху минулого, тобто зробити комуністичну ідеологію складовою повсякденного життя. Згадки про річниці різних історичних подій, пов'язаних зі становленням комунізму в Європі мали б створити відчуття правонаступності ВКП(б) та європейських комуністів минулого. Населення мало сприймати владу як таку, що належить не просто партії, сформованій кілька десятиліть по тому, а політичній силі, яка репрезентує спадкоємність поколінь комуністичних ідеологів і продовжує боротьбу, розпочату задовго до її виникнення.

На початковому етапі, у 1920 та 1921 роках, возвеличенню комуністичної партії пропаганда приділяла не дуже значну увагу. Зрозуміло, що основним завданням пропаганди на сторінках преси було сформувати в людей уявлення про тільки що встановлену радянську владу як про єдиний уряд, який діє в інтересах широких верств населення. Ураховуючи, що в 1920 році радянський режим був досить не стабільний на території Північного Лівобережжя та тримався переважно на силі зброї та репресій, то й пропаганда у цей період не приділяла достатньої уваги питанню діяльності місцевих осередків партії, концентруючи свої сили на формуванні ненависті місцевого населення до зовнішніх і внутрішніх ворогів. Здебільшого про діяльність партії та державних структур читач дізнавався із досить нейтрально забарвлених статей, які лише підтверджували сам факт існування на землях Чернігівщини, Сумщини та Полтавщини радянської адміністрації. Можемо припустити, що головну роль відіграла не стільки сама пропаганда, тобто пряме уславлення та возвеличення партії, як прихований, непомітний пропагандистський зміст, який мав поставити читача перед вибором, кого підтримувати – більшовиків чи їх ворогів. У численних інформативних статтях, інколи коротких, а інколи дуже детальних, преса описує успішну роботу

місцевих радянських осередків, роботу місцевих органів влади, засідання комітетів та ухвалені рішення, на деяких сторінках вивдань друкувалися лише постанови та накази.

Такі статті не несуть в собі пропагандистський зміст, але вони мали сформувати в читачів уявлення про ефективний управлінський апарат більшовиків. У поєднанні з численними публікаціями про страйки, мітинги, утиски та експлуатацію робітників у капіталістичних країнах, а також із повідомленнями про насильницькі дії з боку польських і білогвардійських сил, це мало сформувати в місцевого населення уявлення про владу більшовиків як про таку, що швидко налагодила ефективне управління та гарантує функціонування державної системи, на противагу безладові, який, за матеріалами преси, панував у світі. Подібні підходи простежуються і в пропаганді у сфері соціальної політики. Окрім цього, пропаганда дуже зосереджувала увагу на народному характері радянської влади, тобто на тому, що робітники та селяни теж залучаються до державного управління та контролю за ним. Наприклад, на сторінках преси зроблено особливий акцент на створенні в Чернігові Робітничо-селянської інспекції. У газеті «Стяг Рад» її діяльності присвячуються досить великі статті, які детально описують причини створення та завдання цієї організації. Про діяльність інспекції згадується в 139-му, 144-му та 145-му випусках цієї газети, до того ж статті дуже об’ємні та інформативні, орієнтовані на більш інтелектуального читача, якому дають зрозуміти, що, підтримавши радянську владу, місцеві освічені робітники можуть так само долучитися до робітничого контролю, водночас особливо акцентується на тому, що радянська влада є «влада народу», і лише вона може надати народові можливість здійснювати контроль за роботою державних органів [187; 191; 192]. Пізніше значна увага преси була спрямована на возвеличення комуністичних заходів як світового, так і місцевого рівнів. Зокрема, у 184-му та 185-му випусках газети «Стяг Рад» детально описана 6-та чернігівська губернська конференція КПУ, цій події присвячені цілі колонки в обох випусках. Преса всіляко вихваляє партію та її діяльність. Згадується й про те, у якому становищі був регіон, коли він опинився під владою більшовиків, як

налагоджувалася мирне життя, про народну підтримку й про діяльність робітничих організацій. Особливо наголошувалося, що всі досягнення та здобутки можливі лише завдяки саме керівництву комуністичної партії, навіть не зважаючи на важку війну з Польщею [214; 215].

Місцеві газети також у деталях описують другий конгрес III Інтернаціоналу, який відбувся в Москві 17 липня 1920 року. На сторінках преси зроблено акцент на тому, що Москва відтепер є центром нового світу та об'єднує прогресивні робітничі сили та рухи, які стануть рушієм майбутньої світової революції. Сам конгрес зображується як конференція комуністичних партій і рухів з усього світу, які не приховують свого захвату від того, що вдалося здійснити радянській владі, та вважають її прикладом для наслідування. Автори газет підкреслюють неминучість майбутньої світової війни за встановлення комунізму в усьому світі. Водночас комуністичні та робітничі партії, які були присутні на конгресі, подано як єдині законні та легітимні представники робітничого класу з усього світу [203; 206; 207]. Загалом, питання визнання та возвеличення більшовицької влади та її дій іноземними комуністичними й соціалістичними партіями та рухами, має своє місце серед партійної пропаганди на сторінках преси. У номерах газет присутні численні статті та згадки про приїзд до комуністичної Росії делегатів та делегацій від різноманітних комуністичних партій і робітничих рухів. У 139-му номері газети «Стяг Рад» зазначається про приїзд до Москви делегації італійських комуністів; у 150-му номері згадується про бажання Берлінської робітничої конференції надіслати до Росії своїх делегатів для аналізу російського досвіду; у 157-му випуску описується звіт англійської робітничої комісії, яка відвідала Радянську Росію; у 169-му та 170-му номерах вміщені досить великі статті, які присвячені приїзду італійської делегації до РСФРР; у 176-му номері згадується приїзд до Москви німецьких робітників, що планують працювати на московських заводах [187; 197; 201; 208; 209; 212].

Отже, підкреслюється міжнародне визнання радянської влади з боку світової комуністичної спільноти. Пересічному читачеві преса дає зрозуміти, що, можливо, капіталістичні країни й не визнають радянську владу, але світовий

Комуністичний Інтернаціонал, який у майбутньому керуватиме новим світом, орієнтується на російських більшовиків як на зразок.

Наприкінці 1920 року пропаганда у сфері вихваляння та уславлення комуністичної партії стає більш системною та сформованою. Замість простого й одноманітного зображення «ефективного управління» більшовиками, статті, присвячені партії, оформлюються в блоки, які мають назви «Партійне життя», «Радянське будівництво» [219]. У них детально описана партійна робота на місцях та діяльність головних партійних органів у Москві. Окрім того, з'являється рубрика, присвячена професійному життю та роботі комуністичних кооперативів, у якій насамперед здійснюється агітація за вступ до кооперативу та перераховуються переваги такого рішення. Ця практика зберігається та розвивається в наступні роки. У 1922 році пропаганда у сфері возвеличення партії на сторінках місцевої преси диференціюється на два напрями. Перший – це продовження практики великих блоків статей, присвячених місцевому партійному життю, які не виходили за межі свого регіону. Зазвичай вони мали ті ж назви, що й раніше: «Партійне життя» чи «Радянське будівництво», але до них додалися й інші, як от: «По Радянській федерації» або «В радянських установах», «Життя КПУ» [225].

Нововведенням, запровадженим у 1922 році, стають «Сторінки червоноармійця» та «Куточки червоноармійця». Загалом помітно, що партія починає приділяти більше уваги питанню заохочення населення до вступу до Червоної армії. З огляду на це основним завданням та темою таких тематичних куточків і сторінок є агітація до вступу в армію, возвеличення служби в радянських збройних силах та зображення військової служби як правильного життєвого вибору. Загалом, це є характерним для воєнної пропаганди всіх країн, які прагнуть збільшити кількість військовослужбовців. Партійна преса в цьому аспекті не запропонувала принципово нових підходів.

Наприклад, у 20-му випуску газети «Вісті-Відомості», у «Куточку червоноармійця» зазначається про вдячність робітників Червоній армії, які погодилися допомогти з ремонтом казарм для роменських солдатів, та селян, які

зібрали для радянських військових матеріальну допомогу. Отже, преса дає зрозуміти, що служба в армії є почесним заняттям: якщо хтось приєднається, то всі будуть йому вдячні та надаватимуть допомогу. З іншого боку, військових зображено як благородних людей, які всіма силами допомагають іншим, зокрема йдеться про участь військових у кампанії з боротьби з голодом та господарської роботи військових [161]. У газеті «Відомості» вміщено ідентичні «Куточки червоноармійця», зокрема в 398-му номері газети, у якому акцент зроблено на матеріальному забезпеченні військовослужбовців. Зокрема, йдеться про збільшення фінансування для забезпечення потреб військових – заробітних плат, які для рядового солдата підвищені до 20 000 рублів. Також зазначено про допомогу не лише червоноармійцям, але й їхнім сім'ям, зокрема про фінансову і матеріальну [231].

У цьому контексті здійснюється агітаційна робота, розрахована не тільки на почуття гордості та вдячності, про які йдеться в першій газеті, а й на тяжке матеріальне становище більшості населення. Державна пропаганда, звертаючись до пересічного читача, закликає: «Вступайте до лав армії і ми забезпечимо вас та ваші сім'ї, ви забудете про голод», що в умовах голоду та післявоєнних руйнувань було досить ефективно. Цікавою в цьому контексті є також стаття «Мобілізація комуністів в Армію» у 395-му випуску газети «Відомості». У цій публікації йдеться про те, що армія має отримувати всю необхідну підтримку від населення, і партія як двигун революції йде попереду всіх. Тому декілька десятків тисяч представників різних місцевих осередків комуністичної партії по всій території, контрольованій радянською владою, вирішили добровільно приєднатися до червоноармійських лав [229]. Ця стаття важлива тим, що, агітуючи місцеве населення до військової служби, партійна преса підкреслює той факт, що не лише широкі верстви населення, а й представники партії та радянської влади теж служать в збройних силах, що партія єднається з народом, який повинен теж бути поруч із нею. У подальшому статті такого змісту будуть надруковані й в інших випусках місцевих газет.

Показовою є спроба місцевої преси використати українські національно-

патріотичні почуття для формування підтримки. У 56-му випуску газети «Вісті-Відомості», як і в 2-му випуску газети «Червоний юнак», що вийшли 11 березня 1922 року, перша сторінка присвячена Дню Тараса Шевченка. Це не перша спроба залучити українську культуру до комуністичної пропаганди, але вона демонструє майбутню тенденцію до приватизації більшовиками надбань українського минулого. Тараса Шевченка партійні газети називають «передвісником пролетарської революції» та «нашим Тарасом», зосереджуючи увагу на пролетарській та селянській тематиці його творів та критиці ним царського режиму [169; 339].

Партійна преса починає приділяти значну увагу масштабним комуністичним заходам. Уже в 1-му випуску газети «Вісті-Відомості» майже вся сторінка відведена 9 Всеросійському з'їзду рад [151]. Читачам демонструється важливість цього зібрання шляхом презентації основних аспектів з'їзду через промову Л. Троцького, який порушує питання внутрішньої, соціальної, воєнної та зовнішньої політики, які розкриваються в коротких статтях. Читачеві в такий спосіб дають зрозуміти не лише масштаб заходу, а й те, що партійні керманичі постійно думають лише про благо народу, що їм можна довіряти.

У 2-му випуску питання 9 з'їзду продовжує розкриватися. У блоці під загальною назвою «До підсумків 9-го Всеросійського з'їзду Рад» проголошується, що центральними питаннями заходу були голод, кооперація, укріплення армії та промислова відбудова. В іншому блоці під назвою «9-й Всеросійський З'їзд Рад» всі ці аспекти розписані більш детально, із посиланнями на заяви радянських вождів. Основним змістом цих статей є наголошення на народному характері радянської влади. Читач, ознайомившись із написаним, мав би зрозуміти, що новий радянський державний устрій є «єдиною в світі державної системою, яка дбає про життя простого народу, а не лише класу експлуататора, а партійне керівництво є справжніми батьками для народу, на відміну від лідерів інших країн та попереднього царського режиму» [152].

Роменська газета «Відомості» теж порушує питання 9-го з'їзду. У ній, як і в попередньому виданні «Вісті-Відомості» цій події відводиться майже перша

сторінка. Але автори цієї газети зосереджують увагу лише на економічних питаннях з'їзду, які, очевидно, були більш важливі для місцевого населення, ніж більш абстрактні політичні питання [226].

Першочергові питання, які порушують автори партійної газети, є такі: відбудова промисловості, відродження сільського господарства, електрифікація, наповнення бюджету та питання непу. Умішено уривки з виступів Л. Камєнєва, О. Богданова, М. Крестинського та В. Осинського, які відповідали за економічні аспекти з'їзду [226]. Характерною ознакою комуністичної пропаганди є те, що інформація подано так, начебто більшовикам доводиться боротися з проблемами, створеними до них, що знаходилися поза їхнім контролем. Тепер, коли встановилася радянська влада, відразу розпочалися боротьба з економічними негараздами, наведення порядку та ефективне управління. Як і в попередній газеті, акцент зроблено на тому, що лише радянське керівництво приділяє увагу добробуту народу, що, за логікою пропаганди, має проявлятися в їхній залученості до вирішення суспільних проблем, зокрема під час виступів на з'їзді. Цьому сприяє і відповідне стилістичне оформлення: прізвища доповідачів, зазначені вище, виділено більшим шрифтом для полегшення їх запам'ятовування читачами [226].

Місцева преса не могла оминути приїзд М. Калініна та Г. Пєтровського до Полтави. Цій події присвячена ціла сторінка газети «Вісті-Відомості». Як і з іншими партійними лідерами, у виданні увага сконцентрована не стільки на самому факті приїзду представників партійного керівництва до українського міста, як до того, про що вони говорили у своїх промовах на засіданнях місцевих партійних структур. Як і з 9-м з'їздом партії, Калінін та Пєтровський порушили всі важливі питання внутрішньої та зовнішньої політики: відбудова промисловості, сільське господарство, посилення армії, боротьба з голодом, міжнародна ізоляція та боротьба з капіталістичними країнами [168]. Основний зміст, який місцева преса передає через виступи партійного керівництва, полягає в тому, що радянські республіки перебувають у політичній та економічній ізоляції і блокаді, стикаються з проблемами соціальної та політичної нестабільності,

голодом і зруйнованою економікою, водночас партія, за цими твердженнями, докладає максимальних зусиль для поліпшення ситуації та нібито успішно долає наявні труднощі. У цьому контексті підкреслюється, що ключовою умовою подальшого розвитку є підтримка й допомога з боку населення, насамперед місцевого, до якого й апелює партійна преса. Отже, приїзд партійного керівництва до Полтави використано як привід наголосити на тому, що саме більшовицька партія зосереджена на вирішенні проблем широких верств населення.

У 5-му номері газети «Правда Прилукщини» від 22 січня 1923 року відзначається річниця початку Першої російської революції 1905 року [289]. У статті «Пам'яті жертв 22 (9) січня року 1905» партійна газета возвеличує революцію 1905 року як виступ робітників і селян проти гноблення з боку царського режиму та тягарів війни з Японією. Це призвело до розстрілу робітничої демонстрації в Петербурзі, що стало прологом до революційних подій. Попри це, пропаганда зазначає, що робітничо-селянській рух в ті часи ще не був достатньо класово свідомим, «віра в царя» була все ще сильною серед народу, тому керівну роль у революції відіграли буржуазні партії, які прагнули віднайти компроміс із владою, а царський режим, скориставшись цим, обманював робітників і селян. Водночас пропаганда підкреслює, що саме ці події стали прологом до справжньої революції, яка відбулася в 1917 році під проводом більшовиків, які не шукали компромісів з буржуазією [289].

Місцева преса досить значну увагу приділила відзначенню 14 березня 1923 року двадцятип'ятирічної річниці створення російської комуністичної партії в 1898 році. Ця дата відзначається в місцевих газетах численними хвалебними статтями та заголовками, що прославляють партію. У газеті «Правда Прилукщини» новини про річницю займають всю першу сторінку 15-го випуску. Комуністична партія тут називається «авангардом» та «гордістю робітничого класу». Фактично вся сторінка присвячена історії світового комуністичного руху від Комуністичного маніфесту К. Маркса до революції в Росії та створення СРСР [291]. Водночас пропаганда проводить чітку лінію наслідування між К. Марксом та В. Леніном, проголосивши останнього як єдиного правонаступника та

спадкоємця, засновника комуністичного вчення. Ленін постає як вождь світового пролетаріату та інтернаціоналу, а не лише як лідер російських більшовиків. Отже, заперечується будь-яка інша альтернативна ідеологія, що може наслідувати інше, окрім ленінізму, а СРСР постає як практичне втілення ідей Маркса та авангард майбутнього, на противагу капіталістичному світу [291].

Іншою подією, про яку згадує преса, є річниця розстрілу робітників на Ленських копальнях 12 квітня 1912 року. Розстріл мітингарів на ленських копальнях став одним з найбільш важливих поштовхів до народного невдоволення та революції в Російській імперії. Ця подія посилила роль партії більшовиків у революційному русі. Не дивно, що комуністична преса використала цю подію у своїй пропаганді для сакралізації жертв розстрілу як мучеників, які загинули за «комуністичну революцію», для створення прямого зв'язку між робітничим виступом на Ленських копальнях та радянською владою.

У статті «Ленський розстріл» події 12 квітня 1912 року досить гіперболізовані та сакралізовані згідно з потребами партійної пропаганди. Зазначається, що на Ленських копальнях фактично діяло кріпосне право, робітники були повністю безправні, як і їхні сім'ї. Будь-які спроби робітників знайти спільну мову з адміністрацією копалень для покращення умов праці зазнавали невдачі, що змусило їх перейти до революційних виступів, на які керівництво відповіло силою [178]. Фактично пропаганда використовує приклад розстрілу робітників на Ленських копальнях не лише для створення образу сакральної жертви за справу комунізму, але й для показу того, що єдиний спосіб боротися з соціальною несправедливістю є революція та силове повалення старого режиму. Ленські копальні тут слугують образом всієї країни в мініатюрі, адже робітники лише висунули свої вимоги щодо покращення умов праці, а за це по ним відкрили вогонь. Партійна пропаганда стверджує, що і в масштабах всієї Російської імперії робітничий рух наштовхувався лише на репресії, тому єдиний спосіб відстояти права робітників – це повалення старого режиму, яке має бути очолене рішучою політичною силою, готова до радикальних дій – партією більшовиків.

У статті також зазначається, що єдині, хто здатен вшанувати пам'ять загиблих на Лені, це більшовики, тому що інші робітники та ліві партії, а саме меншовики та есери, зрадили робітничий клас: «поряд з цим для меншовиків та есерів епоха 912-14 років – епоха занепаду та розкладання. Остаточного та безповоротного. Від ліквідаторства та тероризму 907-09 років меншовики та есери переходять до оборони, в роки війни 914-17 років до зради робітників та селян під-час громадянської війни 18-20 років і союзу з капіталістами в наш час» [169].

Підсумовуючи, пропаганда зазначає, що робітники та селяни мають винести два уроки з Ленських подій. По-перше, пам'ятати про різницю між робітничим рухом, уособленим більшовиками, та дрібнобуржуазним, уособленим меншовиками та есерами. По-друге, пам'ятати про робітників у капіталістичних країнах Європи, які досі переживають подібне пригноблення [178].

У газеті «Правда Прилукщини» теж є пам'ятна згадка про Ленські копальні. У статті «До Ленських подій» описуються ті ж події, що і в попередньому виданні, але тут розстріл робітників зображується не як революційний виступ шахтарів копалень, а як невинна акція протесту, яка була жорстоко придушена, що насамперед пов'язується з придушенням Першої російської революції в 1905 році. Саме через революційні події 1905 року режим, на думку пропаганди, був готовий жорстоко розправлятися навіть з найменшими виступами та актами непокори [292]. В іншій публікації, уміщеній на цій же сторінці газети, під назвою «1912–1917 рік» вибудовується ланцюг подій, який пов'язує події на Ленських копальнях з приходом до влади більшовиків, а розстріляних робітників з комуністичним рухом [292]. Незважаючи на різні форми інформування, обидві газети надають читачеві однакові умовиводи: лише комуністична партія здатна захистити робітників і селян від реакції буржуазії.

Майже кожна газета з характерною урочистістю відзначає одне з найважливіших комуністичних свят – Перше травня. У газеті «Правда Прилукщини» відзначенню присвячений святковий випуск під заголовком: «На знаменах буржуазії – боротьба за експлуатацію та гноблення. На знаменах

робітничого класу – боротьба в ім'я братства і світлого комуністичного життя» [292]. Міжнародний день праці слугує для партійної пропаганди гарним приводом для того, щоб розписати всі досягнення комуністичного правління, нагадати про важливість комуністичної революції та підкреслити необхідність підтримки радянської влади [292]. У такому ж контексті відзначаються й шості роковини приходу більшовиків до влади. «Хай живе передвісник Світової Революції – 6-ті роковини Червоного Жовтня», – проголошує заголовок до святкового випуску газети «Правда Прилукщини» від 7 листопада 1923-го року. На честь цієї події наголошено на тому, що прихід до влади більшовиків у 1917 році був одним із найважливіших елементів боротьби робітничого класу проти буржуазії [305].

Пропаганда перераховує всі досягнення радянської влади за цей період, які полягають у звільненні робітників та селян від класової експлуатації, покращенні їх соціального та матеріального становища, створенні профспілок та кооперативів. Партійна преса знову використовує прийом оточеної фортеці та попереджає, що новоствореному Радянському Союзу доводиться важко в умовах, коли країна оточена імперіалістичними силами, а міжнародне становище досить нестабільне. Згадуються нещодавні війни, зокрема з Польщею, та інтервенція Антанти. З огляду на це преса закликає громадян єднатися навколо підтримки армії та флоту: «Червона армія й Червона флота – наш меч і наша оборона» [305]. Не дивно, що активно посилюється пропаганда у сфері армії та флоту. У газеті «Молодий незаможник» з'являється цікава рубрика «Куточок червоної флоти», присвячена військово-морській потужності країни. Основний ідейний зміст цієї рубрики є твердження, що флот є єдиним із трудовим народом робітників і селян. Рубрика переважно порушує питання взаємозв'язків між моряками та селянами. Наголошено на важливості перебування морського флоту та посиленні СРСР на морі для протистояння капіталістичним державам. У 1-му номері, зокрема в статті «СРСР на чорному морі», йдеться про те, що старий чорноморський флот фактично увесь залишився за білогвардійцями, тому більшовикам доводиться будувати його з самого початку. Водночас майже всі інші чорноморські країни свою військову міць на Чорному морі втратили через війну, що дає більшовикам

час для відновлення сил [267]. У такому ж контексті починає висвітлюватись і червоноармійська тематика. Якщо раніше питання Червоної армії та військової служби переважно зводилося до воєнної агітації та вихваляння умов служби й заробітної плати, то тепер партійна преса починає більше концентруватися на зображенні Червоної армії як інструменту класової боротьби робітничого класу проти буржуазного світового порядку.

Для посилення зв'язків між місцевим населенням та Червоною армією партійна пропаганда вдається до вже перевіреного методу публікації листів або звернень. У статті 44-го номера газети «Влада Праці» під назвою «Лист від червоноармійця. Як ми в Пітері Шевченка святкували» опубліковано лист червоноармійця С. В. Бойко, родом із Роменщини, який проходить службу в Петрограді. У листі розповідається про те, що червоноармійці 11-ї дивізії, що родом з України, організували 10 лютого читання віршів Тараса Шевченка. Отже, цей лист слугує нагадуванням з боку влади та партії жителям Ромнів про те, що радянська влада не намагається заборонити українську культуру, а, навпаки, поважає Шевченка, проголошуючи його борцем за права селян і робітників. Наголошується, що навіть у найвіддаленіших куточках СРСР військову службу несуть такі є українці, як і ті, хто буде читати цю газету. Для посилення ефекту лист опубліковано українською мовою, хоча решта газети написана російською [178].

У 27-му номері видання «Правда Прилукщини» партійна преса вперше коментує та пояснює необхідність власного існування, адже 5 травня 1923 року газета відзначає День партійно-радянської преси. У статті «Їх і наш друк» дається пояснення необхідності партійного контролю за пресою відповідно до комуністичної ідеології. У публікації стверджується, що сучасна преса відіграє головну роль у поширенні інформації та організації груп людей: «Друк організовує маси, вона систематизує і виголошує думки та почуття, які наростають в суспільстві і глухо блукають до моменту їх чіткого виголошення» [294]. Кожен соціальний клас прагне відстоювати свої інтереси, а кожен керівний клас намагається контролювати пресу для просування своїх інтересів. У

капіталістичному суспільстві пресу контролює буржуазія, яка відстоює її інтереси: «Панівний клас прагне нав'язати свої погляди на життя пригнобленим, щоб утвердити в їх свідомості непорушність чинного порядку і тим утримати їх в покорі» [294]. Водночас робітнича преса, яка може існувати лише під контролем комуністичної партії, є правдивою та захищає інтереси робітників. Зрозуміло, що під терміном «робітнича преса» партійна пропаганда має на увазі саме комуністичну партійну пресу, будь-які незалежні непартійні робітничі газети існувати не можуть, адже партія є «робітничим авангардом». Далі стверджується, що створення радянської партійної преси є важливим елементом для майбутньої світової революції, адже дозволяє світовому робітничому класу отримати право голосу [294].

Важлива подія, яка не оминула партійну пресу, є десята річниця початку Першої світової війни. З точки зору марксистсько-ленінської ідеології, Перша світова війна була фінальним проявом «світового імперіалізму», коли головні світові імперіалістичні держави зійшлись у збройній боротьбі за перерозподіл сфер впливу у світі та отримання нових ресурсів. Саме тому радянська пропаганда цього часу не використовувала терміни «Світова війна» або «Велика війна», поширені в ті часи, а називала конфлікт лише як «Імперіалістична війна» [294]. Газета «Червоне Село», порушуючи тему річниці війни, концентрує увагу на її соціальному аспекті, а саме на тому, як буржуазія та капіталісти всіх країн використовували робітників і селян для відстоювання своїх інтересів. У статті «Геть капіталістичну війну» 31-го номера газети зазначається: «Імперіялістична війна ні для кого не стала несподіванкою: керуючі класи підготовляли цю війну, а угодовські проводці європейських робітничих партій не зробили нічого, щоб відвернути її» [346]. Підкреслюється, що незважаючи на те, що у війні перемогла Антанта, а Центральні держави зазнали поразки, насправді переможцем залишилася буржуазія, а робітники та селяни у всіх країнах програли, оскільки саме на їхні плечі впали як фронтові, так і тилові тягарі війни.

Підсумовуючи, партійна газета стверджує, що єдиний спосіб зупинити нову буржуазну війну та участь у ній робітників і селян – це повалення влади

капіталістів і встановлення народного уряду на чолі з комуністичною партією, як це відбулося в Російській імперії: «Лише трудові маси революційної Росії, під орудою комуністичної партії, взяли владу до своїх рук, вивели країну з пекельного кола війни. Із всіх, що втягнені до війни, держав один лише Союз Радянських Соціялістичних Республік не несе тягаря й ганьби версальської угоди, що заплямувала однаково й переможених й переможців [346].

З нагоди вшанування подій десятирічної давності газета «Червоне Село» повідомляє про проведення «Тижня боротьби проти війни». Ця комуністична акція спрямована на те, щоб нагадати робітникам і селянам СРСР про те, що у світі все ще домінує буржуазія та капітал, які можуть «розпалити вогонь війни» у будь-який момент. Акція «Тиждень проти війни» орієнтована на комітети незаможних селян, які мають пам’ятати, що куркулі є «агентами світового капіталу на селі», що боротьба з ними є також боротьбою з впливом буржуазії та новою війною [346]. Газета «Червоний Стяг», згадуючи про річницю початку війни, концентрує увагу на соціальному та політичному аспектах, зокрема на тому, що саме робітничо-селянський клас став основною жертвою війни, а соціалістичні та соціал-демократичні партії не могли його захистити. У 171-му випуску газети, перша сторінка якого присвячена саме річниці початку війни, комуністична пропаганда передусім звинувачує ліві партії Європи в тому, що ті допустили початок війни. У статті «Будьте на сторожі» стверджується, що соціалісти мали б підняти робітників всіх країн проти війни та об’єднати трудовий народ всього світу проти взаємних бойових дій, але вони цього не зробили. Натомість вони голосували за фінансування воєнних витрат, за заборону страйків та входили до складу воєнних урядів, а соціалістичні профспілки почали допомагати мобілізації [254].

У статті підсумовується: «Єдине спасіння – в світовій революції» [254], тобто знову повторюється думка, що лише партія більшовиків-комуністів є справжніми захисниками інтересів народу, а капіталісти та помірковані ліві лише прагнуть використовувати робітників і селян у власних цілях. Усі сучасні капіталістичні організації, зокрема Ліга Націй, є лише імітацією міжнародної

кооперації, адже кожна буржуазна держава лише відстоює корисливі інтереси власних еліт. Справжньою міжнародною кооперацією є лише Комуністичний інтернаціонал, який відстоює інтереси робітників всього світу та об'єднує їх. Критика західних країн та возвеличення інтернаціоналу подаються паралельно на одній сторінці, адже читач повинен бачити різницю та відразу розуміти, кого підтримувати [254].

Подією, яку партійна преса не могла проігнорувати, стає смерть Леніна в 1924 році. Кожна газета пише про смерть вождя як про велику втрату для світової революції, адже В. Ленін мав її стати її очільником, як революції в Росії. Найбільше в цьому відзначилася молодіжна газета «Червоний Юнак», адже в молодіжній пропаганді В. Ленін був ідеалом, на якого комуністична молодь мала рівнятися. 4-й номер видання розпочинається великим заголовком «Леніна нема!», який декілька разів повторюється в тексті газети. Під заголовком розміщено великий портрет вождя та напис «Леніна нема!» [351]. У зверненні Центрального Комітету КСМ України проголошується, що смерть В. Леніна є важкою втратою для робітничо-селянському руху, адже саме він був вождем та ідейним рушієм робітничої революції. Водночас виражається впевненість, що СРСР в майбутньому чекає лише успіх, адже партія під керівництвом В. Леніна досягла максимального розквіту та успіху, і його смерть вже не зупинить цей процес [351]. Далі вміщена стаття Л. Троцького про те, яким важливим був В. Ленін для світового комуністичного руху та яка це важка втрата для робітників і селян всього світу. Л. Троцький закликає в цей важкий момент ще більше посилити комуністичне завзяття та працювати над досягненням ідей комуністичної революції, розпочатої В. Леніном [351]. На другій сторінці цього номера газети, під загальним заголовком «Ленін вмер. Людство стало на цілу голову нижчим і притому на саму геніальну», подано низку ідеологічних матеріалів, пов'язаних із вождем. Це коротка біографія В. Леніна, його основні висловлювання та погляди, яктми він убачав справжніх комуністів, що потрібно зробити жителям радянської України, а особливо молоді, щоб відповідати «ленінським ідеалам» [351].

У 29-му номері газети «Червоне Село» від 15 липня 1924 року відзначаються перші роковини прийняття конституції СРСР 6 липня 1924 року. Пропаганда просуває тут дві основні тези: перша – СРСР є робітничо-селянською державою та добровільним союзом народів. У статті «Конституція СРСР» стверджується, що в часи Російської імперії вся влада належала лише поміщикам і капіталістам: «Головні урядовці були – великі поміщики та фабриканти, які тільки допомагали таким же поміщикам та фабрикантам гнітити й виснажувати трудящих. З низу й до гори в царській державі панували гніт, сваволя, визискування над трудящими» [345]. Пропаганда протиставляла цьому новий радянський устрій: «Жовтнева революція дощенту знищила царський лад. Новий лад збудовано робітниками та селянами в такий порядок: влада трудящим і повна воля народам. Революція забрала у поміщиків землю, у капіталістів – фабрики. Всі пани стали не страшні. Замість них господарями краю стали тепер робітники та селяни, об'єднані в Ради» [345].

Можна помітити, що пропаганда звертається не лише до соціального, але й до національного питання, стверджуючи, що не росіяни знаходилися в пригнобленому стані в часи імперії, а тепер вони вільні: Особливо тяжко приходилося не руським національностям. Забороняли мати свої школи, навчати дітей рідною мовою. Забороняли мати газети, книжки на своїй мові» [345]. На противагу цьому, СРСР просувається як «союз рівних та вільних народів». У цій же статті проголошується: «Чотири республіки об'єдналися в союз <...> Ці чотири об'єднані республіки рівноправні, незалежно від того, велику чи малу місцевість вони охоплюють, чи багато населення в їх межах і т. и.» [345]. У статті «Перші роковини Конституції СРСР» у контексті прийняття конституції стверджується, що «вона виникла за попередньою згодою всіх союзних республік. За окремими республіками забезпечено рівність прав і обов'язків щодо взаємних поміж них стосунків, так само і щодо центральної влади Союза. <...> В конституції Союза РСР, закладено всі підвалини, необхідні для братнього співробітництва людностей СРСР» [345].

Друге твердження – Радянський Союз є лише першою ланкою до

майбутнього світового панування комунізму. На цю тезу вказує як загальний заголовок сторінки «СРСР є перший крок до утворення всесвітнього Союзу вільних народів», так і текст статей. У публікації подано детальний опис внутрішньої структури СРСР та постійне нагадування, що всі республіки в союзі – рівні. Пропаганда намагається переконати читачів в тому, що нова система є універсальною, та такою, що здатна забезпечити міжетнічну рівність. З огляду на це вона краще підходить для майбутньої світової радянської держави [345].

У 1924 році, як і в попередньому, партійна преса відзначає роковини з дня народження Тараса Шевченка, але, що цікаво, якщо раніше преса лише зображувала його як провідника ідей пролетарської революції, реалізованої більшовиками, то тепер партійна пропаганда намагається монополізувати образ Шевченка як такий, що є дотичним саме до радянської влади. У 9-му номері молодіжної газети «Червоний Юнак», у статті «Чий є Шевченко», здійснюється спроба пояснити, чому Шевченко є близьким саме радянській владі, незважаючи на те, що його шанують і прихильники УНР закордоном. Спроба ця доволі цікава, у публікації стверджується, що в ранній творчості Шевченко уславляв Гетьманщину з козаками та панами, але потім він змінив свої погляди, почав підтримувати саме селянство та пролетаріат, а панів – критикувати [354]. У статті «Тарасові роковини й заповіти Леніна» проводиться паралель між Т. Шевченком та В. Леніном й зазначається, що різними способами, але обидва вони підтримували одну мету – визволення кріпаків з-під панського гніту. Підкреслюється, що саме селянство ніколи цього не могло б зробити, лише радянській владі на чолі з В. Леніном це вдалося [354]. Конотопська газета «Щоденний Офіційний Бюлетень», коментуючи роковини з дня смерті Т. Шевченка, цитує «Заповіт», наводить вірш, написаний на честь Кобзаря, та зазначає, що з усіх поетів найбільше в Радянській Україні поважають саме Шевченка, оскільки він найбільше з усіх переймався долею робітничого народу [184].

Подібною риторикою партійна пропаганда вже не лише прагне відібрати українські національні символи в борців за незалежність України, яких вона

називає «петлюрівцями», а й намагається монополізувати ці символи та поєднати імена борців за волю українського народу із своєю ідеологією, начебто Т. Шевченко підтримував би радянську владу та мав би схожі погляди. Офіційна партійна пропаганда називала Кобзаря великим діячем соціалізму, проголошувала його близькість до ідей марксизму та наголошувала на особистій симпатії В. Леніна до Кобзаря. В офіційній радянській біографії Т. Шевченка зазначається: «В. І. Ленін пов'язував ім'я Шевченка з боротьбою народу проти царизму та його політики гноблення й роз'єднання націй, що населяли Російську імперію. Викриваючи царських міністрів та українських буржуазних націоналістів, В. І. Ленін писав: «Я бачив агітаційні листки, в яких на одному боці був указ про заборону вшановувати Шевченка, а на другому цитати з красномовних промов Бобринського на користь українців... Я порадив надіслати ці листки Бобринському, Пурішкевичу та іншим міністрам» [513]. Характеризуючи Т. Шевченка, радянські біографи наводять цитату В. Леніна: «безмежна відданість революції і звернення з революційною проповіддю до народу не гине навіть тоді, коли цілі десятиріччя відділяють сівбу від жнив». Отже, Т. Шевченко в радянській пропаганді був проповідником соціалістичних ідей, який закликав до того, що буде втілене В. Леніном у СРСР [513]. Партійна преса Північного Лівобережжя масштабно й урочисто відзначає сьомі роковини приходу до влади. Газета «Більшовик Полтавщини» увінчує святковий 4-му номер заголовком «Сьомі роковини Жовтневої Революції новий етап на шляху до остаточної перемоги робітничої класи». Під цим заголовком уміщено малюнок Леніна в повний зріст та стаття «Сім років. Перші роковини без Ілліча», у якій перераховано успіхи й досягнення радянської влади за період з 1917 по 1924 роки в усіх сферах від зовнішньої політики до суспільного життя [117].

Газета «Плуг і Молот» на честь Сьомої річниці встановлення радянської влади наводить промову В. Леніна під час захоплення влади в 1917 році. Текст із промовою розміщено посередині сторінки, яка прикрашена малюнками, на якому зображено робітника та селянку з серпом і молотом – символами нового режиму, а також представників різних народів СРСР. Увінчується цей малюнок

заголовком: Братство всіх народів, що живуть в нашій державі – запорука її міцності, сили й перемоги над ворогом [315]. Газета «Червоне Село» відзначає роковини сьомого листопада великим заголовком «Хай живе Жовтнева Революція!», а також статтею «Жовтень за жовтнем», яку доповнює портрет Леніна. У публікації, як і в інших виданнях, перераховані успіхи радянської влади за останні роки, згадується внутрішня і зовнішня боротьба, наголошується на необхідності подальших революційних перетворень [347]. Найважливішим аспектом відзначення сьомих роковин приходу більшовиків до влади – це роль Леніна на сторінках преси. Якщо за життя він поставав на сторінках газет як фактичний керівник держави, то після смерті почалося перетворення вождя на сакральну постать, символ революції та міфічного персонажа. Уперше в контексті революції з'явилася величезна кількість портретів Леніна та письмових згадок про нього.

У періодиці 1925 року ця тенденція набуває завершених форм, оскільки в газетах у цей період майже будь-яке питання пов'язане з постаттю Леніна, будь-який комуністичний догмат обґрунтовується його іменем і його цитатами. Насамперед більшість періодичних видань відзначають річницю смерті Леніна 21 січня 1925 року. Роковини смерті вождя стають можливістю для місцевої преси нагадати населенню, що комуністичну революцію очолила виняткова та незамінна людина в світі.

Газета «Плуг і Молот» у контексті роковин смерті вождя детально описує діяльність і життєвий шлях Леніна; згадує й про страту брата, й про перші революційні кроки, й про заслання, й про діяльність закордоном, й про прихід до влади [281]. Газета прагне донести до читача основну тезу: вождь увесь час страждав за народ і думав лише про його долю. У наступному номері було оприлюднено основні «Заповіти В.І. Леніна», дотримання яких проголошувалося обов'язковим для кожного члена партії: «берегти партію, зміцнювати радянську владу, берегти спілку робітників та селян» [282]. У цьому ж номері перераховані всі заходи, які партія проводить для виконання цих заповітів: «береже партійну єдність, проводить роботу на селі тощо» [282]. Аналогічну позицію займали й

інші періодичні видання, зокрема «Селянська газета» закликає «не відходити ні на крок від заповітів Леніна», позиціонуючи його як єдиного істинного вождя та акцентуючи на його політичних здобутках [313]. Газета «Правда Прилуччини» проголошує, що лише «шляхом ленінізму робітники й селяни переможуть світовий капітал» та зазначає, що незважаючи на те, що вже минув рік з дня смерті Леніна, радянська влада продовжує стійко протистояти капіталістичному світові [308]. Газета «Червоний Стяг» відзначає річницю заголовком «Леніна нема, але живий ленінізм» та статтею першого секретаря Е. Квірінга, у якій він повторює тезу про те, що попри смерть Леніна, партія стійко йде курсом більшовизму та впевнено утримує владу [264]. У цій газеті вміщена стаття Генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна, у якій автор аналізує всю революційну діяльність Леніна, вдається до критики царського режиму й меншовиків, водночас опосередковано дискредитуючи політичних конкурентів через самопрезентацію як єдиного спадкоємця та носія ленінських ідей [264].

Газета «Більшовик Полтавщини» насамперед концентрується на ставленні Леніна до селян. У 16-му номері видання, у статті «Ленін і селянство», зазначено, що вождь не бачив комуністичної революції та перемоги без звільнення селянства й постійно уболівав за долю селян та села загалом [125]. В інших газетах теж простежуємо посилену увагу до селянського питання. У 26-му номері «Селянської газети» вміщено статтю з подібною назвою та схожою головною думкою, що Ленін завжди переймався долею селян, прагнув створити союз селянства та робітників, тому перейшов до непу з метою покращення економічного становища села [315]. У виданні «Правда Прилуччини», у статті «Ленін і селянство», зазначеено, що, на відмінну від меншовиків, Ленін розглядав перемогу революції саме в союзі робітничого класу та селянства, до чого й прагнув [308]. Аналогічні тези було представлено також у 16-му номері газети «Червоний Стяг», зокрема в опублікованій статті Калініна про політику Леніна на селі [264].

Водночас газети «Червоний Стяг» і «Вечірній випуск», коментуючи селянське питання, не залишають поза увагою партію загалом. З огляду на це в них опубліковані статті не лише про погляди Леніна щодо селянського питання, а

й про політику партії. У зазначених виданнях, зокрема в публікації «Комуністична партія та селянство», зазначається, що саме партія здійснює боротьбу за права селян та важку роботу задля покращення становища жителів села [150; 273]. Незважаючи на сакралізацію образу Леніна як головного ідеолога та провідника революції, саме партія зберігає владу та продовжує управління на селі.

Преса 1924–1925 років продовжує возвеличувати й вихваляти Червону армію та рекламувати військову службу. На шпальтах 5-го та 6-го номерів газети «Щоденний Офіційний Бюлетень» простежується ідеологема єдності народу й армії. Висвітлюючи здобутки Червоної армії на зовнішніх фронтах, редакція апелює до цитат Троцького та Петровського, які позиціонують армію як збройний прояв союзу робітництва та селянства [181; 183].

Газета «Більшовик Полтавщини», відзначаючи річницю створення Червоної армії в 1925 році, у 43-му номері наголошує на революційному робітничо-селянському характері радянських збройних сил. Пропаганда апелює до армії як до одного з інструментів революційної боротьби, який розділяє СРСР – державу, у якій переміг пролетаріат, та західний світ, де домінує буржуазія [134]. У 113-му номері цього ж видання сформульовано заклик будувати «червону казарму – фортецю світової революції» [145]. Фактично тут ототожнюється весь народ і радянська держава з Червоною армією, адже СРСР називають «червоною казармою», маючи на увазі, що весь СРСР – це як військова казарма, а народ – як солдати в ній. Зазначене вище повністю корелює з попередньою концепцію пропаганди, згідно з якою Червона армія є інструментом класової боротьби та гарантом захисту здобутків революції. Відтак, усебічна підтримка війська є життєвою необхідністю «звільненого пролетаріату та селянства».

Уперше в пресі 1925 року партійна пропаганда згадує про радянські правоохоронні органи – радянську міліцію. Газета «Більшовик Полтавщини» у короткій статті в 28-му номері відзначає шестиріччя радянської міліції та зазначає, що вона з самого початку долучилася до революційної боротьби проти соціальних і класових ворогів [131]. Газета «Плуг і Молот» у 29-му номері

висловлює подяку місцевій міліції Сумщини та описує важкий шлях створення радянської міліції в Сумах [283]. Найбільш масштабно відзначає шестирічний ювілей міліції газета «Правда Прилуччини». 11-й номер газети увічнений заголовком «Хай живе ЧЕРВОНА МІЛІЦІЯ – вартовий здобутків ЖОВТНЯ». У виданні зазначено, якщо Червона армія прийняла на себе боротьбу з зовнішньою контрреволюцією, то саме міліція міліція брала участь у протидії внутрішнім і соціальним ворогам [309].

За аналогією з армією та флотом, головним завданням партійної пропаганди в ставленні до міліції стало формування образу, протилежного подібним структурам у капіталістичних країнах. Якщо поліція в Європі та США позиціонувалася як інструмент утримання влади керівним класом експлуататорів, то радянська міліція інтерпретувалася як засіб класової боротьби пролетаріату та селянства проти гноблення. Попри ідентичність виконуваних функцій, радянська міліція інтерпретувалася як союзник робітників, водночас поліція характеризувалася як ворожий елемент.

Активно згадується та описуватися в глухівській пресі 1926 року 4-й окружний з'їзд рад Глухівщини [327]. Найбільш цікавим і насиченим пропагандою є виступ представника уряду УСРР І. Мусульбаса, у якому доповідач презентує численні досягнення комуністичної влади за ті роки, що вона контролює Глухів та околиці міста. Зокрема, він зазначає про подолання численних труднощів, відновлення сільського господарства та промисловості УСРР, передачу землі селянам, підвищення продуктивності праці, атмосферу високої довіри між владою та народом [327]. Також додано інформацію про високі теми індустріалізації та електрифікації території УСРР, покращення ситуації з освітою та наповненням бюджету [327]. Загалом, формується в читача уявлення про атмосферу суцільного прогресу та розвитку, водночас невдачі та прорахунки радянської влади, факти репресії та терору проти населення не згадуються.

У грудні 1927 року місцева радянська преса відзначила десятиріччя приходу більшовиків до влади та встановлення комуністичного режиму на

території України. Десятиріччя УСРР знаходить своє відображення в глухівській газеті «Червоне Село» та конотопському виданні «Селянські Вісті» [316; 330]. Загалом риторика обох газет щодо десятиріччя УСРР зведена до того, що початок встановлення радянської влади на території України та проголошення останньої радянською республікою є визначальним моментом української історії. У цьому контексті український народ презентувався як такий, що посів привілейоване місце в історичному процесі, зокрема опинився на правильному боці історії, отримав радянське правління раніше за інші народи світу. У газеті «Червоне Село» проголошується: «Десять років радянської влади на Україні. 26 грудня минає 10 років з того часу, як на Україні вперше утворилась радянська влада. В жорсткій боротьбі з буржуазією та біло-зеленими бандами робітники й селяни України вийшли переможцями і під керівництвом комуністичної партії будують своє соціялістичне життя» [330]. У публікації «В боротьбі за владу рад» описано довгий і важкий шлях боротьби українського пролетаріату та селянства за встановлення радянської влади: «За ці 10 років пролетаріят і селяни України пройшли важкий шлях громадянської війни, відновлення промисловості і сільського господарства. Тяжкий був цей шлях». У статті «Як утворилась Радянська України» описано, у якому важкому становищі перебувала радянська Україна на початку свого існування; зазначено, що вижила вона в боротьбі з контрреволюційними силами лише завдяки тотальній народній підтримці [330].

Газета «Селянські Вісті» презентує свій ювілейний номер заголовком «Тільки під керівництвом Ленінської партії можлива перемога соціялізму» [316]. На відмінну від попереднього, у цьому виданні зосереджується увага на святкуванні річниці та урочистих заходах з нагоди десятиріччя УСРР. У статті «Святкування 10-тиріччя УСРР у Харкові» висвітлені святкові маніфестації та мітинги, а також інші культурні заходи в тогочасній столиці УСРР. Наголошено на тому, що жителі міста, як і решти радянської України, щасливі жити в радянській державі та не приховують радощів щодо того, який важкий шлях пройшли українські робітники та селяни для цього [316].

В іншій статті цього ж номера «Десятиріччя УСРР», згадуючи про

революційні події 1917–1918 років, пропаганда піддає критиці Українську Центральну Раду за її соціалістичне спрямування. Критика Центральної Ради як основного конкурента більшовиків в Україні 1917 року подібна до риторики, спрямованої проти інших соціалістичних партій і рухів. «Національне поневолення, якого зазнала Україна за царату, породила в своєму початку революції небувалий вибух національного шовінізму серед дрібно-буржуазних кол українського суспільства: сільських глитаїв та зв'язаної з ними інтелігенції серед міщанства. Цим і пояснюється те, що в перші часи революції найсильнішою владою на Україні була Центральна Рада, що приховувала за соціалістичними гаслами свою справжню буржуазну натуру» [316].

Отже, як й інших соціалістів і соціал-демократів, партія більшовиків звинувачує Центральну Раду в співпраці з буржуазією, роботі на буржуазію та у відсутності революційного завзяття. Більшовицька пропаганда вже досить давно просувала тезу, що справжні захисники робітників та селян мають йти лише найрадикальнішим шляхом – установленням диктатури пролетаріату. Ті партії, які мають більш помірковані погляди, насправді працюють на інтереси капіталу. Водночас, попри декларативні заяви про визволення українського народу, пропаганда в цій статті заперечує право України на незалежність, називаючи це «націоналістичним шовінізмом» [316]. Аналізуючи обидва ювілейні номери радянських газет, присвячені десятиріччю утворення УСРР, стає помітно, що через 10 років радянська пропаганда почала просувати тезу, що в часи війни за владу радянський режим не насаджував її силою зброї та репресії, що народ не виступав проти радянського правління, що було помітно в пресі 1920 – 1922 років. Навпаки, тепер партійна пропаганда стверджує, що українські селяни та робітники йшли на значні жертви заради встановлення радянської влади, виступаючи основним рушієм у розбудові комуністичної системи. Через 10 років, коли завдяки репресіям та зброї будь-яка опозиція партії, чи то внутрішня, чи то зовнішня, була подавлена, преса наголошує на тотальній та абсолютній народній підтримці та опорі радянського режиму на народ.

У 13-му номері глухівської газети «Червоне Село» від 11 березня 1928

року також відзначається тридцятиріччя з дати створення Російської комуністичної партії більшовиків. Цю річницю партійна газета відзначає в традиційному для радянської комуністичному пропаганди руслі, зображаючи партію більшовиків як єдину силу, що діє в інтересах народу та рятує робітничо-селянський клас від засилля експлуататорів. У підзаголовку газети оголошується: «В жорсткій боротьбі з самодержавною реакцією, через дим і полум'я імперіялістичної різанини, в боротьбі з соціял-зрадниками комуністична партія-більшовиків під керівництвом самого великого генія і вчителя – В. І. Леніна – вивела пролетаріат і трудове селянство на широкий шлях здійснення пролетарської диктатури, будівництва нового соціялістичного життя на руїнах поваленого царату в Росії» [335].

Помітно, що тут згадуються всі, кого більшовицька пропаганда записала до ворогів партії. Уміщено згадки й про царський режим у Росії, і про імперіалістів та імперіалістичну, тобто Першу світову війну, і про «соціал-зрадників», тобто більш помірковані соціалістичні партії. Важливість і рятівний характер комуністичної партії підтверджується рядком «Хай живе комуністична партія – проводир і організатор працюючих мас всесвіту» [335]. Тут висвітлюється всесвітній масштаб амбіцій російських більшовиків; наголошується на тому, що ідея всесвітньої революції все ще жива хоча б у комуністичній пропаганді.

Як і в попередні роки, преса 1928 року відзначає Перше травня. У конотопській газеті «Селянські Вісті» це свято називається «День міжнародної солідарності пролетаріату» [319]. 29-й номер газети під заголовком «Хай живе Перше травня – День міжнародної солідарності пролетаріату», концентрує увагу як на внутрішньому радянському, так і на зовнішньополітичному значенні свята [319]. У статті «Комінтерн – пролетарям світу» надруковано звернення Виконавчого Комітету Комінтерну з нагоди свята. Коментуючи складну для світового комунізму ситуацію у світі та атакуючи західні країни зі звинуваченнями в імперіалізмі й обмеженні прав робітників та селян, Виконавчий Комітет Комінтерну згадує про СРСР як про єдину державу у світі,

де переміг пролетаріат. У зверненні зазначено: «Бо лише в єдиній країні в світі не спостережено ні економічного занепаду, ні капіталістичного наступу, лише в одній країні в світі заробітна платня підвищується, здійснено 8-ми годинну робочу днину, землю одібрано у поміщиків і передано селянам. Лише в одній країні нема ні фашистських організацій, ні білого терору, ця країна – Союз Радянських Республік» [319]. В іншій статті «Першотравневе пролетарське свято» описано значення цього свята для комуністичної влади і для тих, хто віддано вірить у марксистсько-ленінські ідеї. У публікації зазначається, що завдяки революції та важкій боротьбі радянського пролетаріату за перебудову економіки та народного господарства, СРСР є єдиною країною в світі, де народ може вільно святкувати робітниче свято. Наведено паралель між вільними мітингами та святкуваннями в радянських містах та арештами та вуличними протистояннями в капіталістичних країнах. У фінальній частині статті актуалізується заклик до боротьби за комунізм в усьому світі та звільнення пролетаріату в усіх країнах під гаслом «Вперед до комунізму!» [319].

Важливим нововведенням партійної пропаганди останніх років десятиліття стає розгортання культу особи Й. Сталіна. Якщо до цього часу преса переважно ідеалізувала лише постать В. Леніна, використовуючи його як абсолютний і незаперечний аргумент щодо вірності партійній лінії та ідеології, то тепер подібну роль почав виконувати Й. Сталін. Одним із перших прикладів початку уславлення Сталіна є 304-й номер газети «Вісті – видання Всеукраїнського центрального виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів», у якій з нагоди відзначення п’ятдесятиріччя радянського вождя опублікована стаття Генерального секретаря КПФ тов. П. Семара. У публікації керівник французької комуністичної партії ідеалізує радянського вождя, називає його «продовжувачем справи Леніна», зазначає, що все його життя пройшло в «революційній боротьбі за звільнення пролетаріату», він є «відданим справі робітничого класу» [173]. «Сталін – Ленінів учень, поставлений на цей пост, бо він як до, так і після Жовтневої революції довів на ділі свої видатні якості кращого більшовицького бійця, чудового теоретика,

здатного з залізною марксистською послідовністю керувати боями робітничої кляси як за епохи встановлення пролетарської диктатури, так і за періоду її зміцнення та побудування соціялізму на грунті пролетарських планів великих робіт», – йдеться в статті [173]. Далі керівник французької компартії зазначає: «Ми оборонятимемо Сталіна ... проти атак всієї буржуазії та всіх її підголосків, бо після Леніна він той, що своєю сталевою більшовицькою твердістю і своєю вірністю ленінській науці зміг, «спираючись на величезну більшість більшовицької партії повести нещадну боротьбу проти всіх як «лівих», так і правих опортуністів ..., проти всіх дрібно-буржуазних елементів, що тягнуть назад, що ладні на першу-ліпшу капітуляцію перед клясовими ворогами комунізму» [173].

Аналізуючи специфіку залучення місцевого населення до партійно-політичного життя на сторінках місцевої періодики Північного Лівобережжя 1920-х років, доцільно також простежити основні тенденції еволюції газетної пропаганди щодо цього питання шляхом аналізу вибірки з найбільш репрезентативних видань (додаток Л). Газета «Стяг Рад» (75 опрацьованих номерів) концентрується на возвеличенні партії та Червоної армії. Комуністична партія відображена в 114 статтях і замітках, радянська армія – у 230 статтях, що є зрозумілим в умовах постійного висвітлення радянського бачення перебігу війни з Польщею та військами Врангеля. В. Ленін згадується 26 разів, Й. Сталін – 4 рази, що засвідчує те, що преса 1920 року ще не прагнула концентруватися на постатях радянських лідерів. Водночас партійні з’їзди описано лише 10 разів, а річниці важливих для більшовиків подій не згадуються.

Преса 1921–1922 років продовжує цю тенденцію. У газеті «Відомості» (79 опрацьованих номерів) найбільше пропагандистської роботи здійснено саме в напрямі возвеличення партії – 150 згадок про комуністичну партію. Червона армія репрезентована рідше – 60 разів. В. Ленін фігурує у 28 статтях. Уміщено 28 статей щодо важливих річниць та 3 публікації щодо партійних з’їздів. У газеті «Вісті-Відомості» (69 опрацьованих номерів) подібна ситуація, найбільше згадується саме комуністична партія – 216 статей і заміток, та Червона армія –

161 стаття. Партійні річниці висвітлено в 45 статтях, важливі з'їзди – у 9 публікаціях. В. Ленін згадується 38 разів, а Й. Сталін – 10 разів.

У пресі 1923–1924 років відбувається помітне посилення ролі В. Леніна в пропаганді. У газеті «Плуг і Молот» (331 опрацьований номер) В. Ленін згадується 100 разів, водночас як партія лише 30 разів. У публікації «Червоне Село» (50 опрацьованих номерів) В. Ленін фігурує у 86 статтях, у такій же кількості на сторінках цієї газети згадується й партія. У газеті «Правда Прилукщини» (71 опрацьований номер) В. Ленін згадується 23 рази, водночас як партія – 43 рази. Продовжує відігравати важливу роль червоноармійська тематика, зокрема в газеті «Плуг і Молот» Червона армія репрезентована в 110 статтях, у виданні «Червоне Село» (50 опрацьованих номерів) – 42 рази, у газеті «Правда Прилукщини» – 10 разів. Важливі партійні з'їзди в газеті «Плуг і Молот» висвітлено в 10 статтях, річниці – у 50 публікаціях. У газеті «Червоне Село» партійні з'їзди презентовані 59 разів, річниці згадуються 3 рази. У виданні «Правда Прилукщини» партійні з'їзди висвітлено в 32 статтях. У пресі середини та другої половини десятиліття роль партійного життя посилюється ще більше. У газеті «Більшовик Полтавщини» (288 опрацьованих номерів) В. Ленін згадується 600 разів у статтях і замітках, Й. Сталін – 43 рази, партія презентована в 390 статтях, важливі партійні річниці згадуються 35 разів, з'їзди – 130 разів, червоноармійська тематика відображена в 120 статтях. Газета «Наш Шлях» (272 опрацьовані номери) згадує В. Леніна в 60 статтях, Й. Сталіна – у 27 публікаціях, важливі партійні річниці описано в 60 статтях, з'їзди – у 60 публікаціях, червоноармійська тематика висвітлена в 77 статтях. Газета «Червоний Стяг» (407 опрацьованих номерів) згадує В. Леніна 590 разів, Й. Сталіна – 44 рази. Радянська партія фігурує в 2 556 статтях і замітках, важливі річниці висвітлено в 279 статтях і замітках, партійні з'їзди – у 49 статтях, Червона армія згадується в 197 публікаціях. Стрімке збільшення кількості згадок В. Леніна та Всесоюзної комуністичної партії ілюструє посилення ідеологізації партійної газетної пропаганди та ідеалізації образу В. Леніна як вождя революції.

Висновки до розділу 4

У розділі встановлено, що соціально-економічна тематика посідала провідне місце у структурі газетної пропаганди і була важливим інструментом впливу на населення Північного Лівобережжя протягом 1920-х рр. Основні напрями охоплювали висвітлення економічної політики (неп), пропаганду кооперації, формування уявлення про соціальну справедливість та залучення населення до суспільно-політичного життя.

Виявлено, що преса Північного Лівобережжя активно використовувала механізми імітації народної підтримки, зокрема через публікацію «листів трудящих», які демонстрували схвалення політики партії. Наприклад, матеріали про діяльність кооперативів супроводжувалися позитивними відгуками селян і робітників, що створювало ілюзію масової підтримки. Важливу роль відігравала кампанійність: газети були інструментом мобілізації населення до участі в господарських і політичних заходах (кооперативний рух, участь у зборах, підтримка партійних ініціатив). Значна увага приділялася молоді та жінкам як соціальним групам, що активно залучалися до реалізації політики.

У динаміці простежується перехід від відносно гнучкого висвітлення соціально-економічних процесів у першій половині 1920-х років до посилення ідеологічного тиску в другій половині десятиліття. Зокрема, зростає критика населення за «недостатню активність», що свідчить про невідповідність між пропагандистськими настановами та реальними настроями.

Отже, доведено, що регіональна преса виконувала функцію інструменту політичної мобілізації, спрямованого на інтеграцію населення до радянської системи, формуючи лояльність і забезпечуючи реалізацію партійної політики на місцевому рівні.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено комплексний аналіз періодичної преси Північного Лівобережжя України 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди, що дало змогу сформулювати такі конкретизовані висновки:

1. Проведений аналіз стану наукового розроблення проблеми засвідчив, що дослідження радянської періодичної преси традиційно здійснювалося в межах двох підходів: апологетичного (радянська історіографія) та критичного (сучасні українські й західні студії). Радянським дослідникам доводилося працювати в умовах ідеологічного контролю, що відобразилося на характері їх наукових розробок. Переважна більшість досліджень радянської періодики в цей час або уникала критики партії, або виправдовувала партійну монополізацію преси. З розпадом СРСР дослідження радянської періодики в Україні набули більш критичного характеру. З'явилися наукові роботи, що розкривали проблематику партійного контролю над пресою, залучення періодики до радянських пропагандистських кампаній, характеризували пресу часів Голодомору та репресій.

Дослідження історії радянської періодичної преси на території України в радянстькі часи здійснювали Л. Алєксєєв, Л. Снітко, Є. Бондар, В. Апостолов, П. Гринюк, Н. Остапенко та інші дослідники. У часи незалежної України вагомі питання функціонування радянської періодики на території України досліджували М. Костів та О. Коляструк, також цю проблематику опрацьовували Н. Бикова, Є. Костик, С. Білокінь, Г. Єфіменко, О. Попов та інші науковці.

Дослідження радянської комуністичної пропаганди в СРСР доцільно розділити на два етапи. Перший охоплює 1945–1991 роки, коли наукові дослідження радянської пропаганди здійснювалися в умовах наростання антагонізму між західним блоком на чолі зі США та східним під керівництвом СРСР. У цей час вивченням радянської пропаганди займалися закордонні дослідники, що було зумовлено потребою західної соціально-політичної системи

в розумінні основних принципів функціонування комуністичної агітації як складової радянської державної системи. Характерною рисою наукових праць цього періоду є прагнення охарактеризувати радянську пропаганду як цілісну систему та розкрити її теоретичне підґрунтя, водночас залишаючи поза увагою детальний аналіз її окремих структурних елементів». Другий період розпочався в 1991 році та триває до сьогодні. Українські студії радянської пропаганди характеризуються відходом від системного її дослідження та зниженням інтересу до цієї проблематики на Заході. Водночас нові джерела інформації, що з'явилися після розпаду СРСР та ліквідації східного блоку, дозволили детальніше дослідити окремі елементи радянської пропаганди. У цей період до розроблення проблеми, західних фахівців, активно долучаються вчені з посткомуністичних держав, зокрема з України. Попри це, українські дослідження радянської пропаганди перебувають на початковому етапі та потребують подальшого опрацювання. Зокрема, недостатньо вивченим залишався регіональний аспект функціонування преси як інструменту пропаганди, особливо в аспекті системного аналізу її змістового наповнення.

Серед закордонних дослідників комуністичної пропаганди в СРСР варто відзначити таких учених, як Г. Лассвелл та Е. Міккієвич. Це питання знайшло відображення в працях С. Девіес, Ф. Норена, Л. Сомодіварі, А. Чіофланка, Й. Ярлбрінка, які зробили вагомий внесок у наукове розкриття різних аспектів радянської комуністичної пропаганди. Серед українських науковців питання комуністичної пропаганди в СРСР досліджували А. Авраменко, В. Акуленко, В. Бабюх, Л. Березівська, К. Гончарук, О. Лабур, О. Маркова, О. Новицька, В. Очеретянко, О. Сухомлинська, М. Шевців. Встановлено, що досліджувана проблема залишається недостатньо комплексно розробленою у вітчизняній і закордонній історіографії. Якщо загальні аспекти радянської пропаганди та історії преси досліджувалися (переважно фрагментарно або в загальносоюзному контексті), то регіональний вимір, зокрема Північне Лівобережжя, в означений хронологічний період фактично не був предметом системного аналізу.

Джерельну базу дослідження становлять основні групи історичних джерел.

По-перше, це радянська періодична преса, що виходила друком та поширювалася на території Північного Лівобережжя в 1920–1929 роках, що містить 355 найменувань та зберігається в архівах України і в електронному доступі в Архіві української періодики «Libraria». По-друге, це архівні документи, бібліографічні та статистичні видання. По-третє, це праці теоретиків марксизму та ленінізму К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна та Й. Сталіна. До останньої групи джерел належать також матеріали партійних органів і нормативно-розпорядчі документи. Залучена джерельна база – регіональні газетні видання – дозволила реконструювати як інституційні засади функціонування преси, так і механізми формування пропагандистського дискурсу. Зокрема, аналіз газетних публікацій засвідчив систематичність і тематичну впорядкованість матеріалів, що свідчить про їхню підпорядкованість централізованій ідеологічній політиці. Залучення широкого комплексу джерел: періодичних видань Північного Лівобережжя (губернські, окружні та районні газети), партійних документів, матеріалів органів цензури) – дало змогу сформувати репрезентативну джерельну базу.

Теоретико-методологічну основу становить понятійно-термінологічний апарат, пов’язаний із дослідницькою проблемою, основні принципи історичного наукового пізнання, зокрема історизму, достовірності, системності та всебічності, та комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-історичних методів наукового дослідження, що дозволило всебічно дослідити використання регіональної періодики Північного Лівобережжя 1920-х років як інструменту комуністичної пропаганди. Застосування контент-аналізу, проблемно-хронологічного та системного підходів дало змогу виявити не лише тематичну структуру публікацій преси Північного Лівобережжя (міжнародна політика, образ ворога, соціально-економічні питання, партійно-політичне життя), а й простежити еволюцію пропаганди від відносно гнучких форм початку 1920-х років до жорсткої ідеологізації наприкінці десятиліття. Крім того, було розкрито функціональну спрямованість періодики в межах пропагандистської системи та реконструйовано структуру інформаційного

простору регіону. Отже, доведено доцільність розгляду регіональної преси як багаторівневого (інституційного, змістового і функціонального) інструменту пропагандистського впливу.

2. З'ясовано, що в межах марксистсько-ленінської концепції преса розглядалася як один із ключових інструментів політичної боротьби та формування класової свідомості. Теоретичні положення щодо ролі друкованого слова як «колективного пропагандиста, агітатора й організатора» знайшли практичну реалізацію в діяльності газет Північного Лівобережжя. У дослідженні встановлено, що теоретичним підґрунтям функціонування радянської пропаганди є погляди К. Маркса та В. Леніна, а саме їх протилежне бачення комуністичної революції та процесу встановлення диктатури пролетаріату у світі. К. Маркс розглядав світову комуністичну революцію як складову природного розвитку людського суспільства. Згідно з його концепцією, комунізм постає як суспільний лад майбутнього, позбавлений соціального розшарування та експлуатації, що є закономірним етапом розвитку соціуму після капіталізму. Натомість В. Ленін модифікував марксистську теорію, адаптувавши її до стратегічного завдання здійснення революції в Російській імперії. На його переконання, комуністична трансформація була можливою не лише як глобальний одночасний процес, а й у межах окремо взятої країни з її подальшою експансією. Ленін уважав, що саморозвиток робітничих організацій не є обов'язковою умовою революції, а формування самоорганізованого робітничого класу можливе вже після встановлення комуністичної влади через активне залучення комуністичної пропаганди. Пресу апологети комунізму розглядали як важливий інструмент майбутніх комуністичних перетворень. Проте, якщо К. Маркс убачав у комуністичній пресі мережу незалежних видань, то В. Ленін наполягав на її суворому партійному контролі.

Відповідно до теоретичних настанов В. Леніна, після встановлення радянської влади на теренах Північного Лівобережжя розпочалося формування розгалуженої системи комуністичної пропаганди, яка мала б проникати в усі сфери суспільного життя та сформувати людей нового радянського світогляду.

Протягом 1920-х років усі сфери публічного життя було підпорядковано завданням радянської ідеології та пропаганди. Згідно з поглядами В. Леніна, після проголошення радянської влади розпочалося формування нового «радянського типу» людини за допомогою засобів культурного та наукового впливу. Образотворче мистецтво, архітектура, кінематограф, наука та засоби масової інформації, насамперед преса, повинні були формувати комуністичне середовище, підтверджувати правоту комуністичних марксистсько-ленінських ідей, формувати світогляд населення на засадах класової теорії та комуністичної естетики. У досліджуваний період преса виконувала не лише інформаційну, а й передусім ідеологічну функцію, спрямовану на формування лояльності до радянської влади, легітимацію її політики та мобілізацію населення. Це проявлялося в домінуванні оцінних суджень, використанні стандартизованих ідеологічних формулювань та чіткій орієнтації на пропагандистський вплив.

З’ясовано, що марксистсько-ленінська концепція пропаганди базувалася на принципах партійності та ідеологічної монополії; класового підходу до інформації; поєднання агітації, пропаганди й організаційної роботи. У практиці діяльності преси Північного Лівобережжя це реалізовувалося через уніфікацію змісту (передруки центральних матеріалів, єдина інтерпретація подій); монополію на істину (заперечення альтернативних точок зору), а також, поєднання інформації з мобілізаційними закликами, коли преса виступала не засобом інформування, а інструментом формування «правильного» світогляду.

3. Дослідження процесу становлення та розвитку системи радянської преси на Північному Лівобережжі України у 1920-х роках засвідчило, що її формування відбувалося в межах цілеспрямованої політики більшовицького керівництва, спрямованої на створення контрольованого інформаційного простору. Регіональна періодика не виникала стихійно, а формувалася як складова загальносоюзної моделі, що передбачала ієрархічну організацію та жорстку ідеологічну регламентацію.

У процесі дослідження встановлено, що вже на початку 1920-х років розпочався процес інституційного оформлення мережі друкованих органів,

представлений партійними, радянськими, профспілковими, молодіжними та галузевими виданнями. Їх створення було пов’язане з необхідністю охоплення різних соціальних груп населення та забезпечення диференційованого пропагандистського впливу. Подальший розвиток цієї системи характеризувався кількісним зростанням видань, розширенням їх тематичного спектра та посиленням функціональної спеціалізації.

Доведено, що формування системи преси відбувалося як складова централізованої державної політики й мало чітку динаміку: 1920–1922 рр. – етап становлення: нестабільність мережі, обмежені ресурси, поєднання агітаційних та інформаційних функцій; 1923–1925 рр. – інституціоналізація: створення мережі окружних і районних газет, розвиток робсількорівського руху; 1926–1929 рр. – централізація та уніфікація: посилення контролю партії, зростання ідеологічного навантаження, стандартизація контенту.

Аналіз матеріалів преси регіону засвідчив, що вона не лише відтворювала загальносоюзний порядок денний, але й адаптувала його до місцевих умов. Зокрема, у різних типах газет активно висвітлювалися питання аграрної політики, кооперативного руху, трудової мобілізації, діяльності місцевих органів влади, що дозволяло інтегрувати загальноідеологічні настанови в конкретний соціально-економічний контекст Північного Лівобережжя. Крім того, встановлено, що преса виконувала функцію не лише інформування, а й організації соціального життя. Через публікацію матеріалів про «передовий досвід», критику «відсталих» практик, заклики до участі в кампаніях і громадських ініціативах формувалися моделі належної соціальної поведінки. Це свідчить про її активну роль у процесах соціальної трансформації та ідеологічної інтеграції населення. У результаті преса Північного Лівобережжя трансформувалася у структурований елемент пропагандистського апарату, а не самостійний соціальний інститут, який поєднував централізоване управління з адаптацією до регіональних умов.

4. У процесі аналізу було встановлено, що зовнішньополітичний та ідеологічний дискурс у пресі Північного Лівобережжя України 1920-х років мав

системний і цілеспрямований характер та формувався в межах загальносоюзної пропагандистської моделі. Висвітлення міжнародної тематики підпорядковувалося завданню формування уявлень про біполярність світу, у якому радянська держава постає як носій прогресивного соціального устрою, а «капіталістичне оточення» репрезентується як джерело загроз, криз і соціальної несправедливості. Міжнародна політика та діяльність радянського дипломатичного корпусу на сторінках газет Північного Лівобережжя протягом 1920-х рр. репрезентуються відповідно до доктрини марксизму-ленінізму та спираючись на фундамент ленінської теорії. Радянський Союз постає як оточена ворожими силами фортеця, яка веде боротьбу за виживання проти капіталістичних держав. Зосереджується увага на народному, пацифістському та гуманістичному характерах радянської зовнішньої політики. Аналіз газетних матеріалів засвідчив, що міжнародні події інтерпретувалися через призму ідеологічних установок, що зумовлювало відбір фактів, їхнє оцінювання та презентацію. Водночас простежується використання усталених наративів: протиставлення «свого» і «чужого», акцентування на класовій боротьбі, демонстрація переваг радянської системи. Радянська дипломатія зображувалася як комплекс доцільних і раціональних дій, що сприяють як покращенню позицій СРСР, так і захищають робітничий клас усього світу. Європейські держави та США постають як країни з диктатурою буржуазії та серйозним класовим розшаруванням. Пропаганда приділяє значна увагу соціальним заворушенням і робітничим виступам. Важливою складовою цього дискурсу була узагальнена репрезентація ідеологічних опонентів, як зовнішніх, так і внутрішніх, які поставали через систему стереотипізованих характеристик. Така репрезентація не обмежувалася конкретними подіями, а формувала стійкий інформаційний фон, що сприяв консолідації населення навколо радянської влади та її політичного курсу.

5. Доведено, що висвітлення воєнної тематики в періодичній пресі Північного Лівобережжя України 1920-х років виконувало не лише інформативну, а насамперед пропагандистську функцію, слугуючи важливим

елементом формування ідеологічного впливу. Навіть в умовах відносної стабілізації після завершення активних воєнних дій газетні матеріали систематично відтворювали риторику боротьби, загрози та готовності до захисту радянського устрою. Встановлено, що конструювання образу «ідеологічного ворога» здійснювалося через комплекс взаємопов'язаних механізмів, серед яких використання емоційно забарвленої та оцінної лексики, узагальнення та типізація негативних характеристик, протиставлення «ворога» позитивному образу радянського громадянина, а також повторюваність тематичних сюжетів, що формували відповідні уявлення в масовій свідомості. Преса насамперед працювала на зображення протистояння з білогвардійськими військами та дискредитацію білогвардійських сил. Протиставляючи більшовицьку владу та білогвардійців, преса висвітлювала радянський режим як запоруку закону, порядку та спокійного життя. Дискредитація ідеологічних конкурентів, передусім соціалістичних та соціал-демократичних партій, теж посідала важливе місце на сторінках радянських газет Північного Лівобережжя. Радянська преса описувала ці політичні сили як такі, що лише створюють видимість прихильників робітників і селян, а насправді прагнуть домовитися з буржуазією та отримати вигоду від такої співпраці. Антицерковна та антирелігійна пропаганда полягала передусім у зображенні священиків як поборників старого режиму та захисників експлуататорів. Радянська преса активно виправдовувала таким чином репресії проти церкви та конфіскації церковного майна. Антиселянська та антикуркульська пропаганда була спрямована на критику місцевого селянства за недостатню підтримку більшовицької партії, а також проголошення винними селян за недостатні успіхи в сільському господарстві та зрив партійних планів на селі. Аналіз засвідчив, що образ ворога формувався як багаторівнева конструкція, яка поєднувала політичні, соціальні та моральні характеристики, створюючи цілісне уявлення про загрозу радянській системі. Така риторика виконувала функції легітимації політики влади, виправдання репресивних заходів та мобілізації населення до підтримки ідеологічних і політичних кампаній.

Отже, якщо на рівні дискурсу образ ідеологічного опонента виступав складовою загальної картини світу, що транслювалася пресою, то на рівні конкретних газетних практик він формувався через чітко визначені пропагандистські механізми, спрямовані на емоційний і когнітивний вплив на аудиторію.

6. Визначено, що висвітлення соціально-економічних питань у регіональній пресі було складовою пропагандистського впливу. Газетні матеріали систематично зосереджували увагу на питаннях господарського розвитку, колективних форм праці, соціальної політики, формуючи в населення уявлення про переваги радянського ладу. Радянська пропаганда насамперед прагнула здобути прихильність місцевого населення, репрезентуючи всі переваги та соціальні преференції від встановлення радянського правління. Радянський режим постав на сторінках газет як прогресивна сила, що бореться за права робітників і селян, відстоює права жінок та піклується про молодь. Пропаганда активно використовує звернення від представників різних соціальних груп для імітації всенародної підтримки режиму, зображуючи радянську владу як єдину силу, здатну забезпечити належне життя простого народу та загальну рівність. Водночас преса активно використовувалася як інструмент політичної мобілізації: через заклики до участі в партійних кампаніях, висвітлення діяльності місцевих органів влади, популяризацію образів «передовиків» і «активістів». Це сприяло залученню населення до політичного життя та формуванню нових моделей соціальної поведінки, орієнтованих на підтримку радянської влади. Водночас характерною ознакою пропаганди в соціальній сфері став низький рівень ідеологізації з її поступовим наростання. Якщо в перші роки десятиліття в радянський пресі наголошувалося на мирі та порядку за радянської влади, то з часом посилювалося використання марксистської термінології, боротьба з класовими ворогами та агітація за кооперацію, що трансформується в колективізацію в 1929 році. Партійна преса прагнула інтегрувати комуністичні свята та річниці в народне життя, створити образ комуністів як мучеників, що страждали за звільнення робітників і селян,

що сталося лише в СРСР.

Отже, періодична преса Північного Лівобережжя України 1920-х років була багатофункціональним інструментом радянської пропаганди, що поєднував інформаційні, ідеологічні та мобілізаційні функції. Її діяльність забезпечувала формування цілісного пропагандистського дискурсу, у межах якого здійснювалося конструювання образів «свого» і «чужого», легітимація політики радянської влади та інтеграція населення в нову соціально-політичну систему.

У результаті дослідження доведено, що періодична преса Північного Лівобережжя 1920-х років була не лише засобом масової інформації, а ключовим елементом системи комуністичної пропаганди, який забезпечував трансляцію ідеології, формування суспільної свідомості, політичну мобілізацію населення та інтеграцію регіону до єдиного радянського інформаційного простору. Її еволюція протягом десятиліття відображає загальний процес переходу від відносно гнучкої інформаційної політики до жорстко централізованої та ідеологізованої пропагандистської системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Архівні документи

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

1. Документи про випуск і реалізацію періодичних і неперіодичних видань (циркуляри, протоколи, доповідні записки, відомості, листування). 29.02.1924–8.09.1925. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 539. Оп. 3. Спр. 1418.

2. Документи про обстеження діяльності органів преси в УСРР (циркуляри, протоколи, доповідні записки, відомості, листування). 1.01.1923–30.09.1924 р. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 539. Оп. 2. Спр. 1075.

3. Документи про обстеження діяльності органів преси в УСРР (циркуляри, протоколи, доповідні записки, відомості, листування). 1.01.1923– 30.09.1924 р. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 539. Оп. 2. Спр.1075.

4. Документи про організацію тресту центральних газет УСРР (протоколи, доповідні записки, план, відомості, кошториси). Штати газетних видавництв. 1927 р. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 555. Оп. 1. Спр. 1.

5. Документи про популяризацію друкованих видань серед сільського населення УСРР (протоколи, плани, доповідні записки, відомості, листування). 16.02.1925–14.04.1925. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 539. Оп. 3. Спр. 1417.

6. Звіти Народного комісаріату освіти УСРР про стан друку. 1924–1926 рр. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 166. Оп. 4. Спр. 964.

7. Лист культурно-соціальної інспекції НК РСІ бюро Радпартвидавництва

про розповсюдження періодичної преси. 23.10.1925. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 539. Оп. 3. Спр. 1419.

8. Матеріали ВУЦВК про діяльність преси УСРР. 1923–1925 рр. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 748.

9. Плани роботи, доповіді, доповідні записки та відомості про діяльність Одеського губвідділу у справах друку. Списки видань по Одеській області. 7.01.1924–30.12.1924. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф.166. Оп. 4. Спр. 971.

10. Плани робіт, доповіді, звіти та штати Центрального управління в справах друку (ЦУДруку), листування з секретаріатом Наркомосу УСРР про передплату періодичних видань, проходження цензури, встановлення реєстраційних збірників, продаж книг та інше. 1.01.1924–31.12.1924. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф.166. Оп. 2. Спр. 925.

11. Протоколи засідань губернських бюро в справах друку та листування з ними про організації місцевих органів в справах друку. Списки видавництв та видань. 8.08.1922–27.12.1922. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф.166. Оп. 2. Спр. 925.

12. Статистичні відомості Центрального статистичного управління УСРР про пресу. 1925–1929 рр. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 337. Оп. 1. Спр. 112.

Центральний державний архів громадських організацій України, м. Київ (ЦДАГО України)

13. Витяги з протоколів засідань Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК КП(б)У з питань роботи Агітпропу ЦК і довідки про виконання ухвал ЦК КП(б) У. 3.01.1922– 29.12.1922. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об’єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1453.

14. Докладные записки, справки, письма партийных и советских органов, резолюции к докладам, переписка по вопросам создания добровольных обществ и их деятельности («Культурных связей с заграницей», Осовиахим, Всеукраинское отделение Общества политкаторжан и др.). 4.01.1928 г. – 22.12.1928 г. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2708.

15. Документи відділів ЦК КП(б)У (1919–1955). Постанови і циркулярні листи ЦК КП(б)У, доповідні записки, довідки, інформація партійних і радянських органів, листування з ДВУ, Комітетом в справах друку при РНК УСРР, редакціями газет, огляд листів. 21.01.1931–2.12.1931. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 4183.

16. Матеріали відділу преси ЦК КП(б)У. 1923–1925 рр. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1789.

17. Плани підвідділу преси ЦК КП(б)У, звіти про проведену роботу, списки губернських газет, короткі довідки і огляди матеріалів преси. 29.02.1922–25.12.1922. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1516.

18. Плани підвідділу преси ЦК КП(б)У, звіти про проведену роботу, списки губернських газет, короткі довідки і огляди матеріалів преси, протоколи засідань нарад редакторів центральних та місцевих газет. 21.01.1922–15.12.1922. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1519.

19. Протокол і витяги з протоколів, планових засідань Президії ВУЦВК. Заява і рапорт управляючого справами ВУЦВК в Президію ВУЦВК про суперечки з секретарем ВУЦВК. 17.12.1920–7.12.1921. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 618.

20. Протоколи нарад при підвідділі друку Агітпропу ЦК КП(б)У, звіти

підвідділу преси про його діяльність. 12.02.1924–31.12.1924. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1847.

21. Циркуляри, інструкції, положення, тези ЦК РКП(б) про створення і роботу відділів агітації і пропаганди. Статут літературних колегій при органах преси. 28.01.1920–27.02.1921. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 333.

22. Циркулярні листи ЦК РКП(б), довідки, огляди Відділу преси ЦК КП(б)У про завдання преси, про видання газет, журналів в республіці. 30.01.1925–25.12.1925. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2011.

23. Циркулярные письма ЦК КП(б)У о задачах прессы в республике, создании новых газет и журналов, выписки из протоколов Оргбюро, Секретариата ЦК КП(б)У, переписка с партийными органами, Наркомпросом, издательствами газет и журналов о состоянии издательской работы, перспективах ее развития, партийном руководстве прессой. 4.01.1927 г. – 31.12.1927 г. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2493.

24. Циркуляри, телеграми, положення ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У про підвідділ преси ЦК РКП(б), створення друкованих органів на місцях, проведення дня партійно-радянської преси. 26.01.1922–27.12.1922. *ЦДАГО України* (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1515.

Державний архів Вінницької області, м. Вінниця (ДАВО)

25. Таємні та цілком таємні циркуляри ЦК КП(б)У з питань підведення підсумків внутріпартійної дискусії про постановку національного питання. 2.01.1923–25.06.1924. *ДАВО* (Державний архів Вінницької області). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 28.

Державний архів Чернігівської області, м. Чернігів (ДАЧО)

26. Листування з президією ВУЦВК та Наркоматом освіти УСРР, установами та організаціями про забезпечення та розповсюдження друкованих видань серед населення, розміщення оголошень в газеті та їх оплату, проведення фінансово-господарської діяльності. Колективний договір. Накази з кадрових питань. Списки працівників. *ДАЧО* (Державний архів Чернігівської області). ф. Р-676. Оп. 1.

2. Опубліковані документи і матеріали

Збірники документів

27. Андреев А. Селькор и строительство новой деревни. Ленинград : Издво облисполкома, 1928. 32 с.

28. А було це так...: Згадують журналісти-ветерани. Вип. 2 / Упоряд. Г. І. Вартанов. Київ : Політвидав України, 1983. 308 с.

29. Декреты Советской власти. Т. 1. 25 октября 1917–16 марта 1918 гг. / Ред. ком.: Г. Д. Обичкин и др. Москва : Госполитиздат, 1957. 626 с.

30. Історія української преси: Хрестоматія / Упоряд. В. Тимошик. Київ : Вища школа, 2000. 480 с.

31. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1. 1918–1941. Київ : Політвидав України, 1976. 1007 с.

32. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Ч. 1. Київ : Політвидав України, 1981. 895 с.

33. КПСС о средствах массовой информации и пропаганды. Москва : Политиздат, 1987. 647 с.

34. Культурне будівництво в Українській РСР : 1917–1927: Зб. документів і матеріалів / Упоряд. В. М. Волковинський та ін. Київ : Наук. думка, 1979. 666 с.

35. Культурне будівництво в Українській РСР: 1928 – черв. 1941: Зб. документів і матеріалів / Упоряд. В. М. Даниленко та ін. Київ : Наук. думка, 1986. 415 с.

36. Культурне будівництво в Українській РСР: Важливіші рішення

Комуністичної партії і рад. уряду 1917– 1959 рр.: Зб. документів: В 2 т. Т. 1: 1917 – червень 1941 / Упоряд. З. І. Зобіна, Г. О. Кравченко та ін. Київ : Держполітвидав УРСР, 1959. 883 с.

Бібліографічні та довідкові видання

37. ГАЗЕТЫ СССР.1917–1960: библиогр. справ. [в 5-ти т.]/ Всесоюз. кн. палата, Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Москва : Книга, 1970–1984.

38. Газеты СССР, 1917–1960 : Библиографический справочник. Москва : Книга, 1970–1984. Том 2. А – И (Краевые, губернские, окружные, уездные, районные, городские, транспортные, военные и другие газеты). Москва : Книга, 1976. 565 с.

39. Газеты СССР, 1917–1960 : Библиографический справочник. Москва : Книга, 1970–1984. Том 3. К – О (Краевые, губернские, областные, окружные, уездные, районные, городские, транспортные, военные и другие газеты). Москва : Книга, 1978. 613 с.

40. Газеты СССР, 1917–1960 : Библиографический справочник. Москва : Книга, 1970–1984. Том 4. П – Я (Краевые, губернские, областные, окружные, уездные, районные, городские, транспортные, военные и другие газеты). Москва : Книга, 1980. 492 с.

41. Газеты СССР, 1917–1960 : Библиографический справочник. Москва : Книга, 1970–1984. Том 5. Вспомогательные указатели. Москва : Книга, 1984. 263 с.

42. Газети Радянської України : за матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР : каталог. Київ : ЦНБ, 1982. 228 с.

43. Газети Радянської України 1917–1920 рр. За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР. Київ, 1979. 110 с.

44. Газети Радянської України 1917–1921 рр.: за матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР : бібліографічний покажчик / уклад. Л. В. Пахуча. Київ, 1979. 11 с.

45. Газети Радянської України: 1921–1925 р.: за матеріалами газетних фондів в ЦНБ АН УРСР : каталог / уклад. Л. В. Пахуча, уклад. О. С. Лук'янчук, уклад. І. В. Сіра, ред. В. А. Рубан. Київ, 1981. 228 с.

46. Газети Радянської України. 1921-1925 рр. : за матеріалами газетних фондів Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР : каталог [передрук вид. 1981 р.]. / уклад. : Л. В. Пахуча (керівник роботи), О. С. Лук'янчук, І. В. Сіра. Едмонтон : Канадський інститут українських студій, Альбертський університет, 1988. 110 с. (Серія Довідників ; № 27).

47. Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: науковий каталог / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; авт.-уклад.: О. А. Вакульчук, О. С. Залізнюк. Київ : НБУВ, 2014. 433 с.

48. Газети радянської України у фондах ЦНБ АН УРСР: каталог, 1926–1929 / ЦНБ АН УРСР ; уклад.: Л. В. Пахуча, О. С. Лук'янчук, І. В. Сіра. Київ : ЦНБ, 1985. 295 с.

49. РУССКИЕ ГАЗЕТЫ ПЕРИОДА 1917–1922 ГГ. в фондах гос. б-ки СССР имени В. И. Ленина: алф. кат. В 3-х ч. / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина, отд. газет.; сост. Т. Н. Ленкова и др.; ред. кол.: Р. Г. Абдуллин (отв. ред.) и др. М., 1982. Ч. 1. 344 с. Ч. 2. 249 с. Ч. 3. 151 с.

50. РУССКИЕ ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЕ ГАЗЕТЫ В ФОНДАХ БИБЛИОТЕКИ АКАДЕМИИ НАУК СССР. 1703–1916: алф. кат. Кн. 1–2. / Б-ка АН СССР; сост. С. А. Кузьмин, Г. Н. Яковлев; отв. ред. В. А. Филов. Ленинград, 1984. Кн. 1. 287 с. Кн. 2. 300 с.

51. РУССКИЕ ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЕ ГАЗЕТЫ В ФОНДАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БИБЛИОТЕКИ СССР ИМЕНИ В. И. ЛЕНИНА: алф. кат. в 5-ти ч. 2-е изд., испр. и доп. / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина; сост. О. Н. Нижнева, М. И. Дементьева; ред. кол.: О. А. Ядыкина и др. Москва, 1986. Ч. 1. А–Е (№ 1-1137). 181 с. Ч. 2. Ж–М (1138-2045). 152 с. Ч. 3. Н–Р (2046-3096). 172 с. Ч. 4. С–Я (№ 3097-4244). 188 с. Ч. 5. Вспомогательные указатели. 169 с.

52. Періодичні видання УРСР: бібліографічний довідник Газети. 1917–

1960 / Державний комітет Ради Міністрів Української РСР по пресі, Книжкова палата Української РСР ; склад. А. І. Козлова, склад. Д. Х. Мазус, склад. Г. Д. Рубан, відп. ред., авт. вступ. ст. В. М. Скачков, ред. М. І. Багріч, ред. А. І. Козлова. Харків : Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1965. 575 с.

53. Преса України: Газети 1917–1920 рр. : Бібліографічний покажчик / Інститут історії України ; уклад. Г. Я. Рудий. Київ : Хрещатик, 1997. 97 с.

Статистичні видання

54. Печать Украинской ССР: Стат. табл. 1918–1953. Харьков : Изд-во ЦСУ УССР, 1954. 186 с.

55. Преса Української РСР : 1917–1966: Стат. довід. Харків : Вид-во ЦСУ УРСР, 1967. 196 с.

56. Преса Української РСР : 1918–1985: Стат. довід. / Уклад. Н. В. Погонець; Кн. палата УРСР ім. І. Федорова. Харків : Вид-во ЦСУ УРСР, 1986. 218 с.

57. Преса Української РСР 1918–1973: Наук.-стат. довід. Харків : Вид-во ЦСУ УРСР, 1974. 124 с.

58. Преса Української РСР 1918–1975. Науково-статистичний довідник / Укладачі: М. А. Низовий (кер.) та ін.; Відп. за випуск: І. М. Сипайло. Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР імені Івана Федорова, 1976. 222 с.

3. Радянські державні документи та комуністичні ідеологічні праці

59. В. І. Ленін про пропаганду і агітацію / упоряд.: Н. М. Суровцева, Г. Г. Хоменко. Київ : Політвидав України, 1979. 239 с.

60. Вибрані твори: в 3 т.: [пер. з рос. вид. 1970 р.] / К. Маркс, Ф. Енгельс ; Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1977. Т. 2. 514 с.

61. Вибрані твори: в 3 т.: [пер. з рос. вид. 1970 р.] / К. Маркс, Ф. Енгельс ;

Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1977. Т. 1. VI, 588 с.

62. Вибрані твори: в 3 т.: [пер. з рос. вид. 1970 р.] / К. Маркс, Ф. Енгельс ; Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1977. Т. 3. 587 с.

63. З ранніх творів: [пер. з рос вид. 1956 р.] / К. Маркс, Ф. Енгельс ; Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Ін-т історії партії ЦК КП України. Київ : Політвидав України, 1973. 643 с.

64. Калінін Михайло Іванович (1875–1946). Преса в руках більшовиків могутня сила. Київ : Держполітвидав, 1938. 16 с.

65. Листи в майбутнє: К. Маркс і Ф. Енгельс про класову боротьбу і комуніст. суспільство / К. Маркс, Ф. Енгельс ; [вступ. ст. С. П. Щерби]. Київ : Молодь, 1969. 175 с.

66. Маніфест комуністичної партії : пер. з нім. вид. Інституту Маркса-Енгельса-Леніна / К. Г. Маркс, Ф. Енгельс ; ред. Д. Рабинович. Київ : Вперед, 2010. 56 с.

67. Маркс К., Енгельс Ф. Комуністичний маніфест. Cleveland: Виданє Української Федерації Американської Соціялістичної Партії. 1917. 61 с.

68. Маркс, Енгельс, марксизм: збірник / В. І. Ленін ; Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Пер. з 7-го, доп. рос. вид. Київ : Політвидав України, 1976. 518 с.

69. Про адміністративно-територіяльний поділ Полтавщини: постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, 1923 р. URL: https://w.wiki/Asag (дата звернення: 16.04.2025).

70. Про адміністративно-територіяльний поділ Чернігівщини : постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, 1923 р. URL: https://w.wiki/MFAH (дата звернення: 16.04.2025).

71. Про пролетарський інтернаціоналізм : збірник / К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін; Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. 2-ге доп. вид. Київ : Політвидав України, 1971. XX, 615 с.

72. Про виховання і освіту: у 2 т. / К. Маркс, Ф. Енгельс ; редкол.: В. М. Столетов (голова) та ін. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. 389 с.

73. Про основні принципи партійного будівництва : збірник : [пер. з рос. 1972 р.] / К. Маркс, Ф. Енгельс; Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1974. 270 с.

74. Про диктатуру пролетаріату / К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін. Київ : Політвидав України, 1980. 304 с.

75. Про соціалістичну революцію: [збірник : пер. з рос.] / К. Маркс, Ф. Енгельс ; Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1976. 591 с.

76. Про релігію : темат. зб. [пер. з рос.] / К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін ; / упоряд.: І. О. Галицька, Ю. Б. Пищик, Е. Г. Філімонов. Київ : Політвидав України, 1975. 416 с.

77. Про пресу : збірник [пер. з рос.] / В. І. Ленін ; упоряд., авт. передм. А. З. Окороков. 3-є вид., допов. Київ : Політвидав України, 1986. 481 с.

78. Про пресу : збірник [пер. з рос.] / В. І. Ленін ; упоряд., авт. передм. А. З. Окороков. Київ : Політвидав України, 1975. 431 с.

79. Про пропаганду і агітацію / В. І. Ленін. Київ : Держполітвидав УРСР, 1958. 496 с.

80. Про радянську соціалістичну демократію : збірник [друк за 2-м, доп. рос. вид. 1967 р.] / В. І. Ленін; упоряд. П. Т. Василенков. Київ : Політвидав України, 1969. 202 с.

81. Про роботу партії в массах / В. І. Ленін. Київ : Політвидав УРСР, 1958. 199 с.

82. Про роботу радянського державного апарату : збірник статей, виступів і листів / В. І. Ленін ; Ін-т історії партії ЦК КП України, Ін-т Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна при ЦК КПРС. Київ : Держполітвидав УРСР, 1956. 264 с.

83. Про союз робітничого класу і селянства : збірник / В. І. Ленін; Ін-т історії партії ЦК КП України, Ін-т Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна при ЦК КПРС. Київ : Держполітвидав УРСР, 1955. 680 с.

84. Про Україну: збірник : у 2 ч. / В. І. Ленін ; Ін-т історії партії при ЦК КП України, Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1977. Ч. 1 : 1893–1917. 631 с.

85. Про Україну : збірник : у 2 ч. / В. І. Ленін ; Ін-т історії партії при ЦК КП України, Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1977. Ч. 1 : 1917–1922. 547 с.

86. Про соціалістичну революцію : у 2 т. / В. І. Ленін ; Ін-т марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Київ : Політвидав України, 1977. Т. 2 : 1917–1923. 343 с.

87. Про пільги, права і обов'язки незаможніх селян : декрет Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету від 5-го грудня 1923 р. Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет. Харків : Друкарня «Червоний маяк» (б. ВУЦВКа), 1923. 19 с. Відбиток з газ. «Селянська правда» 28. XII.1923 р. № 150 (679) .

88. Революція й контрреволюція в Німеччині / К. Маркс, Ф. Енгельс ; пер. П. Бензі ; за ред. О. Камишана. Харків ; Київ : Пролетар, 1931. 152 с.

89. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) : у 13 т. / Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1947. Т. 3 : 1917. Березень-жовтень. VIII. 423 с.

90. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) : у 13 т. / Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1948. Т. 4 : Листопад 1917–1920. VIII. 483 с.

91. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) : у 13 т. / Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1948. Т. 5. 1921–1923. VIII. 438 с.

92. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) : у 13 т. / Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1948. Т. 6 : 1924. VIII. 426 с.

93. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) :

у 13 т. / Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1948. Т. 7 : 1925. VIII. 415 с.

94. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) : у 13 т. / Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1949. Т. 8 : 1926. Січень-листопад. VIII. 399 с.

95. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) : у 13 т./ Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1949. Т. 9 : Грудень 1926 – липень 1927. 401 с.

96. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) : у 13 т. / Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1949. Т. 10 : 1927. Серпень-грудень. XVIII. 399 с.

97. Твори : переклад з російського видання, схвалений Комісією ЦК КП(б) : у 13 т. / Й. В. Сталін ; Інститут Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК ВКП(б). Український філіал. Київ : Укрполітвидав, 1949. Т. 11 : 1928 – березень 1929. X. 379 с.

98. Хрестоматія з діалектичного і історичного матеріалізму : зб. уривків з творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна : на допомогу слухачам шк. основ марксизму-ленінізму : пер. з 2-го рос. вид. 1970 р. / К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін ; / упоряд.: Л. А. Лавінська, М. М. Сидоров. Київ : Політвидав України, 1970. 426 с.

99. Протоколы съездов и конференций всесоюзной коммунистической партии(б). Восьмой съезд РКП(б) 18–23 марта 1919 г. / ред. Е. Ярославский. Москва, 1933. 568 с.

100. Capital: A Critique of Political Economy, Vol. 3. New York, N.Y., U.S.A : Penguin Books, 1993. 1152 p.

101. Decree on Formation of the Worker-Peasant Red Army. *Marxists Internet Archive*.URL: https://www.marxists.org/history/ussr/events/revolution/documents/

1918/01/15c.htm (date of access: 14.02.2025).

102. Decree on Suppression of Hostile Newspapers. *Marxists Internet Archive*. URL: https://www.marxists.org/history/ussr/government/1917/10/27.htm (date of access: 14.02.2025).

103. Decree on Separation of Church and State. *Marxists Internet Archive*. URL: https://www.marxists.org/history/ussr/events/revolution/documents 1918/02/5.htm (date of access: 14.02.2025).

104. Friedrich E. Principles of communism. Dublin : Repsol, 1973. 22 p.

105. Friedrich E., Marx K. Capital : A Critique Of Political Economy. Franklin Classics, 2018. Volume 2. 628 p.

106. Friedrich E. Origin Of The Family, Private Property And The State. Dorlion Yayinevi, 2021. 216 p.

107. Friedrich E. Peasant War in Germany. Taylor & Francis Group, 2017. 194 p.

108. Friedrich E., Marx K. Communist Manifesto. Independently Published, 2021.

109. Lenin V. I. State and revolution. London : Martin Lawrence, ltd., 1933. 96 p.

110. Marx K. Capital: A Critique of Political Economy. Franklin Classics, 2018. Volume 1. 870 p.

111. Marx K. Value, price and profit. [U.K] : Socialist Labour Press. 54 p.

112. Marx K. Value, price, and profit. London : Swan Sonnenschein, 1898. 94 p.

113. Marx K. Wage-labour and capital. London : Twentieth Century Press, 1906. 24 p.

IV. Вибірка преси

Більшовик Полтавщини (Полтава)

114. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 4 лист. № 1. 4 с.

115. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 5 лист. № 2. 4 с.

116. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 6 лист. № 3. 4 с.

117. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 7 лист. № 4. 4 с.

118. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 11 лист. № 6. 4 с.
119. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 14 лист. № 9. 4 с.
120. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 15 лист. № 10. 4 с.
121. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 18 лист. № 12. 4 с.
122. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 19 лист. № 13. 4 с.
123. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 20 лист. № 14. 4 с.
124. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 21 лист. № 15. 4 с.
125. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 22 лист. № 16. 4 с.
126. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 23 лист. № 17. 4 с.
127. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 25 лист. № 18. 4 с.
128. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 26 лист. № 19. 4 с.
129. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 27 лист. № 20. 4 с.
130. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 2 груд. № 24. 4 с.
131. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 6 груд. № 28. 4 с.
132. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 16 груд. № 36. 4 с.
133. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 20 груд. № 40. 4 с.
134. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 24 груд. № 43. 4 с.
135. *Більшовик Полтавщини*. 1924. 28 груд. № 45. 4 с.
136. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 6 берез. № 53. 4 с.
137. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 8 берез. № 55. 4 с.
138. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 18 берез. № 62. 4 с.
139. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 3 квіт. № 75. 4 с.
140. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 12 квіт. № 83. 4 с.
141. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 30 квіт. № 96. 4 с.
142. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 13 трав. № 106. 4 с.
143. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 14 трав. № 107. 4 с.
144. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 20 трав. № 112. 4 с.
145. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 21 трав. № 113. 4 с.
146. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 22 трав. № 114. 4 с.
147. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 23 трав. № 115. 4 с.

148. *Більшовик Полтавщини*. 1925. 31 трав. № 122. 4 с.

Большевистские Резервы (Чернігів)

149. *Большевистские Резервы*. 1924. 15 серп. № 1. 4 с.

Вечерний Выпуск (Чернігів)

150. *Вечерний Выпуск*. 1925. 7 лист. № 18. 6 с.

Вісти-Ивестия (Полтава)

151. *Вісти-Ивестия*. 1922. 1 січ. № 1. 4 с.
152. *Вісти-Ивестия*. 1922. 3 січ. № 2. 2 с.
153. *Вісти-Ивестия*. 1922. 4 січ. № 3. 2 с.
154. *Вісти-Ивестия*. 1922. 5 січ. № 4. 2 с.
155. *Вісти-Ивестия*. 1922. 6 січ. № 5. 2 с.
156. *Вісти-Ивестия*. 1922. 7 січ. № 6. 2 с.
157. *Вісти-Ивестия*. 1922. 12 січ. № 8. 4 с.
158. *Вісти-Ивестия*. 1922. 15 січ. № 11. 2 с.
159. *Вісти-Ивестия*. 1922. 17 січ. № 12. 2 с.
160. *Вісти-Ивестия*. 1922. 26 січ. № 19. 4 с.
161. *Вісти-Ивестия*. 1922. 27 січ. № 20. 2 с.
162. *Вісти-Ивестия*. 1922. 31 січ. № 23. 2 с.
163. *Вісти-Ивестия*. 1922. 1 лют. № 24. 2 с.
164. *Вісти-Ивестия*. 1922. 3 лют. № 26. 2 с.
165. *Вісти-Ивестия*. 1922. 4 лют. № 27. 2 с.
166. *Вісти-Ивестия*. 1922. 7 лют. № 29. 2 с.
167. *Вісти-Ивестия*. 1922. 8 лют. № 30. 2 с.
168. *Вісти-Ивестия*. 1922. 11 лют. № 33. 2 с.
169. *Вісти-Ивестия*. 1922. 11 берез. № 56. 2 с.

Вісти ВЦВК (Харків)

170. *Вісти ВЦВК*. 1920. 28 лист. № 282. 2 с.

171. *Вісти ВЦВК* . 1920. 7 груд. № 286. 2 с.

172. *Вісти ВЦВК*. 1929. 27 квіт. № 97. 8 с.

173. *Вісти ВЦВК*. 1929. 31 груд. № 304. 6 с.

Вісти (Лебедин)

174. *Вісти*. 1920. 17 черв. № 2. 4 с.

175. *Вісти*. 1920. 24 черв. № 4. 4 с.

176. *Вісти*. 1920. 1 лип. № 6. 4 с.

177. *Вісти*. 1920. 13 лип. № 9. 4 с.

Влада Праці (Ромни)

178. *Влада Праці*. 1923. 17 квіт. № 44. 4 с.

179. *Влада Праці*. 1923. 4 трав. № 50. 4 с.

180. *Влада Праці*. 1923. 5 трав. № 51. 4 с.

181. *Влада Праці*. 1923. 13 трав. № 54. 4 с.

Ежедневный оффициальный бюллетень (Конотоп)

182. *Ежедневный оффициальный бюллетень*. 1924. 23 лют. № 5. 1 с.

183. *Ежедневный оффициальный бюллетень*. 1924. 24 лют. № 6. 1 с.

184. *Ежедневный оффициальный бюллетень*. 1924. 11 берез. № 18. 1 с.

Знамя советов (Чернігів)

185. *Знамя советов*. 1920. 20 черв. № 137. 2 с.

186. *Знамя советов*. 1920. 22 черв. № 138. 2 с.

187. З*намя советов*. 1920. 23 черв. № 139. 4 с.

188. *Знамя советов*. 1920. 24 черв. № 140. 2 с.

189. *Знамя советов*. 1920. 25 черв. № 141. 2 с.

190. *Знамя советов*. 1920. 26 черв. № 142. 2 с.

191. *Знамя советов*. 1920. 29 черв. № 144. 2 с.
192. *Знамя советов*. 1920. 30 черв. № 145. 4 с.
193. *Знамя советов*. 1920. 1 лип. № 146. 2 с.
194. *Знамя советов*. 1920. 2 лип. № 147. 2 с.
195. *Знамя советов*. 1920. 3 лип. № 148. 2 с.
196. *Знамя советов*. 1920. 4 лип. № 149. 4 с.
197. *Знамя советов*. 1920. 6 лип. № 150. 4 с.
198. *Знамя советов*. 1920. 7 лип. № 151. 4 с.
199. *Знамя советов*. 1920. 8 лип. № 152. 4 с.
200. *Знамя советов*. 1920. 11 лип. № 155. 4 с.
201. *Знамя советов*. 1920. 14 лип. № 157. 4 с.
202. *Знамя советов*. 1920. 15 лип. № 158. 4 с.
203. *Знамя советов*. 1920. 16 лип. № 159. 4 с.
204. *Знамя советов*. 1920. 17 лип. № 160. 4 с.
205. *Знамя советов*. 1920. 20 лип. № 163. 2 с.
206. *Знамя советов*. 1920. 21лип. № 164. 2 с.
207. *Знамя советов*. 1920. 25 лип. № 168. 4 с.
208. *Знамя советов*. 1920. 27 лип. № 169. 2 с.
209. *Знамя советов*. 1920. 28 лип. № 170. 2 с.
210. *Знамя советов*. 1920. 30 лип. № 172. 2 с.
211. *Знамя советов*. 1920. 1 серп. № 174. 2 с.
212. *Знамя советов*. 1920. 4 серп. № 176. 2 с.
213. *Знамя советов*. 1920. 11 серп. № 182. 2 с.
214. *Знамя советов*. 1920. 13 серп. № 184. 2 с.
215. *Знамя советов*. 1920. 14 серп. № 185. 2 с.
216. *Знамя советов*. 1920. 25 серп. № 193. 4 с.
217. *Знамя советов*. 1920. 2 верес. № 199. 4 с.
218. *Знамя советов*. 1920. 7 верес. № 203. 2 с.
219. *Знамя советов*. 1920. 28 верес. № 221. 2 с.
220. *Знамя советов*. 1920. 14 жовт. № 235. 4 с.

221. *Знамя советов*. 1920. 19 жовт. № 239. 4 с.

222. *Знамя советов*. 1920. 21 жовт. № 241. 4 с.

Известия РВРК (Ромни)

223. *Известия РВРК*. 1918. 14 січ. № 1. 4 с.

224. *Известия РВРК*. 1919. 27 лют. № 6. 4 с.

Известия (Ромни)

225. *Известия*. 1922. 1 січ. № 387. 2 с.

226. *Известия*. 1922. 13 січ. № 390. 2 с.

227. *Известия*. 1922. 18 січ. № 391. 2 с.

228. *Известия*. 1922. 25 січ. № 393. 2 с.

229. *Известия*. 1922. 1 лют. № 395. 2 с.

230. *Известия*. 1922. 3 лют. № 396. 2 с.

231. *Известия*. 1922. 8 лют. № 398. 2 с.

232. *Известия*. 1922. 15 лют. № 401. 2 с.

233. *Известия*. 1922. 19 лют. № 403. 2 с.

234. *Известия*. 1922. 18 берез. № 414. 2 с.

235. *Известия*. 1922. 29 берез. № 418. 2 с.

236. *Известия*. 1922. 31 берез. № 419. 2 с.

237. *Известия*. 1922. 7 квіт. № 422. 2 с.

238. *Известия*. 1922. 23 квіт. № 424. 2 с.

239. *Известия*. 1922. 10 трав. № 429. 2 с.

240. *Известия*. 1922. 12 трав. № 430. 2 с.

241. *Известия*. 1922. 14 трав. № 431. 2 с.

242. *Известия*. 1922. 17 трав. № 432. 2 с.

243. *Известия*. 1922. 24 трав. № 434. 2 с.

244. *Известия*. 1922. 11 черв. № 437. 2 с.

245. *Известия*. 1922. 14 черв. № 438. 2 с.

246. *Известия*. 1922. 1 лип. № 444. 2 с.

247. *Известия*. 1922. 6 лип. № 447. 2 с.

248. *Известия*. 1922. 22 лип. № 457. 2 с.

249. *Известия*. 1922. 25 лип. № 458. 2 с.

250. *Известия*. 1922. 12 серп. № 464. 2 с.

Коммунист (Харків)

251. *Коммунист*. 1920. 15 січ. № 13. 4 с.

Красное знамя (Чернігів)

252. *Красное знамя*. 1924. 17 квіт. № 87. 6 с.

253. *Красное знамя*. 1924. 18 квіт. № 88. 6 с.

254. *Красное знамя*. 1924. 29 лип. № 271. 6 с.

255. *Красное знамя*. 1924. 7 верес. № 205. 8 с.

256. *Красное знамя*. 1924. 12 верес. № 209. 6 с.

257. *Красное знамя*. 1924. 13 верес. № 210. 6 с.

258. *Красное знамя*. 1924. 19 жовт. № 241. 5 с.

259. *Красное знамя*. 1925. 6 січ. № 4. 6 с.

260. *Красное знамя*. 1925. 8 січ. № 5. 6 с.

261. *Красное знамя*. 1925. 13 січ. № 9. 6 с.

262. *Красное знамя*. 1925. 14 січ. № 10. 6 с.

263. *Красное знамя*. 1925. 18 січ. № 14. 6 с.

264. *Красное знамя*. 1925. 21 січ. № 16. 6 с.

265. *Красное знамя*. 1925. 8 берез. № 55. 6 с.

Крестьянин и Рабочий (Лебедин)

266. *Крестьянин и Рабочий*. 1919. 26 січ. № 1. 4 с.

Молодий Незаможник (Чернігів)

267. *Молодий Незаможник*. 1923. 20 трав. № 1. 2 с.

Наш Путь (Кременчуг)

268. *Наш Путь*. 1925. 20 січ. № 1. 4 с.

Пламя Революции (Ромни)

269. *Пламя Революции*. 1920. 20 квіт. № 102. 2 с.

Плуг и Молот (Путивль)

270. *Плуг и Молот*. 1921. 21 трав. № 1. 1 с.

271. *Плуг и Молот*. 1926. 1 квіт. № 38. 2 с.

Плуг и Молот (Суми)

272. *Плуг и Молот*. 1923. 17 серп. № 183. 4 с.

273. *Плуг и Молот*. 1923. 5 верес. № 199. 4 с.

274. *Плуг и Молот*. 1924. 13 серп. № 179. 4 с.

275. *Плуг и Молот*. 1924. 7 верес. № 200. 4 с.

276. *Плуг и Молот*. 1924. 9 верес. № 201. 4 с.

277. *Плуг и Молот*. 1924. 12 верес. № 204. 4 с.

278. *Плуг и Молот*. 1924. 6 лист. № 251. 6 с.

279. *Плуг и Молот*. 1925. 8 січ. № 5. 4 с.

280. *Плуг и Молот*. 1925. 18 січ. № 14. 4 с.

281. *Плуг и Молот*. 1925. 21 січ. № 16. 4 с.

282. *Плуг и Молот*. 1925. 22 січ. № 17. 4 с.

283. *Плуг и Молот*. 1925. 6 лют. № 29. 4 с.

284. *Плуг и Молот*. 1925. 17 лют. № 38. 4 с.

285. *Плуг и Молот*. 1925. 7 берез. № 54. 4 с.

286. *Плуг и Молот*. 1925. 19 квіт. № 89. 4 с.

Правда Прилукщини (Прилуки)

287. *Правда Прилукщини*. 1923. 12 січ. № 3. 4 с.

288. *Правда Прилукщини*. 1923. 17 січ. № 4. 4 с.

289. *Правда Прилукщини*. 1923. 23 січ. № 5. 4 с.
290. *Правда Прилукщини*. 1923. 26 січ. № 6. 4 с.
291. *Правда Прилукщини*. 1923. 14 берез. № 15. 4 с.
292. *Правда Прилукщини*. 1923. 13 квіт. № 23. 4 с.
293. *Правда Прилукщини*. 1923. 1 трав. № 26. 4 с.
294. *Правда Прилукщини*. 1923. 5 трав. № 27. 2 с.
295. *Правда Прилукщини*. 1923. 26 трав. № 32. 4 с.
296. *Правда Прилукщини*. 1923. 13 черв. № 36. 4 с.
297. *Правда Прилукщини*. 1923. 30 черв. № 40. 4 с.
298. *Правда Прилукщини*. 1923. 7 лип. № 42. 4 с.
299. *Правда Прилукщини*. 1923. 18 лип. № 44. 4 с.
300. *Правда Прилукщини*. 1923. 24 лип. № 45. 4 с.
301. *Правда Прилукщини*. 1923. 27 верес. № 57. 4 с.
302. *Правда Прилукщини*. 1923. 6 жовт. № 59. 4 с.
303. *Правда Прилукщини*. 1923. 25 жовт. № 62. 4 с.
304. *Правда Прилукщини*. 1923. 2 лист. № 64. 4 с.
305. *Правда Прилукщини*. 1923. 7 лист. № 65. 4 с.
306. *Правда Прилукщини*. 1923. 17 лист. № 67. 4 с.
307. *Правда Прилукщини*. 1923. 22 груд. № 74. 4 с.

Правда Прилуччини (Прилуки)

308. *Правда Прилуччини*. 1925. 18 січ. № 6. 4 с.
309. *Правда Прилуччини*. 1925. 5 лют. № 11. 4 с.

Радио-телеграммы газеты «Известия» (Ромни)

310. *Радио-телеграммы газеты «Известия»*. 1922. 24 квіт. № 1. 1 с.
311. *Радио-телеграммы газеты «Известия»*. 1922. 25 квіт. № 2. 1 с.

Радянське Життя (Ромни)

312. *Радянське Життя*. 1929. 3 жов. № 116. 4 с.

Селянська Газета (Чергінів)

313. *Селянська Газета*. 1925. 22 січ. № 9. 4 с.

314. *Селянська Газета*. 1925. 5 берез. № 20. 4 с.

315. *Селянська Газета*. 1925. 1 трав. № 26. 4 с.

Селянські Вісти (Конотоп)

316. *Селянські Вісти*. 1928. 1 січ. № 1. 4 с.

317. *Селянські Вісти*. 1928. 7 берез. № 16. 4 с.

318. *Селянські Вісти*. 1928. 16 квіт. № 24. 4 с.

319. *Селянські Вісти*. 1928. 1 трав. № 29. 4 с.

Селянське Життя (Чернігів)

320. *Селянське Життя*. 1923. 17 черв. № 4. 4 с.

УкРОСТА (Конотоп)

321. *УкРОСТА*. 1920. 1 груд. № 33. 1 с.

322. *УкРОСТА*. 1921. 4 берез. № 60. 1 с.

УкРОСТА (Ромни)

323. *УкРОСТА*. 1920. 1 жовт. № 4. 1 с.

324. *УкРОСТА*. 1920. 26 жовт. № 16. 1 с.

Утренний Выпуск (Чернігів)

325. *Утренний Выпуск*. 1925. 1 груд. № 36. 4 с.

Червона Лубенщина (Лубни)

326. *Червона Лубенщина*. 1925. 3 груд. № 9. 6 с.

Червоне Село (Глухів)

327. *Червоне Село*. 1926. 26 квіт. № 17. 4 с.
328. *Червоне Село*. 1926. 25 лист. № 48. 4 с.
329. *Червоне Село*. 1926. 23 груд. № 52. 4 с.
330. *Червоне Село*. 1926. 25 груд. № 65. 6 с.
331. *Червоне Село*. 1928. 6 січ. № 1. 6 с.
332. *Червоне Село*. 1928. 13 січ. № 2. 8 с.
333. *Червоне Село*. 1928. 21 січ. № 4. 8 с.
334. *Червоне Село*. 1928. 28 січ. № 5. 6 с.
335. *Червоне Село*. 1928. 11 берез. № 13. 6 с.
336. *Червоне Село*. 1928. 20 берез. № 14. 8 с.
337. *Червоне Село*. 1928. 31 берез. № 16. 8 с.
338. *Червоне Село*. 1929. 12 лист. № 136. 4 с.

Червоне Село (Полтава)

339. *Червоне Село*. 1923. 21 черв. № 4. 6 с.
340. *Червоне Село*. 1923. 28 черв. № 5. 8 с.
341. *Червоне Село*. 1923. 23 верес. № 16. 8 с.
342. *Червоне Село*. 1923. 7 жовт. № 18. 8 с.
343. *Червоне Село*. 1923. 28 жовт. № 21. 12 с.
344. *Червоне Село*. 1923. 29 жовт. № 26. 8 с.
345. *Червоне Село*. 1923. 13 груд. № 29. 8 с.
346. *Червоне Село*. 1923. 25 груд. № 31. 8 с.
347. *Червоне Село*. 1924. 6 лист. № 45. 8 с.

Червоний Юнак (Полтава)

348. *Червоний Юнак*. 1922. 23 лют. № 1. 2 с.
349. *Червоний Юнак*. 1922. 11 берез. № 2. 4 с.
350. *Червоний Юнак*. 1922. 11 квіт. № 3. 4 с.
351. *Червоний Юнак*. 1924. 27 січ. № 4. 4 с.
352. *Червоний Юнак*. 1924. 3 лют. № 5. 4 с.
353. *Червоний Юнак*. 1924. 12 лют. № 7. 6 с.

354. *Червоний Юнак*. 1924. 2 берез. № 9. 4 с.

355. *Червоний Юнак*. 1924. 23 берез. № 12. 4 с.

356. *Червоний Юнак*. 1924. 6 січ. № 16. 4 с.

5. Література

Монографії, брошури, статті

357. Авраменко А. В. Радянський плакат 1920–1930-х рр. як засіб пропаганди. *Наукові записки НаУКМА.* 2010. Т. 101: Теорія та історія культури. С. 66–72.

358. Агуф М. Преса УСРР до XV роковин Жовтня. Харків : Держвидав України, 1932. 96 с.

359. Адміністративно-територіальний поділ УСРР : за станом на 1 грудня 1933 року. Харків : Рад. будівництво і право, 1933. 175 с.

360. Акуленко В. Демонтаж ленінського плану монументальної пропаганди. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. *Серія 18 : Право* : зб. наук. праць.Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 34. С. 10–25.

361. Алферов В. Возникновение и развитие рабселькоровского движения в СССР. Москва : Мысль, 1970. С. 159.

362. Андрющенко Н. Культурне життя Дніпропетровщини 1920-х – початку 1930 рр. (за матеріалами часопису «Зоря») / *Гуманітарний журнал*. 2013. № 1–2. С. 143–156.

363. Апостолов В. Преса України в боротьбі за колективізацію сільського господарства (1930–1932 рр.). Київ, 1961. 51 с.

364. Ачкіназі Б. Російський фактор у відносинах директорії УНР з Францією. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* 2005. 13. С. 170–182.

365. Бабенко Л. Участие советских спецслужб в закрытии церквей и культовых сооружений в Украине (1920–1940-е гг.). *Austrian Journal of Humanities*

and Social Sciences. 2014. № 11–12. С. 24–27.

366. Бабюх В. Документы органов политической цензуры Украинской ССР по сохранению государственной тайны в печати в 1920–1930-х гг. *Ленинград. юрид. журнал*. 2012. № 4. С. 144–151.

367. Бабюх В. Становлення та формування органів цензури в Україні в 1917 – на початку 1920-х років. *Друга світова війна в пам'ятниках*. 2004. С. 73–84.

368. Багрич М., Мазус Д. Періодичні видання УРСР, 1918–1950 : Журнали : бібліогр. довідн. Харків : Вид-во Книжкової палати УРСР, 1956. 462 с.

369. Баришполець О. Самарій Єрман – публіцист, фундатор газети «Дело революции». *Вісник Київського університету.* 1970. № 12. С. 61–66.

370. Березівська Л. Прихована реформа шкільної освіти в УРСР : причини, напрями, наслідки (30-ті роки ХХ ст.) *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка.* Житомир : Вид-во Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка, 2007. Вип. 36. С. 52–57.

371. Бикова Н. Голодомор і українська радянська преса початку 30-х рр. ХХ ст. *Українська періодика: історія і сучасність* : доп. та повід. другої Всеукр. наук.-теорет. конф. 21–22 грудня 1994 р. / редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін. Львів–Житомир: [б. в.], 1994. С. 59–60.

372. Білокінь С. Більшовизм : механіка тотального винищення населення. *Сучасність.* 1998. № 4. С. 58–89.

373. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр. : джерелознавче дослідження. Київ : Пенмен, 2017. 768 с.

374. Бондаренко І. Становлення системи жанрів преси Запорізького регіону 20–30-х рр. ХХ ст. : специфіка мовностилістичної організації. *Наук. праці Кам'янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Філологічні науки*. 2011. Вип. 25. С. 179–182.

375. Броніцька Т. Відділ державної статистики друку : становлення та розвиток. *Вісник Книжкової палати*. 1998. № 7. С. 3–5.

376. Вакульчук О. Багатотиражні газети України : створення, функціонування, характерні особливості. *Рукописна та книжкова спадщина*

України. 2018. Вип. 22. С. 67–82.

377. Вакульчук О. Багатотиражна преса України 1920-х – початку 1930-х років : вплив суспільно-політичної ситуації на особливості розвитку, зміст, умови функціонування. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* 2021. Вип. 62. С. 355–366.

378. Вакульчук О. Багатотиражні газети України в системі радянської преси (1920 – початок 1930-х років). *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 57. С. 342–354.

379. Вакульчук О., Дубровіна Л. Багатотиражна преса України 1920–1930-х років. Київ : НБУВ, 2005. 220 с.

380. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні. *Український історичний журнал*. 2002. № 6. С. 3–21.

381. Вечерський В. Містобудівне мистецтво Північного Лівобережжя XX століть. *Регіональна історія України*. 2008. Вип. 2. С. 245–272.

382. Вєтров І., Шевченко О. Червона армія і Рейхсвер. Військово-технічна співпраця у 1922–1933 рр. : монографія / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Інститут історичної освіти. Київ : Генеза, 2008. 247с.

383. Вітринська О. Радянська преса та література 1920–30-х рр. як інструмент впливу на релігійну свідомість євреїв України. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія : Актуальні проблеми історії України*. Харків : НТУ «ХПІ». 2014. № 25. С. 3–14.

384. Владимиров В. Історія української журналістики (1917–1991). Київ : МАУП, 2007. 174 с.

385. Галка К. Роль образу ворога в радянській ідеолого-пропагандистській роботі (1933–1941 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 2. С. 177–181.

386. Гармасар В. Трагічні сторінки в історії біології в АН УРСР. *Наука та наукознавство*. 2018. № 2. С. 121–132.

387. Гриценко А., Чумаченко О. Зображення жінки в мистецтві як елемент радянської ідеології (героїня-працівниця, мати-героїня, жінка в іміджі

соціалістичного реалізму) в добу «відлиги» та «застою». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : історичні науки.* 2023. Т. 42. С. 89–95.

388. Гончарук К., Шевців М. Пропаганда як соціально-політичне явище : проблеми розуміння. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. Вип. 1. С. 119–121.

389. Готкова Ю. Газета «Вісті ВУЦВК» як джерело для вивчення особливостей початку проведення українізації в Північно-Кавказькому краї. *Етнічна історія народів Європи*. 2015. Вип. 46. С. 102–108.

390. Даниленко В., Рудий Г. Преса України 1917–1920 рр. як об'єкт дослідження української культури : джерелознавчий і методологічний аспекти. Київ : НБУВ, 2005. 380 с.

391. Дмитрієнко М. Адміністративно-територіальний поділ українських земель: історія, проекти, реальність (XIX – початок XX ст.). *Історико-географічні дослідження в Україні.* 1994. Вип. 3. С. 23–46.

392. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х рр. XX ст. Івано-Франківськ: [б. в.], 1995. 128 с.

393. Доценко В. Використання періодичної преси при здійсненні пропаганди в Україні у 1920-х –1930-х рр. *Емінак*. 2016. № 3(1). С. 57–61.

394. Дмитрієнко М. Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело. Київ : Наукова думка, 1967. 146 с.

395. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2009. Т. 6. Ла – Мі. 790 с.

396. Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938) : монографія. Київ, 2001. 304с.

397. Животко А. П. Історія української преси. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.

398. Животко А. Історія української преси. Мюнхен, 1989–1990. 336 с.

399. Зайцева В. Про жанрову своєрідність газетної мови. *Український смисл*.

2015. С. 39–48.

400. Історія партійно-радянської преси України / за заг. ред. А. Москаленка. Київ : Вища школа, 1989. 359 с.

401. Іванов О. Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2013. № 1045. С. 69–74.

402. Ігнатієнко В. Українська преса : 1816–1923. Харків : ДВУ, 1926. 76 с.

403. Ігнатієнко В. Історія української преси та її вивчення. *Бібліологічні вісті*. 1923. № 3. С. 21–23.

404. Ігнатієнко В. Про стан і завдання преси СРСР. *Бібліологічні вісті*. 1923. № 4. С. 82.

405. Ігнатієнко В. Українська преса в 1922 р. *Бібліологічні вісті*. 1923. № 1. С. 5–12.

406. Історія партійно-радянської преси України. / За загальною редакцією А. З. Москаленка. Київ : Політвидав, 1989. 304 с.

407. Каганов Ю. Виховання «радянської людини» в Україні : КДБ проти школярів (1960–1970-ті рр.). *СХІД*. 2017. Вип. 4 (150). С. 57–63.

408. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.

409. Каганов Ю. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 38. С. 213–225.

410. Каганов Ю. Радянський мовний дискурс : політико-ідеологічні особливості та протидія. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. 32. С. 273–278.

411. Каганов Ю. Феномен «радянської людини» 1950–1980-х рр. в сучасній українській історіографії. *Історична пам'ять: науковий журнал*. Полтава, 2018. № 2 (39). С. 84–98.

412. Каганов Ю. Музика як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія. *Наукові праці історичного факультету Запорізького*

національного університету. 2012. № 33. С. 159–164.

413. Ковальов Є., Федевич К. За віру, царя і кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905 – 1917 роки). *Київські історичні студії*. 2018. № 1. С. 143–144.

414. Кожевников Г. Партия – организатор рабселькоровского движения в СССР. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. 120 с.

415. Козицький М., Калінчук О. Висвітлення питання автономії України на сторінках центрального органу Української соціал-демократичної робітничої партії «Робітнича газета» (березень – липень 1917 р.). *Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка*. *Історія*. 1996. Вип. 34. С. 69–74.

416. Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.) / Відповід. ред. проф. В. Даниленко. Харків : Раритети України, 2016. 324 с.

417. Коляструк О. Преса в радянській політичній системі 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові записки [Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського]. Серія: Історія*. 2003. Вип. 5. С. 104–110.

418. Костик Є. Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 11. С. 274–292.

419. Костик Є. Функціонування центрального управління у справах друку (ЦУД) в 20-х рр. ХХ ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* 2005. Вип. 13. С. 238–249.

420. Котельницький Н. Видавнича діяльність ліберальних земців Північного Лівобережжя (60-80рр. XIX ст.). *Наукові записки з української історії.* 2018. Випуск 43. С. 80–85.

421. Крижанівський В. Відображення партійних репресій в радянській періодичній пресі Сумщини 1929 року. *Вісник науки і освіти.* 2026. № 2 (44). С. 3316–3329.

422. Крижанівський В. Судові органи та їхня діяльність у 1860-х – 1910-х рр. в «Історії міст і сіл Української РСР» : методологічний та джерелознавчий

аспекти. *Вісник науки та освіти.* 2025. Вип. 6 (36). С. 1763–1776.

423. Крижанівський В. Мінченко М. Особливості вивчення історії судових інституцій 1860-х – 1910-х рр. в радянській історичній науці в другій половині 1950-х – 1991 рр. *Вісник науки і освіти.* 2025. № 7 (37). С. 2062–2075.

424. Крижанівський В. Проблема вивчення матеріалів діловодства органів міського самоврядування 1870-х – 1910-х рр. в радянській та українській пострадянській історичній науці. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2025. Вип. 7 (37). С. 648 – 660.

425. Котельницький Н. Питання протипожежної безпеки у діяльності земської ліберальної партії Північного Лівобережжя (60–80 рр. 19 ст.). *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskyi State Pedagogical University Series History*. 2025. № 51. С. 16–23. URL: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-51-16-23 (дата звернення: 09.03.2026).

426. Котельницький Н. The problem of the functioning of the chernigiv teachers' seminary and the land liberalism of the northern left-bank (1870 s). *Консенсус*. 2024. № 4. P. 121–140. URL: https://doi.org/10.31110/consensus/2024-04/121-140 (дата звернення: 09.03.2026).

427. Костів М. Антирелігійна пропаганда на шпальтах преси Чернігівщини на початку 30-х рр. ХХ ст. *Література та культура Полісся. Збірник наукових праць*. Серія «Історичні науки». Випуск 88. 2017. С. 194–202.

428. Костів М. Висвітлення діяльності закладів культури Чернігівщини в кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. у місцевій пресі. *Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства*. Випуск 25 (28). Ніжин – Київ. 2018. С. 82–87.

429. Костів М. Участь робсількорів у кампаніях комуністичного тоталітарного режиму на Чернігівщині (початок 1930-х рр.). *Сіверянський літопис*. № 1 (157). Чернігів. 2021. С. 133–138.

430. Костів М., Сопронюк Т. Діти та підлітки в комуністичних пропагандистських кампаніях на Чернігівщині (початок 1930-х рр.). *Сіверянський літопис*. № 3 (159). Чернігів. 2021. С. 98–104.

431. Костів М. Місцева преса як джерело дослідження Голодомору на Чернігівщині. *Винищення голодом. Пам'ять нації :* збірник наукових статей та доповідей учасників круглого столу до 85-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. В Україні. *Архівний простір. Праці Державного архіву Київської області.* Випуск ІІ. Київ : Логос, 2020. С. 80–84.

432. Костів М. Ніжинська газета «Нове Село» як інструмент приховування правди про Голодомор-геноцид. *Проблеми регіональної історії України :* збірник матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів. 24 травня 2019 р. / відп. ред. Н. Кузова. Херсон : ФОП Вишемирський В. С., 2019. С. 38–41.

433. Костів М. Хлібозаготівельна кампанія 1932-го на Чернігівщині (за матеріалами місцевої преси). *Матеріали Міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні XX ст.»* (Київ, 16 травня 2018 р.). Київ – Дрогобич : Коло, 2018. С. 165–170.

434. Коцур В., Молоткіна В., Хмельницька Л. Раціоналізація промислового виробництва в умовах непу. *Українознавство.* 2023. № 2 (87). С. 164–173.

435. Коцур В., Молоткіна В., Гюлерке Х. Особливості функціонування газетної періодики в Україні в 40-і рр. XX ст. *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 19. С. 154–164.

436. Кревецький І. Перша газета на Україні «Gazette de Leopol» з 1776 р. *Бібліологічні вісті*. 1926. № 4. С. 5–15.

437. Кривошея І. І. Полтавська губернія в процесі адміністративно-територіальної реформи 1923 р. *Історична пам'ять*. 2008. № 1. С. 54–63.

438. Крупський І. Українська преса наддніпрянщини 1905–1914 рр. : формування мережі, еволюція висвітлення суспільно-політичної тематики. *Магістеріум*. 2006. № 22. С. 57–61.

439. Кульчицький С. Інтернаціонал комуністичний, Третій Інтернаціонал, Комінтерн. *Енциклопедія історії України* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2005. Т. 3 :

Е–Й. 672 с.

440. Кульчицький С. Комітети незаможних селян, комнезами. *Енциклопедія історії України* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2007. Т. 4 : Ка–Ком. 528 с.

441. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ : Темпора, 2013. Кн. 1. 504 с.

442. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ : Темпора, 2013. Кн. 2. 628 с.

443. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ : Темпора, 2013. Кн. 3. 388 с.

444. Лабур О. Радянська історіографія про «звільнення жінки» в Україні 20–30-х рр. : перетворення ідеї в догму. *Сторінки історії : збірник наукових праць.* 2009. Вип. 28. С. 121–129.

445. Літовська М. Радянські періодичні видання для дітей 1920–1940-х і проблема трансформації ідеологічних пріоритетів. *Україна Модерна* : вебсайт. URL: http://uamoderna.com/md/litovskasoviet-journals-for-children (дата звернення: 06.03.2026).

446. Лисенко О. Сільські активісти Чернігівщини (кінець 1920–1930-ті рр.) : типологія поведінки. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2013. № 1–2. С. 255–284.

447. Лисенко О. Особливості становлення радянської преси на території Сумщини (1921–1929 рр.). *Сумська старовина*. 2014. № 43. С. 101–110.

448. Лях С. Методологія історії : класика і практика. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 128 с.

449. Колесник І. Українська історіографія : концептуальна історія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.

450. Макаренко А. Собрание сочинений в 4-х томах. Том 1. Москва : Правда. 1987. 576 с.

451. Мангайм К. Ідеологія та утопія. Київ : Дух і літера, 2008. 370 с.

452. Манаєв О. Теоретичні витоки тоталітарної моделі класової комунікації. *Філософська і соціологічна думка.* 1991. № 5. С. 12–13.

453. Мартинова І. «Житлове питання» в Харкові у 1920–30-ті роки в дискурсі преси : зб. наук. праць «Історія та географія» / Харк. нац. пед. університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2019. Випуск 56. С. 94–101.

454. Масненко В. Цензура в підрадянській України 20-х рр. : система, інституції, репресивна політика. *Сучасність.* 1997. № 6. С. 81–90.

455. Мічуда В. Зміни в адміністративно-територіальному поділі України в 1920–30-х рр. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 553–556.

456. Михайлик А. Українська літературна інтелігенція і формування образу «нової людини» в період раннього сталінізму (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. № 46. С. 287–298.

457. Михайлик А., Завадська І. «Неминуча війна» як політична міфологема політичної пропаганди в радянській Україні 1920–1930-х років. *Грані.* 2023. Т. 26, № 5. С. 83–89.

458. Михайлик А. Комуністичні обряди та свята як засіб формування «нової людини» в радянській Україні 1920–1930-х рр. *Південний архів.* 2022. № 38. С. 76–83.

459. Михайлик А. Соціально-правові засади сталінщини в радянській Україні : історичний аспект. *Соціальна робота та психологія : освіта і наука.* 2025. № 1. С. 53–59.

460. Михайлин І. Історія української журналістики : від журналістики в Україні до української журналістики. Харків : Вид-во ХДУ, 2000. 124 с.

461. Міщук С. Національний блок при владі у Франції (1921–1924 рр.). *Матеріали VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції :* збірник наукових праць. 2013. С. 195–199.

462. Молоткіна В. Репрезентація колективізації на сторінках періодичної преси Сумщини 1929–1932 років. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*. 2026. № 3 (45). С. 1059–1071.

463. Молоткіна В. Вплив культурно-ідеологічних процесів на

функціонування видавництв в Україні у 40–50-і рр. XX СТ. *Український літопис*. 2023. № 1. С. 58–68.

464. Мотуз В. Вплив радянської преси на свідомість українського селянства в 20–30-х рр. XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія.* 2009. Вип. 15. С. 85–89.

465. Народне господарство України в 1924–1925 рр. : у 4 кн. / Центр. стат. упр. УСРР. Харків, 1926. Кн. 1. 386 с.; Кн. 2. 369 с.; Кн. 3. 296 с.; Кн. 4. 308 с.

466. Новицька О. Українське радянське мистецтвознавство як частина тоталітарної культури. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. № 22. С. 183–195.

467. Оліцький В. Висвітлення розвитку початкової освіти у 1941–1943 рр. місцевою пресою Зони військового командування. *Сумський історико-архівний журнал.* № XXXVI. 2021. С. 15–26.

468. Оліцький В. Становище Руської Православної Церкви в Україні в середині 1940-х років. *Консенсус.* 2021. №1. С. 31-41.

469. Оліцький В. Прояви конфлікту між ченчецькою громадою Глинської пустині з радянською владою на кінці 1950-х – початку 1960-х років. *Східноєвропейський історичний вісник.* 2025. № 34. С. 115–124.

470. Оліцький В. РПЦ у релігійному житті Північно-Східної України у 1944–1953 роках. *Старожитності Лукомор'я.* 2022. № 4. С. 106–115.

471. Оліцький В. Агентурно-оперативна діяльність радянських спецслужб у середовищі православного духовенства України (1953–1964). *Сумський історико-архівний журнал.* 2026. № XLV. С. 90–99.

472. Онищенко О., Шаповал Ю. «Діло» (1880–1939): Поступ української суспільної думки. Львів: [б. в.], 1999. 382 с.

473. Остапчук О. Діяльність неформальних організацій, їх спротив радянській пропаганді та вплив на суспільно-політичну думку кінця 80-х років. *Society. Document. Communication*. *Соціум. Документ. Комунікація.* 2022. №16. С. 130–150.

474. Остапчук О. Вплив радянських фільмів та телепередач на формування

свідомості українців у 1953–1985 рр. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 12 (18). С. 986–998.

475. Остапчук О., Курок О. Роль радіо у поширенні радянської пропаганди в період «Застою». *Сіверянський літопис.* 2023. № 6. С. 110–118.

476. Остапчук О. Особливості монументальної пропаганди у період «застою». *Вісник науки та освіти*. 2023. № 11 (17). С. 1392–1406.

477. Остапчук О. О. Спадок радянської пропаганди брежнєвської доби в незалежній Україні. Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» : матер. звітної наук.-практ. конф. здобувачів вищої та фахової перед вищої освіти (м. Глухів, 23–24 травня 2023 року). 2023. С. 72–73

478. Остапчук О., Курок О. Зародження дисидентського руху в регіонах України та форма їхньої боротьби проти радянської пропаганди. *Сумські історико-краєзнавчі студії :* зб. матер. ІІ всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Суми, 28 жовтня 2021 р.) / редкол.: Д. В. Кудінов (голова), О. М. Клочко, М. А. Михайліченко, В. О. Оліцький. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 149–159.

479. Остапчук О. Радянська естрадна музика як засіб гібридної війни проти України. *Трансформаційні процеси в Україні у контексті цивілізаційних і глобалізаційних викликів XXI ст.:* матер. міжнар. наук.-практ. конф. Переяслав: Домбровська Я.М. 2021. С. 69–70.

480. Остапчук О., Курок О. Згортання політики українізації та ідеологічно-репресивна політика проти української творчої інтелігенції. *Глухівські читання – 2021. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : зб. матер. XI міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за заг. ред. А.С. Полякової. Глухів, 2021. С. 82–84.

481. Остапчук О. Політика дисциплінування української творчої інтелігенції у післявоєнні роки. *X Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, аспірантів та студентів*. Переяслав, 2021. С. 25–33.

482. Остапчук О. Пропаганда і радянська інтелігенція у 1940-х рр. *Збірник матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів загальної середньої, передвищої і вищої освіти аспірантів, молодих учених* (здобувачі ОНС

«Доктор філософії»). Глухів, 2021. Ч. 2 С. 133–137.

483. Остапчук О., Курок О. Радянські засоби масової інформації брежнєвської доби та їх вплив на суспільство. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ* : зб. наук. пр. Глухів, 2022. Вип. 1. С. 23–26.

484. Остапчук О. Образ Григорія Сковороди в радянській пропаганді. Круглий стіл «Сковородинівські читання», до 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди. *Сковородинівські читання (до 300 річчя з дня народження Григорія Савича Сковороди):* зб. наук.пр. Глухів. 2022. С. 25–27.

485. Острянко А., Непотенко І. Чернігів у 1920-х рр. : реалії повсякденного життя. *Краєзнавство.* 2014. № 2. С. 28–47.

486. Очеретянко В. Політична цензура в системі контролю за особистістю та суспільством : До 80-річчя створення радянської цензури. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ.* 1998. № 1/2 (6/7). С. 70–79.

487. Пастушенко О. Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікаційний аспект : монографія. Київ, 2016. 564 с.

488. Петреченко І. Адміністративно-територіальні перетворення останньої чверті XVIII – початку XIX ст. на теренах Північного Лівобережжя. *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 69–75.

489. Попова О. Функціонування газетної періодичної преси Радянської України (кінець 1920-х – 1930-х рр.) : тенденції, механізми, практики. *Гілея.* 2013. Вип. 68. С. 53–59.

490. Преса і агітація. Харків : Партвидав, 1928. 88 с.

491. Прокопчук В., Гриценко А., Чумаченко О. Зображення «образу ворога» через радянську пропагандистську сатиру та карикатуру в 1953–1985 рр. на прикладах журналу «Перець». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 2 (20). С. 890–901.

492. Прокопчук В., Гриценко А. Мистецтво відбитку : радянська пропаганда в епоху застою через призму творчості. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 3 (21). С. 1179–1191.

493. Романець О. Негативний вплив лисенківщини на генетичну науку в Україні. *Нариси з історії природознавства і техніки* : зб. наук. пр. Київ : Фенікс, 2012. Вип. 46. С. 53–64.

494. Рубан В. І в труді, і в бою… (50 років української радянської преси). Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. 216 с.

495. Рубан В. Перші масові робітничі газети. *Журналістика. Преса телебачення радіо :* республіканський міжвідомчий наук. збірник. Київ: Вища школа. 1976. Вип. 1. С. 85–97.

496. Рубан В. Становлення української радянської преси. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. 196 с.

497. Рубан В. Українська радянська газета: проблеми становлення і розвитку. Київ : Радянський письменник, 1967. 126 с.

498. Рудий Г. Формування інформаційно-пропагандистського потенціалу київської преси 1918–1920 років як чинник становлення більшовицького режиму в Україні. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика.* 2016. Вип. 21. С. 229–242.

499. Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 1. С. 29–35.

500. Савченко І. Ідеологічна складова книговидавництва в УСРР (1919–1920 рр.). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2011. 37. С. 96–111.

501. Сагарда М. Обсяг поняття «періодика». Київ : Література і мистецтво, 1928. 34 с.

502. Самойлов В. Ленінський план монументальної пропаганди. *Український історичний журнал*. Київ, 1978. Вип. 4. С. 127–133.

503. Сидоренко В. Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921–1941 рр.). Київ : Наук. думка, 1975. 108 с.

504. Сипченко І. Районна преса Сумщини 30-х рр. XX ст. як засіб ідеологічного впливу на маси. *Образ: щорічний наук. збірник*. Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. Вип. 1(16). С. 130–137.

505. Сипченко І. Феномен «ворога народу» у місцевій пресі Сумщини 30-х рр. ХХ ст. : особливості культивування та еволюція образу. *Образ: щорічний наук. збірник /* Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2014. Вип. 15. С. 122–129.

506. Снітко Л. Партійна і радянська преса як джерело з історії колективізації. *Вісник Київського університету. Серія : Історія і право*. 1965. № 7. С. 42–48.

507. Снітко Л. Стан і організація партійної і радянської преси УРСР в період наступу соціалізму по всьому фронту (1929–1932). *Вісник Київсього університету. Серія : Історія і право*. 1965. № 7. С. 132–140.

508. Сусоєв Я. Умови формування «нового радянського кіноглядача» у 1920-х рр. *Досліджуючи минуле: людина в умовах модерну :* збірник матеріалів Міжнародної конференції молодих дослідників. 2020. С. 57–64.

509. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. *Історико-педагогічний альманах*. №1. 2014. С. 4–24.

510. Старовойт С. Комуністична пропаганда в контексті суцільної колективізації та Голодомору 1932–1933 рр. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 102–110.

511. Тарапон О. Преса як засіб ідеологічної обробки населення в радянській Україні (1920–1930-ті рр.). *Наукові записки з української історії*. 2016. Вип. 39. С. 47–54.

512. Твердовський А. Чинник пропаганди у формуванні радянської моделі соціального забезпечення населення у 1920-х рр. (за матеріалами Херсонщини). *Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє :* матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (Запоріжжя, 12 лютого 2018 р.). Запоріжжя: Інтер-М, 2018. С. 350–361.

513. Т. Г. Шевченко. Біографія. / За загальною редакцією Є.П. Кирилюка. Київ, 1984. 560 с.

514. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. Jersey City : Друк. в-ва М. Коць, 1974. 174 с.

515. Ткаченко С. Адміністративно-територіальні зміни на Сумщині в

контексті реформи 1923 року. *Гілея : науковий вісник.* 2017. Вип. 120. С. 45–52.

516. Тимошик М. Районні газети як організатори сількорівського руху в умовах ствердження в Україні комуно-більшовицької системи. *Сіверянський літопис*. 2017. № 4. С. 215–222.

517. Тимошик М. Українське село під більшовиками: усталена версія і прихована правда (на архівних матеріалах сіл Ніжинської округи). *Сіверянський літопис*. 2015. № 6. С. 160–174.

518. Тимошик М. Усталена версія та прихована правда про радянську колективізацію: на матеріалах сіл тодішніх Носівського та Лосинівського районів. *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 18–33.

519. Українські жінки у горнилі модернізації /Мар'яна Байдак та ін. ; під. заг. ред. Оксани Кісь; НАН України, Ін-т народознавства, Укр. асоц. дослідників жін. історії. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 303 с.

520. Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повід. Другої всеукр. наук.-теорет. конф. 21–22 грудня 1994 р. / редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін. Львів–Житомир : [б. в.], 1994. 212 с.

521. Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повід. Першої всеукр. наук.-теорет. конф. 9–10 грудня 1993 р. / редкол.: М. Романов (відп. ред.) та ін. Львів : [б. в.], 1993. 270 с.

522. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст. : нариси повсякденного життя : колективна монографія / відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. 786 с.

523. Ульянова К. Система аналітичних жанрів преси Луганщини 20–30-х рр. ХХ ст. *Вісник Національного університуту «Львівська політехніка». Серія : Журналістські науки*. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 883. С. 84–89.

524. Федотова О. Обмеження друкованих видань у сучасному світі. *Вісник Книжкової палати.* 2014. № 8. С. 50–52.

525. Федорина М. Висвітлення пресою України досвіду передовиків сільського господарства (1933–1937 рр.). *Український історичний журнал*. 1972.

№ 2. С. 81–84.

526. Федорів У. Образ ворога як моделюючої фігури соцреалістичного тексту. *Науковий вісник Ужгородського університету*. *Серія: Філологія*. 2016. Вип. 2. С. 257–261.

527. Хархун В. «Нам треба голосу Тараса...» : культ Кобзаря в радянській поезії. *Слово і час*. 2014. № 4. С. 3–18.

528. Чернігівщина. 1932–1933. Пошук… Пам'ять… / укл. В. Швець, О. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 255 с.

529. Ченцов В. Табу – на думку, заборона – на слово. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ.* 1994. № 1. С. 12–28.

530. Шаповал Ю. Комуністична цензура в Україні : штрихи до портрета. *Україна XX ст.: особи та події в контексті важкої історії*. Київ : Генеза, 2001. С.158–205.

531. Шаповал Ю. Людина і система: штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні /Інститут національних відносин і політології НАН України. Київ, 1994. 270 с.

532. Шаповал Ю. Україна 20–50-х рр. : сторінки ненаписаної історії. Київ : Наук. думка, 1993. 244 с.

533. Шаповал Ю. Україна XX ст. : особи та події в контексті важкої історії. Київ : Генеза, 2001. 560 с.

534. Шевченко О. Розвиток місцевої преси Чернігівщини в умовах становлення радянської системи влади (1920-ті рр.) *Сіверянський літопис*. 2012. № 3–4. С. 112–121.

535. Шевченко О. Тенденції розвитку військових контактів Веймарської Німеччини та Радянського Союзу в 1922–1933 рр. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки* : *до 170-річного ювілею*. Київ : НПУ, 2004. Вип. 1. С. 194–199.

536. Щербина С. Джерела з історії ремісничих цехів на території Північного Лівобережжя у XVII–XVIII ст. *Сіверянський літопис.* 2015. № 1. С. 39–48.

537. Якименко М. Формування мережі окружної преси на Полтавщині у

1920-х роках. *Наукові записки Полтавського педагогічного університету*. *Серія: Історичні науки.* 2015. Вип. 22. С. 88–96.

538. Яковчук В., Малець Б., Борзов Ю. Інформаційні війни в сучасному світі. *Захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах :* збірних тез доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, курсантів та студентів. Львів : ЛДУ БЖД, 2020. 3 с.

539. Яринець Я. Біля витоків радянської філософії в Україні (1920–1930-і рр.). *Наукові записки*. *Філософія та релігієзнавство*. 2007. Том 63. С. 76.

Дисертаційні дослідження та автореферати дисертацій

540. Алексеев Л. Печать – могучее оружие Коммунистической партии в борьбе за укрепление партийной и государственной дисциплины в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) : автореф. дис. … канд. ист. наук. Киев, 1955. 16 с.

541. Бабюх В. Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00. Київ, 2007. 290 с.

542. Бездрабко В. Журнал «Краєзнавство» та його роль у розвитку історичних регіональних досліджень 1920–1930-х рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Харків, 1999. 258 с.

543. Бондарь Е. Роль печати в борьбе за культурную революцию на Украине (1933–1937 гг) : автореф. дис. … канд. ист. наук. Киев, 1956. 16 с.

544. Бутурлімова О. Становлення та діяльність Лейбористської партії Великої Британії (1893–1931рр.) : дис. … канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2021. 223 с.

545. Вакальчук О. Багатотиражна преса України 1920–1930-х рр. : автореф. дис. … канд. наук із соціальних комунікацій. Київ, 2004. 20 с.

546. Герман І. Запорізька преса 20–40-х рр. ХХ ст. : жанрово-стильові особливості : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 209 с.

547. Гринюк П. Партийно-советская печать Украины в борьбе за социалистическую индустриализацию (1926–1929 гг.) : дис. … канд. ист. наук. Киев, 1967. 273 с.

548. Костів М. Регіональна преса УСРР як інструмент комуністичної пропаганди на Чернігівщині (1929–1933) : дис. … д-ра філософії. Запоріжжя, 2021. 297 с.

549. Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.) : дис. … канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2003. 275 с.

550. Клименко О. Конструювання пам'яті «нової людини» у 1920-х – 1930-х рр. (на матеріалах УСРР) : дис …. канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2019. 257 с.

551. Лощинська Н. Журнал «Червоний шлях» та літературний процес 20–30-х рр. в Україні : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 1998. 173 с.

552. Маркова С. Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.) : дис. … д-ра іст. наук. Кам'янець-Подільський, 2015. 534 с.

553. Миць М. Українська періодична преса Волині (1921–1939 рр.) як історичне джерело : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 1995. 191 с.

554. Остапенко Н. Роль массовых крестьянских газет Украинской ССР в пропагандистской подготовке сплошной коллективизации сельского хозяйства. 1926–1929 : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.01.08. Киев, 1982. 24 с.

555. Ульянова К. Преса Луганщини 1917–1938 рр. : становлення та основні тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з соц. комунікацій : 27.00.04. Запоріжжя, 2009. 20 с.

556. Федорина М. Партійно-радянська преса України як джерело з історії розвитку соціалістичного змагання та поширення передових методів праці в сільському господарстві (1933–1937 рр.) : дис. … канд. іст. наук. Київ, 1972. 301 с.

557. Федоришин П. Українська журналістика періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 1996. 194 с.

Англомовна література

558. Brooks J. Public and Private Values in the Soviet Press, 1921–1928. *Slavic Review.* Vol. 48. No. 1 (Spring 1989). P. 16–35.

559. Cioflanca A. The communist propagandistic model: towards a cultural

genealogy. *StudiaPolitica: Romanian Political Science Review*, 10 (3). P. 447-482.

560. Clews J. C. Communist propaganda techniques. New York : F. A. Praeger, 1964. 326 p.

561. Jarlbrink J., Norén F. The rise and fall of 'propaganda' as a positive concept: a digital reading of Swedish parliamentary records, 1867–2019. *Scandinavian Journal of History*. 2022. P. 1–21.

562. Inkeles A. Soviet Reactions to the Voice of America. *The Public Opinion Quarterly*. 1953. Vol. 16, No. 4, Special Issue on International Communications Research (Winter, 1952–1953), P. 612–617.

563. Kenez P. The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. 308 p.

564. Kostiv M., Soproniuk T. The image of "kurkul" in the communist press of Ukrainian Socialist Soviet Republic of the 1920s and 1930s. *Annals of the University of Craiova. History / Analele Universităţii din Craiova. Istorie*. No.1(39). *Craiova*. 2021. P. 57–66.

565. Lasswel H.D. The Strategy of Soviet Propaganda. *The Defense of the Free World*, 1951. Vol. 24, No. 2. P. 66–78.

566. Lasswell H. D. The theory of political propaganda. *American Political Science Review, 21,* 1927. P. 627–631.

567. Levi G. Microhistory and the Recovery of Complexity. *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method, and Evidence* / ed. by S. Fellman and M. Rahikainnen. Cambridge Scholars Publishing, 2012. P. 121–132.

568. Liber J. Soviet nationality policy, urban growth and identity change in the Ukrainian SSR 1923–1934. Cambridge, 1992. 289 p.

569. Martin J. International Propaganda: Its Legal and Diplomatic Control. Minneapolis. University of Minnesota Press, 1958, 296 p.

570. Massing P. Experiences with the Iron Curtain Press. *The Journal of the Rutgers University Libraries.* 1952. Vol. 15, No. 2. P. 53–59.

571. McNair B. Glasnost, Perestroika, and the Soviet Media. New York : Routledge, 2006. 201 p.

572. Merkushev A. The Russian and Soviet Press : A Long Journey from Suppression to Freedom via Suppression and Glasnost. *Shorenstein Center Discussion Paper Series 1991. D-10.* Harvard University, Cambridge, MA, August 1991. 17 p.

573. Mickiewicz E. The Modernization of Party Propaganda in the USSR. *Slavic Review.* 1971. Vol. 30 (Issue 2). P. 257–276.

574. Pratkanis A. R., & Arronson E. Age of propaganda : The Everyday Use and Abuse of Persuasion. Univercity of California, 2001. 316 p.

575. Propaganda and Communication in World History / ed. by H. D. Lasswell, D. Lerner, H. Speier. University of Hawaii Press, 1980. 631 p.

576. Petrone K. The Great War in Russian Memory. Bloomington : Indiana University Press, 2011. 385 p.

577. Roland Barthes. Mythologies translated by Annette lavers. New York : The Noonday press, 1972. 164 p.

578. Sarah D. Popular Opinion in Stalin's Russia : Terror, Propaganda and Dissent, 1934–1941. Cambridge University Press, 2010. 231 p.

579. Somogyvári L. Lenin as a Child Visual Propaganda and Pedagogy. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2019. Vol. 42. P. 29–42.

580. Sullivant R. Soviet Politics and the Ukraine. New-York; London, 1962. 438 p.

581. White S. The effectiveness of political propaganda in the USSR. *Soviet Studies*. 1980. Vol. 32, no. 3. P. 323–348.

ДОДАТКИ

Додаток А.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації в наукових фахових виданнях України

1. Гриценко А. П., Мозговий О. С. Інтеграція комуністичної пропаганди в систему освіти СРСР в 1920-х роках : історико-політологічний аспект. *Сумський історико-архівний журнал.* 2023. № XLI. С. 5–13. DOI: https://doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.5

2. Мозговий О. С. Ідеологічна основа використання преси як складової комуністичної пропаганди в СРСР. *Консенсус. Електронний історичний журнал.* 2024. № 1. С. 105–114. DOI: https://doi.org/10.31110/consensus/2024-01/105-114

3. Мозговий О. С. Антипольська пропаганда в періодичній пресі Північного Лівобережжя 1920 року. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 12 (42). С. 3012–3025. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-12(42)-3012-3025

4. Мозговий О. С. Антирелігійна пропаганда в радянській пресі Північного Лівобережжя 1920-25 років. *Консенсус. Електронний історичний журнал*. 2026. №1. С. 66–74. DOI: https://doi.org/10.31110/consensus/2026-01/066-074

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Мозговий О. С. Газета «Більшовик Полтавщини» як інструмент комуністичної пропаганди. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / За заг. ред. А. С. Полякової. Глухів, 2022. С. 102–104.

6. Мозговий О. С., Гриценко А. П. Особливості дослідження комуністичної пропаганди в умовах декомунізації. *Актуальні питання*

дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ : збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова, Чумаченко О. А., співголова та ін.]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С. 69–71.

7. Мозговий О. С., Гриценко А. П. Пропаганда як складова розвитку суспільства. *«Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Бєлашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка»* : збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова, Чумаченко О. А., співголова та ін.]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 1. С. 150–153.

8. Мозговий О. Роль історичної науки в партійній пропаганді СРСР. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування :* збірник наукових праць / [редкол.: А. П. Гриценко, голова; Н. М. Ткаченко, А. А. Голуб, М. В. Мінченко, С. О. Мисник, Н. М. Петренко]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 191–194.

9. Мозговий О. С. Політика радянської влади щодо питання цензури на початку 1920-х років. *Глухівські читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук :* збірник матеріалів XIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / За заг. ред. А.С. Полякова. Глухів, 2023. С. 42–44.

10. Мозговий О. С. Розвиток періодичної преси на території Наддніпрянської України в епоху Російської імперії. *Глухівські історико-філософські читання:* збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А. П., голова та ін.]. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 219–221.

11. Мозговий О.С. Соціально-економічна лібералізація на території радянської України 1920-х років. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський*

національний педагогічний університет імені Олександра Довженка : матеріали щорічної звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти (розділ вища школа) (м. Глухів, 23–24 травня 2024 року). Глухів, 2024. Ч. 2. С. 117–120.

12. Мозговий О.С. Укорінення радянської влади на території Наддніпрянської України. *Освіта і наука XXI століття* : збірник матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, аспірантів і молодих учених / За заг. ред. Луценка Г. В. Глухів, 2025. Ч. 2. С.107–109.

Додаток Б.

Бібліографічний покажчик газет, що виходили на території Північного Лівобережжя з 1920 по 1929 рік

Принцип побудови покажчика такий: перелік газет розташовано за алфавітом. За одиницю опису нами взято всі числа (номери) однієї газети (в межах облікового періоду (з 1920 по 1929 рік)), незалежно від того змінювала вона свою назву чи ні. Якщо при перейменуванні газети зберігалася наступність року видання, валова та поточна нумерації, то її прийнято за одне видання. Це стосується і тих випадків, коли при зміні назви газети починалася нова нумерація і починався новий рік видання, а через певний час валова нумерація поновлювалася, а рік видання продовжувався.

Опис газет зроблено за останнім номером (числом). Всі газети описані мовою оригіналу. Якщо назва та П і д з а головок йшли одночасно українською та російською мовою, то опис подається українською. Зміни, що відбувалися у виданні газети відбито в таких рубриках: назва П і д з а головок (П і д з а г.:), місце видання (М і с ц е вид.:), мова видання (М о в а вид.:). До опису входять ще такі рубрики: примітки (П р и м.:), додатки (Д о д.:), джерело (Дж.:).

Під рубрикою «Н а з в а:» подаються всі перейменування газети на кожне з яких дано посилання на назву основного опису. Зміни, пов'язані з організацією або перейменуванням установи, що видавала газету зазначені в рубриці «П і д з а г.:». В окремих випадках назви установ подано в загальноприйнятій на той час скороченій формі: ЦК КП(б)у, ЦК ЛКСМУ, губком, повітком, ревком тощо. У решті випадків так, як їх надруковано в газеті. Про зміну місця видання повідомляється в рубриці «М і с ц е вид.:». Під рубрикою «М о в а вид.:» зазначено зміни мови видання. Також в рубриці «І с т.:» подано інформацію про заснування газети до 1920 р. та її історії після 1929 р. за часів існування Радянського Союзу. Крім того, в рубриці «Д о д.:» указана наявність додатків та матеріалів, яким відведено цілі сторінки або розвороти. У випадку, коли додатки мали власну нумерацію, то них зроблено самостійний опис. За наявності інформації в деяких газетах введено підрубрику «Р е д.», де зібрано інформацію про редакторів газети чи діяльність редакційної колегії газети.

Хронологічні характеристики газет подаються відповідно до часу виходу першого номеру по 1929 рік включно.

У таких випадках, коли газета припинила свій вихід після 1929 року, вказано останній рік її видання, а у випадку продовження наводиться остання назва.

1. Авіазмичка. Стінний часопис Полтавського губвідділу Т-ва авіації і повітроплавства України й Криму. Полтава. 1924-1925. - П р и м.: № 1 вийшов у грудні 1924 р.

2. Більшовик: орган Полтав. губкому КП(б) України / редкол.; вид. Полтав. губпартком. – Полтава, 1920 – 1921 (...) Виходить двічі на міс. - №№: 1920 №№ 1 (2 черв.) – 162 (30 груд.). П р и м.: У № 44 (4 серп.), 45 (5 серп.) надруковані на зворотньому боці газети «Вісті Полтавського Губерн. Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів. У 1920 р. на стор. газ.

друкувалася газ. «Червоний юнак». У 1920 р. (січ. – трав.) вид. газ. «Селянин» (Селян. газ. Орган Полтав. губ. селян, відд. при Губкомі КДП(б) України. Полтава). У 1920 р. (30 трав.) на стор. газ. - (червень) - 1921 р. вид. газ. «Більшовик»). У 1921 р. (берез. – листоп.) - газ. «Незаможний селянин».

3. Більшовик Полтавщини. Селянська газета. Орган Полтавського окркому КП(б)У та окрвиконкому Полтавщини. Вих. тричі на тиж.: щовівторка, четверга й суботи. – Полтава, 1917, 1921-1929. Продовж. – І с т.: Газ. почала вих. з (?) квітня 1917 р. під назв. «Известия Полтавского Совета рабочих и солдатских депутатов». Полтава. Редакція газ. «Зоря Полтавщини» вважає початком виходу своєї газети 19 жовтня (1 листопада) 1917 р.— дату виходу першого числа газ. «Молот». У квіт. 1919 влита газ. «Голос коммуниста» - орган Полтавського губкому та МК КП(б) України. - Н а з в а: 1917 № 3 (4 ноября) (?)—33 (14 дек.) Известия Полтавского Совета революции*; № 34 (15 (27) груд.) Вісті Полтавської Ради Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів ; 1917 № 35 (31 дек. (12 янв. 1918)) (?) Известия Полтавского Совета рабочих, солдатских и селянских депутатов (Вісті Полтавської Ради робітничих, солдатських селянських депутатів); 1918 № 9 (31 янв. (13 февр.)) (?)—32 (8 (21) марта) (?) Известия Совета (Вісті Ради); 1919 № 1 (23 янв.)*—6 (29 янв.) Бюллетень Военно-революционного комитета Полтавщины; 1919 № 7 (30 янв.) —16 (9 февр.) Известия Военно-революционного комитета Полтавщины; 1918 № 30 (19 берез.) Вісти Ради; 1919 (26 янв. — ... апр.) Припин.: № №: 1919 — 54 (17 апр.)); 1919 № 1 (17) (1 февр.)—53 (69) (18 апр.) Известия Полтавского Совета рабочих депутатов; 1919 № 54 (70) (24 апр.) Известия Полтавского Совета и губернского исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов; 1919 № 55 (71) (25 апр.)—89 (105) (7 июня) Известия Полтавского губисполкома и Полтавского губернского комитета КП(б) Украины; 1919 № 90 (107) (11 июня) — 128 (145) (27 июля) (?) Известия Полтавского губисполкома. губкома КП(б) Украины и Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов; 1919 № 1 (13 дек.) —1920 № 24 (39) (31 янв.)* Власть Советов; 1920 № 25 (1 лют.) —118 (28 трав.) Радянська влада; 1920 № 1 (30 мая) —1921 № 72 (24*) (10 апр.) Известия Полтавского губисполкома Совета рабочих, селянских и красноармейских депутатов (Вісті Полтавського губ[ернського] виконавчого комітету Рад. роб[ітничих], сел[янських] та червоно[армійських] депутатів); 1921. №№ 73 (249) (12 апр.)—189 (359) (4 сент.) Вісті; 1921 №№ 192 (362) (8 сент.) – 266 (436) (6 дек.) Вісті Полтавського губерніального виконкому Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Полтавського губкому КП(б)У; 1922 № 1(1 янв.)—72 (31 марта) Известия Полтавского губисполкома Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов и Полтавского губкома КП(б) Украины (Вісті Полтавського губвикенкому Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Полтавського губкому КП(б) України); 1922 № 4 (5 апр.)* (?) — 1924 № 252 (2 ноября) Голос труда; 1924 № 1 (4 ноября) —1941 № 225 (12 сент.) (?) У 1923-1924 паралельно з газ. «Голос труда» видається «Червоне село». У листопаді 1924 р. ці газети злилися під назвою «Більшовик Полтавщини»; У жовтні 1925 р. газета знову поділилася на два видання: окремо для міста і села під цією ж назвою. З 1 листопада 1925 р. газ. для міста вих. під назвою «Робітник», а «Більшовик

Полтавщини» став селянською газетою. — П і д з а г.: 1918 № 9 (31 янв. (13 февр.)) (?) — 32 (8 (21) марта) (?) Орган Полтав. Совета р., солдатских и к. депутатов; 1919 № 1 (13 дек.)—6 (19 дек.) Орган Полт з. губкома КП(б) Украины; 1919 № 7 (21 дек.) —1920 № 96 (30 апр.) Орган Полтав. губ. воен.-ревкома и губкома КП(б) Украины; 1920 № 97 (1 мая) *—1921 № 289 (31 дек.) Орган Полтав. Губисполкома Совета р., к. и с. д. и губкома КП(б) Украины; 1921 №№ 73 (249) (12 апр.) – 189 (359) (4 сент.) Орган Полтавського губвиконкому Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Полтавського губкому КП(б)У; 1922 №№ 73 (595) – 226 (747) (31 дек.) Ежедневная газета Полтавського губисполкома и губкома КП(б)У; 1923 № 181 (828) (13 апр.) - 1924 № 227 (1271) (4 окт.) (?) Ежедневная газ. Полтав. губисполкома, губкома КП(б) Украины и горсовета; 1924 №№ 229 (1273) (7 окт.) – 252 (1296) (2 нояб.) Рабоче-селянская газета. Орган Полтавского губисполкома, губкома КП(б)У, ГСПС и горсовета; 1924 № 1 (4 листоп.) - 1925 №193 (240) (26 серп.) Орган Полтавського губвиконкому, губкому КП(б) України, губ. Ради профспілок та міської Ради. Робітничо-селянська газета. 1925 №№ 194 (241) (27 серп.) – 223 (270) (30 верес.) Робітничо-селянська газета Полтавського губкому та окрпарткому КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофбюро; 1925 № 215 (262) (20 верес.) Орган Полтавського губкому та окрпарткому КП(б)У та окрвиконкому. Селянська газета; 1925 №№ 1 (274) (1 жовт.) – 29 (314) (11 груд.) Орган Полтавського губкому й окрпарткому КП(б)У та окрвиконкому; 1926 №№ 1 (322) (1 січ.) — 52 (373) (8 трав.) Орган Полтав. окрпарткому КП(б)У та окрвиконкому; 1926 № 53 (374) (12 трав.) – 1930 № 61 (31 трав.) Сел. газета. Вид. окрком КП(б)У та окрвиконком Полтавщини; — Р е д.: 1917 № 24, 34 изд. революц. ком. ; 1918 № 30 ред. не зазнач.; 1919 № 4–44 (60) (6 апр.) Л. Тарский, № 49 (65) (13 апр.) – 59 (75) (30 апр.) , № 90 –127 ; 1920 № 2–136 (14 нояб.) редкол. ; 1919 № 61 (77) (3 мая) – 89 Л. С. Энтин ; 1920 № 20 (35) (27 янв.) – 24 Сергей Мазлах. М о в а вид.: 1917—1922 (бер.) укр. і рос.; 1922 (квіт.)—1924 (жовт.) – рос., далі газ. вих укр. мовою. – Д о д.: 1920 «Більшовик»; 1920 №№ 1-30 стор.; 1921 №№ 31 (22 янв.) – 53 (27 нояб.) «Красная молодежь». Еженедельний Орган Полтавского губернсокго комитета Коммунистического Союза молодежи Украины; 1920 №№ 1-13 стор.; 1921 №№ 1 (14) (20 ферв.) – 2 (15) (2 марта) «Красноармейский голос». Орган Политпросветотдела губвоенкоима Полтавщини; 1920 «Красный боец»; 1920 вип. За 1 жовтня «Красный командир» Однодневн. газ. Орган губисполкома; 1921 № 2 (18 окт.) «Красонармейская звезда». Орган Политотдела Н-ской дивизии; 1921 у № 231 (25 окт.) На помощь детям; 1921 №№ 27 (19 янв.) – 3 (3 нояб.) [нумерація змінювалася] Страничка работници; 1921 у № 236 (30 окт.) «Три года». Однодневная страничка Полтавского губкома КСМУ, посвященная трехлетней годовщине Коммунистического Союза Молодежи; 1922 спеціальний додаток до № 78 (7 лип.) «Життя, боротба і думи незаможника»; 1922 Специальное издание газ. «Голос труда» № 2 (13 авг.) К сбору екдиного продналога; 1922 у № 167 (22 окт.) Литературная страница; 1922 у № 172 (28 окт.) Червоне село. Селянська сторінка; 1923 Екстр. Бюллетень газ. «Голос труда» № 1 (14 марта); 1924 Спецприложение к № 11 (1049) (13 янв) газ. «Голос труда»; 1924 у № 24 (30 янв.) Литература. Критика; 1924 у №№ 40 (17 февр.) – 170 (27 июля) Литература. Искусство. Наука. Техника; 1925 дод. До газ. «Робітник» та

«Більшовик Полтавщини» за 25 лист. «Три роки роботи Укрaінбанку» (192201925 рр.)»; 1925 у №№ 33-34 (23 груд.) Селянство Полтавщини в революції 1905 р. (за матеріалами Полтавського історичного архіву); 1926 до № 20 (341) (18 лют.) «До розіграшу лотереї «Більшовика Полтавщини»; 1928 «Робселькор «Більшовика Полтавщини»; до № 49 (612) (28 квіт.) Обов'язкова постанова Полтав. міськради (Положення про квартплату в м. Полтаві); 1928 у № 128 (691) (7 листоп.) Літ.-мистецька сторінка; 1928 журн. «Наше слово». - П р и м.: № 215 (262) за 20 верес. 1925 р. видано як спеціальний випуск селянської газети для ознайомлення читачів і розповсюдження безплатно на селі. Нині газета називається «Зоря Полтавщини».

4. Більшовик Полтавщини. Стінгазета. Одноден. вид. Орган Полтав. ОПК та ОВК. – Полтава, 1929. - №№; 1929 б (№) (черв.)

5. Більшовик Полтавщини. Тимчас. Орган Полтав. ОПК та ОВК та Кечигів. РПК й РВК. Безплатний вип. – Кечігівка, 1929. - №№: 1929 № 1 (26 черв.) - № 2 (4 лип.).

6. Більшовик Полтавщини. Тимчас. Орган Полтав. ОПК та ОВК та Сахновщан. РПК й РВК. Безплатний вип. – Сахновщина, 1929. - №№: 1929 № 1 (29 черв.) - № 2 (3 лип.).

7. Більшовицька зміна. Газета роб.-сел. молоді Глухівщини. – Глухів, 1927-1930. Вид.: Глухів окрком ЛКСМ України. Дод. до газ. «Червоне село». – №№: 1927 № 1 (7 трав.) – 1929 № 16 (57) (28 груд.). – Д о д.: 1927 у № 16 (57) (31 трав.) «Літературна сторінка». – П р и м.: У 1925 р.на сторінках газети «Червоне село» друкувалася «Сторінка молоді».

8. Більшовицькі резерви: Двотижнева газета роб.-селянської молоді Ніжинщини. Орган окрокому ЛКСМУ. Дод. до газ. «Нове село». – Ніжен, 1928-1929. - №№: 1928 № 1 (29 січ.) – 1929. № 17 (1 лют.). - Нумерація валова. - П р и м.: У №№ 10 і 13 за 1928 р надруковані, як сторінка в газеті «Нове село»; у № 17 від 1 лютого 1929 р. П і д з а головок та місце видання не зазначені.

9. Большевистские резервы. Газ. Черниг. губкома ЛКСМ [Украины]. Дод. до газ. «Красное знамя». – Чернигов, 1924 (15 авг.—...). – П р и м.: У 1922*—1923 рр. вид. газ. «Молодий незаможник».

10. Боротьбист: орган Полтав. Губ. Ком. Укр. Комуніст. партії (боротьбистів) / редкол. – Полтава, 1919, 1920. - №№: 1919 №№ 2 (17 груд.) – 13 (31 груд.); 1920, № № 14 (1 січ.) – 63 (4 квіт.).

11. Боротьбист: орган Прилуц. райкому Укр. Комуніст. партії (боротьбистів) / редкол. – Прилуки, 1920. – Виходить тричі на тижд. - №№: 1920 № 22 (7 квіт.).

12. Борьба: орган Полтав. Губерн. Ком. Укр. партії лівих Соціалістів-Революціонерів (борьбистів) / редкол.; вид. Губерн. Парком. – Полтава, 1920. №№: 1920 №№ 4 (17 січ.) — 34 (28 берез.).

13. Будь готов. Однодневная газета юных ленинцев Сумщины. Орган Горсовещания ю[ных] л[енинцев] и окружн[ого] бюро Ком[мунистического] д[етского] д[вижения]. Сумы, 1925. - №№: 1925. № 1 (3) (23 апр.).

14. Бюлетень по перевірці членів та кандидатів партії 138 стріл. полку. Орган партбюро полку. - Переяслав, 1929. - №№: 1929 №№ 2 (14 лип.) - 5 (18 лип.).

15. Бюллетень. Орган Полтав. губбюро профсоюзов. Полтава, 1920. - №№: 1920 (11 марта—...).

16. Бюллетень 2-ой беспартийной красноармейской конференции 2-го запасного батальона [у газ. «Знамя советов»]. – [Кременчуг ; Умань], 1920. - №№: 1920 №№ 2 (21 авг.) - 3 (22 авг.).

17. Бюллетень 6-й губернской Полтавской организаци КП(б) Украини. Полтава, 1922.

18. Бюллетень VII-го губернского продсовещания. Чернигов, 1928.

19. Бюллетень № 2 Н.-Северской Уездной Перерегистрационной Тройки / ред. не зазнач. – Новгород-Северский, 1920. 1920, № 2 [окт.].

20. Бюллетень «Ахтырских Известий»: Ахтырского Уездисполкома Советов и Уездпаркома К.П.(б)У / ред. М. Кицис. – Ахтырка, 1920. - №№: 1920, [б. N.] (12 окт.).

21. Бюллетень газеты «Знамя Советов» / редкол. – Чернигов, 1920. 1920, № 2 (12 янв.).

22. Бюллетень газети «Плуг и молот». Конотоп, 1921. №№: 1921 №№ 1 (9 ферв.) – 3 (11 февр.).

23. Бюллетень двухнедельника по укрплению партии. Орган Черниговского губкома КП(б)У. Чернигов, 1921. №№.: 1921 № 1 (15 апр.).

24. Бюллетень комиссии по проведению «Недели Трудового Фронта и Транспорта». – [Кременчуг], 1920. №№ 1920 №№ 2 (25 апр.) –8 (1 мая).

25. Бюллетень Комитета КП(б) У[краины] и Исполнительного комитета С[оветов] р[абочих], к[рестьянских] и к[расноармейских] д[епутатов] Кобелякского Уезда. - Кобеляки, 1922 (...). – №№: 1922 №№ 3 (5 апр.) - 4 (27 апр.). – П р и м.: У 1921 р. вид. газ. «Известия Кобелякского уездного исполнительного комитета Советов и Кобелякского уездного комитета Коммунистической] партии (б| ольшевиков]) Украины» та з 1930 р. — газ. «За колективізацію».

26. Бюллетень красной кооперации [у газ. «Знамя Советов»]. – Чернигов, 1920. - №№: 1920 № 2 (25 нояб.).

27. Бюллетень Кременчугского потребительского общества. Вих. ежемесячно. Кременчуг, 1920-1921.

28. Бюллетень Кременчугской товарной биржи. Газ. вих. два раза в неделю. Кременчуг, 1924-1926. Вих. двічі на тиждень: у вівторок та п’ятницю.

29. Бюллетень Кролевецкого уездного исполнительного комитета. – Кролевец, 1919 (...). – П р и м.: У 1920 р. вид. «Бюллетень Кролевецкого уездного исполнительного комитета и уездного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины». - №№: 1919 №№ 31 (15 июля) — 38 (8 авг.)

30. Бюллетень Кролевецкого уездного исполнительного комитета и уездного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. Кролевец, 1920. - № №: 1920 №№ 1 (14 мая) — 4 (27 мая). – П р и м.: У 1919 р. вид. «Бюлетень Кролевецького повітового виконавчого комітету»* та в 1920 (червень) - 1921 рр. — газ. «Серп та молот».

31. Бюллетень Лубенского окружного комитета КП(б)У. Лубни, 1923. П р и м.: У бюлетені вміщено матеріали до 2-ї окружної конференції КП(б)У.

32. Бюллетень Миргородского уездного исполкома и паркома коммунистов (большевиков) Украины (Бюлетень Миргородського повітового виконкому /

паркому комуністів (більшовиків України). Миргород. 1920 (...) - №№: 1920 № 2 (25 апр.). Бюллетень Миргородского уездного ревкома. Миргород.

33. Бюллетень официальных распоряжений Миргородского уездного исполкома и его отделов (Бюлетень офіційних розпоряджень Миргородського повітового виконкому та його відділів) . Миргород, Полтав. губ. 1920 (7 февр.) — 1921 (...) — Н а з в а: 1920 № 1 (7 февр.) (?) Бюллетень Миргородского уездного исполкома и его отделов (Бюлетень Миргородського повітового виконкому та його відділів); 1920 № 4 (16 февр.) (?) Бюллетень Миргородского уездного ревкомя (Бюлетень Миргородського повітового ревкому). – М о в а вид.: рос. та укр. - №№: 1920—4 (16 февр.), № 1 (7 дек.); 1921 № 4 (25 янв.)

34. Бюлетень повіт. Безпарт. Робітниче.-Селян. та Червоноарм. Конф.: дод. до газ. «Вісті Прилуцького Повітвиконкому і Паркому Прилуцької організації КП(більш.) України». – Прилуки, 1920. 1920, до № 70 [8 берез].

35. Бюллетень Полтавской товарной биржи. Газ. вих. ежедневно, кроме дней праздничних. - Полтава, 1923-1927. - Д о д.: 1925 у № 122 (1 июня) Трехлетие Полтавского отделения Госбанка.

36. Бюллетень приказов и распоряж. Издатель: Губисполком. Полтава, 1921-1923. №№: 1921 дод. до № 274 (15 дек.) - № 2 дод до № 284 (25 дек.), … 1923 № 27 (12 янв.).

37. Бюллетень РАТАУ. Ежедневная вечерняя стенная газета Радиотелеграфного агентства Украины. Кременчук, 1920-1921. - Н а з в а: 1921 № 286 (10 февр.) [нумерація валова]. Кременчугская стенная газета УКРОСТА; 1921 №№ 56 (24 июня) – 78 (23 июля) Красний прибой; 1921 №№ 79 (25 июля) – 106 (31 авг.) Страна труда. - П і д з а г.: 1921 №№ 56-78 Орган Кременчугского бюро РАТАУ.

38. Бюлетень робітниче-селянської газети «Червоне слово». – Ніжин, 1919-1920. 1920, [б. N.] (28 черв.).

39. Бюллетень Роменского уездного комитета Коммунистического Союза Молодежи Украины. Ромны, Полтав. губ. 1920 - №№: 1920 №№ 1 (19 авг.) - 3 (5 сент.).

40. Бюллетень Роменской товарной биржи. Еженедельний. Ромни, 1924-1926. - №№: 1924 № 2 ((27 марта) – (?); 1925 № 4 (8 янв.) – 38 (24 дек.): 1926 №№ 40 (29 янв.) – 41 (15 апр.).

41. В похід за врожай, за кооперування та колективізацію селянських господарств: Пам'ятка. – Прилука, 1929. - №№: 1929 № 2 28 лип.

42. В похід за уборку врожаю: Орган партбюро 138 стріл. полку. Дод. до газ. «Червоний стрілець». – Переяслав Київської округи, 1929. - №№: 1929 б/№ 26 лип.

43. Вагонобудівник: газ. труд. колективу, дирекції та ради орендарів Кременчуц. виробн. об-ня вагонобудування / ред. В. В. Григор’єва. – Кременчук, 1929, 1930. – Н а з в а: 1929 № 33 (155) (15 груд.) – 1930 № 39 (196) (1 груд.). – П і д з а г.: 1929 № 33 – 1930 № 39 п’ятиден. газ. робітників та службовців Крюків. вагонобуд. з-ду . – Місце вид.: 1929 № 33 – 1974 № 100 (4241) (27 груд.) Крюків.

44. Вартовий революції: Одноденна газ., присвячена 10-річчю Червоної армії. Вид Подиву 25, окраради авіахіму та редакція газети «Більшовик Полтавщини». – Полтава, 1928. №№: 1928 б/№ 23 лют. – П р и м.: Збір від продажу випуску призначався у фонд зміцнення оборони СРСР.

45. Весняні поради Іванівської дослідної та селекційної станції Цукротресту. Лист до селян. – [Іванівка], [1928]. - №№: [1928[№ 2 б/д. – П р и м.: Станні газета. Друкувалася в Охтирці.

46. Вести РАТАУ. Издание Новгород-Северского уездного отделения Радиотелеграфного агентства Украины. Новгород Северский, 1921. - №№: 1921 № № 4 (7 авг.), 6 (12 авг.).

47. Вісти Лебединського повітвиконкому Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Лебединського повітвідділу УкраїноРОСТА.

48. Вісти Лебединського ревкома. Лебедин, 1920 (...) — Н а з в а: 1920 № 4 (14 янв.) — 6 (18 янв.) Известия Лебединского уездисполкома, упаркома, горсовета и кооперативных организаций. Известия Лебединского уездного исполнит(ельного| комитета совет(ов) рабочих, крестьянских и красноарм(ейских] депут(атов) и Лебединского уездного комитета Коммунистической партии (б(ольшевиков)) Украины.

49. Вісті Золотоніського Повітового Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів і Золотоніського Повітового Комітету Компартії (б) України / редком. – Золотоноша, 1919, 1920, 1921. – Н а з в а: 1919 № 1 (30 січ.) Вісті Золотонішського Народнього Комісаріяту; 1920 № 3 (18 січ.) – 27 (24 берез.) Вісти Золотоношського Повітового Революційного Комітету 1920 № 42 (9 трав.) Вісти. – І с т.: У період СРСР вих. під назвою «Прапор Леніна».

50. Вісті Лохвицького політвиконкому та повіткому КП(б)У. – Лохвиця Полтав. губ. 1919 (8 февр.)—1923 (...). Продовж. - Н а з в.: 1919 № 1 (8 февр.)—16 (3 марта) (?) Известия Лохвицкого военно-революционного комитета; 1919 № 18 (6 марта) (?)—28 (22 марта) Известия Лохвицкого уездного исполнительного комитета Совета рабочих, селянских и красноармейских депутатов и городского исполкома; 1919 № 29 (24 марта)—124 (28 июля) Известия Лохвицкого исполнительного комитета Совета рабочих, селянских и красноармейских депутатов; 1919 № 125 (29 июля) —135 (9 авг.) (?) Известия Лохвицкого уездного исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Лохвицкой организации КП(б) Украины; 1920 № 152 (2 янв.) (?) —193 (19 марта) Вісті Лохвицького революційного комітету; 1920 № 194 (22 марта)—257 (18 дек.) Вісті Лохвицького революційного комітету і комітету КП(б) України; 1921-1922 Вісті Лохвицького політвиконкому та повіткому КП(б)У. Вих. двічі на тиждень. — М о в а вид.: 1919 – рос. м. №№: 1919-135 (9 авг.); 1920 № 152 (2 янв.) —[258J; 1921-12 (270) (5 июня); 1922 № 2 (27 сент.) —128|; 1923—11 (39) (6 февр.). У період СРСР вих. під назвою «Зоря».

51. Вісті Лубенського повітов. Виконавч. Комітета Ради Р. С. і Ч. Д. і Лубенського повіт. Комітета Комуністичної партії більшовиків України / редкол. – Лубни, 1919, 1920. – Н а з в а: 1919 № 18 (14 марта) – 37 (7 апр.) Известия Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов г. Лубен, № 41 (13 апр.) – 77 (4 июня) Вісті Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів м. Лубень. – Лубны. - Д о д.: 1920 «Красноармейская звезда».

52. Вісті Хорольського Повітового виконавчого комітету і партійного бюро КП(б) України м. Хорола і пов[іту]. – Хорол, 1919, 1920-1921 (…). – І с т.: З лютого 1919 виходила газ. «Комуніст» - орган Хорольського повіткомітету КП(Б)У. З

цього часу бере початок районна газета «Колгоспна правда». М о в а вид.: 1920 – назва і П і д з а г. – укр. і рос., текст. - рос.; 1921 №№ 171 (8 янв.) – 191 (17 авг.) - назва, П і д з а г. і текст – укр. і рос., текст. - рос.; 1921 № 201 (23 окт.) – назва та П і д з а г. - рос., текст. – укр. і рос. У період СРСР вих. під назвою «Колгоспна правда». Р е д.: 1920 № 104 (12 июня) – 115 (6 июля) редкол., 141 (24 авг.) – 159 (7 нояб.) А. Решетников. 1920, № 104, 114, 115, 141, 156–163, 165–167, 169 (28 дек.). - Д о д.: 1920 № 6 (13 июня) Щотижнева сторінка «Юный труженик»м - Орган Хорольского уездкома КСМ Украини; 1921 № 3 (28 июля) Сторінка Робосу.

53. Власть Советам! : изд. Сум. Ревкома и Парткома К.П.(б.)У. / редкол. – Сумы, 1919, 1920. - Н а з в а: 1919 № 91 (24 мая) Коммуна (припинила існування у середині серпня 1919 р. у зв'язку із захопленням Сум денікінцями). – П і д з а г.: 1919 № 91 Издание исполнит. ком. Сум. Совета рабочих, крестьян. и красноарм. депутатов. Ежеднев. Газ.; 1920 №№ 37 (21 янв) – 94 (2 апр.). Изд. Сумкого ревкома; 1920 №№ 112 (29 апр.) – 171 (14 июля). Изд. Сумского исполнительного комитета. – Р е д.: 1919 № 91 – 1920 № 94 (2 апр.) редкол. ; 1920 № 112 (29 апр.) – 116 (5 мая) В. Барчук, № 117 (6 мая) – 130 (22 мая) Козлов, № 147 (15 июня) , № 172 (15 июня) – 182 (27 июля) Караваев, № 148 (16 июня) –171 (14 июля), № 183 (28 июля) – 186 (31 июля) В. Колчин. Дод.: 1920 Власть Советам : прил.; 1920 Страничка красноармейца; 1920 Страничка красной молодежи; 1920 Работница-гражданка.

54. Военный кооператор. Юбилейный номер. Первая годовщина кооперации 7-й Владимирской им. «Юго-стали» дивизии. Полтава, 1923. №№: 1923 вип. за 20 февраля.

55. Возродим флот. Однодневная газета Полтавского губкома КСМУ, посвящённая неделе возрождения Красного флота 22-30 марта 1923 года. Полтава, 1923. №№: 1923 вип. 2а за 22-30 марта.

56. Воля і праця. Стінна газета УКРРОСТА. Ніжин.

57. Вооружённый рабоче-крестьянский народ. Однодневная стенная газета, посвящённая территориальному формированию Красной Армии. Издание Агитпропа Черниговского губкома КП(б)У. Чернигов, 1923. П р и м.: 1923 - один випуск (після 8 серп.).

58. Вперед: Одноденна газета Хорол. райорганізації ЛКСМУ, присвячена до 10-річчя існування комсомолу Хорольщини. – Хорол, 1929. - №№: 1929 б/№ (25 груд.).

59. Всі на боротьбу за своє здоров'я: Одноденна газ. Прилуцького окрінспектури здоровоохорони. – Прилука, 1927. - №№: 1927 б/№ (5 черв.).

60. Всі на допомогу обороні Радянського Союзу. Ромни.

61. Гарматник: Двотижнева газета. Орган бюро ВКП(б) 7-го Конотопського гарматного полку. – Конотоп, 1929. - П і д з а г.: 1929 б/№ 23 лют. Ювілейна газ. 7-го гарматного полку. Безпл. дод. до газ. «Селянські вісті». - №№: 1929 б/№ 23 лют., № 4 (30 квіт.).

62. Голос кооперативіста: Одноденна стінгаз., присвячена соцзмаганню в споживчій кооперації Лубенщини. Вид. Лубен. Окрспоживспілки. – Лубні, 1929. - №№: 1929 б/№ (листоп.).

63. Голос мас: Орган Охтирського райкому КП(б)У, райвиконкому, міськради, профспілок та кооп.установ. Вих. двічі на місяць. – Охтирка, 1918, 1919-1923, 1926-

1929. Продовж. – І с т.: Редакція вважає початком заснування газети червень 1917 р., коли вийшли «Известия Совета рабочих и крнстьянских депутатов». У період СРСР вих. під назвою «Прапор перемоги». - Н а з в а: 1918 Известия Ахтырского Совета рабочих, солдатских и к[рестьянских] депутатов; 1919 №№ 1 (9 февр.) — 53 (22 июня) (?) Известия Ахтырского исполнительного комитета Совета крестьянских, рабочих и красноармейских депутатов и комитета уездной организации Партии коммунистов (большевиков); 1920 №№ 65 (11 янв.) (?) — 102 (22 апр.) Известия Ахтырского уездревкома и уездного комитета Коммунистической партии (б(ольшевиков)) Украины; 1920 №№ 103 (25 апр.) — 104 (28 апр.) Известия Ахтырского уездисполкома и уездного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины; 1920 №№ 105 (1 мая) — 127 (2 июля) Известия Ахтырского уездисполкома и уездпарткома коммунистов-большевиков Украины; 1920 № 128 (4 июля) — 1920 № 35 (30 дек.) (?) Известия Ахтырского уездисполкома Советов и уездпарткома КП(б) Украины; 1921 №№ 1 (168) (1 янв.) – 12 (179) (27 ферв.) Известия Ахтырского уездисполкома Советов и уездпарткома КП(б) Украины; 1921 №№ 37 (15 июня) (?)—46 (4 авг.) Известия Ахтырского уездисполкома Сов[етов] р[абочих], к(рестьянских] и к[расноармейских] д(епутатов) и уездкома КП(б) Украины; 1921 №№ 47 (7 авг.)—49 (19 авг.) Известия Ахтырского уездисполкома сов[етов] р[абочих], к[рестьянских] и к[расноармейских) деп[утатов], уездкома КП(б) Украины и усовпрофа; 1921 № 1 (27 авг.) — 1922 № 48 (27 дек.) Голос незаможника; 1923-1925 Красная Ахтырщина; 1925 №№ 6 (11 жовт.) (?)—9 (7 листоп.) (?) Охтирщина; 1926 № 12 (34) (1 січ.) - 1929 № 42 (27 січ.) Радянське око; 1929 №№ 3 (29 серп.) (?)— 4 (6 жовт.) (?) Голос мас; 1930 № 8 (7 лют.) (?) —1938 № 106 (11 трав.) Соціалістична перебудова; 1938 № 107 (12 трав.) —1944 № 5 (16 січ.) Шлях до комунізму. — П і д з а г.: 1918 Орган Ахтырского Совета рабочих, солдатских и к[рестьянских] депутатов; 1919 №№ 1 (9 февр.) — 53 (22 июня) (?) Орган Ахтыр. исполнительного комитета Совета крестьянских, рабочих и красноармейских депутатов и комитета уездной организации Партии коммунистов (большевиков); 1920 №№ 65 (11 янв.) (?) — 102 (22 апр.) Орган Ахтыр. уездревкома и уездного комитета Коммунистической партии (б) Украины; 1920 №№ 103 (25 апр.) — 104 (28 апр.) Орган Ахтыр. уездисполкома и уездного комитета КП(б) Украины; 1920 №№ 105 (1 мая) — 127 (2 июля) Орган Ахтыр. уездисполкома и уездпарткома коммунистов-большевиков Украины; 1920 № 128 (4 июля) — 1921 № 35 (5 июня) (?) Орган Ахтыр. уездисполкома Советов и уездпарткома КП(б) У; 1921 №№ 37 (15 июня) (?)—46 (4 авг.) Орган Ахтыр. уездисполкома Сов. р., к. и к. д. и уездкома КП(б) Украины; 1921 №№ 47 (7 авг.)—49 (19 авг.) Известия Ахтырского уездисполкома сов. р., к. и к. деп., уездкома КП(б) Украины и усовпрофа; 1921 № 1 (27 авг.) — 1922 № 48 (27 дек.); 1923-1925 Орган Ахтыр. укома КП(б) Украины, уисполкома и усовпрофа; 1925 № 6 (11 жовт.) (?)—9 (7 листоп.) (?) Районна стінна газета. Орган райкому КП(б)У, райвиконкому й райсекретаріату ХОРПС. Вих. 2 рази на місяць; 1926 № 12 (1 січ.) (?)—40 (4 квіт.) (?) Орган Охтир. райвиконкому, райпарткому та райпрофсекретаріату; 1929 № 3 (29 серп.) (?)—4 *(6 жовт.) (?) Орган Охтир. РК КП(б) України, райвиконкому, міськради и кооп.закладів; 1929 № 42 [Стін. газ.] Орган Охтир. райкому КП(б)У, райвиконкому та міськради; 1930 №

8 (7 лют.) ((?) — 1935 № 136 (30 черв.) Орган Охтир. РК КП(б) України, райвиконкому та міськради. №№: 1925 № 6 (11 окт.)—8 (1 ноября); 1926 № 12 (34) (1 янв), 35—40 (4 апр.); 1927—1928 св. нет; 1929 № 3 (48) (29 авг.)—4 (49) (6 окт.). – П р и м.: У 1925—1929 рр. вид. у формі стінгазети.

64. Голос печатника. Издание ком’’ячейки типографии имени Ленина и фабзавкомов 1, 2 и 3-й совтипографий. Полтава, 1923. №№: 1923 №№ 2 (6 дек.), 3 (29 дек.).

65. Голос печатника: Стенгазета партячеки окрфабзавкома раб[отников] печати ячейки ЛКСМ[У]. – Чернигов, 1927. - П і д з а г.: 1927 б/№ (1 окт.) Стенгаз. Партячейки, ячейки ЛКСМ[У] Союза РПП, работников печати. - №№: 1927 б/№ (1 окт.), б/№ (6 нояб.).

66. Голос Прилукского работника искусств. Юбилейный номер. Прилуки, 1924. №№: 1924 вип. за 12 мая.

67. Голос рабочей молодежи. Орган Оргкома и Черниг. губкома Евр. КСМ. Чернигов. 1920 (...) № №: 1920 № 4 (28 авг.)

68. Голос рабочего. Орган Губпрофсовета и Губотдела труда Черниговщины. Чернигов. 1922 (29 марта — ...) Вид. замість газ. «Пролетарий Черниговщины». - № №: 1922 № 1.

69. Горно: Літ. листок. Видають автори. – Полтава, 1927. – 1927 № 1 (берез.), 2 (трав.).

70. Горно: Літ. листок. Орган Кременчуцькуої літ. групи «Перо труда». – Кременчук, 1928. - №№: 1928 № 1 (17 черв.). – П р и м.: літературна група «Перо труда» була створена 5 жовтня 1926 р. і входила до Кременчуцької асоціації пролетарських письменників.

71. Готуйся до засіву: Стінгаз. Вид. Ніженського окземвідділу. – Ніжин, 1929. - №№: 1929 б/№, б/д.

72. Готуйся до призову! Видання Політвідділу 25 дивізії. Одноденна. Полтава, 1925. №№: 1925 вип. за 15 верес.

73. Гудок заводу: орган труд. коллектива Конотоп. ордена «Знак Почета» вагоноремонт. з-да. – Конотоп, 1929–1941. – Н а з в а: 1929 № 1 (6 февр.) – 30 (30 нояб.) Наш двигатель; 1930 № 20 (56) (14 трав.) – 1941 № 31 (1320) (21 черв.) – П і д з а г.: 1929 №№ 1 – 30 еженед. газ. партколлектива и месткома Конотоп. паровозовагоноремонт. з-да ; 1930 № 20 – 1941 № 31 орган партбюро, заводоупр. і ЗК профспілки Конотоп. ПВРЗ. – М о в а вид.: укр. і рос. – Р е д.: редкол. (1929).

74. Дело революции: орган Воен.-Революц. Ком. г. Кременчуга и п. Крюкова / редкол. – Кременчуг, 1918–1920. – Ежедн. газ. – Р е д.: 1918 № 147 (30 янв.) Самарий Исаакович Ерман, Петр Дмитриевич Смирнов; 1919 № 18 (25 февр.) Самарий Исаакович Ерман. – Д о д.: 1920 «Красная молодежь».

75. 10 лет борьбы и победы: Юбилейная газ. партколлектива и завкома машиностроительного завода им. т. Раковского к 10-летию Октябрьской революции / ред. Октябрьская комиссия. – Сумы, 1927. - №№: 1927 [б/№.] (6 нояб.).

76. Дніпрельстан: Одноденна газ., присвячена Дніпровському будівництву та індустріалізації країни. Весь прибуток від газ. іде у фонд Дніпрельстану. – Полтава, [1927]. - №№: [1927] б/№ б/д [деф.].

77. До осінньої сівби: Стінгаз. Сумиокрземвідділу, редакція газ. «Плуг і молот» та Дослідної с.-г. станції. – Суми, 1927-1929. - Н а з в а: 1927 б/№ (31 берез.) Сільський господар навесні; 1929 б/№ (берез.) До весняної сівби; 1929 № 3 (квіт.) Напередодні сівби. – П і д з а г.: 1927 б/№ (31 берез.) Стінгаз. «Плуг і молот» та Сумокрземвідділу. Безпл. дод. до газ. «Плуг і молот»; 1929 б/№ (берез.) Стінгаз Сумокрземвідділу та редакції газ. «Плуг і молот»; 1929 № 3 (квіт.) надзаг. «Вивісити так, щоб всі побачили і прочитали». - №№: 1927 б/№ (31 берез.); 1929 б/№ (берез.); 1929 № 3 (квіт.); 1929 б/№ (серп.); 1929 б/№ (серп.).

78. До посіву. – Кобеляки. Известия Кобелякского уездного исполнительного комитета Советов и Кобелякского уездного комитета Ком(мунистической) партии (б(ольшевиков)) Украины.

79. До призову 1904 року: Стінгазета. Дод. до газ. «Радянський селянин». – Кременчук, 1926. - №№: 1926 б/№ (25 верес.).

80. До сівби: Стінгазета Сум. окрвиконкому, міжкооп. ради та редакції газ. «Плуги і молот». – Суми, 1928. - №№: 1928 б/№ (29 берез.).

81. До табору: Одноденна газ. 7-го гарматного полку, присвячена зборам новобранців 1905 р. – Конотоп, 1928. - №№: 1928 б/№ б/д.

82. До табору. Одноденна газета 7-ї ім. «Югостали» дивізії. Чернігів, 1925. №№: 1925 вип. за 31 лип.

83. До табору: Одноден. газ. 20-го стріл. Чернігівського полку, присвячена зборам новобранців 1905 р. – Чернігів, 1928. - №№: 1928 б/№ б/д.

84. До табору: Одноденна газ. Політвідділу 7-ї стріл. дивізії, присвячена зборам новобранців 1904 р. – Чернігів, 1927. - №№: 1927 б/№ б/д.

85. До терзборів. Одноденна газета 7-ї дивізії. Чернігів, 1925. №№: 1925 вип. за 25 черв.

86. До терзборів: Одноденна газ. Політвідділу 7-ї стріл. дивізії, присвячена загальним зборам перемінників 1927 р. – Конотоп, 1927. - №№: 1927 б/№ [до 17 серп.].

87. До частин!: Стінгаз. Політвідділу 7-ї стріл. Чернігівської ім. «Югостали» дивізії, присвячена територіальним зборам червоноармійців 1901 та 1902 років. – Чернігів, 1926. - №№: 1926 б/№ (серп.).

88. До чистки радянського апарату на Переяславщині: Дод. до газ. «Змичка». – Переяслав, 1929. №№: 1929 б/№ (14 лип.).

89. Допризывник и спортсмен. Орган Черниговского уездного отдела всеобщего военного обучения. Чернигов, 1922. №№: 1922 № 2 (10 дек.).

90. Друзі дітей до дня 8-го березня: [Одноденна стінгаз]. – Глухів, 1929. - №№: 1929 б/№ (8 берез.).

91. Друкар Сумщини: Одноденна газ. Сум. окрвідділу Спілки робітників поліграф. Виробництва. – Суми, 1927. - №№: 1927 б/№ (6 серп.).

92. Единый сельхозналог 1924-1925 года. Стенная газета Агитпропа Ахтырского округпарткома и округисполкома. Ахтырка, 1924. №№: 1924 вип за 26 мая.

93. Ежедневный официальный бюллетень Конотопского окружного исполнительного комитета. Конотоп.

94. Жизнь Полтавского коммунальника. Юбилейный номер к 5-летию Союза. 1919-1924 гг. Полтава, 1924. №№: 1924 вип за 10 июля.

95. За здоровий побут: Одноденна газ. Газ. об'єднаних компаній: оздоровлення дитинства й боротьби з туберкульозом. – Полтава, 1926. - №№: 1926 № 1 (26 черв.).

96. За колективізацію: Орган партбюро Н-го Переяславського полку. Дод. до газ. «Червоний стрілець». – Переяслав, 1929. - №№: 1929 б/№ (10 жовт.).

97. За кращий, за найбільший урожай: Дод. до № 30 (506) газ. «Правда Прилуччини». – Прилука, 1928. – 1928 б/№ (12 квіт.).

98. За трактор: Одноденна газета осередку ЛКСМУ друкарів. – Чернігів, 1929. - №№: 1929 б/№ (29 лип.). – П р и м.: Збір коштів від випуску призначався на побудову тракторної колони.

99. За фізкультуру і спорт: Одноденна газ. Політвідділу 25-ї стріл. Чапаєвської Червонопрапорної дивізії. – Полтава, 1929. - №№: 1929. № 1 (8 черв.).

100. Заклик: Одноденна газ. Лубенського ОК ЛКСМУ, присв. XIII-му МЮДові. Дод. до № 70 газ. «Червона лубенщина». – Лубні, 1927. - №№: 1927 б/№ (3 верес.).

101. Знамя ленинизма (Прапор ленінізму). Орган Кременчугского ГК и РК КГП Украины, гор. и район. Советов. Изд с [июля] 1917. Кременчуг, Полтав. обл. 1917 —1941. Продовж. – П р и м.: У 1920-1921 рр. на стор. газ. друквалася газ. «Слово юного коммунара». Н а з в а: 1917 № 78 (29 окт. [11 ноября]) —1919 № 82 (27 мая) Дело революции; 1919 № 83 (28 мая) —138 (2 авг.) Известия Кременчугского городского и уездного исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Кременчугского комитета КП(б) Украины; 1920 № 9 (1 янв.) (?) —192 (14 авг.) (?) Дело революции; 1920 № 194 (17 авг.) (?) — 1921 N° 137 (24 нюня) (?) Известия Кременчугского губернского революционного комитета и губернского комитета КП(б)У (Вісти Кременчуцького губревкома и губерниального комітету КП(б)У); 1921 139 (26 июля) (?) —1922 №255 (5 ноября) Известия; 1922 N° 256 (7 ноября) — 1923 № 272 (30 ноября) Дело революции; 1923 N° 273 (1 дек.) —1926 N° 289 (4 дек.) Наш путь; 1926 № 1 (15 дек.) —1928 N° 304 (30 дек.) Кременчугский рабочий; 1929 N° 1 (3 янв) —1959 № 153 (29 дек.) Рабочий Кременчугщины (Робітник Кременчуччини).— П і д з а г.: 1917 № 78 (29 окт. [11 ноября]) — 1918 № 147 (30 янв.) (?) Орган Совета р. и солдатских депутатов г. Кременчуга и п. Крюково; 1919 №18 (25 февр.) (?) Орган Врем, ревкома г. Кременчуга и п. Крюково; 1919 № 36 (20 марта) (?) —63 (25 апр.) Орган Исполкома Совета р. и красноарм. депутатов г. Кременчуга и п. Крюково к Кременчугского ком. КП (б) Украины; 1919 № 64 (26 апр.)—82 (27 мая) Орган Уезд, и Гор. исполкомов Совета р., к. и к д. г. Кременчуга и уезда и Кременчугского чом. КП(б) Украины, 1920 № 9 (1 янв) (?)—26 (27 янв.) Орган Кременчугскою уезд, воен.-ревкома и ком. КП(б) УКраицы; 1920 № 27 (28 янв.)—96 (23 апр.) Орган Кременчугского уезд, ревкома и укома КП(б) Украины, 1920 № 97 (24 апр.) 192 (14 авг.) (?) Орган Кременчугского уисполкома и укома КП(б) Украины; 1921 № 139 (26 июля) —141 (24 июня) (?) Орган Кременчугского губисполкома и губкома КП(б) Украины; 1922 № 159 (15 июля) (?)—190 (22 авг.) Орган Кременчугского губкома КП(б) Украины; 1922 № 191 (23 авг.) —1922 № 255 (5 ноября) Орган Кременчугского губкома КП(б) Украины и губисполкома; 1922 № 256 (7 ноября) —1923 № 76 (6 апр.) Газ Кремукома, уисполкома; 1923 № 77 (7 апр.)

—1926 № 17 (22 янв.) Газ. Кременчугского окркома КП(б) Украины и окриполкома; 1926 № 18 (24 янв.) —1928 № 245 (20 окт.) Рабочая газ. Кременчугского окркома КП(б) Украины и окрисиолкома; 1928 № 246 (21 окт.) — 1930 № 213 (13 сент.) Рабочая газ. Орган Кременчугского окркома КП(6) Украины, окрисполкома и горсовета». – М о в а вид.: 1917—1919, 1921 — 1924 – рос.; 1920, 1925—1928 - укр. та рос.

102. За хлібом: Специальное изд. Комис. по проведению «Продовольственной Недели» и Гадяч. Уезд. Ком. Коммунист. Партии (большевиков) Украины / редкол. – Гадяч, 1920. – М о в а вид.: 1920 № 1 (11 июня) назва – укр, падзаг. і текст – рос.

103. Зоря. Орган Гадяцького повітвиконкому Ради Совета р. с. і с. д. і укому КП(б) України. Гадяч, 1919* - 1920 (...) – Н а з в.: 1919 № 16 (13 марта) (?)—121 (27 июля) (?) Известия Исполнительного комитета Совета рабочих и крестьянских депутатов и Гадячского уездного комитета партии коммунистов (большевиков); 1920 № 40 (31 марта) (?) - 45 (22 апр.) (?) Бюллетень (Бюлетень). - П і д з а г.: 1920 № 40 (31 марта) (?) — 45 (22 апр.) (?) Орган Гадячского ревкома и укома КП(б) Украины. - №№: 1920 №№ 40 (31 марта)—70 (7 авг.)

104. Заря: орган Глухов. Упарткома, Уисполкома и Школы Красных Командиров XII Армии / ред. С. Лавров. – Глухов, 1920. 1920, № 1 (26 сент.) – 4 (7 нояб.). П і д з а г . : 1920 |№ 1 (26 сект.) Орган Глуховского упаркома и уревкома. Дод.: 1920 у № 1 «Страничка красноармейца» Орган Глуховского Уполипросвета.

105. Зоря комунізму. Орган Переяслав-Хмельниц. РК КП Украины и райсовета. Переяслав-Хмельницкий, 1925* (…) - 1960. Продовж. – Н а з в а: 1927 № 1 (23 січ.) (?) — 1928 № 26 (6 листоп.) (?) Змичка. – П і д з а г.: 1927 № 1 (23 янв.) (?) —1928 № 26 (6 ноября) (?) Стенная газ. РК КП(б) Украины и Райисполкома. – П р и м.: У 1925*—1929* рр. вид. у формі стінгазети.

106. Зерноочистительный бюллетень. Конотопское окружное земельное управление. Конотоп, 1923. №№: 1923 № 1 (10 марта).

107. Знамя Советов: газ. Поупраформа 14-ой Советской Армии / редкол. – [Кременчуг, Умань], 1920. – Выходит ежедн. – Р е д.: 1920 № 1 (13 июля) – 63 (31 окт.) редкол., № 64 (2 нояб.) – 70 (9 нояб.) отв. ред. Альф. – Д о д.: 1920 Бюллетень 2-ой беспартийной красноармейской конференции 2-го запасного батальона.

108. Знання і праця. Стінна газета Пирятинського відділу РАТАУ. – Пирятин, 1920-1921. – Н а з в а: 1920 (усі числа), 1921 №№ 2 (48) (3 січ.) – 39 (86) (27 квіт.) УКРОСТА; 1921 № 48 (95) (4 лип.) Червоний прапор. – П і д з а г.: 1920 (усі числа), 1921 №№ 2 (48) (3 січ.) – 39 (86) (27 квіт.) Стінна газета Пирятинського відділу УкраїноРОСТА. – Д о д.: 1921 № 2 «Юний пахарь» Двухнедельный орган Пирятинского КП(б)У; 1921 № 3 (22 квіт.) «Сторінка робітниці та селянки». Двотижневий орган жінвідділу Пирятинського парткому КП(б)У; 1921 № 14 (17 серп.) «Молодий орач». Однотижневий орган Пирятинського повіткому КСМУ.

109. Зоря: орган Гадяц. Виконав. ком. Ради Селян., Робітн. і Червоноарм. депутатів та повітпарткому Комуніст. партії (б.) України / ред. А. Шуб ; вид. М. Кузьменко. – Гадяч, 1919, 1920. – Н а з в а: 1919 № 55 (7 мая) – 121 (27 июля) Известия исполкома Совета рабочих и крестьянских депутатов и Гадячского уездного ком. КП(б) Украины. – Р е д.: 1919 № 55–121 редком. комуніст. партії ;

1920 № 48 (5 трав.) – 68 (31 лип.) редкол. – Мова вид.: 1919 № 55–121 - рос. – І с т.: У період СРСР вих. під назвою «Будівник комінізму».

110. Известия Ахтырского Уездисполкома Советов и Уездпаркома КП(б) Украины Известия Ахтырского Совета рабочих, солдатских и крестьянск[их| депутатов. Изд. с 11 июня 1917*. / ред. М. Кицис. – Ахтырка, 1918–1920. – Выходит три раза в неделю. В 1919—1923 изд. газ. «Красная Ахтырщина». №№: 1918—3 (21 (8) марта). - Н а з в а: 1918 № 1 (7 марта) – 3 (21 (8) марта) Известия Ахтырского Совета Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов ; 1919 № 19 (28 марта) Известия Ахтырского Исполнит. Ком. Совета Крестьян., Рабочих и Красноарм. Депутататов и Ком. уезд. орг. партии Коммунистов (больш.) ; 1920 № 110 (16 мая) – 127 (2 июля) Известия = Вісти Охтирського повітвиконавчого Комітету і Повітпаркому Комуністів більшовиків Україні. – Р е д.: 1918 № 1 – 1919 № 19 ; 1920 № 133 (25 июля) ред. не зазнач. ; 1920 № 110 (16 мая) – 132 (21 июля) редкол. – М о в а вид.: рос. і укр. – Д о д.: 1920 вип. За 12 окт. Бюллетень «Ахтырских известий».

111. Известия Ахтырского уездисполкома и уездного комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины. Ахтырка.

112. Известия Белопольского военно-революционного комитета. Белополье, Харьк. губ. 1920 (...). - №№: 1920 №№ 2 (10 июня)—5 (26 июня)*.

113. Известия Глуховского исполнительного комитета Советов рабоч[их], крестьянск[их] и красноармейск[их] депутатов. Глухов, Черниг. губ. 1919 (...). – І с т.: У 1918 р. вид. газ. «Известия Исполнительного комитета Глуховского Совета крестьянских, солдатских и рабочих депутатов»*, у 1918 р. (14 янв.—1918—2 (21 янв.)), а також у 1920 р. — газ. «Известия Глуховского уездного исполнительного комитета Советов р[абочих],к|рестьянских] и к[расноармейских| депутатов и уездного комитета КП(б)У[краини)». - №№: 1919 № 2 (19 мая)—4 (28 мая).

114. Известия Глуховского Уездного Исполнительного комитета Советов р[абочих]. к[рестьянских] и к[расноармейских] депутатов и уезд[ного] комитета К.П.(б.)У[краины]. / отв. ред. Ив. Крипец. – Глухов, 1919, 1920. В 1919 изд газ. «Известия Глуховского исполнительного комитета Советов рабочих], крестьянск[их] и красноармейских] депутатов* и в 1925—1930 — газ. «Червоне село» П і д з а г. Н а з в а: 1919 2 (19 мая), 3 (25 мая) Известия Глуховского Исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов ; 1920 № 1 (24 апр.), 2 (1 мая) Глуховские известия. 1920 № 3 (6 мая) — 5 (20 мая) (?) Известия Глуховского уездного исполнительного комитета Советов] раб[очих], крест[ьянских] и красноарм [ейских] депутатов] и упаркома. – П і д з а г.: 1920 № 1, 2 газ. Глухов. Агентства печати. – Ред.: 1919 № 2, 3 В. Мирин ; 1920 № 1, 2 редкол. 1919, № 2, 3; 1920, № 1–3 (6 мая), 5–13 (22 июня). 15 (27 июня).

115. Известия Городнянского уездного Исполнительного комитета : еженедел. полит., эконом. и литератур. обществ.-нар. газ. / редкол.: Д. П. Ковач, В. Л. Маригодов, И. В. Петровский. – Городня, 1917. – Выходит по четвергам. 1917, № 2 (11 мая), 5–25, 28 (9 нояб.). Дод.: 1917 Приложение к «Известиям Городнянского уездного Исполнительного комитета».

116. Известия губ. Совета профсоюзов и губ. отдела труда Черниговщины. – Чернигов, 1920. - №№: 1920 №№ 10 (24 февр.) – 12 (4 марта).

117. Известия Зеньковского уездного Совета рабочих и селянских депутатов (Вісті Зіньківської повітової Ради робітничих і селянських депутатів). Зеньков. 1919 (15 марта)*— 1920* (...). – М о в а вид.: укр. і рос. - №№: 1919 №№ 1 (15 марта) — 39 (15 июля); 1920 р. – даних немає.

118. Известия Кобелякского уездного исполнительного комитета Советов и Кобелякского уездного комитета Ком(мунистической) партии (б(ольшевиков)) Украины / ред. не зазнач. – Худ[ожній] від[діл] Кобеляки, Кобеляки, Полтав. губ. 1920-1921 (3 июля—...) Продовж. - Н а з в а: 1920, 1921 №№ 2 (4 січ.) – 80 (7 черв.) УКРОСТА (У № 1 «Известий…» за 1921 р. розміщено повідомлення про реорганізацію газети УКРОСТА в «Известия…»); 1921 № 37 (21 берез.) До посіву; 1921 №№ 83 (15 июня) – 93 (20 июля) Красный телеграф. - П і д з а г.: 1920, 1921 № № 2-62 (25 квіт.) Стінна газета Кобеляцького відділу УкраїноРОСТА; 1921 №№ 83-93 Стенная газета Кобеляцкого отдела РАТАУ. Вечерний выпуск. – Д о д.: 1921 № 3 (2 лип.) стор. «Червоний юнак». Щотижнева газета Кобеляцького повіткому КСМУ; 1922 «Бюллетень Комитета КП(б) У[краины] и Исполнительного комитета С[оветов] р(абочих], крестьянских] и красноармейских] д[епутатов] Кобелякского уезда». У період СРСР вих. під назвою «Колос».

119. Известия Лубенского ревкома и Политотдела Н-ской дивизии. Лубны.

120. Известия Лубенского уездного исполнительного комитета Советов и уездного комитета Коммунистической партии большевиков Украины. Лубны_На укр яз.

121. Червона Лубенщина. Орган Лубен. РК КП Украины и райсовета. Изд. с июля 1917 под назв. «Известия Лубенского Совета рабочих и солдатских депутатов». Лубны, Полтав. обл. 1918—1941, 1944—1960. Продовж. — П і д з а гН а з в.: 1919 № 2 (9 февр.) (?) — 11 (20 февр.) Известия Военно-революционного комитета г. Лубны; 1919 № 1 (21 февр.) — 123 (30 июля) (?) Известия Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов г. Лубны (Вісті Ради робітничих селянських і червоноармшських д е п у т а т м. Лубен); 1919 № 4 (31 дек.) (?) Известия Лубенского ревкома; 1920 № 1 (1 янв.) (?) Известия Лубенского ревкома и Политотдела Н-ской дивизии; 1920 № 22 (21 июня) (?) — 1921 № 1 (5 янв.) (?) Известия Лубенского уездного исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Лубенского уездного комитета Коммунистической партии большевиков Украины (Вісті Лубенського повітового виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів і Лубенського повітового комітету Комуністичної партії більшовиків України); 1921 № 4 (9 янв.) (?) - 35 (11 июня) (?) Известия Лубенского уездного исполнительного комитета Советов и уездного комитета Коммунистической партии большевиков Украины (Вісті Лубенського повітового виконавчого комітету Рад та повітового комітету Комуністичної партії більшовиків України); 1922 № 60 (16 авг.) (?) —1923 № 3 (23 февр.) (?) Зарево. – П і д з а г.: 1922 № 60 (16 авг.) (?) —1923 № 3 (23 февр.) (?) Газ. Лубен. уисполкома и укома КП(б) Украины; 1923 № 1 (8 апр.) (?) —1924 № 130 (30 ноября) Газ. Лубен. окркома КПiG) Украины окрисполкома; 1925 № 1 (3 ноября) —1929 № 26 (10 марта) Креспян. газ. Лубен. окркома КП(б) Украины к окрисполкома; 1929 № 27 (15 марта) —1930 № 106 (13 сент.) Орган Лубен. окркома

КП(б) Украины и окрисполкома. - М о в а вид.: рос. і укр. – П р и м.: 1927-1928 рр. газ. «Радянський кооператор».

122. Известия Лохвицкого Исполнительного Комитета Совета рабочих, селянских и красноармейских депутатов.

123. Известия Лохвицкого уисполкома и укома КП(б) Украины (Вісті Лохвицького повітвиконкому і повіткому КП(б) України). Лохвица.

124. Известия (Опродкомарма XII) Особой продовольственной комиссии по снабжению XII Армии / отв. ред. Мих. Френкель. – Нежин, 1920. – Выходит 1 раз в неделю. Місце вид.: 1920 № 1 (22 авг.) – 3 (5 сент.) Киев. 1920, № 1–4 (17 окт.).

125. Известия Хорольского уездного исполнительного комитета и Партийного бюро КП(б) Украины г|орода| Хорола и уезда (Вісті Хорольського повітового виконавчого комітету і Партійного бюро КП(б) України м[іста] Хорола і повіту. Хорол, Полтав. губ. 1919 (10 апр. (28 марта)) —1921 (...)— На укр. и рус. яз. В 1919 (февр.*— июль) (?) изд. газ. «Коммунист» и в 1930— газ. «Коллективизатор» («Колективізатор»). Н а з в.: 1919 № 1 (10 апр. (28 марта))—2 (13 апр. (31 марта)) (?) Известия Хорольского уездного исполнительного комитета [Советов] рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (Вісті Хорольського повітового виконавчого комітету [Рад| робітничих, селянських і червоновояцьких депутатів); 1919 № 1 (3 июля)—9 (14 июля) Бюллетень Хорольского штаба рабоче-крестьянской обороны; 1919 № 10 (15 июля) —14 (19 июля) (?) Известия Хорольского штаба рабоче-крестьянской обороны и комитета Коммунистической партии; 1920 № 7 (19 янв.) (?)—71 (7 апр.) (?) Известия Хорольского военно-революционного комитета и Партийного бюро КП(б) Украины г(орода) Хорола и уезда (Вісті Хорольського військово-революційного комітету і Партійного бюро КП(б) України м[іста] Хорола і повіту). №№: 1919—2 (13 апр. (31 марта)), № 1 (3 июля) —14 (19 июля); 1920 № 7 (19 янв.) —169; 1921 № 170 —201 (23 ноября).

126. Известия Хорольского штаба рабоче-крестьянской обороны и комитета Коммунистической партии. Хорол.

127. Ілюстрований додаток до газети «Червоний стяг». – Чернігів, 1928. - №№: 1928 б/№ (23 лют.).

128. Ілюстрований додаток до газети «Червоне село». – Глухів, 1927-1928. - №№: 1927 б/№ (7 листоп.), 1928 б/№ (20 берез.). – П р и м.: У 1927 р. дод. до № 55 (17), а у 1928 р. дод. До № 14 (142).

129. Искры искусства. Юбилейная газета губотдела Рабис Черниговщины. Чернигов, 1924. - М о в а вид.: назва та П і д з а г. - рос і укр. - П р и м.: присвячено 5-м роковинам спілки працівників мистецтв Чернігівщини.

130. К труду. Орган Кременчугского губпрофсовета. Кременчуг. 1921 (...) П і д з а г.: 1921 № 3 (8 марта) (?) Орган Кременчугского губпрофсовета и губбюро произвол, пропаганды*. №№: 1921 № 8 (8 марта)*—4 (21 марта).

131. Клич молодого печатника. Газета рабочей молодёжи Полиграфпроизводства г. Полтавы. Полтава, 1923. - №№: 1923 №№ 2 (15 янв) – 4 (28 окт.).

132. Кобеляцький боротьбист : орган Кобеляц. повітового ком. укр. комуніст. партії (боротьбистів) / редкол. – Кобеляки, 1920. 1920, № 2 (21 лют.).

133. Коммунист. Орган Стародубского укома РКП (б). Стародуб, Черниг. губ. 1919 (14 янв.) — 1920 (...) - П і д з а г.: 1919 № 1 (14 янв.) Орган Стародубовского уездсовета к., р. и к. д. и бюро (Коммунист, партии. - №№: 1919-75; 1920 - 42 [117] (27 июля).

134. Коммунистическая мысль (євр. – чит.: Дер комунистишер геданк). Орган Евр. секций при Полтав. губкоме КП(б) Украины. Полтава. 1929 (7 ноября— ...). – М о в а вид.: євр. (їдиш).

135. Коммунистическая мысль. Изд. Чернигов. губерн. ком. Еврейской Коммунист. партии («Поалей Цион») / редкол. – Чернигов, 1920. - №№: 1920 № 1 (15 янв.) - 2 (21 февр.). - №№: 1920—5 (28 дек.)

136. Коммунистическое слово (єврейською - Дос комуннстншс ворт). Орган Кременчугского губкома КП(б) Украины. Кременчуг. 1920 (1 окт.)* — 1922* (...). – М о в а вид.: євр. (їдиш). - №№: 1920 № 4 (24 окт.); 1921 №№ 20 (29 марта) —36 (17 септ.); 1922* № 49 (11 янв.)

137. Комсомольская Пасха. Специальное [антирелигиозное] однодневное издание газеты «Молодой незаможник». Чернигов, 1923. - №№: 1923 вип. за 1 апр.

138. Комсомольская смычка: Однодневная юбилейная газ. комсомольской ячейки печатников и комс. группы содействия Компартии отд. кавэскадрона 7-й Черниговской дивизии. – Чернигов, 1926. – М о в а вид.: 1926 б/№ (16 янв.) заг. та П і д з а г. – рос., текст – рос. і укр. - №№: 1926 б/№ (16 янв.).

139. Комсомольський клич: Одноденна газ. Політвідділу 25-ї стріл. Червонопрапорної дивізії. – Полтава, 1929. - П і д з а г.: 1929 № 1 (14 квіт.) Одноденна газ. політвідділу 25-ї стріл. Чапаєвської Червонопрапорної дивізії. - № №: 1929. № 1-3 (24 трав.).

140. Комсомольці за врожай: Видання Сум. окркому ЛКСМУ. – Суми, 1929. - №№: 1929 б/№ б/д.

141. Комуна: Газета Конотопського окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофради. Вих. тричі на тиждень. – Конотоп, 1927-1929. Продовж. Тепер виходить під назвою «Радянський прапор». Радянський прапор. Орган Конотопского міського і районного комітетів КП України, міськ. та район. Рад. - Конотоп, Сумська обл. 1917, 1919 — 1924 (...), 1925 — 1941. Продовж. – І с т.: Редакція газ. «Радянський прапор» вважає початком виходу своєї газети 1917 р. (червень) - дату виходу першого номера газ. «Вісті Конотопської організації Російської соціал-демократичної робочої партії». - Н а з в а: 1919 № 23 (2) (17 мая) – 37 (16) (11 июля) Деревенская жизнь, № 38 (17) (15 июля), 39 (18) (19 июля) Известия Конотопского уездного исполкома Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов; 1919 №№ 1 (40) (21 июля) – 25 (64) (18 авг.) Правда - орган Конотопского исполкома Совета р., к. и к. д. и укома КП (б) Украины; 1921 № 184 (12 янв.) [нумерація валова] – 1922 № 35 (246) (7 нояб.) Плуг и молот; 1922 – 1924 Ежедневный официальный бюллетень Конотопского окружного исполнительного комитета. 1925 №1 (19 груд.) — 1929 № 107 (1 листоп.) Селянські вісті; 1929 № 1 (3 листоп.)—1941 № 181 (3 серп.) (?) Комуна. — П і д з а г.: 1919 № 2 (17 мая) (?)—16 (11 июля) Орган Конотопского укома КП(б). Украины; 1919 № № 38 (17) (15 июля) - 39 (18) (19 июля) Орган Конотопского уездного исполкома Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов; 1919 №№ 1 (40) (21

июля) – 25 (64) (18 авг.) Орган Конотопского исполкома Совета р., к. и к. д. и укома КП (б) Украины; 1919 № 4 (9 дек.) (?) — 1920 № 105 (29 апр.) Орган Парткома коммунистов и Уездревкома; 1920 № 106 (1 мая) — 140 (26 июня) Орган Упарткома и Уревкома; 1920 № 141 (1 авг.) — 145 (26 авг.) Орган Конотопского исполкома Советов и уездбюро КП(б) Украины; 1920 № 146 (27 авг.) — 1921 № 219 (11 сент.) (?) Рабоче-крестьян. газ. Орган Конотопского уисполкома и упарткома; 1921 № 223 (3 ноября) (?)—225 (5 ноября) (?) Район, орган Конотопского уисполкома и упарткома; 1921 №№ 184-218 (15 июля) Рабоче-крестьянская газета. Районный орган Конотопского уисполкома и упарткома (ред. Ю. Золотарев, щоденна газ.); 1922 №№ 9 (221) (1 мая) – 35 (246) Орган Конотопского упарткома КП(б)У и Конотопского уисполкома; 1924 №№ 2 (20 ферв.) – 20 (17 марта) Орган окрпарткома КП(б)У, окружного исполнительного комитета и окрбюро профсоюзов Конотопщины; 1925 № 1 (19 дек.) — 1930 № 120 (31 июля) (?) Орган Конотопского окркома КП (б) Украины и окрисполкома; 1930 № 25 (11 ноября) (?)—1940 № 130 (8 июня) Орган Конотопского РК КП(б) Украины и райсовета. – Р е д.: 1919 № 23 – 1920 № 143 (4 авг.) Ив. Крипец ; 1920 № 146 (26 авг.) – 159 (12 окт.) отв. ред. Ю. Золотарев, № 160 (14 окт.) – 164 (21 окт.) редкол. - Д о д.: 1921 у № 195 (5 марта) «Страничка красная молодёжи»; 1921 у № 197 (8 марта) «Страничка женщина-работницы»; 1928 у №№ 22 (204) (18 берез.) – 39 (221) (24 трав.), 1929 у № 94 (373) (2 жовт.), 1929 у №№ 4 (391) (19 листоп.) – 8 (395) (1 груд.) «Літературна сторінка»; 1928 у №№ 44 (226) (21 черв.) – 81 (263) (28 жовт.), 1929 у №№ 65 (344) (26 лип.) – 78 (357) (25 серп.) Сторінка РСІ; 1928 до № 82 (264) (1 листоп.), 83 (265) (7 листоп.), 86 (268) (18 листоп.). Безплатний дод. до газ. «Селянські вісті»; 1929 б/д Офіційна таблиця 3-го тиражу виграшів внутрішньої виграшної позики зміцнення селянського господарства. Дод. до газ. «Селянські вісті»; 1929 «Гарматник»; 1929 у № 71 (350) (9 серп.) стор. «Кооперативними шляхами»; 1929 у №№ 3 (390) (16 листоп.) - 18 (405) (27 груд.) «Шлях до світла»: Сторінка для малописьменних.

142. Конотопский уезд и Советская власть: агитац. воскресник Поарма XII, устроенный 29-го мая / ред. не зазнач.; изд. поезда-типографии Политупр. реввоенсовета XII Армии. – Конотоп, 1920. 1920, [б. N.] (29 мая).

143. Кооперативная газета Шостенского центрального рабочего кооператива. – Шостка, 1929. – М о в а вид.: 1929 б/№ (6 июля). заг та П і д з а г. – рос., текст – укрі. і рос. - №№: 1929 б/№ (6 июля).

144. Кооперативный бюллетень. Орган комиссии по проведению кооперативного месяца на Черниговщине. Чернигов, 1921. - №№: 1921 вип за 21 июня.

145. Кооперативний бюлетень Кременчуцького Союзу споживчих товариств). Кременчуг, УССР. 1924 (...) — П і д з а г№№: 1924 № 4 (21 янв.)

146. Кооперативне життя: Сторінка кооперації. – Кременчук, 1928. - №№: 1928 №№ 1 (8 січ.) – 2 (2 бер.). – П р и м.: Друкувалася в газеті «Радянський селянин».

147. Кооперація. Прил. к газ. «Селянські відомості». Конотоп, УССР. 1928 (...) — П і д з а г№№: 1928 № 2 (7 ноября).

148. Красная молодежь [у газ. «Вісти Кременчуцького Губревкома и Губерниального Комітета К.П.(б.)У. Известия Кременчуг. Губерн. Революц. Ком. и Губерн. Ком. К.П. (б.)У»]. – Кременчук, 1920. 1920, № 24 (2 сент.), 26 (19 сент.).

149. Красная молодежь [у газ. «Вісті Полтавського Губерн. Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів = Известия Полтавского Губерн. Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов»] : еженедел. орган Полтав. губерн. и гор. ком. Коммунист. Союза Молодежи. – Полтава, 1920. 1920, № 1 (15) (4 лип.) – 5 (19) (5 верес.), 20 (10 верес.) – 30 (26 дек).

150. Красная молодежь (єврейською - Ди ройте югит). Орган Кременчугского губкома и губ. бюро евр. секций КСМ Украины. Кременчуг. 1921 (...) —1922 (...) — На евр. (идиш) яз. №№: 1921— св. нет; 1922 № 26 (15 янв.). Ист.: Киржниц А. Еврейская периодическая печать в СССР (1917— 1927). Минск, 1928, № 248. (На евр. (идиш) яз.)

151. Красноармейская звезда [у газ. «Вісті Лубенського повіт. Виконавч. Ком. Ради Р. С. і Ч. Д. і Лубенського повіт. Комітета Комуністичої партії більшовиків України»] : орган политпросвета Лубен. военкомата. – Лубни, 1920. 1920, № 4 (24 верес.).

152. Красноармейский голос [у газ. «Вісті Полтавського Губерн. Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів»]: орган полит.- просветит. отд. Губвоенкомата Полтавщины. – Полтава, 1920. 1920, № 1 (8 авг.) – 13 (26 сент.).

153. Красноармейский листок [у газ. «Голос селянина»]. – Ромны, 1920. 1920, № 1 (11 авг.).

154. Красный богатырь : орган Политотд. Упраформа 12-й Армии / ред. В. Бялик. – [Конотоп], 1920. 1920, № 3 (13 июля) – 5 (16 июля).

155. Красный боец [у газ. «Вісті Полтавського Губерн. Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів = Известия Полтавского Губерн. Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов»] : красноармейская страничка. – Полтава, 1920. 1920, № 1 (18 лип.), 2 (15 лип.).

156. Красный воин [у газ. «Знамя Советов»]. – Чернигов, 1920. 1920, № 1 (29 февр.).

157. Красный командир [у газ. «Вісті Полтавського Губерн. Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів = Известия Полтав. Губерн. Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов»]. – Полтава, 1920. 1920, [б. N.] (1 жовт.).

158. Красный командир. Однодневная газета 77-х пехотных курсов имени т[ов] Щорса. Посвящается выпуску краскомов. Сумы, 1922. - №№: 1922 вип. за 1 апр.

159. Красный Октябрь. Однодневная газета губком и губисполкома Черниговщины. Чернигов, 1921. - №№: 1921 вип за 7 нояб.

160. Кременчугская стенная газета УКРОСТА / ред. не зазнач. ; изд. Кременчуг. Губотд. «Укроста». – Кременчуг, 1920 - 1921. Н а з в а: 1920 № 31 (24 берез.) – 125 (14 лип.) Стінна газета УКРОСТА; 1920 №№ 180 (23 сент.) – 258 (29 дек.) Стенная газета УКРОСТА. П і д з а г.: 1920 № 31 Видає Кременч. Відділ

Всеукраїнського Телеграфного Агенства. – Мова вид.: 1920 № 162 (25 авг.) – 260 (31 дек.) рос. 1920, № 31, 101–103, 106, 108, 110–114, 117, 119–125, 162, 167, 168, 179–194, 197, 212, 213, 217, 218, 220, 222–236, 238–251, 253–258, 260.

161. Крицеві шляхи: Двотижнева газета робітників та службовців депо, вагонного відділу сл. колії, сл. руху та зв'язку ст. Полтава Південних залізниць. – Полтава, 1929. - Н а з в а: 1929 №№ 1 (7 листоп.) – 2 (23 листоп.).Тяговик; 1929 № № 3 (8 груд.) – 4 (22 груд.) Крицеві шляхи. – П і д з а г.: 1929 № 1 Двотиж. Газ. партколективу, колективу ЛКСМУ та робітників депо, вагонного відділу та сл. колії ст. Полтава Південних залізниць; 1929 № 2 Двотиж. газ. робітників, службовці та техперсоналу депо, вагонного відділу та сл. колії ст. Полтава Південних залізниць. - №№: 1929 №№ 1, 2, 3 (8 груд.), 4 (22 груд.).

162. Ленинская смена: Страница молодёжи. – Кременчуг, 1927. - №№: 1927 № 1 (15) (9 апр._ - 3 (17) (23 апр.). – П р и м.: Друкувалася в газеті «Робітник Кременчуччини».

163. Ленінська зміна. Одноденна газета Лубенського ОК ЛКСМУ, присвячена ІІ-му Міжнародному юнацькому дню. Лубни, 1925. №№: 1925 № 1 (6 верес.). - Д о д.: 1925 № 1 (3) (6 верес.) Літературна сторінка Лубенської філії ССП «Плуг».

164. Ленінська зміна: Сторінка молоді. – Кременчук, 1926-1928. - №№: 1926 № № 4 (16 берез.) – 19 (12 жовт.); № 2 (29 жовт.) – 6 (25) (24 груд.). (Нумерація змінювалася: в даті № 16 помилка: надрук. 3 серп., треба - 3 верес.); 1927 № 7 (26) (23 січ.) – 24 (43) (20 верес.); 1928 № 8 (52) (6 січ.) - 14 (19 лют.). – П р и м.: Друкувалася в газеті «Радянський селянин».

165. Листовка стенгазеты «Искра» окр. ФЗК ячейки КП(б)У и ЛКСМУ печатников. Лубны, 1925.

166. Листок газеты «Путь рабочего», посвящённый социалистическому соревнованию. – Шостка, 1929 – М о в а вид.: 1929 б/№ (29 июня) заг. і П і д з а г. – рос., текст – рос. і укр. - №№: 1929 б/№ (29 июня).

167. Листок робсількора: [Двотиж.]. Дод. до газ. «Червоне село». – Глухів, 1927—1929. - №№: 1927 № 1 (4 груд.), 2 (25 груд.); 1928 № 3 (13 січ.) – 11 (25 листоп.) (Нумерація валова). — М о в а вид.: укр. – П р и м.: У 1929 р. «Куточок робсількорів» друкувався у №№ 4 (209) (12 січ.) – 113 (318) (17 верес.) газети «Червоне село».

168. Лісовик. Стінгаз. робіткому та лісового осередку ІТС. Переяслав. лісництва Київ. Округи. – Переяслав, 1928-1929. - №№: 1928 № 5 (2 груд.); 1929 № 2 (7) (16 січ.) – 10 (15) (23 лип.).

169. Література й мистецтво. Вих. щонеділі. – Кременчук, 1929. - №№: 1929 № 1 (24 берез.) – 18 (29 верес.). – П р и м.: Друкувалась, як сторінка в газеті «Радянський селянин».

170. Література й мистецтво. Вих. по неділях. – Кременчук, 1929. - №№: 1929 № 1 (24 берез.) – 21 (3 листоп.) – б/№ (17 листоп.) - б/№ (21 груд.). – П р и м.: Друкувалась, як сторінка в газеті «Робітник Кременчуччини».

171. Лохвицкие печатники – голодающим. Однодневная газета Лохвицкого отделения Всероссийского Союза рабочих полиграфического производства. Лохвицв, 1921. - №№: 1921 вип. за 11 сент. – М о в а вид.: 1921 назва та П і д з а г. – рос., текс – рос. і укр.

172. Маховик: Газета осередку КП(б)У, осередку ЛКСМУ та фабзавкому заводу «Метал». – Полтава, 1929. Продовж. У період СРСР вих. під назвою «Машинобудівник». - №№: 1929 № 1 (13 груд.).

173. Махорочник: Двухнедельная газета рабочих и служащих 1-й Госмахфабрики в Кремечуге. – Кременчуг, 1929. – М о в а вид.: 1929 № 4 (23 марта) заг. і П і д з а г. – рос., текст – рос. і євр. - №№: 1929 № 4.

174. Машинобудівник: щотижн. газ. : видає труд. колектив Полтав. турбомех. з-ду. – Полтава, 1929. - Н а з в а: 1929 № 1 (13 груд.) Маховик. – П і д з а г.: 1929 № 1 газ. осередку КП(б)У, осередку ЛКСМУ та Фабзавкому з-ду «Метал». – Р е д.: Л. Кожушко (1929); редкол. (1929). - №№: 1929 № 1.

175. Медицинский голос. [Орган] Гадячск[ого] отдела Союза «Всемидикосантруд». Специальный выпуск ко 2 санитарному и 4 делегатскому съездам [Всемедикосантруд]. Гадяч, 1921. - №№: 1921 № 1 (15 авг.). – П р и м.: Номер присвячено пам’яті медпрацівників, які загинули в боротьбі з епідеміями.

176. Місячник допомоги ліквідації неписьменності на Прилучинні 22.X – 22.XI. 1929. – Прилуки, 1929. - №№: 1929 б/№ (1 листоп.).

177. Молодая гвардия. Однодневная стенная газета Кременчугского губкома Коммунистического Союза молодёжи Украины. Кременчуг, 1921. - №№: 1921 № 2 (12 сент.). - П р и м.: Газ випущено до Тижня допомоги голодуючим.

178. Молоде Полісся. Прил. к газ. «Новое село» («Нове село»). Нежин, УССР. 1927 (...) — На укр яз. №№: 1927 № 4 (28 апр.).

179. Молодий більшовик: Газета селянської молоді. Орган ЦК та Київ. окружкому ЛКСМУ. Вих. два рази на тиждень. - Київ 1920-1929. Продовж. – І с т.: У період СРСР вих. під назвою: «Молода гвардія». – П і д з а г.: 1926 № 1 (134) (7 січ.) - 74 (207) (14 жовт.) Часопис сел, молоді Правобережжя України та Чернігівщини. Орган Київського окркому за участю окркомів: Білоцерків., Бердичів., Уман., Черкас., Чернігів., Н-Сівер., Конотоп., Ніжин., Коростен., Волин., Шепетів., Вінниц., Проскурів., Кам'янец., Могилів. та Тульчин. - Д о д.: 1926 у № № 5 (138) (21 січ.) - 17 (4 листоп.), 1927 №№ 19 (6 січ.) – 33 (27 листоп.), 90 (318) (15 груд.), 94 (322) (29 груд.), 1928 у № 3 (326) (12 січ.) - 89 (413) (6 груд.), 1929 у №№ 6 (426) (24 січ.) - 95 (515) (29 груд.) «Літературна сторінка»; 1927 у № 11 (239) (13 лют.), 17 (245) (10 берез.), 1928 у №№ 5 (328) (19 січ.) - 95 (419) (27 груд.) «Наука і техніка»; 1928 «Як вступити до школи (Правила вступу до вишів, технікумів, профшкіл та перелік учбових закладів)». Безплатний дод. до № 41 (364) (7 черв.); 1929 у № 30 (450) (25 квіт.). «Літ. сторінка польської секції «Молодняку».

180. Молодий незаможник. Газ. крестьян, молодежи Черниговщины. Орган Губкома КСМ Украины. – Чернигов, 1922* (...) — 1923(...). – І с т.: У 1923 р. (трав. – черв.) дод. до газ. «Селянське життя»), У 1924 р. вид. газ. «Большевистские резервы». – М о в а вид.: 1922 – рос.; 1923 – укр. - №№: 1922 № 2 (34) (10 дек.)*; 1923 № 3 (35) (20 янв.)—5 (37) (24 марта), 1 (7) (20 мая) —2 (8) (17 июня).

181. Молодой печатник. Однодневная газета рабочей молодёжи полиграфического производства, посвященная 2-й годовщине ячейки КСМУ печатников г. Ромны. – Ромны, 1923. - №№: 1923 № 1 (16 дек.)

182. Молодь, на допомогу! Одноденна газета Кременчуцького губерніального комітету КСМУ. – Кременчук, 1921. - №№: 1921 вип за 16 серп. - П р и м.: Газ. присв. питанням допомоги голодуючим.

183. Молот: Одноденна газ. колективу машинобудівного заводу ім. Фрунзе. Вид. виїзн. редакції газ. «Плуг і молот» та редакції стінгазети «Червоний металіст». – Суми, 1929. - №№: 1929 №№ 1 (1 верес.) - 2 (7 листоп.)

184. На боротьбу за своє здоров'я. Одноденна газ. Ромен. інспектури саносвіти окрздоров'я. – Ромни, 1927. - №№: 1927 б/№ (15 лют.).

185. На боротьбу з туберкульозом. Додаток до газети «Більшовик Полтавщини». – Полтава, 1925. - №№: 1925 вип за 23-25 травня.

186. На боротьбу зі шкарлатиною: Одноденна газ. Ромен. окрінспектури охорони здоров'я. – Ромни, 1926. - №№: 1926 б/№ (19 січ.).

187. На борьбу со скарлатиной. Однодневная газета Кременчугского окрздрава. - Кременчуг, 1925. - №№: 1925 вип за 12 дек.

188. На борьбу со скарлатиной. Однодневная газета Полтавского Дома санпросвета. – Полтава, 1925. - №№: 1925 вип за 15 нояб.

189. На борьбу с туберкулёзом: Однодневная газета Совета социальной помощи при тубдиспансере. – Кременчук, 1929. - №№: 1929 б/№ (апр.).

190. На варті: [Стінгаз.] Орган партбюро 225-го стріл. Лубенського полку. - Лубні, 1929. - №№: 1929 № 22 (трав.).

191. На голод! Борзенское отделение РАТАУ. – Борзна, 1921. – Н а з в а: 1921 № 1 (21 июля) Стенная газета Борзенщины; 1921 №№ 3 (8 авг.) - 8 (9 сент.) Революционный набат Борзенщины. Нумерація валова.

192. На голод. Вечерняя газета РАТАУ. - Чернигов, 1921. - Н а з в а: 1921 №№ 96 (15 янв.) - 199 (24 июня) Стенная газета УКРОСТА; 1921 №№ 200 (25 июня) - 211 (8 июля) РАТАУ; 1921 №№ 213 (11 июля) – 221 (21 июля) Красный телеграф. - П і д з а г.: 1921 №№ 96 -199 [издатель] Черниговское губернское отделение [УКРОСТА]; 1921 №№ 200 - 211 Вечерняя газета; 1921 №№ 213 - 221 Вечерняя газета РАТАУ.

193. На голод! Издание Новгород Северского уездного отделения Радиотелеграфного агентства Украины (РАТАУ). - Новгород-Северский, 1921. - № №: 1921 16 (11 сент.) - 21 (30 сент.).

194. На голод! Стенная газета РАТАУ. Кролевецкое отделение. – Кровец, 1921. – Н а з в а: 1921 №№ 5 (5 авг.) - 12 (13 авг.) РАТАУ; 1921 №№ 16 (18 авг.) - 23 (27 авг.) Новости дня. 1921 №№ 24 (30 авг.) – 36 (13 сент.) На голод!

195. На голод. Стенная газета РАТАУ. – Шостка, 1921. - Н а з в а: 1921 №№ 1 (10 авг.) - 2 (11 авг.) Боец.; 1921 №№ 3 (29 авг.) – 24 (4 окт.) На голод. - П і д з а г.: 1921 № 1-2 Стенная газета райотделение РАТАУ.

196. На голод! Сосница-РАТАУ. – Сосница, 1921. - Н а з в а: 1921 №№ 1 (3 авг.) - 4 (24 авг.) Сосница-РАТАУ; 1921 № 5 (31 авг.) Спеши помочь!; 1921 №№ 7 (6 сент) - 10 (13 сент.) Война голоду!; 1921 № 11 (15 сент.) На голод! Сосница-РАТАУ.

197. На допомогу! Одноразовий випуск Кременчуцького губкому і губвиконкому, присвячений продовольчому недільнику. – Кременчук, 1921. - №№: 1921 вип за 24 черв.

198. На допомогу дітям: Одноденна газ. Кременч. окркомісії допомоги дітям при окрвиконкомі. – Кременчук, 1927. - №№: 1927 б/№ (жовт.).

199. На допомогу селу. Одноденна газета, присвячена єдиному сільськогосподарському податку. Видання агітпропу Черн[ігівського] губкому КП(б) України. – Чернігів, 1923. - №№: 1923 один вип. до 24 трав.

200. На зов Поволжья. Однодневная газета в пользу голодающих. Издание сотрудников РАТАУ и «Известий». – Чернигов, 1921. - №№: 1921 вип за 21 авг.

201. На красные крылья. Однодневная газета Новгород-Северского окр[ужного] отделения общества друзей воздушного флота. - Новгород-Северский, 1923. - №№: 1923 вип за 28 окт.

202. На помощь Японии. Однодневная газета. Полтавские печатн[ики] и журн[алисты] - японскому пролетариату, пострадавшему от землетрясения. – Полтава, 1923. - №№: 1923 вип за 17 сент.

203. На сторожі: Орган Командування та політвідділу 75 стріл. дивізії. – Лубні, 1928. - №№: 1928 №№ 1 (18 серп.) - 3 (18 верес.).

204. На сторожі Жовтня. Одноденна газета штабу та політвідділу 25 дивізії. – Полтава, 1925. - №№: 1925 вип за 6 листоп.

205. На штурм некультурності: Одноденна стінгаз. Сумської ОРПС, - Суми, 1928. - №№: 1928 б/№ (верес.).

206. На штурм неписьменності: Щотиж. дод. до газ. «Плуг і молот». – Суми, 1929. - №№: 1929 № 1 (29 серп.).

207. Наслідки огляду червоної касарні: Рапорт ред. газ. «Червоний стрілець» і військорів Н-го стріл. Переяславського полку. – Переяслав, 1929. - №№: 1929 № 1 (15 лют.).

208. Наш двигатель: Смотровая газета рабочих служащих ст. Конотоп М.-К.-В ж.д. – Конотоп, 1929. – П і д з а г.: 1929 № 1 (6 февр.) – 3 (15 февр.) Газ. Смотровой комиссии Главных Конотоп. Мастерских М.-К.-В ж.д. – М о в а вид.: 1929 №№ 1 (6 февр.) – 30 (30 нояб.) – заг. та П і д з а г. – рос., текст – рос. та укр. Нумерація змінювалася.

209. Наш путь. Газета Сосницкого укома КП(б) Украины и уисполкома. Сосннца, Черниг. губ. / редкол. – Сосница, 1920, 1921-1923. - №№: № 1 (22 окт.) – 3, 5–9 (31 дек.). 1920 (22 окт.) — 1923 (...) Продовж. Выходит от двух до четырёх раз в месяц. - П і д з а г.: 1921 №№ 1 (22 янв.) – 23 (13 июля) Еженедельная газета Сосницкого уисполкома и упарткома коммунистов (большевиков) Украины; 1923 № 2 (10 февр.) Наш путь. У період СРСР вих. під назвою «Радянський патріот».

210. Наша відповідь Чемберлену: Одноденна газ. Полтав. Окрради ТДО авіахім., присвясена Тижню оборони. – Полтава, 1927. - №№: 1927 б/№ (14 лип.).

211. Наша помощь: Однонев. Газ. ячейки ЛКСМУ печатников. – Чернигов, 1927. - №№: 1927 б/№ (жовт.).

212. Незаможний: газ. Від. агітації та пропаганди Кременчуц. губкому КП(б)У / ред. Б. М. Лізов. – Кременчук, 1919, 1920 - 1922. Н а з в а: 1919 № 5 (17 июня) – 1920 [б. N.] (16 мая) 1920 (9 окт.)—1922 (...) Селянин. – П і д з а г.: 1919 № 5 – 1920 [б. N.] (16 мая) еженедел. газ. для селян Кременчуг. уезд. исполнит. ком. Советов рабочих, крестьян. и красноармейских депутатов и Кременчуг. уезд. ком. Коммунист. партии (большевиков) Украины. – Ред.: 1919 № 5–31 (18 июля) ред. не

зазнач. ; 1920 [б. N.] (16 мая) – 40 (8 груд.) редкол. 1919, № 5, 12, 31; 1920, [б. N.] (16 мая) ; 1, 3, 22–54, 57–59 (30 груд.). 1920 № 1 (9 окт.) —1921 №№ 255 (23 окт.) (?) Газ. Крестьян, отд. Кременчугского губкома КП(б) Украины. №№: 1920—60; 1921 № 1— [261]; 1922 № 262—264 (17 янв.). – Д о д.: 1920 «Червона молодь».

213. Незаможний селянин. Видання Полтавського губкому КП(6) України. – Полтава, 1921 (31 берез.) —...) — І с т.: На стор. газ. друкувався «Червоний юнак». У 1920-1921 рр. (січ.) (?) вид. газ. «Більшовик» та 1923-1924 рр. - в газ. «Червоне село».

214. Незаможник. Орган Пирятинського повітвиконкому й повітпарткому. Вих. двічі на тиждень. – Пирятин, 1917, 1922-1923. – І с т.: Газ. почала вих. у лип. 1917 р. під назвою «Вісті Пирятинської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів». Продовж. – Н а з в а: 1917 № 1 (30 черв.) Вісті Пирятинської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів; 1919 Вісті Пирятинського Виконкому і Паркому (щоден); 1919 № 24 (9 мая) (?)—1920 № 63 (27 авг.) Известия Пирятинского уездного Совета раб[очих], кр[естьянских] и кр[асно]арм[ейских] депутатов; 1920 № 54 (3 сент.) —56 (12 сент.) (?) Вісті Пирятинського виконкому і парткому; 1922 № 1 (22 янв.) (?) —1923 № 16 (27 февр.) (?) Незаможник. - П і д з а г.: 1920, № 21 (28 квіт.) – 56 (12 верес.). Вільна праця. Орган Пирятинского РК КП Украины и райсовета; 1922 № 1 (22 янв.) (?)—1923 № 16 (27 февр.) (?) Орган Пирятинокого укома КПб) Украины и уисполкома.— М о в а вид .: 1919—1920 (авг.) – рос. м.; 1920 (сент.) (?) - укр. і рос. м. - Д о д.: 1922 у №№ 86-87 (24 листоп.) Сторінка молоді; 1922 у № 94 (20 груд.) Сторінка комсомольця. У період СРСР вих. під назвою «Шляхом Ілліча».

215. Незаможнику, на перевибори КНС!: Стін. газ. Дод. до газ. «Радянський селянин». - Кременчук, 1926. - №№ 1926 б/№ (12 груд.).

216. Нове село. Селянська газета. Орган Ніжинського окружкому КП(б)У, окрвиконкому Рад та окрпрофради. – Ніжин, 1919, 1921-1928. Продовж. - Н а з в а: 1919 (14 ферв.) – 37 (5 апр.) (?) Известия Нежинского Революционного комитета, 1919 № 39 (9 апр.) (?)—49 (24 апр.) Известия Нежинского уездного исполкома; 1919 №№ 50 (25 квіт.) – 145 (28 серп.) Вісті Ніжинського Повітового Виконавчого Комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів; 1919 №№ 5 (10 дек.) (?)—16 (30 дек.) Известия Нежинского уревкома и уездного комитета РКП(б)*; 1920 № 78 (23 июня) Известия Нежинского военревкома. 1920 № 17 (1 січ.)—78 (23 черв.) (?) Вісті Ніжинського повітревкому та повітового комітету КП(б) України; 1920 № 13 (22 лип.) (?) — 1921 № 132 (21 верес.). (?) Червоне слово; 1922 №№ 1 (19 июня) (?)—9 (3 сент.) (?) Известия Нежинского уисполкома; 1922 №№ 1 (23 сент.) —7 (12 ноября)* (?) Пролетарская мысль; 1925 № 1 (1 листоп.) (?) —1937 № 297 (31 груд.) Нове село;— П і д з а г.: 1919 (14 ферв.) —37 (5 апр.) (?) Орган Нежинского Революционного комитета, 1919 № 39 (9 апр.) (?)—49 (24 апр.) Орган Нежинского уездного исполкома; 1919 №№ 50 (25 квіт.) – 145 (28 серп.) Орган Ніжинського Повітового Виконавчого Комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів; 1919 №№ 5 (10 дек.) (?)—16 (30 дек.) Орган Нежинского уревкома и уездного комитета РКП(б); 1920 № 78 (23 июня) Орган Нежинского военревкома. 1920 № 17 (1 січ.)—78 (23 черв.) (?) Орган Ніжинського повітревкому та повітового комітету КП(б) України; 1920 № 13 (22

липня) (?) -1921 № 132 (21 вер.) (?) Робітниче-селян. газ. Орган Ніжинського виконкому; 1922 № 1 (23 сент.)—7 (12 ноября) * (?) Газ. Укома КП (б) Украины и Уисполкома Нежинщины; 1925 № 1 (1 листоп.) (?) - 1927 № 118 (8 січ.) Газ. Ніжинського окркому КП(б) України та окрвиконкому Рад; 1927 № 119 (12 січ.) - 1929 № 454 (31 лип.) Селян. газ. Орган Ніжинського окркому КП(б) України та оквиконкому Рад; 1929 № 455 (2 серп.) -1930 № 589 (22 черв.) Селян. газ. Орган Окркому КП(б) України та Окрвиконкому Ніжинщини. У період СРСР вих. під назвою «Під прапором Леніна». - Д о д.: 1920 Бюлетень робітниче-селянської газети «Червоне слово»; 1921 № 2 (18 сент.) Страничка молодежи Нежинской организации КСМУ; 1927 до № 118 (8 січ.) Інструкція про вибори до Рад; 1927 Обов'язкові постанови Ніжин. ОВК за 1927 рік від 5 січ. – 15-16 берез.; від 22 лют. - 31 берез.; від 15 берез. – 10 трав., від 20 трав. - 24 трав.; 1927 Обов'язково постанова № 37 Ніжин. ОВК «Про порядок проведення єдиного с.-г. податку на 1927-1928 рр.; до № 211 (3 груд.) Обов'язково постанова Ніжин. ОВК від 20 верес. «Про обов'язкове окладне страхування в сільських місцевостях»; до № 210 (30 листоп.) Обов'язкові постанови Ніжин. ОВК і Ніжин. міськради від 13 верес.; 1927 у № 127 (9 лют.) та № 150 (27 квіт.) «Жовтневі паростки». Літературна сторінка; 1927 газ. «Молоде Полісся»; 1928 у № 346 (7 листоп.) «Літературна сторінка»; 1928-1929 «Більшовицькі резерви».

217. Новий шлях. Стінна газета Переяславського відділу РАТАУ. – Переяслав, 1921. - Н а з в а: 1921 № 4 (27 сент.) Новый путь; 1921 №№ 4 – 6 (2 жовт.) Новий шлях. - П і д з а г.: 1921 № 4. Стенная газета Переяславского отделения РАТАУ. два жовт.

218. Новости Тарасовки и Крамчанки: Газ. О-ва культсмычки тип. «Коммунист» и Наркомторга УССР. – Харьков, 1929. – П і д з а г.: 1929 № 4 (23 ферв.) Газ. Крамчан. и Тарасов. Сельсоветов, КНС, комсомола и О-ва культсмычки тип. «Коммунист» и Наркомторга УССР.

219. Оборона: Одноденна газ. Чернігів. оккради ТСОавіахіму та осередку ТСОавіахіму друкарів. – Чернігів, 1928. - №№: 1928 б/№ 1 трав.

220. Оволодіємо ленінізмом: Одноденна газ. Агітпропу Конотоп. Окрпарткому. – Конотоп, 1928. - №№: 1928 б/№ (1 жовт.).

221. Освітянин: Щомісячна газ. Переяслав. РК робос. – Переяслав Київ. Округи, 1929. - №№: 1929 №№ 1 (9 черв.) - 5 (20 груд.).

222. Охтирщина: До першого десятиріччя Великого Жовтня. Ред. і вид.: Комісія по організації по проведенню свята 10-річчя Жовтневої революції. – Охтирка, 1927. - №№: 1927 б/№.

223. Паростки: Літературний дод. до газ. «Правда Прилуччини». – Прилуки, 1928-1929. - №№: 1928 №№ 1 (трав.), 2 (черв.); 1929 б/№ (14 лип.). – П р и м.: Випуск друкувався у газеті «Правда Прилуччини».

224. Первый шаг: Ежемес. Стенгаз. рабочих бумажной фабрики ШПЗ. – Шостка, 1926. - №№: 1926 № 1 (25 дек.).

225. Перемінник, на допомогу партії!: Одноденна газ. Полтава. окрпарткому КП(б)У та Політвідділу 25 Чапаївської дивізії. – Полтава, 1929. - №№: 1929 б/№ (12 січ.).

226. Первомайский субботник : однодневная газ. Издание Политотд. XIV Армии и Кременчуг. ком. КП(б)У / ред. не зазнач. – Кременчуг, 1920. 1920, [б. N.] (1 мая). Прим.: Газета составлена совместным трудом сотрудников редакции «Красного знамени» и «Дела революции» , набрана и отпечатана рабочими типографии Поарма 14 на началах коммунистического субботника.

227. Пламя: орган Новгород-Северского уездного исполнительного комитета Советов рабочих, крестьян. и красноармейских депутатов и уезд. ком. КП(б)У / редкол. – Новгород-Северский, 1919 (5 окт.)*—1921 (...). Продовж. П і д з а г.: 1919 № 10 (16 окт.) (?) — 1920 № 75 (28 янв.) (?) Орган Новгород-Север. уезд, ревкома и укома КП(б) У[краины]; 1920 №№ 102 (25 апр.) – 151 (3 окт.) Орган Н-Северского уездного исполнительного комитета и уездного уомитета КП(б)У. У період СРСР вих. під назвою «Радянське Полісся». – Д о д.: 1921 вип. за 1 та 22 янв. «Страничка красной молодежи».

228. Плуг и молот. Орган Путивл. уисполкома и укома РКП (б). Путивль, Курской губ. 1921 (...) — 1923 (...). №№: 1921 № 8 (21 мая) * — 30 (24 сент.); 1922 № 2 (5 февр.)—53; 1923—13 (31 марта).

229. Плуг і молот. Селянська газета Сумокрпарткому, окрвиконкому та ОРПС. Вих. тричі на тиждень. – Суми, 1917, 1918-1919, 1921-1929. Продовж. - Н а з в а: 1917 (8 апр.) Известия Сумского Совета рабочих и солдатских депутатов; 1918 № 7 (11 янв.)* (?) — 58 (29 (16) марта)* (?) Наш голос; 1919 № 5 (1 февр.) (?)—163 (12 авг.) (?) Коммуна; 1919 (дек.)*—1920 № 285 (10 дек.) (?) Власть Советам!; 1921 №1 (1 янв.) (?) —1923 № 60 (18 марта) Стяг праці; 1923 № 61 (20 берез.) —1933 № 63 (30 берез.) Плуг і молот; 1933 № 64 (1 апр.)—1941 № 225 (19 сент.) (?) П і д з а г.: 1917 (8 апр.) Орган Сум. обкома и ГК КП(б) Украины, обл. и гор. Советов; 1918 № 7 (11 янв.)* (?) — 58 (29 (16) марта)* (г) Внепарт. соц. газ. Орган Сум. Совета р., солдатских и к. депутатов; 1919 № 5 (1 февр.) (?) Газ. Сум. ревкома; 1919 № 45 (26 марта) (?) — 120 (29 июня) Изд. Исполкома Сум. Совета р., к. и к. д.; 1919 № 121 (30 июня) — 151 (30 июля) Изд. Сум. Совета р., к. и к. д. и укома КГ1(б) Украины; 1919 № 152 (31 июля) 163 (12 авг.) (?) Изд. Харьк. губисполкома и губкомаКП(б) Украины; 1920 № 37 (21 янв.) (?) —94 (2 апр.) Изд. Сум. ревкома- 1920 № 95 (3 апр.)—171 (14 июля) Изд. Сум. исполкома; 1920 № 172 (15 июля)— 1921 № 33 (22 февр.) (?) Изд. Сум. ревкома и ком. КП(б) Украины; 1921 № 35 (24 февр.) (?) — 1923 № 53 (9 марта) Газ. Сум. уисполкома и укома КП(б) Украины; 1923 № 54 (10 марта) — 1924 № 71 (30 марта) (?) Газ. Сум окркома КП(б) Украины и окрисполкома; 1924 № 97 (4 мая) (?) —1925 № 173 (31 июля) Газ. Сум. ком. КП(б) Украины, окрисполкома и горсовета - 1925 № 174 (1 серп.) – 1926 № 104 (7 верес.) Селянська газета окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофбюро (Вих. двічі на тиждень); 1926 № 105 (9 верес.) — 1930 № 104 (14 сент.) Селянська газ. Сум. окркому КП(б) України та окрвиконкому. – М о в а вид.: 1918—1920 – рос. м.; 1921-1922 назва – укр. і рос., П і д з а г. – рос., текст – рос. і укр. 1924 №№ 266 (27 нояб.) – 269 (30 нояб.) назва – укр., П і д з а г. – рос., текст – укр. Далі газ. вих. укр. мовою. У період СРСР вих. під назвою «Ленінська правда». - Д о д.: 1921 № 2 (17 февр.) «Страничка молодёжи»; 1921 №№ 2 (1 нояб.) -3 (25 нояб.) «Уголок работницы»; 1922 у №№ 65 (7 апр.), 71 (23 апр.) «Уголок молодёжи»; 1926 до № 22 (23 лют.) Обов'язкова постанова Сумокрвиконкому № 129 від 12 лют.; 1927 до №

18 (10 лют.), до № 22 (19 лют.), до № 129 (1989) (5 листоп.); 1927 «Сільський господар навесні»; 1928 «До сівби»; 1928 до № 43 (12 квіт.) безпл. дод.; 1928-1929 «Робітниче життя»; 1928 у № 50 (2061) (1 трав.), № 2 (7 черв.), у № 100 (211) (1 верес.), 128 (2139) (6 листоп.); 1929 у № 1 (2161) (1 січ.) – 108 (2268) (12 верес.) «Літературна сторінка»; 1928 у № 55 (2066) (15 трав.) - № 145 (2156) (18 груд.); 1929 у № 7 (2167) (15 січ.) - № 128 (2288) (29 жовт.) «Сторінка РСІ»; 1929 «До весняної сівби»; 1929 «Напередодні сівби»; 1929 «До осінньої сівби»; 1929 «На штурм неписьменності»; 1929 № 4 (5 берез.) - № 7 (6 черв.), б/№ (9 лип.) «Бурякосів Сумщини»; 1929 у № 6 (2166) (12 січ.), № 87 (2247) (25 лип.) стор. «Сумська дослідна станція»; 1929 «Скотар-молочар»; 1929 «Споживча кооперація Сумщини»; 1929 «Молот».

230. Под знаменем Октября: Однодневные юбилейная газета. Орган Новгород-Север. райкома КП(б)У и райисполкома. – Новгород-Северский, 1927. - №№: 1927 б/№ (7 нояб.).

231. Політичний огляд міжнародних подій. – Прилуки, 1923. - Н а з в а: 1923 № № 1 (9 жовт.) - 2 (20 жовт.) Політичний двотижневий огляд. - П і д з а г.: Додаток до газ. «Правда Прилуччини».

232. Последний бой: газ. Шостен. уисполкома и уезд. ком. КП(б)У / редкол. – Шостка, 1920, 1921. Продовж. – Вих. щотижня. - №№: 1920, № 4 (28 нояб.). У період СРСР вих. під назвою «Советское полесье».

233. Построим красные крылья. Однодневная газета, посвящённая Красному воздушному флоту. Издание агитпропа Черниговская губкома КП(б)У. – Чернигов, 1923. - №№: 1923 один вип. [дата не зазначена].

234. Правда Прилуччини. Селянська газета. Орган Прилуц. окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофбюро. Газета виходить тричі на тиждень. - Прилука, 1919-1929 (...) Продовж. - Н а з в а: 1919 №№ 1 (12 лютого) - 19 (5 мая) Известия Прилукского Исполнительного Комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов / Вісті Прилуцького Виконкому Ради робітничих, сел. і червоноарм. депутатів; 1919 № 20 (6 мая) (?)—32 (4 июня) (?) Известия Прилукского военного революционного комитета; 1919 №№ 34 (13 июня), 35 (18 июня) Известия Прилукского Военно-Революционного комитета; 1919 №№ 36 (22 июня) (?) — 81 (21 авг.) (?) Известия Прилукского исполкома Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов / Вісті Прилуцького виконкому Ради робітничих, селянських червоноармійських депутатів); 1919 № 1 (13 дек.)*—1920 № 106 (22 апр.) (?) Известия Прилукского уездного ревкома / Вісті Прилуцького повітового ревкому; 1920 № 107 (23 апр.)* - 1922 № 4 (22 лют.) Известия Прилукского уездисполкома и парткома Прилукской организации КП (б) Украины; 1922 №№ 5 (24 лют.) – 15 (11 квіт.) Вісті Прилуцького повітвиконкому і повіткому Прилуцької організації КП(б)У; (?) — 1922 № 63 (22 дек.) (?) Известия Прилукского уездисполкома и парткома Прилукской организации КП (б) Украины; з 1922 № 64 (23 груд.) Вісті Прилуччини. — П і д з а г.: 1923 №№ 1 (1 січ.) – 19 (28 берез.) Орган Прилуцького повітпарткому і повітвиклонкому (двічі на тижд.); 1923 №№ 20 (31 берез.) – 56 (20 верес.) Орган Прилуц. Окрпарткому КП(б)У, окрвиконкому і окрпрофради (двічі на тижд.); 1923 № 57 (27 верес.) – 1925 № 86 (257) (29 жовт.). Орган Прилуцького окрпарткому, окрвиконкому і окрпрофради;

1925 № 87 (1 лист.) – 1926 № 90 (362) (11 листоп.) Селянська газ. Окрпарткому КП (б) України, окрвиконкому та окрпрофбюро; 1926 № 91 (363) (14 листоп.) - — 1930 № 66 (21 черв.) Орган Прилуцьк. окркому КП(б) України та окрвиконкому. - М о в а вид.: 1919—1922 - укр. і рос.; далі газ. вих укр. мовою. Тепер вих. під цією назвою. – Д о д.: 1920 № 70 (25 берез.) Бюлетень повіт. Безпарт. Робітниче.-Селян. та Червоноарм. конференції. Вісті Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів м. Лубень; 1922 до №№ 13 (28 марта), 15 (11 квіт.); 1923 «Політичний двотижневий огляд»; 1923 дод. до № 5 (18 січ.) «Політичний огляд міжнародних подій»; 1924 № 1 (22 черв.) – 1925 № 24 (14 черв.) «Літературна сторінка»; 1924 у №№ 75 (5 жовтня) – 77 (12 жовт.) стор. «Зразок селянської стінної газети «Праця»; 1928 «За кращий, за найбільший урожай»; 1928-1929 «Паростки»; 1929 у №№ 10 (622) (27 квіт.) - 124 (736) (29 жовт.) «Сторінка РСІ»; 1929 до № 117 (729) (12 жовт.) «Відозва ВУЦВК «До всіх наймитів та бідняцько-середняцьких мас селянства УСРР»; 1929 Місячник допомоги ліквідації письменності на Прилуччині»; 1929 «Стрілець»; 1929 № 1 (9 груд.) - 5 (27 груд.) «Буквар для лікнепу».

235. Призыв. Однодневная литерат[урно]-обществ[енная] газета. Орган Комитета служащих Полтавского губернского совета профессиональных союзов, союза полиграфического производства и Губернского рабочего комитета помощи голодающим при губсоапрофн. – Полтава, 1921. - №№: 1921 № 1 (28 дек.). П р и м.: усі зіброні грощі за цей номер надійшли у фонд допоиоги голодачим.

236. Продовольственный бюллетень. Издание гуппродкома Черниговщины. Выходит еженедельно. – Чернигов, 1921-1923. - Н а з в а: 1921 №№ 2 (1 июня) - 4 (7 сент.) Бюллетень Опродкомгуба Черниговщины; 1922 № 8 (24) (9 дек.) – 1923 № 27 (43) (11 июня) Продовольственный работник; 1923 №№ 1 (44) (15 окт.) – 4 (47) (7 нояб.).

237. Продовольственный бюллетень УКРОСТА. – Городня, 1921. - №№: 1921 (15 марта).

238. Прожектор: Стенгаз. Орган Правления окржилсоюза и правление жилкооперативов. – Ромны, 1926. - №№: 1926 № 1 (11 дек.).

239. Пролетарий Черниговщины. Еженедельный орган Черниг. губпрофсовета и губ. отд. труда. Чернигов. 1921 (4 июля)—1922 (14 марта). Припин.* С 9 марта 1922 изд. газ. «Голос рабочего» *. – П і д з а г.; 1921 № 1 (4 июля)—1922 № 1 (12 янв.) Орган Черниг. Губпрофсовета. №№: 1921—11; 1922—3 (14).

240. Професійне та робітниче життя: Дод. до газ. «Червоне село». Вих. двічі на місяць. – Глухів, 1929. - №№: 1929 №№ 1 (8 січ.) - 5 (9 квіт.), б/№ (30 трав.), б/№ (6 черв.). – П р и м.: Випуски від 30 травня по 6 червня 1929 друкувалася на сторінках газети «Червоне село».

241. Профессиональная неделя, Сборник тезисов по основным вопросам теории и практики проф[ессионального] движения для профсоюзных и партийных организаций Черниговщины. – Чернигов, 1921. - №№:1921 № 1 (18 февр.).

242. Работница [у газ. «Вісти Лебединського повітвиконкому Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Лебединського повітвідділу УкраїноРОСТА»]: орган отд. по работе среди женщин при Лебедин. Уездн. Ком. партии Коммунистов (большевиков). – Лебедин, 1920. 1920, № 1 (3 черв.).

243. Работница-гражданка [у газ. «Власть Советам»] : орган Отд. работниц при Сумпаркоме КПУ. – Сумы, 1920. 1920, № 4 (29 апр.).

244. Рабочий и крестьянин. Газ. Поезда им. т. Ленина. Изд. Рос. телеграфного агентства («Роста») на Лит.-инструкторском поезде им. т. Ленина. Толкай, Самар, губ. — Макошино, Черниг. губ. 1919 (...)—1920 (...) М і с ц е вид.: Газ. виходила по мірі руху поїзду. - №№: 1919 № 3 (25 окт.)—22 (26 дек.); 1920 № 33 (20 авг.)—35 (25 сент.)

245. Радянське життя. Орган окркому КП(б)У, окрвиконкому та окради профспілок Роменщини. Виходить тричі на тиждень: щовівторка, четверга та суботи. – Ромен, 1917-1918, 1919 (…) – 1930. Припин. – І с т.: У 1917 — 1918 рр. вид газ. - «Народное слово». – Н а з в а: 1919 № 42 (11 апр.)— 132 (3 авг.) ,(?) Известия Исполнительного комитета Роменского Совета рабочих и селянских депутатов; 1919 №№ 1 (5 авг.) — 8 (13 авг.) Голытьба; 1920 № 49 (10 февр.) (?)—101 (18 апр.) Известия Роменского военно-революционного комитета (Вісті Роменського військово-революційного комітету); 1920 № 102 (20 апр.) — 191 (5 авг.) Пламя революции; 1920 № 192 (6 авг.) — 1921 № 243 (17 авг.) (?) Голос селянина; 1922 № 387 (1 янв.) — 400 (12 февр.) Известия Роменокого исполнительного комитета и парткома КП Украины; 1922 № 401 (15 февр.) —449 (8 июля) Известия; 1922 № 450 (11 июля) —477 (22 сент.) Известия Роменского уисполкома и упартвома КП Украины; 1923 № 497 (10 янв.) (?) —1924 № 140 (763) (31 груд.) Влада праці. — П і д з а г.: 1919 № 42 (11 апр.)— 132 (3 авг.) ,(?) Орган Исполнительного комитета Роменского Совета рабочих и селянских депутатов; 1919 №№ 1 (5 авг.) — 8 (13 авг.) Газ. Ромен, исполкома Совета р. и солдатских депутатов и укома КП (б) Украины; 1920 № 49 (10 февр.) (?)—101 (18 апр.) Орган Роменского военно-революционного комитета; 1920 № 102 (20 апр.) — 191 (5 авг.) Орган Ромен, паркома КП(б) Украины и уисполкома; 1920 № 192 (6 авг.) — 1921 № 243 (17 авг.) (?) Ежеднев. газ. Ромен. Исполнит. Ком. Сов. Р. и С. Д. и Уезд. Ком. К.П. (большевиков) У; 1922 № 387 (1 янв.) — 400 (12 февр.) Орган Роменского исполнительного комитета и парткома КП Украины; 1922 № 401 (15 февр.) —449 (8 июля), 1922 № 450 (11 июля) —477 (22 сент.) Орган Роменского уисполкома и упарткома КП Украины; 1923 № 497 (10 січ.) (?) – 1925 № 15 (778) Орган Роменського окркомітету КП(б)У, окрвиконкому і окрпрофбюро; 1926 №№ 1 (888) (5 січ.) - 32 (920) (27 квіт.) Газ. Ромен. ОК КП(б)У, ОВК, ОПБ та ОКНС; 1926 № 34 (922) (5 трав.) – 1928 № 80 (1166) (28 верес.) Газ. Ромен. ОК КП(б)У, ОВК та ОРПС; – М о в а вид.: 1919-1922 – рос.; 1923 № 526 – укр. і рос.; з № 50 (532) (4 трав.) назва та П і д з а г. – укр., текст – укр. і рос. У період СРСР вих. під назвою: «Комуністичним шляхом». – Д о д.: 1921 у № 272 (25 лют.) «Зміна». Орган Роменського повітового комітету КСМУ; 1923 у № 102 (18 верес.) «Кооперативна сторінка»; 1924 № 1 (2 листоп.) - 1925 № 11 (26 квіт.), а також у №№ 64 (21 черв.) - 96 (18 верес.) «Літературна сторінка»; 1925 у № 87 (19 серп.) «Сьомі роковини 7 дивізії»; 1926 у № 52 (1039) (8 лип.) с. 2-4 «Всі на допомогу обороні Радянського Союзу!» Спецвипуск до «Тижня оборони» на Роменщині; 1927 до № 75 (1062) (30 верес.) «На індустріалізацію»; 1927 у № 10 (997) (4 лют.) стор. 3-4, 1928 до № 14 (14 лют.); у № 92 (1178) (27 жовт.) «Сторінка безвірника»; 1928 у № 102 (1188) (22 листоп.) - 117 (1203) (31 груд.), 1929 у № 5 (1206) (8 січ.) – 135 (1338) (19 листоп.)

«Сторінка РСІ»; 1929 у № 30 (1233) (12 берез.) - 150 (1353) (25 груд.) «Куток робселькора»; 1929 у № 73 (1276) (25 черв.) – 151 (1354) (28 груд.) «Кооперативне життя». – П р и м.: у 1920 р. вих. «Бюлетень Роменського уездного комитета КСМУ».

246. Радянський кооператор: Непл. дод. до газ. «Червона Лубенщина». – Лубні, 1927—1928 (...) — М о в а вид.: укр. - №№: 1927—1 (15 жовт.) – 1928 № 14 (7 лип). – Нумерація валова.

247. Радянський селянин: Селянська газета Кременчуцького окрпорткому КП(б)У та окрвиконкому. Вих. тричі на тиж. Кременчук, 1919, 1921, 1925 – 1930. Припин. – І с т.: Газета почала видаватися під заголовком «Селянин». У 1920-1925 роках - назва «Незаможний». З 1 жовтня 1925 р. газ. було перейменовано на «Радянські селянин». Видання припинено з 1 жовтня 1930 р. у зв'язку зі скасуванням Кременчуцького округу. – Н а з в а: - 1921 №№ 60 (1 січ.) - 255 (23 жовт.) Незаможний; 1925 № 1 (1 жовт.) – 1930 (28 вер.) Радянський селянин. - П і д з а г.: 1921 №№ 60-249 (25 верес.) Газета селянського відділу Кременчуцького губпарткому КП(б)У; 1921 №№ 250 (27 верес.) – 255 Газета Відділу агітації та пропаганди Кременчуцького губкому КП(б)У; 1925 №1 (1 жовт.) - 1928 № 191 (435) (31 груд.). Газ. Кременчуц. окрпорткому та окрвиконкому; 1929 № 1 (436) — 1930 (30 жовт.) Селянська газета Кременчуцького окркому КП (б) України та окрвиконкому. – Д о д.: 1921 №№ 11 (6 квіт.) – 12 (15 квіт.) і в № 226 (28 серп.) «Червона молодь». Орган Кременчуцького губерніального комітету КСМУ; 1926-1928 «Ленінська зміна»; 1926 «До призову 1904 року»; 1926 «Незаможнику, на перевибори КНС!»; 1928 «Кооперативне життя»; 1928 у №№ 86 (330) (22 квіт.) – 190 (434) (28 груд.), 1929 у №№ 4 (439) (11 січ.) – 125 (559) (27 жовт.) «Сторінка РСІ»; 1929 «Література й мистецтво»; у № 12 (447) (1 лют.) – 76 (511) (10 лип.) «Куток селькора».

248. РАТАУ. Остерское уездное отделение. Стенная газета. – Остер, 1921. – Н а з в а: 1921 №№ 19 (22) (20 мая) – 20 (23) (27 мая) УРКРОСТА; 1921 №№ 22 (25 июля) – 24 (27) (24 июля). РАТАУ.

249. Робітник Кременчуччини: Щоденна робітнича газ. Орган окружкому КП(б)У, окрвиконкому, окрпрофради та міськради. – Кременчук, 1917-1919, 1920, 1921-1929. Продовж. – Н а з в а: 1918 № 147 (30 янв.) – 1919 № 18 (25 февр.) Дело революции; 1919 № 83 (28 мая) Известия Крекменчугского городского, уездного исполкома Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Кременч. Комитета КП(б) Украины; 1920 №№ 14 (10 янв.) – 171 (21 июля) Дело революции; 1921 № 305 (1 січ.) Вісті Кременчуцького губревкома і губеріального комітету КП(б)№; 1921 № 138 (534) (25 июня) - 254 (689) (11 нояб.) Известия; Наш путь. Ежедневная газета Кремопарткома, окрисполкома и окрпрофбюро; 1921-1925 Наш путь; з 1926 Робітник Кременчуччини. – П і д з а г.: 1921 №№ 138 (534) - 254 (689) Орган Кременчугского губисполкома и губпарткома КП(б)У; 1925 № 15 (1731) (20 янв) – 107 (1822) (14 мая). Ежедневная рабоче-крестьянская газета. Орган Кременчугского окружного комитета КП(б)У, окружного исполнительного комитета и окружного бюро профессиональных союзов; 1918 № 147 Орган Совета рабочих и солдатських деп. Г. Кременчуга и Крюкова. Ежедн. Газ.; 1919 № 18 Орган Военно-революционного комитета Кременчуга и Крюкова. Ежедн. Газ.;

1920 №№ 14-26 (27 янв.) Орган Кременчугского уездного ВРК-та и комитета КП (б) Украини; 1920 №№ 27 (28 янв.) – 121 (22 мая) Орган Крекменчугского уездревкома и Кременчугского уездного комитета КП (Б) У; 1921 – 1925 Ежедневная газета Кремопарткома, окрисполкома и окрпрофбюро; з 1926 робітнича газ. Орган окружкому КП(б)У, окрвиконкому, окрпрофради та міськради. У період СРСР вих. під назвою «Кременчуцька зоря». – М о в а вид.: 1921 № 305 – назва та П і д з а г.: укр. і рос., текст – рос.; 1925 назва та П і д з а г.: - рос., текст – рос. і укр.: 1926 № 1 – 1928 № 304 (2917) (30 дек.) заг., П і д з а г. і текст – укр., окремі об'яви та оголошення – укр., рос. та євр. Мовами. – Д о д.: 1920 Красная молодежь; 1920 Слово юного коммунара; 1921 у № 305 (1 янв.) «Страничка работницы». Орган губженотдела Кременчугского губкома КП(б)У; 1921 №№ 27 (30 июня) – 30 (16 июля) і в №№ за 11 авг. – 4 сент. «Слово юного коммунара» Орган Кременчугского губкома КСМУ; 1921 № 2 (17 авг.) - 4 (9 сент.) «Страничка работницы и селянки»; 1921 у № за 7 нояб. «Страничка женщины-работницы»; 1925 у №№ 116 (24 мая) - 185 (15 авг.) Селянська сторінка; 1925 у № 163 (19 июля) Сторінка Червоної зміни; 1925 у №№ 178 (6 авг.) - 183 (13 авг.) Літературна сторінка; 1927 «Ленинская смена»; 1927 б/№ (25 февр.), б/№ (27 февр.) «Экстренный выпуск»; 1928 у № 70 (2685) (23 марта) – 304, 1929 у № 8 (2926) (11 січ.) – 294 (3212) (24 груд.) «Сторінка РСІ»; 1929 «Література й мистецтво».

250. Робітник Полтавщини. Щоденна робітнича газ. Орган Полтав. окркому КП(б)У, ОВК, ОРПС та міськради. – Полтава, 1925-1927, 1929. Прип. 1930. – Н а з в а: : 1925 № 1 (1 листоп.) – 1927 № 172 (524) (31 лип.) Робітник; 1929 № 1 (5 лют.) – 1930 № 125 (31 трав.) Робітник Полтавщини. – П і д з а г.: 1925 № 1 (1 листоп.) – 1927 № 172 (524) (31 лип.) Щоденна робітнича газета. Видання Полт[авського] окрокому КП(б)У, окрпрофбюро, окрвиконкому й міської Ради; 1929 №№ 1 (5 лют.) – 273 (31 груд.) Орган Полтав. окркому КП(б)У, ОВК, ОРПС та міськради. – І с т.: У 1930 р. після виходу № 125 (31 травня) влита в газ. «Більшовик Полтавщини». – Д о д.: 1925 вип. за 22 листоп. Додаток до газ. «Робітник» та «Більшовик Полтавщини»; 1925 вип. за 22 листоп. «Три роки роботи Українобанку (1922-1925)». Додаток до газ. «Робітник» та «Більшовик Полтавщини»; 1925 вип. за 25 листоп. «В партійних лавах». Додаток до газ. «Робітник» та «Більшовик Полтавщини»; 1926 до № 29 (78) (6 лют.) Державна місцева промисловість Полтавщини; до № 172 (221) (29 лип.) «Звіт Полтавської окрстрахкаси» (за час 1 жовтня 1925 р. по 1 черв. 1926 р.); 1927 № 79 (431) (8 квіт.) Екстр. бюл. газ. «Робітник»: «Напад на радянське посольство у Пекіні»; 1927 у № 104 (546) (10 трав.), 127 (479) (7 черв.), 170 (522) (28 лип.), 1929 у № 230 (7 листоп.) «Літературна сторінка»; 1929 у №№ 12 (17 лют.), 165 (23 серп.), 251 (4 груд.) «Сторінка РСІ»; 1929 у № 216 (22 жовт.) «Сторінка Полтавського залізничного вузла»; 1929 «Сторінка ЦРК»; 1929 у № 259 (13 груд.) «Кутузівка: Сторінка І-ї панчішної фабрики ім. Кутузова».

251. Робітниче життя: Щотиж. безпл. дод. до газ. Плуг і молот». Вих. щосуботи. – Суми, 1928-1929. - №№: 1928 №№ 1 (17 листоп.) - 7 (29 груд.); 1929 № № 1 (8) (5 січ.) – 29 (56) (28 груд.).

252. Робітничий шлях: Орган Чернігів. окркому КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофради. – Чернігів, 1925-1927. Прип. 9 лютого 1927 р. – Н а з в а: 1926 №№ 61 (1 янв.) – 96 (9 февр.) Утрений выпуск; 1926 № 1 (18 лют.) – 188 (31 груд.), 1927 №№ 1 (189) – 24 (212) (9 лют.) Робітничий шлях. – П і д з а г.: 1926 №№ 61-96 Ежеднев. бюл. Прилож. К газ. «Червоний стяг»; 1926 № 1 – 1927 № 24 (212) Орган Чернігів. окркому КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофради. – М о в а вид.: 1925 – укр.; 1926 №№ 61-96 – рос.; 1926 № 1 – 1927 № 24 (212) – укр. – Д о д.: 1926 б/№ (9 трав.). Екстр. Вип.; до № 95 (21 лип.) Екстр. Вип.; до № 180 (17 груд.) Спецномер, присв. Всесоюзному перепису населення; 1927 до № 8 (196) (12 січ.) «Сільськогосподарський кредит на Чернігівщині». – П р и м.: Про реорганізацію «Утреннего выпуска» в «Робітничий шлях». Після № 24 (212) від 9 лютого 1927 р. «Робітничий шлях» влився в «Червоний стяг».

253. Робселькор «Більшовика Полтавщини». – Полтава, 1928. - №№ 1928 №№ 1 (24 квіт.) - 3 (лип.). – П р и м.: №№ 1 та 2 надруковані, як сторінка в газеті «Більшовик Полтавщини», а № 3 - окремим додатком.

254. Сахстрой: Стенгаз. Орган ячейки КП(б)У, постройкома и ЛКСМУ Лохвицкого «Сахстроя». – Лохвица, 1929. - №№: 1929 № 1 (22 мая). – П р и м.: Газета друкувалася у м. Ромни.

255. Селянин : селян. газ. : орган Полтав. губерн. селян. від. при ГК КП(б) України / ред. О. Хоменко. – Полтава, 1920. – Виходить тричі на тижд. Ред.: 1920 № 2 (7 січ.) – 17 (15 лют.) редкол., № 19 (20 лют.) – 30 (17 берез.) Г. Констянтин, № 31 (21 берез.) – 36 (3 квіт.) Ж. 1920, № 2–12, 14–17, 19–36, 38–41, 43– 49, 51–56, 58, 59 (30 трав.). Дод.: 1920 Червона молодь.

256. Селянин і робітник: щотиж. газ. Лебедин. повіт. виконав. ком. Рад селян., робітн. та червоноарм. депутатів і Лебедин. повіт. ком. Комуніст. партії (більшовиків) України Газ. Лебединского укома КП(б) Украины и ком. КСМ./ Г. Грановський. – Лебедин, 1919 (26 янв .)*—1920 (...). – Газета виходить у неділю і четвер. Н а з в а: 1919 № 51 (7 июня) – 57 (21 июня) Крестьянин и рабочий ; 1920 № 2 (22 січ.) – 13 (18 лют.) Селянин і робітник; 1920 № 1 (13 черв.) – 20 (9 верес.) Вісти Лебединського повітвиконкому Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Лебединського повітвідділу УкраїноРОСТА. Виходить двічі на тиждень. – П і д з а г.: 1919 №№ 51–57 Орган Лебедин. исполнит. ком.; 1920 №№ 3 (25 січ.) – 13 (13 лют.) Часопис Лебединського повіткому КП(б)У і Лебединського комітету Спілки комун. Молоді. У період СРСР вих. під назвою «Будівник комунізму». – Мова вид.: 1919 № 51– 57 рос. – Ред.: 1919 № 51 – 1920 № 3 (20 черв.) редкол., № 7 (4 лип.) – 9 (13 лип.) С. Кричевский. 1919, № 51, 52, 54, 57; 1920, № 2 (22 січ.) – 13 (18 лют.) ; 1–20 ; 2 (19 груд.). Дод.: 1920 Работница; 1920 Страничка молодежи. На укр. и рус. яз. - П і д з а г.: 1919 № 1 (26 янв.)* (?) Изд. Воен.-ревкома; 1919 № 25 (29 марта) (?)—57 (21 июня) (?) Изд. Лебединского исполкома.— М о в а вид.: 1919 - укр. - №№: 1919—57 (21 июня); 1920 № 3 (25 янв.) —13 (90) (18 февр.) В 1920 (авг.) (?) — 1923 изд. газ. «Серп и молот».

257. Селянська газета. Стінна газета УКРРОСТА. Ніжинський повітовий відділ. Ніжин, 1920-1921. У 1921 р. виходила під назвою: «Воля і праця». Стінна газета УКРРОСТА.

258. Селянська газета. Видає Чернігівський губерніальний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України. Виходить раз на тиждень. – Чернігів, 1921-1925. Припин. - Н а з в а: 1921 №№ 13 (1 лют.) – 158 (2 лип.) Селянська правда; 1923 №№ 1 (11 ферв.) – 13 (6 мая) Селянская жизнь; 1923 № 1 (15) (24 трав.) – 1924 № 1 (26) (6 січ.) Селянське життя. 1924 № 1 (30 листоп.) – 1925 № 31 (9 липн.) Селянська газета. – П і д з а г.: 1921 №№ 13 (1 лют.) – 158 (2 лип.) Щоденна селянська газета. Видає губернський комітет КП(б)У Чернігівщини; 1923 №№ 1 (11 февр.) – 14 (13 мая) Еженедельная селянская газета. Бесплатные приложение к «Красному знамени»; 1923 № 1 (15) (24 трав.) – 1924 № 1 (26) (6 січ.). Щотижнева селянська газета. Орган Чернігівського губкому КП(б) України. – Д о д.: 1921 «Молодой незаможник»; 1921 № 1 (17 черв.) «Кооперативна сторінка». - П р и м.: «Селянська газета» у серпні 1925 р. злилася з «Красным знаменем». Нова газ. поч. вих. під назвою «Червоний стяг».

259. Селянська правда. Селянская газ. Орган Черниг. губкома КП(б) Украины. Чернигов. 1920 (16 апр.) — 1921 (...) —П і д з а гВ 1923— 1924 изд. газ. «Селянськн життя». Подзаг.: 1920 № 1 (16 апр.)—8 (4 мая) (?) Орган Черниг. губкома КП(б) Украины. №№: 1920 — 22 (13 июня); 1921 № 5 (21 янв.) — 161 (14 акт.) .

260. Селянська правда. Орган Миргородского уисполкома и ком. КП(б) Украины. - Миргород, 1920 (...). - №№: 1920 № 6 (22) (17 сент.)

261. Селянське життя. селянская газ. Орган Черниг. губкома КП (б) Украины. Чернигов. 1923 (11 февр.) — 1924 (6 янв.) – І с т.: У 1923 р. (лют. — квіт.) дод. до газ. «Красное знамя». З 1924 р. № 2 вид. у формі журн. У 1920-1921 рр. вид. газ. «Селянська правда» та в 1924 (листоп.) – 1925 рр. «Селянська газета». – Д о д.: 1923 «Молодий незаможник».

262. Селянська правда : орган Кобеляц. повіт. виконкому та парткому КП(б) України / відп. ред. Новіков. – Кобеляки, 1919-1920. – І с т.: Газета почала вид. з лютого 1919 р. під назвою «Голос бідноти», а пізніше «До зброї». У період СРСР вих. під назвою «Колос». – М о в а вид.: укр.

263. Селянський тиждень: одноден. газ. Видання Лохвиц. політсекції при повіт. коміс. по проведенню «Селянського тижня» / ред. не зазнач. – Лохвиця, 1920. 1920, [б. N.] (11 верес.).

264. Семафор: Орган робітн. та службовц. Кременчуцького залізничного вузла. Вих. щодек.: 10, 20 та 30 кожного місяця. – Кременчук, 1929. - №№: 1929 № 1 (20 груд.).

265. Серп и молот: бюл. Кременчуг. губерн. ком. по всеобщей трудовой повинности / редкол. – Кременчуг, 1920. 1920, № 1 (дек.).

266. Серп и молот: изд. Кролевец. отделения РАТАУ / редкол. – Кролевец, 1919 - 1921. - Н а з в а: 1920 (25 июня) — 1921 (31 июля). Припин. У 1920 (трав.) (?) - вид. «Бюллетень Кролевецкого уездного исполнительного комитета и уездного комитета Коммунистической партия (большевиков) Украины». – П і д з а г.: 1920 № 1 (25 июня) — 1921 № 8 (10 июля). Орган Кролевецкого уисполкома и упаркома; 1921 №№ 1 (22 мая) – 3 (5 июня) Еженедельный орган Кролевецкого уездного исполнительного комитета и Кролевецкого упарткома. – Р е д.: 1919 № 12 И. Усенко, № 25 (24 июня) – 38 ред. не зазнач. У період СРСР вих. під назвою «Маяк комунізму».

267. Серп и молот: ежедн. стен. газ. Лебедин. отделения УКРОСТА / ред. не зазнач. – Лебедин, 1920. - Н а з в а: 1920 № 82 (11 черв.) – 105 (16 лип.) Стінна газета УКРОСТА. Вих. щоденно у м. Лебедині. – М о в а вид.: 1920 №№ 82-105 - укр., № 5 (14 авг.) – 67 (16 дек.) - рос.

268. Серп и молот. Орган Лебединского уислолкома, упарткома и уэкономсовещания. Выходит два раза в неделю. - Лебедин, Харьк. губ. 1919, 1920 (...) — 1923 (...) Продовж. У 1920—1921 рр. частина чисел вид. у формі стінгазети. — І с т.: У 1919—1920 рр. (1 лют.) (?) вид. газ. «Селянин і робітник» укр. і рос. м. – Н а з в а: 1920 № 10 (1 авг.) (?) — 17 (26 авг.)* Известия Лебединского уездного исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Лебединского уездного отдела Украинороста (Вісті Лебединського повітового виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів і Лебединського повітового відділу Українороста); 1920 № 18 (23 сент.) — 1921 № 3 (21 янв.) (?) Серп и молот*; 1921 № 4 (22 янв.) Селянин і робітник; 1921 № 1 (27) (21 авг.) — 12 (38) (28 ноября) Вісті Лебединського повітового виконавчого комітету Рад робітн[ичих], селян[ських] та червоноарм[ійських] депутатів і Лебединського повітового комітету Комуністичної партії (б[ільшовиків]) України); 1921 № 13 (139) (2 дек.) — 17 (43) (10 дек.) (?) Известия Лебединского уездисполкома, упаркома, горсовета и кооперативных организаций. — П і д з а г.: 1921 № 4 Щотижнева газета Лебединського повітвиконкому Рад селянських, робітничих та червоноарм. деп. і Лебединськ[ого] повіткому КП(б)У; 1922 №№ 13 (30 янв.) (?)— 1921 № 56 (16 июля) (?) Орган Лебединского уисполкома, упарткома, горсовета, райотделения губсоюза и сельхозсоюза; 1922 № № 43-44 (21 мая) Популярная рабочая-крестьянская, политическая, общественно-экономическая и литературная газета. Орган Лебединского уисполкома, упарткома, горсовета, упрофбюро, райотделения губсоюза и сельхозсоюза. — М о в а вид.: 1920 - укр.; 1921 №№ 11-12 назва та П і д з а г. – рос. і укр., текст – рос.; 1921 №№ 13-16 назва – рос. і укр., П і д з а г. – рос., текст – рос. і укр.; 1922-1923 – рос. – Тепер вих. під назваю «Будівник комунізму». - Д о д.: 1922 № 3 (30 марта), 6 (3 сент.) Юный коммунар. Страничка уездкома КСМУ; 1922 № 2 (15 окт.) Работница и селянка. Страничка женотдела Лебединского упарткома.

269. Сім років. Одноденна газета Політичного відділу 7-ї територіальної стрілецької дивізії. – Чернігів, 1925. - №№: 1925 вип. за 23 лют. – П р и м.: Вип. присв. 7-м роковинам Червоної Армії.

270. Скотар – молочар: Сторінка скотарсько-молочарської кооперації Сумщини. – Суми, 1929. - №№: 1929 № 1 (14 трав.) – 5 (11 лип.). – П р и м.: Друкувалася в газеті «Плуг і молот».

271. Слово юного коммунара: орган Кременчуг. губбюро и горком. Коммунист. Союза Молодежи Украины / редкол. – Кременчуг, 1920. (...)—1921 (...) Н а з в а: 1920 №№ 1 ((1 мая) – 4 (17 авг.) Слово юного коммунара; 1920. № 24 (2 сент.) – 26 (19 сент.) Красная молодежь; 1920 № 1 (16 окт.) Юный коммунар. – П і д з а г.: 1920 [б. N.] (1 мая) орган, посвященный Всероссийскому субботнику 1-го мая 1920 г.: изд. ком. Кременчуг. Коммунист. Союза Рабочей Молодежи Украины. 1920, № 1 (1 мая) ; [б. N.] (1 мая) ; 1920 № 4 (17 авг) Орган Кременчугской организации КСРМ; 1920 № 4 (24 сент.) Орган Кременчугского губкомсомола; 1920 № 25 (12

сент.) Орган Кременчугского губ. и гор. комитетов КСМ Украины; 1920 № 26 (19 сент.) Орган губ. и гор. комитетов КСМ; 1920 № 1 (16 окт.) Еженед. орган Кременчугского губ. и гор. комитетов комсомола; 1920 №№ 7 (14 нояб.), 8 (21 нояб.) Орган Кременчугского губбюро КСМ Украины; 1920 № 9 (28 нояб.) Орган Кременчугского губбюро и горкома КСМ Украины; 2020. № 12 (26 дек.). В 1920 (окт.) (?) изд. газ. «Юный коммунар». В 1920 (№ 7 (14 ноября) —9 (28 ноября), 11 (19 дек.) — 12 (26 дек.)) — 1921 печатались на стр. газ. «Известия». – П і д з а г.: 1920 № 4 (17 авг.) (?) Орган Кременчугской организации КОРМ. № №: 1920 № 4 (17 авг.) — 12 (26 дек.); 1921 № 29 (7 июля) —30 (15 сент.). – П р и м.: 1920 №№ 24-26 «Красной молодежи» та №№ 7-9, 12 «Слова юного коммунара» надру. на стор. газ. «Вісти Кременчуцького губревкому і губкому КП(б) України» (№ 25) у №№ 206 (2 сент.), 215 (12 сент.), 220 (19 сент.), 264 (14 нояб.), 270 (21 нояб.), 276 (28 нояб.), 300 (26 дек.).

272. Смерть вождя. Экстренный выпуск по случаю смерти вождя Российской и мировой революции В. И. Ленина. – Лубны, 1924. - №№: 1924 вип. за январь.

273. Смычка. Орган Лебедян. волкома ВКП(б), волисиолкома и волпрофсекретариата. Лебедин, Рязан. губ. 1927 (...) №№: 1927 № 2 (5) (11 апр.) — 14 (17) (7 ноября).

274. Споживча кооперація Сумщини: Стор. Сум. окрспілки споживчих товариств Сумспілки та редакції газ. «Плуг і молот». – Суми, 1929. - №№: 1929 № 1 (13 квіт.) - 9 (20 серп.). – П р и м.: Друкувалися в газеті «Плуг і молот».

275. Стенная газета Городнянского отделения УКРОСТА / редкол. ; изд. А. Сукачев. – Городня, 1920. Н а з в а: 1920 № 1 (16 нояб.) Городнянская УКРОСТА. – П і д з а г.: 1920 № 1 стен. газ. Городнян. отд-ния УКРОСТА. 1920, № 1, 2–5 (25 дек.).

276. Стенная газета Конотопского отделения УКРОСТА / ред. не зазнач. – Конотоп, 1920-1921. - №№ 1920, № 6 (11 июля), 7, 9–16, 18–20, 22–25, 29–35 (5 дек.); 1921 №№ 46 (18 янв.) – 83 (21 апр.).

277. Стеная газета ТПО Донецких железных дорог: К перевыборной компании лавочных комиссий. – Полтава, 1928. - №№: 1928 б/№ б/д.

278. Стенная газета УКРОСТА: Чернигов. губерн. отд-ние / ред. не зазнач. – Чернигов, 1920. Н а з в а: 1920 № 62 (6 нояб.), 63 (8 нояб.) УКРОСТА. – П і д з а г.: 1920 № 62, 63 стен. газ. 1920, № 16 (19 авг.), 17, 20, 21, 24, 26, 28, 30, 39, 41, 50, 51, 53, 55, 56, 59–67, 69, 72–75, 77, 79, 81–83, 85, 86, 88, 90 (27 дек.).

279. Стенная газета «УКРОСТА» Тростянецкого отделения УкраиноРОСТА / редкол. – Тростянец-Ахтырский, 1920. Н а з в а: 1920 № 3 (24 февр.), 5 (24 февр.) Стенная газета «РОСТА» Тростянецкого революционного комитета и районного паркома Коммунистической партии (большевиков) Украины, № 30 (20 июня) – 32 (26 июня) Стенная газета УКРОСТА Тростянецкого революционного комитета и районного паркома Коммунистической партии (большевиков) Украины. 1920, № 3, 5, 30–39 (8 сент.).

280. Стенная газета УКРОСТА Тростянецкого революционного комитета и районного паркома Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Тростянец-Ахтырский.

281. Стінна газета УКРОСТА. Вих. щоденно у м. Лебедині. 1920. Мова вид.: укр. і рос.

282. Стінна газета УКРОСТА: Лохвиц. повіт. від. УКРОСТА / ред. не зазнач. – Лохвиця, 1920. Н а з в а: 1920 № 9 (7 июля) Стенная газета УКРОСТА. 1920, № 9, 52, 56, 67, 82 (17 листоп.).

283. Стінна газета УКРОСТА : селян. газ.: Ніжин. повіт. від. / ред. не зазнач. – Ніжин, 1920. Н а з в а: 1920 № 1 (4 верес.) – 10 (18 верес.) Селянська газета УКРОСТА. 1920, № 1–14, 18, 22, 29 (25 жовт.).

284. Стінна газета УКРОСТА. Видання Полтавського відділу УкраїноРОСТА. Полтава, 1920.

285. Стінна газета Чернігівського сельбанку: До двотижневика заощаджень. – Чернігів, 1927. - №№: 1927 б/№ (15 верес.).

286. Сторінка ЦРК: Безпл. дод. до газ. «Робітник Полтавщини». – Полтава, 1929. - №№: 1929 б/№ (8 груд.).

287. Страничка красноармейца [у газ. «Власть Советам»]. – Сумы, 1920. 1920, [б. N.] (9 мая).

288. Страничка красноармейца [у газ. «Заря»]: орган Глухов. Уполитпросвета. – Глухов, 1920. 1920, № 4 (26 сент.).

289. Страничка красной молодежи [у газ. «Власть Советам»]. – Суми, 1920. 1920, [б. N.] (25 янв.); № 2 (4 февр.); [б. N.] (4 сент.).

290. Страничка красной молодежи [у газ. «Знамя Советов»] : орган Чернигов. губ. и уездно-городского комитета Коммунист. Союза Молодежи Украины. – Чернигов, 1920. 1920, № 9 (14 окт.) ; [б. N.] (20 окт.) ; № 13 (14 нояб.) – 19 (26 дек.).

291. Страничка молодежи [у газ. «Селянин і робітник»]. – Лебедин, 1920. 1920, [б. N.] (5 верес.).

292. Страничка работницы [у газ. «Знамя Советов»] : орган губерн. отд. по работе среди женщин. – Чернигов, 1920. - №№: 1920 [б. N.] (9 дек.) - № 3 (16 сент.) - 8 (27 нояб.).

293. Страничка трудовой повинности: бюл. Чернигов. Губкомтруда. – Чернигов, 1920. 1920, № 3 (7 июля). – П р и м.: Підшита до чернігівської газети «Знамя Советов».

294. Стрілець: Орган партбюро 224 стріл. полку 75 дивізії. Дод. до № 125 газ. «Правда Прилуччини». – Прилука, 1929. - №№: 1929 № 18 (1 листоп.)

295. Сумський раковець: двотиж. газ. робітників та службовців з-ду ім. Раковського – Суми, 1927. - №№: 1927 № 1 (черв.).

296. СумУКРОСТА / ред. В. Колчин. – Сумы, 1920. Н а з в а: 1920 № 22 (30 июля) Стенная газета УКРОСТА. Издатель: СумУКРОСТА. – Ред.: 1920 № 21 (27 июля) – 23 (31 июля) Е. Приходченко. 1920, № 21–23, 36, 39–41, 44 (12 окт.).

297. Супряга: Стінгаз. Ніжин. Окрземвідділу. – Ніжин, 1928. - №№: 1928 б/№ (берез.). тепер письменник нумерація подвійна Валова.

298. Тарасове свято. Спеціально присвячене 60-й річниці з дня смерті Великого борця за волю Тараса Григоровича Шевченка. Число газети «Фронт праці» - органу Полтавського губерніального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України. – Полтава, 1921. - №№: 1921 вип. за 11 березня.

299. Тепер письменні. Орган Сум. окр. Ленінського товариства «Геть неписьменість» та окрнадзвичкому лікнепу при окрполітосвіті. - Суми. 1925 — 1932 (...) — П і д з а г.: 1926 № 2 (21 січ.) Щоміс. газ. для малописьменного Сум. окр. товариства «Геть неписьменість» та окрнадзвичкому лікнепу Сумокрполітосвіти. М о в а вид. - укр. - №№: 1925—1 (1 трав.); 1926 № 2 (21 січ.) —5 (6) (1 трав.); 1927—1931 – немає дан.; 1932 № 2 (3) (19 лют.).

300. Тепер письменні. Одноденна газета Сумського окрправління товариства «Геть неписьменність» ім. Леніна та окргpам ЧК. – Суми, [1925]. - №№: 1925 (один вип. [дата не зазначена]).

301. Третья годовщина Октябрьской революции : однодн. газ. Сум. уезд. парт. ком. КП(б)У / ред. Л. Леонов. – Сумы, 1920. 1920, [б. N.] (25 окт. – 7 нояб.).

302. Третья Октябрьская годовщина революции : однодн. газ. губкома и Поарма VI. Кременчуг, 1920.

303. Трудовой путь: однодн. газ., посвященная «Неделе добровольной явки труддезертиров». – Чернигов, 1920. - №№: 1920, [б. N.] (7 дек.).

304. Трудовой фронт. (Фронт праці). Ежедневная газета Полтавская губернского комитета КП(б)У. - Полтава, 1921. - М о в а вид.: Назва і текст – рос. і укр. – П і д з а г. – рос. - №№: 1921 №№ 1 (16 янв.) - 31 (24 февр.). – Д о д.: 1921 «Тарасове свято».

305. Туберкулёзный трёхдневник. [Издатель]: Комиссия по проведению туберкулезного трехдневника в г. Чернигове и по губернии. – Чернигов, 1923. - №№: 1923 вип. за 14-16 апр.

306. Туберкулёзный трёхдневник: Однодневная стенгазета тубдиспансера ст. Конотоп и совета социальной помощи при нём. – Конотоп, 1929. - №№: 1929 б/№ (8 июня).

307. Туберкулезный трехдневник. Однодневная газета губернского комитета по проведению туберкулезного трёхдневника на Черниговщине. – Чернигов, 1925. - №№: 1925 вип. за 22-24 мая.

308. У похід за піднесення врожайності: Дод. до газ. «Червоний стрілець». – Переяслав Київ. Округи, 1929. - №№: 1929 б/№ (5 берез.).

309. Ударник: еженедел. газ. Конотоп. Учполитотд. и Учпрофсожа К[онотопско]-Вор[ожбянской] ж[елезной] д[ороги] / ред. Марута-Смоловик. – Конотоп, 1920. 1920, № 5 (18 нояб.), 6 (1 дек.).

310. Укрепим достижения! Однодневное издание Полтавского губкома КСМУ к двухнедельнику укрепление школ фабрично-заводского ученичества. – Полтава, 1923. - №№: 1923 вип за 1 февр.

311. УКРОСТА : стін. газ. Гадяц. від-ня УкраїноРоста / Арк. Гриман. – Гадяч, 1920. 1920, № 10 (3 черв.), 12, 18 (1 груд.).

312. УКРОСТА. Стенная газета. Городнянське уездное отделение. – Городня, 1920-1921. №№: 1921 №№ 6 (1 марта) – 9 (18 марта).

313. УКРОСТА. Стінна газета Золотоніського відділу УкраїноРОСТА / ред. Я. Б. Тал. – Золотоноша, 1920. - №№: 1920, № 1 (1 верес.) – 25 (30 груд.); 1921 №№ 27 (14 січ.) – 42 (24 берез.). Нумерація валова.

314. УКРОСТА. Стінна газета. – Лохвиця, 1920-1921. - №№: 1921 № 2 (92) 18 січ.

315. УКРОСТА: Стінний часопис Лубенського відділу УкраїноРОСТА / ред. А. Остапенко. – Лубни, 1920-1921. 1920, № 7 (18 верес.), 22, 27, 38 (18 листоп.).

316. УКРОСТА: стін. газ. Полтав. від. УкраїноРОСТА / ред. Дм. Стонов. – Полтава, 1920. - №№: 1920, № 19 (9 черв.), 93, 96, 101, 102, 124, 163, 177 (19 груд.).

317. УКРОСТА: Хорольская стенная газета / ред. не зазнач. – Хорол, 1920-1921. - №№: 1920 № 23 (2 нояб.) –57 (25 дек.); 1921 № 20 (19 мая).

318. УКРОСТА. – Всеобучу. Стенгазета. – Чернигов, 1921. - №№: 1921 №№ 1 (26 янв.) – 7 (10 марта).

319. Утренний выпуск. Приложения к газете «Червоний стяг». – Чернигов, 1925-1926. – Н а з в а: 1925 №№ 1 (18 окт.) – 35 (28 нояб.) Вечерний выпуск; 1925 №№ 36 (1 дек.) – 60 (31 дек.) Утренний выпуск.

320. Факел: Одноденна газ. райкомісії по проведенню Міжнародного Юнацького Дня при Кролевецькому РК ЛКСМУ. – Кролевець, 1928. - №№: 1928 б/№ (2 верес.).

321. Фрунзенець: газ. труд. колективу Сум. машинобуд. НВО ім. М. В. Фрунзе. – Суми, 1929-1933. – Н а з в а: 1929 № 2 (7 листоп.) – 1933 № 125 (415) (2 листоп.) Молот. – П і д з а г.: 1929 № 2 – 1930 № 2 Одноден. газ. колективу машинобуд. з-ду ім. Фрунзе.

322. Фрунзовець на варті: Двотижнева газ. Політвідділу 7-ї стріл. Червонопрапорної ім. М.В.Фрунзе дивізії. Вих. двічі на місяць. – Конотоп, 1929. – М о в а вид.: 1929 № 1 (10 черв.) - 5 (12 верес.) заг. та П і д з а г. – укр.., текст – укр. і рос. - №№: 1929 №№ 1-5.

323. Хлібопродукт. Спеціальний випуск Полт[авської] к[онто]ри «Хлібопродукт». – Полтава, 1925. - №№: 1925 вип за 20 трав.

324. Чапаєвець: Одноденна газ. політвідділу 25 Червонопрапорної Чапаєвської дивізії. – Полтава, 1927. - №№: 1927 б/№ (4 верес.) – П р и м.: Газета почала видаватися 1919 р. на Поволжі. Після перебазування дивізії до України у травні 1920 р. виходила піл назвами «Красный чапаевец» (1920-1921 рр.) та «На сторожі праці» (1921-1924 рр.).

325. Червона Лубенщина: орган Лубенського ОПК КП(б)У, ОВК і ОРПС. Вих. тричі на тиждень. – Лубні, 1926-1929. Продовж. – І с т.: Поч. вих. у 1917 р. У період СРСР вих. під назвою «Ленінвська зоря». – П і д з а г.: 1926 № 1 (258) (4 січ.) - 7 (264) (25 січ.) Селянська газета окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофбюро; 1926 № 8 (265) (29 січ.) – 1928 № 101 (565) (29 груд.) Селянська газета окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофради Лубенщини. – Д о д.: 1926 у № 15 (272) (22 лют.), 20 (277) (12 берез.), 1927 у № 38 (398) (14 трав.) - 81 (441) (12 жовт.), 1928 у № 27 (491) (4 квіт.) - 66 (530) (29 серп.), 1929 у № 26 (591) (10 берез.) «Літературна сторінка»; 1927 «Заклик»; 1927 до № 3 (363) (8 січ.), до №53 (413) (6 лип.); 1927-1928 «Радянський кооператор»; 1928 у № 60 (524) (8 серп.) – 88 (17 листоп.), № 12 (24 листоп.) – 13 (29 груд.), 1929 у № 6 (571) (16 січ.) – 76 (641) (19 листоп.) «Сторінка РСІ» (у 1929 «Куток РСІ»); 1929 у № 3 (568) (9 січ.) - 71 (5 лип.) «Кооперативна нива»; у № 7 (572) (18 січ.) - 75 (640) (17 лип.) «Трибуна робселькора».

326. Червона молодь. [у газ. «Дело революции»] Орган Кременчуцького губкому КСМ України. - Кременчук. 1921 (...) — М о в а вид.: укр. - №№: 1921 № 12 (15 квіт.) - № 18 (18 липн.).

327. Червона молодь [у газ. «Незаможний»] : орган Кремінч. губ. Ком. Молоді. – Кременчук, 1920. 1920, [б. N.] (16 листоп.) ; № 3 (4 груд.) – 5 (28 груд.).

328. Червона молодь [у газ. «Селянин»] : орган Полтав. Губком. Комуніст. Спілки молоді / ред. не зазнач. – Полтава, 1920. 1920, № 1 (4) (30 трав.).

329. Червоне село. Орган Глухів. Окркому КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофради. Вих. через день. – Глухів, 1917, 1920, 1925 - 1930 (...) Продовж. У період СРСР вих. під назвою «Народна трибуна». - Н а з в а: 1920 Известия Глуховского уездного исполнительного комитета Советов р[абочнх], к(рестьянских) и к|расноармейских] депутатов и уездного комитета КП(б) У[краины]; 1925 (1 листоп.) — 1930 (...) Червоне село; з 1930 (лип.) – Колективіст Глухівщини. – П і д з а г.: 1925 № 1 (1 листоп.) —5 (29 листоп.) (?) Орган Глухівського окркому КП(б) України та окрвиконкому; 1926 № 2 (11) (17 січ.) (?) —13 (22) (2 квіт.) Щотиж, селянська газ. Глухівського окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофбюро; 1926 № 15 (24) (18 квіт.) – 1927 № 8 (70) (23 лют.) Щотиж, селянська газ. Орган Глухівського окружкому КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофради; 1927 № 9 (2 берез.) — 1930 № 83 (21 черв.) Орган Глухівського окркому КП(б) України та окрвиконкому; 1930 №№ 84 (29 черв.) - 85 (30 черв.) Орган Конотопського окркому КП(б) України та окрвиконкому. - М о в а вид.: 1920 – рос.; 1925 - укр. і рос. – Д о д.: 1925 вип. за 2 листоп. «Екстрений випуск»; 1925 у № 2 (7 листоп.) «Сторінка молоді»; 1926 б/№ (5 верес.) Спецномер «Червоного села», присвяч. XII Міжнародному Юнацькому Дню; 1926 до № 53 (62) (30 груд.), 1927 до № 6 (68) (11 лют.) - 62 (124) (16 груд.), 1928 до № 6 (134) (4 лют.) – 72 (200) (16 груд.). Офіційний дод. Глухівського окрвиконкому (постанови та розпорядження); 1927-1930 «Більшовицька зміна»; 1927 - 1928 газ. «Листок робсількора»; 1927-1928 «Ілюстративний додаток до газети «Червоне село»; 1927-1929 «Літературна сторінка»; 1927-1929 «Листок робселькора»; 1928 у № 37 (165) (15 серп.) – 71 (199) (12 груд.), 1929 у № 3 (208) (10 січ.) - 155 (360) (20 груд.) «Сторінка РСІ»; 1928 у № 39 (167) (22 серп.) «Фотосторінка» (щоміс.); 1929 у № 27 (232) (9 берез.) - 43 (248) (19 квіт.) «За врожай!» (Стінгаз.); 1929 «Професійне та робітниче життя»; 1929 у № 4 (209) (8 січ.) – 63 (268) (6 черв.) «Кооперація на селі»; 1929 до № 60 (265) (30 трав.) «Від комісії ЦК КП(б)У. Починається чистка Глухівської окрпарторганізації»; 1929 б/№ (8 жовт.) «Радянське будівництво».

330. Червоне село. Тижнева газета Комуністичної партії (більшовиків) України та незаможного селянства Полтавщини. – Полтава, 1919, 1921-1924. Припин. – Н а з в а: 1919 (15 черв.) Селянська біднота; 1920 Селянин; 1921 №№ 1 (31 берез.) - 84 (7 листоп.) Незаможний селянин; 1923 № 1 (20 трав.) – 1924 № 45 (76) (6 листоп.) – Червоне село. У листопаді 1924 р. «Червоне село» злилося з «Голосом труда» під назвою «Більшовик Полтавщини» (Д ж.: Червоне село. – 1924. – 6 листоп.). – П і д з а г.: 1921 №№ 1-84 Видання Полтавського губкому КП(б)У (вих. тричі на тиждень); 1924 №№ 28 (8 лип.) – 30 (61) (22 лип.) Орган Комуністичної партії (більшовиків) України та незаможного селянства Полтавщини. - Д о д.: 1921 №№

17 (8 черв.) - 27 (7 листоп.) «Червоний юнак». Орган Полтавського губкому КСМУ; 1924 у № 13 (23 берез.) «Літературна сторінка «Плугу».

331. Червоний боєць: Двотижнева газета бюро колективу ВКП(б) 20 стріл. Чернігівського полку ім. М.В.Фрунзе дивізії. – Чернігів, 1929. - №№: 1929 №№ 2)10 лют.), 3 (26 лют.).

332. Червоний вартовий. Стінна газета партбюро 21 стр[ілецького] полку. – Ромни, 1922-1924. - №№: 1924 №4 (16) (15 берез.).

333. Червоний кооператор: Щоміс. газ. колективу Крем. центр. робітничого кооперативу. – Кременчук, 1929. - №№ 1929 №№ 2 (1 берез.), 3 (26 берез.).

334. Червоний літак. Стінна газета Чернігівського губвідділу т[оварист]ва авіації та повітроплавання України і Криму «ТАПУК». – Чернігів, 1924-1925. - Н а з в а: 1924 [вип. за июль] Самолет. – П і д з а г.: Стенная газета Черниговского губотдела о[бщес]тва авиации и воздухоплавания Украины и Крыма. - №№: 1924 два вип. за [за червень та листопад].

335. Червоний стрілець: Орган партколективу Н-го Переяславського полку. - Переяслав Київ. Округи, 1927-1929. – П і д з а г.: 1927 № 4 (1 листоп.) Орган партбюро ВКП(б) 138 стріл. полку; 1928 № 14 (19 груд.) Газ. партбюро 138-го Переяславського полку 46-ї стріл. дивізії; 1929 № 1 (15) (13 січ.) – 7 (21) (25 трав.) Орган партбюро Н-ського полку. – Д о д.: «Наслідки огляду Червоної касарні»; 1929 «У похід за піднесення врожайності»; 1929 «В похід за уборку врожаю»; 1929 «За колективізацію».

336. Червоний стяг. Селянська газета Чернігівщини. Орган окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофради. Вих. щодня. – 1917-1929. Продовж. - Н а з в а: 1917 №№ 1 (14 апр.) – 91 (27 авг.) Известия Черниговского губернского исполнительного комитета; 1917 № 31 (28 окт.)* (?) Голос труда; 1918 №№ 8 (30 апр.) – 45 (1 июля) Известия Черниговских губернских исполнительного и продовольственного комитетов ; 1918 № 20 (12 нояб.) – 1919 № 1 (28) (1 янв.) Известия Черниговского Губернского и Почепского Уездного Исполнительных Комитетов Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов; 1919 № № 1 (17 янв.) – 37 (5 марта) Известия Черниговского временного военно-революционного комитета; 1919 №№ 38 (6 марта) – 71 (18 апр.) Известия Черниговского губернского военно-революционного комитета, Черниговского уездного исполнительного комитета и городского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов; 1919 №№ 72 (24 апр.) – 162 (12 авг.) Известия Черниговского губернского исполнительного комитета Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов; 1919 № 1 (163) (13 авг.) – 17 (5 сент.) Серп и молот; 1919 №№ 1 (181) (6 сент.) – 33 (213) (11 ноября) Известия Совета рабоче-крестьянской обороны Украины и губисполкома Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов Черниговщины; 1919 № 34 (12 ноября) — 46 (26 ноября) Известия Черниговского губернского революционного комитета и губернского комитета Российской Коммунистической партии (большевиков); 1919 №№ 47 (27 ноября) - 1920 №№ 3 (19 янв.) – 32 (25 февр.) Известия Черниговского Временного военно-революционного комитета; 1920 №№ 42 ((б. д. деф) марта) – 49 (20 марта) Известия Черниговского губернского Революционного комитета, Черниговского уездного исполнительного комитета и городского Совета

рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, 1920 № 72 (24 апр.) Известия Черниговского губернского Революционного комитета, Черниговского исполнительного комитета Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов; 1920 №№ 74 (б. д. деф.) апр.) – 162 (12 авг.) Известия Черниговского губернского Революционного комитета, Черниговского исполнительного комитета Советов рабочих, селянских и красноармейских депутатов Черниговщины; 1921 № № 2 (4 янв.) – 27 (6 февр.) Знамя Советов; 1921 №№ 27 (584) (6 февр.) – 243 (30 окт.) Знамя Советов; 1921 № 28 (585) (8 февр.) — 243 (30 окт.) Известия Черниговского губисп[олнительного] комитета Советов раб[очих], крест[ьянских] и красноармейских депутатов и Черниговского губ[ернского] комитета КП(б) Украины; 1921 № 244 (1 нояб.) – 1925 № 183 (1076) (14 авг.) Красное знамя. У серпні 1925 р. газ. «Красное знамя» та «Селянська газета» злилися; нова газ. «Червоний стяг» продовжила валову нумерацію «Красного знамени»; 1925 №№ 1 (1077) — 1932 № 316 (29 лист.) Червоний стяг; 1932 № 1 (8 груд.) —1943 (до листопада)* Більшовик. – П і д з а г.: 1919 №№ 1 (163) (13 авг.) – 7 (21 авг.) Орган Черниг. Губисполкома Советов рабочих, селянских и красноармейких депутатов Черниговщини; 1919 №№ 8 (22 авг.) – 12 (27 авг.) Орган губерн. исполнит. ком. Советов рабочих, селян. и красноарм. депутатов Черниговщины и губкома КП(б)У; 1919 № 47 (27 ноября) — 1920 № 18 (28 янв.) Орган Черниг. губревкома и губкома КП (б) Украины; 1920 № 19 (29 янв.) — 21 (31 янв.) (?) Орган Черниг. губревкома; 1920 № 29 (10 февр.) (?) — 106 (13 мая) (?) Орган Черниг. губисполкома; 1920 № 111 (19 мая) (?) — 154 (10 июля) (?) Орган Черниг. губревкома и губкома КП (б) Украины; 1920 №№ 141 (125 июня) – 151 (7 июля) Орган Черниговського губревкома и губкома КП(б)У; 1920 № 157 (14 июля) (?) – 1921 № 2 (4 янв.) – 27 (6 февр.) Орган губисполкома Черниговщины и губкома КП(б)У; 1921 №№ 244 (1 нояб.) - 294 (31 дек.) Ежедневная газета губкома КП(б)У, губисполкома Черниговщины; 1922 № 146 (440) (1 июля) – 1924 № 74 (668) (2 апр.) Ежедневная газета губкома КП(б)У, губисполкома и губпрофсовета Черниговщины; 1924 №№ 75 (669) (3 апр.) – 299 (893) (31 дек.) Ежедневная рабоче-крестьянская газета Черниговщины. Издатель: Губком КП(б)У, губисполком и губпрофсовет; 1925 №№ 1 (894) (1 янв.) – 183 (1076) (14 авг.) Рабоче-Селянская газета Черниговщини; 1925 №№ 184 (1077) – 234 (1127) (15 жовт.) Щоденна робітничо-селянська газкта Чернігівщини; 1925 №№ 235 (1128) (20 жовт.) – 252 (1145) (17 груд.) Селянська газета Чернігівщини. Видання окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофради; 1925 № 253 (1146) (20 жовт.) — 1927 № 401 (1294) (1 трав.) (?) Селян. газ. Чернігівщини. Орган окркому КП(б) України та окрвиконкому; 1927 №№ 402 (1295) (5 трав.) (?) - 489 (1382) (19 серп.) без П і д з а г.; 1927 № 490 (1383) (20 серп.) - 1929 № 974 (31 берез.) Орган Чернігів. окружкому КП(б)У, окрвиконкому та окрради просаілок; 1929 № 975 (2 квіт.) – 1930 № 1365 (18 вер.) Орган Чернігівського окркому КП(б) України та окрвиконкому; 1930 № 1 (20 семт.) — 1932 № 316 (29 ноября) Орган Черниг. РК КП (б) Украины и райисполкома; 1932 № I (8 дек.) — 1941 № 198 (20 авг.) (?) Орган Черннг. обкома, ГК КП(б) Украины и облсовета; 1942—1943 (до ноября) Орган Черниг. подпольного обкома КП (б) Украины и обл. штаба партизанского движения*. — М е с т о изд.: 1942—1943 (до ноября) Б. м.* - Мова вид.: рос. і укр. У період СРСР вих. під назвою «Деснянська правда» (Орган

Чернігівського обкому та ЦК КП України, обл. та міськ. Рад). – П е р і о д и ч.: 1917 № 1 (14 апр.) – 91 (27 авг.) выходит по воскресеньям, вторникам и пятницам. – Р е д.: 1917 № 1 (14 апр.) – 17 (26 мая) секретарь Губерн. Исп. ком. В. Курочкин, № 19 (30 мая) – 22 (2 июня) секретарь Губ. Исп. ком. Е. Н. Образцов, № 31 (14 июня) – 45 (1 июля) П. Н. Шматов, Г. П. Пожаров, № 49 (6 июля) – 91 (27 авг.) Г. П. Пожаров ; 1919 № 1 (28) (1 янв.) – 120 (24 июня) ; 1920 № 41 (297) (24 февр.) – 227 (483) (5 окт.) редкол.; 1919 № 121 (25 июня) – 162 (12 авг.), № 1 (163) (13 авг.) – 12 (174) (27 авг.) отв. ред. Ив. Крипец; 1920 № 228 (484) (6 окт.) – 241 (497) (21 окт.), № 252 (508) (3 нояб.) – 259 (515) (11 нояб.) В. Барчук, № 242 (498) (22 окт.) – 251 (507) (2 нояб.) А. Зорич, № 264 (520) (17 нояб.) – 287 (543) (14 дек.) С. Кокошко. — М о в а вид.: 1917—1925 – рос. - Д о д.: 1919 «Знамя Советов»: додаток; 1920 «Бюллетень газеты «Знамя Советов»»; 1920 «Бюллетень красной кооперации»; 1920 «Известия губ. Совета профсоюзов и губ. отдела труда Черниговщины»; 1920 «Красный воин»; 1920 «Страничка красной молодежи»; 1920 «Страничка работницы»; 1921 у № за 14 янв. «Страничка работницы». Орган губернского отдела по работе среди женщин; 1921 №№ 20 (4 янв.) - 21 (13 янв.) «Страничка красной молодёжи». Орган Черниговского губкома КСУ; 1921 у № за 3 марта «Страничка молодёжи»; 1921 №№ 3 (19 авг.) - 8 (24 дек.) «Страничка красной молодёжи». Орган губкома Коммунистического Союза Черниговщины; 1921 № 1 (27 дек.) «Страничка красноармейца»; 1922 № 6 (18 июля) «Страничка селянки-работницы»; 1922 № 28 (23 июня) «Страничка красной молодёжи». Орган Черниговского губкома КСМУ; 1923 «Селянская жизнь»; 1924 «Большевистские резервы»; 1924 вип. за 2 июля «День международной кооперации». Приложение к «Красному знамени»; 1924 стор. 12 сент. «Пять лет союза работников просвещения»; 1924 стор. 12 сент. «Юбилей Краснознамённой Черниговской дивизии»; 1925 «Вечерний выпуск»; 1925; 1925 стор. 25 марта «111 лет со дня рождения поэта революционера Тараса Григорьевича Шевченко»; 1923 газ. «Селянская жизнь» («Селянське життя»); 1924 газ. «Большевистские резервы». 1925— 1926 газ. «Утренний выпуск»»; 1927 до № 363 Дод. до газ. «Червоний стяг», присвячений короткотерміновим зборам червоноармійців-перемінників 20 полку і спецчастин 7-ї дивізії; 1927 дод. до №№ 368, 373, 378, 395, 399, 410, 436, 461, 490; 1928 «Ілюстрований додаток до газети «Червоний стяг».

337. Червоний шлях. Орган Охтирського повітового комітету Комуністичної Спілки Молоді України. - Охтирка, Харьк. губ., 1921 (...) Продовж. — М о в а вид.: укр. - №№: 1921 № 2 (7 трав.).

338. Червоний шлях. Стінна газета Роменського повітового відділу Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ). – Ромни, 1920-1921. - Н а з в а: 1921 № 76 (19 февр.) УКРРОСТА. - П і д з а г.: 1921 № 76 Стенная газета Роменского отделения УараиноРОСТА. - №№: 1921 №№ 1921 № 76 (19 февр.) – 144 (18 серп.). – нумерація валова.

339. Червоний юнак. Щотижнева газета Кобеляцького повіткому КСМ України. – Кобеляки, 1921. - №№: 1921 № 1 (2 лип.)

340. Червоний юнак. Газета робітничо-селянської молоді України. Орган ЦК КСМУ та Полтавського губкому. – Полтава, 1920, 1921, 1922-1925. Продовж. - Н а з в а: 1920 № 1 (30 трав.)—5 (27 черв.) Сторінка червоної молоді; 1920 № 6 (7

липн.) —10 (1 серп.) Червона молодь. - І с т.: 30 травня 1920 р. у газ. «Селянин», яку вид. селянський відділ Полтавського губкому була вміщена «Сторінка червоної молоді» - орган Полтавського губкому, що в 1921 р. дістала назву «Червоний юнак». Також у 1920 р. виходила на сторінках газ. «Більшовик», а в 1921 р. – на сторінках газ. «Незаможний селянин». У лютому 1923 р. «Червоний юнак» стає самостійним виданням. У зв'язку з організацією «Червоного юнака» в орган ЦК КСМ України і переїздом редакції в м. Харків газета вийшла 6 січня 1924 р. під № 1 (56), зберігаючи валову нумерацію Полтавського «Червоного юнака». У період СРСР вих. під назвою «Комсомолець Полтавщини». — П і д з а г.: 1920 № 6 (7 липн.)—1921 № 27 (7 листоп.) Орган Полтав. губкому КСМ України; 1922 (23 лют.) - 1923 № 12 (27 липня) Газета селянської молоді Полтавщини; 1923 № 15 (54) (22 грудня) - 1924 № 16 (55) (6 січ.) Орган ЦК та Полтавського губкому ЛКСМУ; 1924 № 17 (56) (7 січ.) -1924 № 14 (11 квіт.) Газета робітничо-селян. молоді України. Орган ЦК та Полтавського губкому КСМ України; 1924 № 15 (5 липня) - 1925 № 4 (27 лют.) Газета робітничо-селян. молоді України. Орган ЦК та Полтавського губкому ЛКСМ України; 1925 № 16 (27 трав.) -19 (25 лип.) Газета робітничо-селян. молоді України. Орган ЦК ЛКСМ України. - М і с ц е вид.: 1920 № 1 (30 трав.)—1924 № 14 (11 квіт.) м. Полтава; 1924 № 1 (56) (6 січ.) – 1925 м. Харків. – Д о д.: 1923 № 1 (1 січ.) «Молодий спартак». Газетка (стор.) для дітей.

341. Червоноармійський клич: Одноденна газета Політвідділу 25-ї стріл. Червонопрапорної дивізії. – Полтава, 1929. - №№: 1929: №№ 4 (22 черв.) - 6 (1 верес.).

342. Чернігівський полк у таборі: Одноде. газ., присвяч. загальним військовим зборам перемінників 1902, 1903 та 1904 років народження. – Чернігів, 1928. - №№: 1928 б/№, б/д.

343. Шабер: Щотиж. газ. робітників Крюк. зал. Вагоноремонтного заводу. – Крюків, 1923-1929. Продовж. – І с т.: У період СРСР вих. під назвою «Вагонобудівник». - №№: 1929 № 33 (155) (15 груд.). – П р и м.: До 9 жовтня 1928 р. виходили стінгазети «Фабзавучник», «Залізна зміна» та «Шабер», що друкувався на склографі.

344. 68 Ахтырский: Еженед. газ. партбюро полка. – Ахтырка, 1928-1929. – Н а з в а: 1929 № 9 (30 січ.) – 12 (8 трав.) 68 Охтирський. – П і д з а г.: 1929 №№ 9-12 Орган партбюро полку. - М о в а вид.: 1928 № 8 (18 окт.) – рос.; 1929 №№ 9-12 заг. Та П і д з а г. – укр., текст – укр. І рос.; 1929 № 30 (30 нояб.) – рос.

345. Шлях до масовика: Одноден. Стінгаз. Сумокрфілії Спілки радторгослужбовців. – Суми, 1929. - №№: 1929 № 1 (жовт.).

346. Шлях робітника (рос. – Путь рабочего): Орган Бюро партколективу та завкому Шістенського заводу № 9. – м. Шістка Глухів. Округи, 1926-1929. – Н а з в а: 1926 №№ 1 (23 янв.) - 1928 № 9 (39) (13 мая) Факел рабкора; 1928 № 10 (40) (27 трав.) – 1939 № 120 (1231) (28 серп.) Шлях робітника. - П і д з а г.: 1926 № 1 – 1927 № 3 (16) (7 марта) Орган завкома и ком'ячейки ШПЗ; 1927 №№ 13 (28) (15 авг.) – 14 (27) (3 сент.) Стенгаз. рабочих и служащих ШПЗ; 1927 № 17 (30) (16 дек.) - 1928 № 19 (49) (26 окт.) Стенгаз. рабочих и служащих Шостен. З-да № 9. – М о в а вид.: 1926 № 1 - 1929 № 17 – рос.; далі вих. укр. мовою. – Д о д.: 1929 «Листок газети «Путь рабочего», посвящ. социалист. соревнованию; 1929 № 2 (55) (31 янв.) Наказ

депутатам поселкового Совета; № 4 (57) (19 февр.) Юбилейный листок газ. «Путь рабочего» к XI годовщине Красной Армии и смотру красных казарм; 1929 до № 11 (64) (19 мая); 1929 у №№ 1-17 «Страничка РКИ».

347. Шостий Жовтень. Одноденна газета, присвячена шостим роковинам Жовтневої революції. Видання Агітпропу Черніг[івського] губкому КП(б)У. – Чернігів, 1923. - №№: 1923 один вип. [дата не зазначена].

348. Шпация. Стенная газета, издаваемая рабочими Золотоношской гостипографии. – Золотоноша, 1924-1925. - Н а з в а: 1924 № 9 (20 окт.) Голос печатника. - П і д з а г.: 1924 № 9 Стенная газета, издаваемая окрзавкомом рабочих полиграфпроизводства г. Золотоноши. - №№: 1924 № 9; 1925 № 10 (5 сент.).

349. Экстренный бюллетень газеты «Голос труда». – Полтава, 1923. - №№: 1923 №№ 1 (14 марта), 2 (12 мая). - П р и м.: у № 1 за 14 березня 1923 р. вміщено урядове повідомлення про стан здоров'я В. І. Леніна. У № 2 від 12 травня - матеріали про вбивство В. В. Воровського під час Лозанської конференції.

350. Юный коммунар: изд. коммунист. молодежи : вып., посвящ. празднику Коммунист. Интернационала молодежи / редкол. Мова: рос. і укр. – Пирятин, 1920. 1920, [б. N.] (1 лип.).

351. Юный труженик: орган Хорол. уезд. ком. Коммунист. Союза молодежи Украины / ред. не зазнач. – Хорол, 1920. 1920, № 6 (13 июня), 12 (2 окт.) . – П р и м.: № 6 – сторінка у газеті «Вісті Хорольського Повітового виконкому і партбюро КП(б) України м. Хорола і повіту, а № 12 видавався окремо.

352. Юношеская мысль. Орган Черниг. губкома КСМ Украины. - Чернигов, 1921 (...). Продовж. - №№: 1921 №№ 1 (7 июня) - 2 (12 июня).

353. Юношеская правда. Орган Конотопского укома КСМ Украины. Конотоп. Черниг. губ. 1921 (1 апр. — ...) №№: 1921—1.

354. Юный коммунар. Орган Кременчугского губкома и ГК ком[со]мола. Кременчуг. 1920 (16 окт. -— ...) В 1920 (авг.)—1921 изд. газ. «Слово юного коммунара». №№: 1920—1.

355. Юный печатник. Газета рабочей молодёжи полиграфического производства г. Пирятина. – Пирятин, 1922-1923. - №№: 1922 № 1 (23 дек.) - 1923 № 2 (15 янв). - П р и м.: № 2 за 15 янв. 1923 р. присвячено пам’яті Карла Лібнехта та Рози Люксембург.

Додаток В.

Географічний покажчик газет, що виходили на території Північного Лівобережжя з 1920 по 1929 рік

У географічному покажчику нами було вміщено такі відомості в період з 1920 по 1929 рр.: рік, з якого те чи інше місто (село) стало губернським, окружним, обласним повітовим або районним центром, а також: рік переходу його від однієї губернії (округу, області, повіту, району) до іншої, перейменування міста (села) протягом усієї його історії та, нарешті, теперішня назва та статус після адміністративно-територіальної реформи 2016-2020 рр.

1. Ахтырка – див. Охтирка.

2. Борзна (у 1920-1923 рр. – місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923-1929 рр. - районний центр Конотопського округу; тепер – адміністративний центр Борзнянської міської громади Ніжинського району Чернігівської області) - № 191.

3. Гадяч (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Полтавської губернії, у 1923-1929 рр. - районний центр Роменського, а згодом Сумського округів; тепер – адміністративний центр Гадяцької міської громади Миргородського району Полтавській області) – № 102, 103, 109, 175, 311.

4. Глухів (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923-1925 рр. (по листоп.) - районний центр Новгород-Сіверського округу, у листоп. 1925 – 1929 рр. – районний окружний центр УСРР; тепер - адміністративний центр Глухівської міської громади Шосткинського району Сумської області) – № 7, 90, 104, 113, 114, 128, 167, 240, 288, 329.

5. Глухов - див. Глухів.

6. Городня (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923-1929 рр. - районний центр Чернігівського округу; тепер адміністративний центр Городнянської міської громади Чернігівського району Чернігівської області) – № 115, 237, 275, 312.

7. Зеньков – див. Зіньків.

8. Зіньків (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Полтавської губернії, у 1923-1929 рр. - районний центр Полтавського округу Полтавської губернії; тепер - адміністративний центр Зінківської міської територіальної громади Полтавського району Полтавської області) – № 117.

9. Золотоноша (у 1920—1921 рр. — місто, повітовий центр Полтавської губернії, у 1920-1921 рр. - повітовий центр Кременчуцької губернії, у 1923 р. - районний центр Полтавської губернії, з 1923 р. по листопад 1925 р. - районний та окружний центр Полтавської губернії, з листопада 1925 по 1929 р. - районний

центр Черкаського округу; тепер — адміністративний центр Золотоніської міської громади та Золотоніського району Черкаської області) – № 49, 313, 348.

10. Кегичівка (у 1920-1923 рр. - містечко Костянтиноградського повіту Полтавської губернії, у 1923-1929 рр. – адміністративний центр Кечигівського району Полтавського округу; тепер - адміністративний центр Кегичівської селищної громади Берестинського району Харківської області). - №5.

11. Кобеляки (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Полтавської губернії, в 1923-1929 рр. - районний центр Полтавського округу; тепер - адміністративний центр Кобеляцької міської громади Полтавського району Полтавській області) – № 25, 78, 118, 132, 262, 339.

12. Конотоп (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923-1929 рр. - окружний центр УСРР; тепер — адміністративний центр Конотопської міської громади та Конотопського району Сумської області) – № 22, 61, 73, 81, 86, 93, 106, 141, 142, 147, 154, 208, 220, 276, 306, 309, 322, 353.

13. Крамчанка (у 1920—1923 рр. - село Охтирського повіту Харківської губернії, у 1923 (берез.) – 1925 рр. – село Охтирського району Охтирського округу, у 1925-1929 рр. - село Великописарівського району Харківського округу; тепер— село Тростянецької міської громади Охтирського району Сумської області)– № 218.

14. Кременчуг - див. Кременчук.

15. Кременчук (у 1920 —1921 — місто, повітовий центр Полтавської губернії, з 20 липня 1920 – адміністративний центр Кременчуцької губернії, у 1923-1929 рр. - окружний центр УСРР; тепер — адміністративний центр Кременчуцької міської громади та Кременчуцького району Полтавській області) – № 16, 24, 27, 28, 37, 43, 70, 79, 101, 107, 130, 136, 145, 146, 148, 150, 160, 162, 164, 169, 170, 173, 177, 182, 187, 189, 197, 198, 212, 215, 226, 247, 249, 264, 265, 271, 302, 326, 327, 333, 354.

16. Кролевец - див. Кролевець.

17. Кролевець (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923-1929 рр, - районний центр Новгород-Сіверського округу; тепер — адміністративний центр Кролевецької міської громади Конотопського району Сумської області) - № 29, 30, 194, 266, 320.

18. Крюків (у 1920-1929 рр. і тепер – складова (правобережний район) м. Кременчука – № 74, 343.

19. Лебедин (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Харківської губернії, у 1923-1929 рр. - районний центр Сумського округу; тепер — адміністративний центр Лебединської міської громади Сумського району Сумської області) – № 47, 48, 242, 256, 267, 268, 273, 281, 291.

20. Лохвица - див. Лохвиця.

21. Лохвиця (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Полтавської губернії, у 1923-1929 рр. - районний центр Роменського округу Харківської губернії; тепер — адміністративний центр Лохвицької міської територіальної громади Миргородського району Полтавської області) – № 50, 122, 123, 171, 263, 282, 314.

22. Лубни (у 1920—1923 (по березень) рр. — місто, повітовий центр Полтавської губернії, у 1923 (з 7 березня) – 1929 рр. - районний і окружний центр УСРР; тепер — адміністративний центр Лубенської міської громади та Лубенського району Полтавської області) – № 31, 51, 62, 100, 119, 120, 121, 151, 163, 165, 190, 203, 246, 272, 315, 325.

23. Лубні – див. Лубни.

24. Лубны - див. Лубни.

25. Миргород (у 1920—1923 рр. — місто, адміністративний центр Миргородського повіту Полтавської губернії, у 1923-1929 рр. - адміністративний центр Миргородського району Полтавського округу; тепер - адміністративний центр Миргородської міської громади та Миргородського району Полтавської області) – № 32, 33, 260.

26. Ніжен – див. Ніжин.

27. Ніжин (у 1920—1923 рр. (по квіт.) — місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923 (з квіт.) - 1925 рр. - районний та окружний центр Чернігівської губернії; тепер — адміністративний центр Ніжинської міської громади та Ніжинського району Чернігівської області) – № 8, 38, 56, 71, 124, 178, 216, 257, 283, 297.

28. Новгород-Северский - див. Новгород-Сіверський.

29. Новгород-Сіверський (у 1920—1923 рр. (по лют. включно) — місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923 (1 берез.) - 1925 (верес.) - окружний центр Чернігівської губернії, з 1 верес. 1925 – по 1929 рр. - районний центр Глухівського округу УСРР; тепер — адміністративний центр Новгород-Сіверської міської громади та Новгород-Сіверського району Чернігівської області) – № 19, 46, 193, 201, 227, 230.

30. Остер (у 1920-1923 рр. (лют.) - повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923 (берез.) - 1924 (листор.) рр. - районний центр Ніжинського округу, у 1924 (груд.) - 1929 рр. - районний центр Чернігівського округу; тепер – адміністративний центр Остерської міської громади Чернігівського району Чернігівської області) – № 248.

31. Охтирка (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Харківської губернії, у 1923 (берез.) – 1925 рр. - районний і окружний центр УСРР, з 1925 р. - районний центр Харківського округу; тепер— адміністративний центр Охтирської міської громади та Охтирського району Сумської області) – № 20, 45, 63, 92, 110, 111, 222, 337, 344.

32. Переяслав (у 1920 - 1921 (до верес.) рр. - повітовий центр Полтавської губернії, у 1921 (верес.) – 1923 рр. - повітовий центр Київської губернії, у 1923-1929 рр. - районний центр Київського округу; тепер – адміністративний центр Переяславської міської громади Бориспільського району Київської області) – № 14, 42, 88, 96, 105, 168, 207, 217, 221, 308, 355.

33. Переяслав-Хмельницький – див. Переяслав.

34. Пирятин (у 1920—1923 (берез.) — місто, повітовий центр Полтавської губернії, у 1923 (квіт.) - 1925 рр. - районний центр Прилуцького округу; тепер— адміністративний центр Пирятинської міської громади Лубенського району Полтавської області) – № 108, 214, 350, 355.

35. Пирятин на Полтавщині - див. Пирятин.

36. Полтава (у 1920—1923 рр. — місто, адміністративний центр Полтавської губернії, у 1923-1929 рр. - окружний центр УСРР; тепер - адміністративний центр Полтавської міської громади та Полтавського району Полтавської області) – № 1, 2, 3, 4, 6, 10, 12, 15, 17, 35, 36, 44, 54, 55, 64, 69, 72, 76, 94, 95, 99, 131, 134, 139, 149, 152, 155, 157, 161, 172, 174, 185, 188, 202, 204, 210, 213, 225, 235, 250, 253, 255, 277, 284, 286, 298, 304, 310, 316, 323, 324, 328, 330, 340, 341, 349.

37. Прилука – див. Прилуки.

38. Прилуки (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923-1929 рр. – районний та окружний центр УСРР; тепер - адміністративний центр Прилуцької міської громади та Прилуцького району Полтавської області) – № 11, 34, 41, 59, 66, 97, 176, 223, 231, 234, 294.

39. Путивль (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Курської губернії РСФРР, у 1923-1924 рр. - волосний центр Рильського повіту Курської губернії, у листоп. 1925 – 1929 рр. – волосний центр Глухівського округу УСРР; тепер - адміністративний центр Путивльської міської громади Конотопського району Сумської області) – № 228.

40. Ромен – див. Ромни (паралельна назва міста під час українізації в 1920-1930-х рр.).

41. Ромни (у 1920—1923 рр.— місто, повітовий центр Полтавської губернії, у 1923-1925 рр. – районний та окружний центр УСРР; тепер— адміністративний центр Роменської міської громади та Роменського району Сумської області) – № 39, 40, 60, 153, 181, 184, 186, 238, 245, 254, 332, 338.

42. Ромны - див. Ромни.

43. Сосница див. Сосниця.

44. Сосниця (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Чернігівської губернії, у 1923-1929 рр. - районний центр Сновського округу, з 1925 р. - районний центр Конотопського округу; тепер— селище, адміністративний центр Сосницької селищної громади Корюківського району Чернігівської області) – № 196, 209.

45. Суми (у 1920—1923 рр. — місто, повітовий центр Харківської губернії,у 1923-1929 рр. - районний та окружний центр УСРР; тепер— адміністративний центр Сумської міської громади та Сумського району Сумської області) – № 13, 53, 75, 77, 80, 91, 140, 157, 158, 183, 205, 206, 229, 243, 251, 270, 274, 287, 289, 295, 296, 299, 300, 301, 321, 345.

46. Сумы - див. Суми.

47. Тарасівка (у 1920—1923 рр. - село Охтирського повіту Харківської губернії, у 1923 (берез.) – 1925 рр. – село Охтирського району Охтирського округу, у 1925-1929 рр. - село Великописарівського району Харківського округу; тепер — село Великописарівської селищної громади Охтирського району Сумської області) – № 218.

48. Тростянець-Охтирський (у 1920—1923 рр. — містечко, волосний центр Охтирського повіту Харківської губернії, у 1923 (берез.) – 1925 рр. – у складі Охтирського районну, у 1925-1929 рр. – у складі Охтирського району Харківського округу; тепер Тростянець — адміністративний центр Тростянецької міської громади Охтирського району Сумської області) – № 279, 280.

49. Хорол (у 1920—1920 рр. (до серп.) — місто, повітовий центр Полтавської губернії, у 1920 (з серп.) - 1923 рр. – повітовий центр Кременчуцької губернії, у 1923-1929 рр. – районний центр Кремечуцького округу; тепер — адміністративний центр Хорольської міської громади Лубенського району Полтавської області) – № 52, 58, 125, 126, 317, 351.

50. Чернігів (у 1920—1923 (берез.) рр. — місто, адміністративний центр Чернігівської губернії, у 1923 (квіт.) - 1929 рр. - окружний центр УСРР; тепер - адміністративний центр Чернігівської міської громади та Чернігівського району Чернігівської області) – № 9, 18, 21, 23, 26, 57, 65, 67, 68, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 98, 116, 127, 129, 135, 137, 138, 144, 156, 159, 180, 192, 199, 200, 211, 219, 233, 236, 239, 241, 252, 258, 259, 261, 269, 278, 285, 290, 292, 293, 303, 305, 307, 318, 319, 331, 334, 336, 342, 347, 352.

51. Шостка (у 1920—1923 (лют.) рр. — місто Чернігівської губернії, у 1923 (берез.) - 1925 рр. (по лип.) - районний центр Новгород-Сіверського округу, у серп. 1925 - 1929 рр. - районний центр Глухівського округу; тепер - адміністративний центр Шосткинської міської громади Шосткинського району Сумської області) – № 143, 166, 195, 224, 232, 346.

Додаток Г.

Кількість газет по регіонах Північного Лівобережжя в 1921-1925 рр.

Регіон	Усього	У т. ч. нові
Полтавщина	46	18
Чернігівщина	34	13
Сумщина	25	11
Разом	105	42

Рік	Полтавщина	Чернігівщина	Сумщина	Разом
1921	4	3	3	10
1922	3	2	2	7
1923	5	3	2	10
1924	4	3	2	9
1925	2	2	2	6
Разом	18	13	11	42

Додаток Д.1.

Динаміка загального накладу газет по Північному Лівобережжю у 1921–1929 рр.

Рік	К-сть газет	Середній наклад (у прим.)	Загальний наклад (у прим.)
1921	45	1700	76,5 тис.
1922	48	1400	67,2 тис.
1923	59	1800	106,2 тис.
1924	71	1900	134,9 тис.
1925	79	2000	158,0 тис.
1926	94	2200	206,8 тис.
1927	107	2300	246,1 тис.
1928	123	2400	295,2 тис.
1929	138	2550	351,9 тис.

Додаток Д.2.

Динаміка загального накладу по регіонах Північного Лівобережжя на 1929рр.

Регіон	Газет	Середній наклад	Сумарний
Полтавщина	58	2680	155,4 тис.
Чернігівщина	43	2390	102,9 тис.
Сумщина	37	2530	93,6 тис.
Разом	138	2550	351,9 тис.

Додаток Е.1.

Розподіл газет Північного Лівобережжя у 1920-1929 рр. за типами

Тип видання	Кількість	%
Офіційні органи (парткоми, виконкоми)	104	30,4%
Бюлетені (ревкомів, виконкомів, відомств)	68	19,9%
Одноденні газети	71	20,8%
Стінгазети	49	14,3%
Галузеві (профспілкові, кооперативні, виробничі)	31	9,1%
Літературні, культурні додатки	19	5,5%

Додаток Е.2

Географічна структура видання газет Північного Лівобережжя у 1920-1929 рр.

Центр	Кількість	%
Полтава і округа	96	28,1%
Чернігів і округа	78	22,8%
Суми і округа	52	15,2%
Кременчук	38	11,1%
Ніжин	21	6,1%
Прилуки	18	5,3%
Конотоп	16	4,7%
Інші	23	6,7%

Додаток Е.3

Мовна структура газет Північного Лівобережжя у 1920-1929 рр.

Мова	Кількість	%
Українська	198	57,9%
Російська	109	31,9%
Змішана	27	7,9%
Інші (їдиш тощо)	8	2,3%

Додаток Е.4

Хронологічна динаміка видання газет Північного Лівобережжя у 1920-1929 рр.

Рік	Кількість
1920	41
1921	36
1922	29
1923	34
1924	38
1925	40
1926	35
1927	39
1928	47
1929	63

Додаток Е.5

Тривалість існування газет Північного Лівобережжя у 1920-1929 рр.

Тип	Кількість	%
1 випуск (одноденні)	117	34,2%
До 1 року	74	21,6%
1–3 роки	88	25,7%
3–5 років	36	10,5%
5+ років	27	7,9%

Додаток Е.6

Тематична структура газет Північного Лівобережжя у 1920-1929 рр.

Тематика	Кількість	%
Політична/партійна	142	41,5%
Сільське господарство	64	18,7%
Робітнича/виробнича	51	14,9%
Військова	39	11,4%
Освітня/лікнеп	28	8,2%
Культурна	18	5,3%

Додаток Е.7

Інституційна належність газет Північного Лівобережжя у 1920-1929 рр.

Видавець	Кількість	%
КП(б)У та парторгани	154	45,0%
Виконкоми	71	20,8%
Профспілки	36	10,5%
Військові структури	49	14,3%
Інші	32	9,4%

Додаток Е.8

Динаміка кількості газет за округами Північного Лівобережжя (1923–1929 рр.)

Округа	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Разом
Полтавська	6	7	8	7	8	10	14	60
Кременчуцька	5	6	7	6	7	9	12	52
Лубенська	3	4	5	5	6	7	9	39
Прилуцька	3	4	5	5	5	6	8	36
Роменська	2	3	4	4	5	6	8	32
Золотоноська	2	3	3	3	4	5	6	26
Сумська	3	4	5	5	6	7	10	40
Конотопська	2	3	3	4	4	5	7	28
Ніжинська	2	3	4	4	4	5	7	29
Чернігівська	4	5	6	5	6	7	9	42

Новгород-Сіверська	2	2	3	3	3	4	5	22
Сновська	1	2	2	2	3	3	4	17

Додаток Е.9

Частка округів у загальній структурі преси Північного Лівобережжя (1923–1929 рр.)

Округа	Кількість	%
Полтавська	60	14,2%
Кременчуцька	52	12,3%
Чернігівська	42	9,9%
Сумська	40	9,5%
Лубенська	39	9,2%
Прилуцька	36	8,5%
Роменська	32	7,6%
Ніжинська	29	6,9%
Конотопська	28	6,6%
Золотоноська	26	6,1%
Новгород-Сіверська	22	5,2%
Сновська	17	4,0%

Додаток Ж.

Тематичне відображення радянської пропаганди на сторінках радянської преси Північного Лівобережжя 1920-х років у сфері міжнародної політики

Назва газети	Кількість номерів	Кількість статей та заміток з основних тематичних напрямів відображення пропаганди					
		Відносини з Польщею	Відносини з Великою Британією	Відносини з Францією	Відносини з Німеччиною	Відносини зі США	Відносини з Японією
Більшовик Полтавщини	288	203	210	219	180	330	52
Вісті-Відомості	69	56	57	95	66	67	22
Відомості	79	28	47	78	77	48	8
Селянська Газета	30	8	20	20	17	20	7
Наш Шлях	272	360	402	388	470	242	120
Плуг і Молот	331	2	30	14	23	17	2
Правда Прилукщини	71	6	8	9	22	24	2
Правда Прилуччини	100	24	34	29	44	19	6
Стяг Рад	75	69	95	90	60	46	14
Червоний Стяг	407	400	700	480	450	325	165
Червона Лубенщина	16	5	8	6	5	6	3
Червоне Село	50	26	34	34	71	40	11

Додаток И.

Тематичне відображення радянської пропаганди на сторінках радянської преси Північного Лівобережжя 1920-х років у сфері ідеологічних ворогів

Назва газети	Кількість номерів	Кількість статей та заміток з основних тематичних напрямів відображення пропаганди					
		Барон Врангель	Вороги режиму	Зрадники	Церква	Саботаж	Генерал Денікін
Більшовик Полтавщини	288	34	318	48	40	5	11
Вісті-Відомості	69	27	110	3	8	6	12
Відомості	79	4	46	4	9	3	6
Селянська Газета	30	3	29	4	37	0	0
Наш Шлях	272	28	200	51	5	5	26
Плуг і Молот	331	36	84	12	19	6	6
Правда Прилукщини	71	2	31	6	52	1	1
Правда Прилуччини	100	3	65	5	50	2	4
Стяг Рад	75	230	100	15	0	15	70
Червоний Стяг	407	40	70	11	80	7	35
Червона Лубенщина	16	6	30	1	8	1	0
Червоне Село	50	6	68	11	51	1	5

Додаток К.

Тематичне відображення радянської пропаганди на сторінках радянської преси Північного Лівобережжя 1920-х років у сфері соціального життя

Назва газети	Кількість номерів	Кількість статей та заміток з основних тематичних напрямів відображення пропаганди					
		Голод	Кооперація	Права жінок	Посівна кампанія	Освіта	Селяни-незаможники
Більшовик Полтавщини	288	337	89	30	94	18	23
Вісті-Відомості	69	109	39	15	20	40	4
Відомості	79	11	29	46	10	58	123
Селянська Газета	30	165	880	74	290	148	301
Наш Шлях	272	31	600	50	700	10	520
Плуг і Молот	331	55	40	10	50	48	88
Правда Прилукщини	71	55	40	10	50	48	88
Правда Прилуччини	100	40	183	123	18	131	190
Стяг Рад	75	58	8	0	6	0	0
Червоний Стяг	407	210	1213	40	310	453	877
Червона Лубенщина	16	9	50	5	12	37	60
Червоне Село	50	140	118	30	115	120	180

Додаток Л.

Тематичне відображення радянської пропаганди на сторінках радянської преси Північного Лівобережжя 1920-х років у сфері партійного життя

Назва газети	Кількість номерів	Кількість статей та заміток з основних тематичних напрямів відображення пропаганди					
		В. Ленін	Й. Сталін	Червона армія	Партійні з'їзди	Комуністична партія	Важливі річниці
Більшовик Полтавщини	288	600	43	120	130	390	35
Вісті-Відомості	69	38	10	161	9	216	45
Відомості	79	28	0	60	3	150	18
Селянська Газета	30	39	3	13	28	64	2
Наш Шлях	272	60	27	77	20	200	60
Плуг і Молот	331	100	12	110	10	30	50
Правда Прилукщини	71	23	1	10	32	43	0
Правда Прилуччини	100	198	7	32	74	42	10
Стяг Рад	75	26	4	230	10	114	0
Червоний Стяг	407	590	44	197	49	2556	279
Червона Лубенщина	16	30	3	24	20	45	3
Червоне Село	50	86	2	42	59	83	3